

píší Markéta Balcarová
Vojtěch Bažant
Jiří Brabec
Luis Carlos Cuevas
Lena Dorn
Martina Dragonová
Jozo Džambo
Ingeborg Fialová-Fürstová
Ladislav Futtera
Libuše Heczková
Martin Hořák
Jiří Hubáček
Jakub Ivánek
Milan Jankovič
Agnes Kim
Konstantin Kountouroyanis
Miriam Löwensteinová
Jitka Ludvová

Václav Maidl
Jan Malura
Radek Malý
Jan Mareš
Luboš Merhaut
Lucie Merhautová
Martina Niedhammerová
Jiří Opelík
Václav Petrbock
Adéla Rossípalová
Kateřina Smyčková
Marie Škarpová
Tereza Šnellerová
Radka Šustrová
Michal Topor
Aleš Urválek
Manfred Weinberg
Štěpán Zbytovský

e*forum 2018

napsali Václav Černý
Peter Demetz
Ferdinand Deml
Vojtěch Jirát
Robert Konečný
Julius Mader
Tomáš Garrigue Masaryk
Richard Messer
Jiří Opelík
Emil Saudek
František Xaver Šalda
Walther Victor

institut* pro studium
literatury

Institut pro studium literatury

E*forum 2018

Fórum pro (germano)bohemistiku / (Germano)bohemistisches Forum

K vydání připravili / Herausgegeben von Michal Topor a/und Luboš Merhaut

Jmenný heslář a redakce / Namensverzeichnis und Redaktion Petra Knápková

Technické zpracování / Technische Bearbeitung Eva Vrabcová

Obálka / Umschlag Jiří Císler

V roce 2019 vydal Institut pro studium literatury,
Jankovcova 938/18a, 170 00, Praha 7, jako elektronickou knihu
(ve formátech EPUB, MOBI a PDF)

Als E-Book 2019 herausgegeben vom Institut für Literaturforschung (IPSL),
Jankovcova 938/18a, 170 00, Praha 7
(in den Formaten EPUB, MOBI und PDF)

Vydání první / 1. Auflage

www.ipsl.cz

Ročenka E*forum vznikla ve spolupráci s Centrem Kurta Krolopa pro německou literaturu v Čechách a s finanční podporou Magistrátu hlavního města Prahy, Ministerstva kultury ČR a Česko-německého fondu budoucnosti.

Der Sammelband E*forum entstand in Zusammenarbeit mit der Kurt Krolop Forschungsstelle für deutsch-böhmische Literatur sowie mit der finanziellen Unterstützung des Magistrates der Hauptstadt Prag, des Kulturministeriums der ČR und des Deutsch-tschechischen Zukunftsfonds.

KK^{cf}

MINISTERSTVO
KULTURY

© Institut pro studium literatury, 2019

ISBN 978-80-87899-74-8 (EPUB)

ISBN 978-80-87899-75-5 (MOBI)

ISBN 978-80-87899-76-2 (PDF)

Obsah / Inhalt

E*forum ^{cz} 2018	3
E*forum ^{de} 2018.....	148
Recenzované knihy / Rezensierte Bücher.....	239
Redakce, autoři a překladatelé / Redaktion, AutorInnen und ÜbersetzerInnen	242
Jmenný heslář / Namensverzeichnis	259

E*forum 2018

„Echa“ – online pásmo původních autorských článků, kritických reflexí literárněvědného dění, odborných publikací a literárněhistorických otázek v mezioborových souvislostech – vydával Institut pro studium literatury (IPSL) od podzimu 2010 (<http://www.ipsl.cz/archiv>). Dosavadní ročníky zpřístupnil IPSL prostřednictvím šesti e-knih. Od roku 2014 vycházejí vedle bohemistických *Ech* rovněž *Echos* zaměřená na germanobohemistiku. Po více než šesti letech nepřetržitého vydávání nahradilo tyto dvě paralelní řady od ledna 2017 *E*forum*, jež integruje příspěvky k literárněvědné bohemistice zahrnující i studium německy psané literatury z českých zemí a důsledněji zohledňuje rovněž výzkumy starší literatury.

Ročenka *E*forum 2018* dokumentuje kontinuální snahu zřetelně, svěbytnou a přístupnou formou nabídnout živý a otevřený prostor – mimo konvencionalizovaný „provoz“ – pro literárněhistorické kritické čtení, názory a inspirace. Soubor je řazen chronologicky, podle data prvního zveřejnění, nejprve v řadě české (existuje-li německý ekvivalent, značíme ^{cz/de}), poté v německé; texty byly pro přítomné knižní vydání přehlednuty, text sjednocen v interpunkci a po stránce pravopisné. Kniha je doplněna seznamem recenzovaných knih, medailony autorů a opatřena jmenným heslářem.

E*forum^{cz} 2018

Bohemistickou část *E*fora* – zahrnující původní autorské příspěvky a edice připomínající starší práce – redakčně zajišťovali Luboš Merhaut, Marie Škarpová a Michal Topor. V roce 2018 obsahuje pětadvacet příspěvků, které byly publikovány průběžně v zásadě ve čtrnáctidenních intervalech.

Na tematický rozsah soustředěných bohemistických příspěvků upozorňují předměťový ukazatel a jmenný heslář v závěru knihy, nabízející rovněž možné směry čtení. V různorodých liniích se prostupují a doplňují hlediska informativní a kriticky hodnotící či interpretačně shrnující. Primární literárněhistorickou látku a perspektivu rozšiřují vztahy literatury a společenského a kulturního kontextu i vazby mezioborové. Období starší literatury (do 18. století) se věnovali vedle Marie Škarpové též Vojtěch Bažant, Martina Dragonová, Jakub Ivánek, Jan Malura a Kateřina Smyčková. O novějších literárně-bohemistických tématech psali Jiří Brabec, Libuše Heczková, Jiří Hubáček, Milan Jankovič, Luboš Merhaut, opakovaně Jiří Opelík, Tereza Šnellerová a Michal Topor. Osobnost Oldřicha Krále připomněla Miriam Löwensteinová.

Texty avizované slovem „napsal“, resp. „odpověděl“ připomínají prostřednictvím starších prací vybrané osobnosti české literatury, literárního dějepisce a literární kritiky, především v jubilejních chvílích nebo u příležitosti specifických edičních či projektových aktivit IPSL: Emila Saudka, F. X. Šaldy a T. G. Masaryka i jejich vztah v reflexích Roberta Konečného a Václava Černého; z Týneckých listů zprostředkovalo *E*forum* aktuálně rozhovor Petra Hanušky s Jiřím Opelíkem. Tyto příspěvky edičně připravili Luboš Merhaut a Michal Topor.

E*forum^{de} 2018

Germanobohemistické příspěvky *E*fora*, vycházející paralelně česky a německy, vydává Institut pro studium literatury ve spolupráci s Centrem Kurta Krolopa pro německou literaturu v Čechách (při Ústavu germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy). Na redakční přípravě se v roce 2018 podíleli Václav Petrbok, Lucie Merhautová, Václav Maidl, Petra Knápková a Michal Topor, za CKK Manfred Weinberg a Štěpán Zbytovský.

Zařazené texty se podílejí na realizaci zastřešujícího plánu: usilovat o pokud možno soustavnou reflexi novějších počínů v uvažování o německé kultuře české provenience a dalších aspektech dějin česko-německých vztahů, kontaktů i konfliktů, a to nejen v perspektivě literárněhistorické (jež nicméně převažuje), nýbrž i v jiných – jazykových, uměleckých, politických či obecně historiografických – českých i přeshraničních, středoevropských i širších souvislostech.

Pozornost tak byla věnována řadě monografií a edic pohybujících se v těchto oblastech. Pojednány byly svazek zpřístupňující korespondenci mezi Friedrichem Torbergem a Hugo Haasem, sborník *Der Erste Weltkrieg auf dem deutsch-europäischen Literaturfeld* a další kolektivně založené monografie (o Franzí Spundovi, E. E. Kischovi, Hansi Natonkovi, Berthě von Suttner, Anně Seghers a Lence Rainerové, Paulu Adlerovi, Marii Stoně), dále biografie Marie Ebner von Eschenbach, soubor studií Stefana Simoneka *Von Lenau zu „Laibach“*. *Beiträge zu einer Kulturgeschichte Mitteleuropas*, knižní překlad básní Victora Hadwiger (vybavenému doprovodnými komentáři), monografie Marka Nekuly (o „panteonu“ v české literatuře a kultuře, resp. o Franzi Kafkovi). Zhodnocení se dostalo knize Pietera Judsona *The Habsburg Empire: A New History*, překladové edici reportáží Wenzela Jaksche, sborníkům *Neviditelná lojalita?* a *Neue Bienen fremder Literaturen*, kolektivní monografii *Deutschlernen „von unten“*. *Böhmakeln a Kuchldeutsch*, edici *Gartenschönheit oder Die Zerstörung von Mitteleuropa: Sidonie Nádherny – Briefe an Václav Wagner (1942–1949)* a komentovanému výboru z próz Karla Klostermanna. Výkonů na poli dějepisu výtvarného umění se dotkly příspěvky soustředěné ke knize Evelyn Reitz *Discordia Concors. Zkušenost kulturní odlišnosti a vytváření estetické jednoty v pražském umění kolem roku 1600* či katalogu k výstavě *Josef Führich 1800–1876: Z Chrastavy do Vídně*.

Rubrika *Napsali...* v průběhu roku přinesla několik vybraných starších textů: článek Petera Demetze K pojmu sudetská literatura (před deseti lety publikovaný Vilémem Prečanem v knize *Hluboká stopa. Nezávislá revue Skutečnost 1949–1953*), recenzi, jíž se Walther Victor v listopadu 1937 vyrovnal s románem Ludwiga Windera *Der Thronfolger (Následník trůnu)*, dvojici ukázek z publicistického díla Ferdinanda Demla a Julia Madera (důležitých spolupracovníků pražského časopisu *Die Wahrheit*) a stať Vojtěcha Jiráta *Písemnictví československých Němců z kompendia Dvacáté století. Co dalo lidstvu. Výsledky práce lidstva XX. věku* (1934); pro ročenku byla – jako bonus – připravena a do češtiny přeložena čtveřice textů germanisty a výtvarného kritika Richarda Messera.

Ke skupině tradičních autorů, rekrutujících se převážně z redakčního kruhu E*fora, se přidali Jitka Ludvová, Aleš Urválek, Ingeborg Fialová-Fürstová, Ladislav Futtera, Radek Malý, Luis Carlos Cuevas, Martin Hořák, Adéla Rossípalová, Lena Dorn, Konstantin Kountouroyanis, Jan Mareš, Radka Šustrová, Martina Niedhammer, Markéta Balcarová, Agnes Kim a Jozo Džambo.

Luboš Merhaut a Michal Topor, prosinec 2018

Píše Jitka Ludvová (3. 1. 2018)^{cz/de}

Pozůstalost rakousko-českého spisovatele, dramatika, scénáristy a překladatele **Friedricha Torberga** (1908 Vídeň – 1970 Vídeň) leží ve Vídeňské národní knihovně. Je v ní také třiatřicet dopisů, které si Torberg vyměnil s českým hercem **Hugo Haasem** (1901 Brno – 1968 Vídeň) a jeho manželkou Bibi (Marie Bibikoff, 1917 Bern – 2009 Laxenburg u Vídně). **Korespondence** je vzájemná: Torberg psal na stroji, takže zůstaly průklepové kopie, Haas psal většinou rukou. Dopisy pokrývají – s velkými mezerami – období od prosince 1940 do jara 1962, nejhojnější počet je z roku 1942. Některé už byly využity jinde, zejména v monografii, kterou napsal správce Torbergovy pozůstalosti David Axmann (*Friedrich Torberg: die Biografie*, 2008) nebo ve sborníku *Die „Gefahren der Vielseitigkeit“*. *Friedrich Torberg 1908–1979* (2008).

Korespondenci vydala **Katja Karnjak** ve spolupráci s **Anetou Horákovou** a překladatelkou **Alžbětou Peštovou**. Dopisy dobře zachycují oblouky, které opsaly životy obou protagonistů za dvacet let. Oba utíkali do neznáma, sužováni starostmi o své pražské rodiny, které téměř celé zahynuly v plynových komorách. Torberg se dostal do Hollywoodu na seznamu deseti vybraných autorů známých svou antifašistickou tvorbou; výhoda to byla zdánlivá, protože smlouvy byly formální, prakticky jim nepřinesly práci a Torberg se po celou válku s obtížemi živil svým perem. V roce 1951 se vrátil do Vídně a rozvinul úctyhodnou kariéru. Hugo Haas se v New Yorku těžce prosazoval, trávil noci nad učebnicemi angličtiny a zakotvil až ke konci války v Hollywoodu jako herec, režisér a producent. V listopadu 1944 už bydlel ve vlastním domě, nespokojen s klidným životem: „[...] až tu dodělám ještě tak dva nebo tři filmy, podniknu radikální kroky, abychom se odsud dostali.“ Návrat do proměněné Evropy až v roce 1962 byl znovu těžkým krokem do neznáma.

První zachovaný dopis z 30. 12. 1940 poslal Haas Torbergovi z Chicaga do Hollywoodu. Zdá se, že v Praze se oba stýkali jen povrchně, protože Haas svému pražskému známému zdvořile vyká. Mezi lednem a listopadem 1941 se museli setkat osobně a spřátelit se, protože tón korespondence psané česky (Haas) a česky a německy (Torberg) se zásadně mění. Z obou stran se v něm rozmáhá vulgární slovník, jaký si zejména filmový divák vůbec nedokáže spojit s elegantem Haasova typu. Vulgarita dělaly ostatně těžkou hlavu i editorkám, které je nakonec označily za svérázný druh humoru a přepsaly v plném rozsahu. Z korespondence jiným osobám je vidět, že Haas v tomto ohledu leckdy nešetřil ani své dámské divadelní kolegyně, ale mimořádná intenzita oboustranné vulgárnosti v amerických letech nejspíš vyplývala z velkého životního stresu.

Většina korespondence se týká aktuálních událostí v profesním životě. Je to směs zpráv o připravovaných akcích, drobné drby, doporučení na důležité osoby, hojné zprávy o kontaktech s jinými Pražany v Americe. To vše může pomoci datovat některé knihy či filmy nebo vysvětlit některé situace. Věcně zajímavé a nové jsou jednotlivé informace: Například autentické vysvětlení v Torbergově dopise Bibi Haasové z 30. 12. 1941, proč si tento „Friedrich Kantor“ (jak se jmenoval po otci) změnil jméno na „Torberg“ a proč je píše bez „h“ (později kolovaly jiné verze). Nebo zpráva o šoku, který zhýčkaný Haas zažil, když musel přijmout americký způsob obchodního obsazování rolí nebo když na jevišti a ve filmu narazil na americkou disciplínu (New York, 16. 12. 1941: „Jsem denně 12 hodin ve zkouškách, takovou dřinu jsem v životě neviděl. Mám toho poměrně málo, ale musím tam být celý den.“). Zajímavé jsou útržky informací o Janu Masarykovi, s nímž se oba znali. Zdá se, že Masaryk byl občasným prostředníkem mezi Evropou a Amerikou také ve věci autorských práv a měl od některých autorů i plné moci (např. 16. 1. 1942 píše Haas Torbergovi o nejmenované hře Františka Langra).

Jeden dopis zachycuje vážný konflikt mezi oběma přáteli v principiální otázce. V německy napsaném dopise z 26. 5. 1944 reaguje Torberg na to, že mu Haas zřejmě zakázal ve svém domě mluvit touto řečí. „Vadí mi tvůj český šovinismus,“ píše Torberg. „Děláš z toho dokonce

nátlak na svědomí, tváříš se, jako by to, jakou řečí člověk mluví, mělo něco společného s jeho *smýšlením*. Jestli v tom nějaké smýšlení vězí, pak to, které nás dohnalo k emigraci. *Mluvte česky ... nemluvte německy ... je to hanba, že nemluvíme česky*, já ten text znám, Hugo, znám ho z úst stejných lidí, kteří se pak paktovali s Henleinem. Starý Masaryk, jehož spisy znám možná stejně dobře jako ty, takhle nemluvil.“ Haas v nedatované krátké odpovědi uznal, že přestřelil, a dal Torbergovi za pravdu.

Edice je zpracována ve třech kapitolách: Obsahuje dopisy v originále, pak všechny v německém překladu (s komentáři) a všechny v českém překladu (s komentáři). Přepisy originálů jsou diplomatické. Drobné chyby unikly editorkám v datech (např. dopis na s. 85 datovaný v originále 25. 1. 1962 je v německých vysvětlivkách na s. 223 datován 15. 1. 1962). Obširné komentáře se musely často vyrovnávat s nepřehledným světem amerických filmových manažerů a přinesly řadu užitečných neznámých informací. Tisk se příliš nepovedl, v recenzním exempláři nebyly potištěny strany 49, 52–53, 56–57, 60–61 a 64 v prvním díle, tedy v originální verzi dopisů. Naštěstí jsou všechny duplikovány v obou překladech a kniha může dobře splnit svůj účel.

Katja Karnjak (Hg.): „*Milá Pampeliško*“ – „*Lieber Hugo*“. *Die Korrespondenz zwischen Hugo (sowie Bibi) Haas und Friedrich Torberg*. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Olomouc, 2014, 348 s.

Píše Tereza Šnellerová (10. 1. 2018)^{CZ}

Do nového roku vstupuje obsáhlá kniha **Marka Švehly Magor a jeho doba** s úspěchem. Její první náklad se ještě před Vánoci rozprodal a v prosinci, pouhých pět týdnů od vydání, získala ocenění v anketě *Lidových novin* Kniha roku 2017. Vedle toho ji vyzdvihuje i řada recenzentů a je zhusta hodnocena jako vkusné a jedinečné dílo, které zprostředkovává širokému čtenářstvu jak vhled do undergroundového společenství, tak zejména do života jeho „hybatele“ Ivana Martina Jirouse.

Působivost, živelnost a odbojnost Magorova celoživotního nasazení a absence jakékoliv dosavadní soustavné biografie z knihy zkrátka činí přitažlivý podnik. Švehlův publicistický přístup však své téma vystavuje citelné zkoušce. Autor v úvodu píše, že není badatel a jeho záměrem není psát práci vědeckou, chce pouze „zprostředkovat pochopení doby“ – nicméně charakter vydání tento dojem nebudí. Mate čtenáře svým uspořádáním. Poznámky k textu, jmenný rejstřík, seznam pramenů eufemisticky nazvaný *Z čeho jsem čerpal* a stručný přehled životopisů dalších aktérů doby *Co bylo dál s ostatními* na jedné straně odkazují k vědeckějšímu charakteru díla, jeho pramennému založení, na druhé straně evokují představu svým způsobem beletrizovaného životopisu, příběhu, jehož kvalita by měla stát mimo jakýkoli vztah k faktografii. Žánrová neukotvenost či roztržitost je pak společným jmenovatelem celého bezmála šestisetstránkového opusu. Švehla Magorův život pojednává jako jeden dlouhý časopisecký článek protkaný řadou odboček, vsuvek, epizod, více či méně odůvodněných detailů, ale také číslovaných poznámek, jejichž vyčlenění mimo vlastní text je spíše záhadou. Zdá se, že oproti jiným do textu zakomponovaným epizodám či vysvětlivkám nemají žádnou specificky odlišnou funkci: vedle obecných a stručných statistických výčtů, například kolik lidí emigrovalo od srpna 1968 do října 1969, přinášejí až všední explikace, mj. co byly tuzexové bony, či obsáhlejší citace Jirousových dopisů a článků, které jsou však na jiných místech součástí hlavního textu. Stejně rušivá nekoherentnost se v podobě sociologických, historických, či dokonce biologických exkursů vrací po různé dlouhých intervalech v celém díle. Text tak neúměrně bytí o redundantní vysvětlení a zprofanovaná fakta (povšechné sumarizace normalizačních čistek, edukativní popisy, co byla modrá knížka či co znamenaly narážky na červené výložky) a končí, respektive začíná až anatomickým popisem jícnových varixů (knihu otevírá kapitola o Jirousově smrti). Co na úrovni kratšího formátu novinového článku může fungovat jako ozvláštňení a působivá stylistická figura, vyznívá v biografii tendenčně a pohybuje se na pomezí umírněné bulvárnosti.

Takový žánrový a tematický rozptyl souzní s publicistickým založením pisatelova stylu a je patrně také motivován deklarovaným záměrem pojmout Magorův život v celé jeho šíři. Jirousovo postavení jednoho z nejpodstatnějších českých básníků druhé poloviny dvacátého století (autora dvaceti básnických knih) přitom Švehla přiznaně opomíjí. Zdůvodňuje to pokorou vůči Jirousovu dílu a vlastní nepovolaností v dané oblasti. Přesto nebo právě proto to, co z Jirousovy poezie nakonec zmíní, jde na její úkor. Názorným příkladem, jak se v knize s tímto aspektem Jirousovy osobnosti nakládá, jsou partie o *Labutích písních*. Jsou zmíněny jen proto, že dokreslují atmosféru umělceva přežívání ve valdickém vězení a jsou součástí dobrodružné a mnohde tradované historky o pronesení motáku básní polibkem Jiřího Gruntoráda s Danou Němcovou, spíše než kvůli jejich literární kvalitě. O sbírce samotné je pouze zjednodušeně řečeno, že „jde o mimořádnou poezii“ (s. 454) a dílo je „nazvané podle zmíněné labutě v průčelí kostela“ (s. 452). Zdá se tak, že právě autorova snaha o přesvědčivost a co nejpečlivější vykreslení doby a pokora vůči Jirousovu odkazu paradoxně vedou k rezignaci na celistvost Magorova díla a k zavádějícím a zplošťujícím tvrzením – jako v případě označení Křižovnické školy za „specificky hospodskou zábavu“ (s. 126), odhalujícím neporozumění jejímu uměleckému vyjádření.

Podobné zkratky činí ze Švehlovy knihy dílo přinejmenším svérázné. Základní předpoklad biografické knihy – totiž, že její hlavní síla tkví ve vysoké faktografické úrovni – je nabouráván již v úvodu, v němž autor rozsáhlý svazek autor opatrně předkládá jako pouhý

první pokus, jenž má být korigován a doplněn. Upozorňuje na riziko vzpomínkových handicapů (jelikož z velké části čerpal z rozhovorů s pamětníky) a volá po jeho následném vyrovnání, neboť příběh Ivana Jirouse „si takovou péči zaslouží“ (s. 9). Vyzval tak další pamětníky k diskusi... A první reflektující ohlasy přišly vzápětí. Na popis hudebního dění v roce 1968 kriticky reagoval Josef Rauwolf (Magor a jeho doba nejsou bez chyb, *Česká televize*), na faktické chyby týkající se vlastní osoby bonmoticky odpověděl Milan Knížák (*Magor a jeho doba. Pět set stran příběhů, které se možná staly /a nebo ne?/, Parlamentní listy*) a jemný políček kvůli nepřesnostem (ve jménech obcí, kde se konaly koncerty Plastic People of the Universe) autor dostal už na večeru *Biblia Literárních novin* na konci loňského listopadu od Františka Čuňase Stárka.

Hlavními slabinami knihy, jež je recenzenty často kvitována jako příhodná středoškolská učebnice pro pochopení doby, jsou tak u autora-publicisty paradoxně nedůsledné ověřování faktů (zčásti jde také o věc redakce) a zacházení s prameny a sekundární literaturou. Švehla nastoluje řadu údajně nevyřešených otázek, jež však byly již zodpovězeny či interpretovány jinde, mimo jiné v edičních komentářích jednotlivých svazků Jirousova díla a korespondence, které vyšly v Torstu. Četbu jeho textu v případě do tématu zasvěceného recipienta zároveň hojně provází neodbytný pocit „dējà vu“: Švehla kompiluje Magorovy rozhovory i vzpomínky přátel a mnohdy je parafrázuje až na hranici volné citace, více či méně uvedené formulacemi typu „Magor později vzpomínal“.

Autorovo uchvácení Jirousovým příběhem a snaha čtivě vyložit jeho dobu a život i s jeho rozpory a nejasnými místy jde jednoduše v rámci zvolené formy proti zažitým zvykostem, a proto provokuje. Výsledné hodnocení díla pak bude záležet na tom, do jaké míry lze přijmout jeho podmíněnou věrojatnost a volné zacházení s jinými texty, a zda vděčnost za existenci knihy o tak silné osobnosti, jako byl Ivan Martin Jirous, přebije pocit rozčarování, že se nenacházíme v takových společenských a tržních podmínkách, jež by v nejbližších letech umožnily vzniknout revidované a plnohodnotné jirousovské biografii, která by reflektovala i jeho básnickou tvorbu. Magor a jeho doba zkrátka představuje pozoruhodnou knihu přinášející nejen sumarizaci množství pohledů, nad které ovšem nejde, s daleko větším množstvím otazníků.

Notickou na závěr budiž ocenění bohaté fotografické přílohy díla, již uspořádal Viktor Stoilov a jež by mohla být vzhledem k celku publikace pojmenována *Magor a jeho doba v obrazech*.

Marek Švehla: *Magor a jeho doba*. Praha: Torst, 2017, 574 s.

Píše Václav Petrbok (17. 1. 2018)^{cz/de}

Josef Führich (1800–1876) a jeho rozsáhlé výtvarné dílo (mj. též kresby a grafiky) jsou dnes širšímu kulturně zainteresovanému publiku v českých zemích známi poměrně málo. Někomu se snad vybaví jako jeden z četných výtvarných umělců českých zemí první poloviny 19. století spojených s „epigonským“ historizujícím stylem, ti informovanější si možná připomenou jeho grafiky s českými historickými náměty. Jeho osobní a umělecké osudy po roce 1834, kdy definitivně odešel z Prahy do Vídně, už v české historiografii výtvarného umění nebyly předmětem výzkumu, Führich byl oštemplován jako rakouský malíř a tím „odbyt“. Obdobným způsobem nebylo příznačně německojazyčným historikům umění dosud důkladněji známo jeho kulturní zázemí v rodných severních Čechách či bližší informace o studiích na pražské výtvarné akademii (Josef Bergler a jeho okruh), neřkuli o dalším českém působení. Díky četným publikacím o německém nazarenismu jsme faktograficky zpraveni o jeho římském pobytu, avšak opět bez specifických souvislostí s českým, resp. širěji rakouskoněmeckým prostředím.

Pavla Machalíková, přední znalkyně českého výtvarného umění doby kolem roku 1800, představuje společně s historikem výtvarného umění **Petrem Tomáškem** v dvojjazyčném katalogu *Josef Führich 1800–1876: Z Chrastavy do Vídně* především umělcovo místo „ve vývoji umění 19. století v českých zemích“ (s. 19).

Jeho život může posloužit jako pars pro toto četných uměleckých biografí z Čech první poloviny 19. století. Autorka přitom postupovala chronologicky: po představení rodinného zázemí, v němž měl na něj vliv otec, malíř Wenzel Ambros Führich, představila názorným způsobem regionální specifika Chrastavska, tehdejší nejsevernější, výhradně německojazyčné části Boleslavského kraje se silnými vazbami na Lužici a Sasko, do jejichž metropole Führichův otec vyrazil na zkušenou.

S ním také mladý Josef maloval v plenéru, často v clam-gallasovském panství, jehož krajina, „severská a melancholicky chápaná příroda“ (s. 41), spolu s Lužickými horami a Českým středohořím přitahovala již od konce 18. století četné německé krajináře. Majitel panství rovněž pomohl mladému adeptu výtvarného cechu vstoupit na zmíněnou pražskou Akademii. Schopnost tehdejšího ředitele Josefa Berglera opatrně se otevírat soudobým uměleckým novinkám, jeho citlivost vůči jinému než výlučně klasicizujícímu stylu a zájem o historickou národní (zemsky chápanou) tematiku imponovaly řadě jeho žáků (Martin Tejček, Franz Nadorp). Příznačné přitom je, že Führichův zájem – především, ale ne výlučně v oblasti kresby – se neorientoval jen na tematiku, dnes vnímanou jako výlučně českou (tedy jako kulturní dědictví Čechů, např. „Silný Bivoj“, 1818; účast na albu „Dějiny Čechů v obrazech“). V téže době totiž četl německou poezii (Johann Wolfgang Goethe, August Friedrich von Kotzebue, Friedrich Schiller, Christoph Martin Wieland) a německé romantiky (zejména Novalise, Ludwiga Tiecka, bratry Schlegely, Wackenrodera), jejichž dílo též ilustroval. Jeho zájem o romantické umění se prohloubil po návštěvě Drážďan, kde se patrně seznámil s Casparem Davidem Friedrichem a Johanem Christianem Dahlem (s těmi také společně v Praze v roce 1824 vystoupil na veřejné výstavě), ale i dalšími soudobými a staršími umělci a jejich sbírkami v drážďanské galerii. Na dochovaném skicáku z doby pražských studií je vidět Führichovo již trvalé okouzlení středověkým uměním, zejména Albrechtem Dürerem, posílené rovněž pobytem ve Vídni, kde mu umožnil přístup do obrazových sbírek středověké provenience jeho přítel František Tkadlík. Jak Machalíková připomíná, kromě „německé bravury“ imponovala Führichovi na Dürerovi i jeho umělecká fantazie, která byla v rozporu s jeho dosavadním klasicizujícím školením založeným na požadavku uměřenosti a pravdivosti. Tento „kulturní transfer“ se stal předmětem debaty v roce 1824 při příležitosti zmíněné výstavy, do které se zapojil mj. i v té době vlivný překladatel Václav Alois Svoboda. Na tuto debatu o novém směřování výtvarného umění v Čechách, s klíčovými slovy „romantika“, „národní umění“, „staroněmecký styl“, „charakteristické v umění“, již upozornil ve své dřívější studii Roman Prahel – v této souvislosti připomeňme analogické debaty

o přínosu „německé“ filozofie pro českou a českojazyčnou kulturu, které probíhaly o dvacet let později. Pozice v tomto sporu Führicha vzdálila jeho učitelé a dosavadnímu mentorovi Josefu Berglerovi. Svůj postoj však nechápal – jak by se snad mohlo zdát – jako specificky nacionálně orientovaný; jeho středověké inspirace stejně jako zájem o pověsti, mýty a folklór byly „něčím charakteristickým ve smyslu určitého výrazu“ (s. 121). Národní konotace debaty, jež v témže roce vyvstaly během vzrušené polemiky o pravost Libušina soudu mezi Josefem Dobrovským a Václavem Aloisem Svobodou, Führicha, rovněž ilustrátora některých scén z básní *Rukopisu královédvorského*, zcela mýjely. Cyklus kreseb k Tieckově *Jenovefě* (okomentované krajanem, univerzitním profesorem estetiky a kritikem Antonem Müllerem) mu umožnil – též zásluhou kancléře Metternicha – odcestovat do Říma, centra tehdejšího umění, kde se jeho výtvarný zájem o náboženskou angažovanost a historismus ještě více posílil (svědčí o tom např. dopis rodičům z roku 1827, s. 191–192, podivující se pražskému odsudku „německého“ umění, snad skrytý údiv nad postojem přítele Tkadlíka). A konečně na pražské výstavě v roce 1831 bylo již patrné, jak Führichův raně romantický přístup ustoupil nábožensko-vlasteneckým tématům (šířeji rakousky, resp. celoněmecky orientovaným) a symbolickým postupům pozdního nazarenismu. Tato estetická, ideová a tematická proměna jeho vkusu a výrazu pak byla de facto stvrzena i Führichovým odchodem do Vídně, kde působil ještě dalších čtyřicet let jako vážený a oblíbený autor zejména církevních maleb (např. v kostele sv. Jana Nepomuckého ve vídeňské čtvrti Leopoldstadt), od roku 1840 rovněž jako profesor na umělecké akademii a polemik s novějším uměním. Této části Führichova působení se věnoval v recenzovaném katalogu Petr Tomášek.

Poutavý výklad obou autorů o celoživotním působení a recepci předního dobového výtvarného umělce potvrzuje, že Führich se pohyboval – jako jiní další četní aktéři – v myšlenkovém světě německého kulturního národa. Jeho sympatie k vlivnému myšlenkovému konceptu klasicko-romantické provenience lze postřehnout jak v jeho díle výtvarném, tak v záznamech o jeho četbě a v komentářích soudobých debat o umění. Viditelně manifestoval politickou loajalitu celorakouského dynastického ražení doprovázenou zpočátku nepochybným českým zemským patriotismem. Co na tom, že paralelní výskyt těchto politických a kulturních loajalit mnohým může dnes připadat již nepravděpodobný... Führich se k jazykově definovanému českému nebo německému národnímu hnutí nepřidal (a nebyl ve své době výjimkou). Po celý život pro něj byla zásadní jediná jistota, v níž byl vychován a o níž byl naprosto přesvědčen: víra v Boha.

Pavla Machalíková / Petr Tomášek: *Josef Führich (1800–1876): z Chrastavy do Vídně – Joseph Führich (1800–1876): von Kratzau nach Wien*. Praha: Národní galerie, ve spolupráci s Oblastní galerií Liberec, 2014, 366 s.

Píše Jan Malura (24. 1. 2018)^{CZ}

Zájem o české pobělohorské exulanty a domácí tajné evangelíky je mezi historiky, literárními historiky i filology v posledních desetiletích poměrně intenzivní. O tom, že jde o neutuchající pozornost, svědčí též práce mladších generací badatelů a zejména badatelek. Jmenujme alespoň Evu Hajdinovou a její knižní komparaci života tajných evangelíků ve východních Čechách a v jihofrancouzské oblasti Horní Languedoc (*Z cesty své nesejdeme*, 2016) nebo výzkum drážďanské slavistky Lubiny Mahlingové, která se zabývá pozoruhodnými kontakty českých pietistických exulantů s Lužickými Srby. Všechna tato témata nabízí stále celou řadu nedořešených otázek a pozapomenutých životních a spisovatelských příběhů. Jeden z nich připomíná historička a archivářka Jihočeské univerzity **Marie Ryantová** v rozsáhlé česko-německé knize ***Konvertita a exulant Jiří Holík. Příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze v raném novověku. / Der Konvertit und Exulant Georg Holik. Ein Beitrag zur Geschichte des Exils und zur Konversionsproblematik in der Frühen Neuzeit*** (Pelhřimov: Nová tiskárna, 2016).

Hlavní snahou Marie Ryantové je především zpřístupnit badatelské obci podstatnou část málo známých textů Jiřího Holíka (1635 – cca 1710), vydaných v drtivé většině německy. Ty jsou úzce svázány s pohnutými životními osudy autora, který byl vychován u jezuitů, poté vstoupil do dominikánského řádu, ale znechucen poměry v katolické církvi se nakonec stal tajným evangelíkem. V roce 1666 se mu konečně podařilo emigrovat do Žitavy, bašty českého pobělohorského exilu, ale v německém luteránském prostředí vzbuzoval jako konvertita nedůvěru. Tyto a další epizody z Holíkova života Ryantová líčí v rozsáhlé úvodní studii, publikované v české a německé verzi (s. 11–198). Sleduje Holíkovo úsilí prosadit se v sasko-lužickém teritoriu, kde se opakovaně ucházel zejména o post českého kazatele v Žitavě. Aby si doplnil znalosti luterské teologie, rozhodl se studovat univerzitu ve Wittenbergu, a především pak rozvíjel spisovatelskou činnost, jež měla přesvědčivě demonstrovat úspěšný přerod dominikánského mnicha v pravověrného luterána. Proto se oprávněně Marii Ryantové jeví Holíkova literární tvorba jako dosti účelová, jako nedílná součást jeho „strategie přežití“.

Holík se sice krátce uplatnil jako kazatel v menších exulantských osadách v Sasku (Barby, Wespen), ale sen o stabilním, finančně zajištěném postu kazatele se mu poměrně brzy rozplynul. Důvodem (kromě jeho dosti konfliktní povahy a katolické minulosti) byla snad i špatná znalost němčiny, již sám ve svých textech zmiňuje. Toto tvrzení je poněkud překvapivé, když vezmeme v úvahu, že Holík německy vydal celou řadu původních literárních děl. Jeho znalost němčiny zůstává v každém případě jistou záhadou, autorovy spisy však, jak ukazuje kniha Marie Ryantové, mají běžné jazykové a slohové rysy tehdejší německé protestantské literatury. Po krachu svých saských aktivit se Holík vydal na cesty, mířil velmi často na sever, zejména do Švédska, k němuž vzhlížel leccaký středoevropský protestant 17. století. Jeho kariéra i spisovatelská činnost postupně nabrala jiný směr. Holík zúročil své znalosti ovocnářství a zahradnictví a začal se žít jako tvůrce zahrad a zároveň jako autor botanické literatury; tyto aktivity rozvíjel ve Východním Prusku, v Estonsku i tehdy švédské Rize. Právě zde vydal roku 1684 svůj první spis tohoto druhu (*Vereinigter Liff- und Ausländischer Garten-Bau*), který pojednává o zakládání zahrad, pěstování ovocných stromů, jejich ošetřování, ale i sklizení a uchovávání plodů. Poté následovalo několik dalších děl podobného typu, zejména kniha *Neue-vermehrtes Viefaltes Garten-Büchlein* (1707), jež se stala skutečným bestsellerem naučné literatury 18. století.

Hlavní akcenty výkladu však Marie Ryantová klade na starší fáze Holíkova života a psaní. Interpretačně se v něm opírá zejména o dvě kategorie: exil, přičemž bere v úvahu též mytizace a sebestylizace exulantů, a konverze, jež znamenala skutečně zásadní předěl v životě raněnovověkého člověka a zároveň komplexní, veřejný akt. Ryantová disponuje nemalými znalostmi teoretické německojazyčné literatury k těmto fenoménům, ale překvapivě nezmiňuje aktuální práce olomoucké historičky Radmily Prchal Pavlíčkové, jež se zabývají

konverzí k luterství právě na základě kazatelských textů. Výklad Marie Ryantové je věcný, v zásadě tradičně biografický, literárním aspektům tématu nevěnuje velkou pozornost.

Hlavní část knihy (s. 201–596) představuje edice osmi děl z první etapy Holíkovy tvorby, která se nese ve znamení konverze, reflexe exilu a obhajoby „pravé“ evangelické víry. Jde o přijatelné editorské rozhodnutí, protože tyto německé traktáty a kázání z let 1669–1679 jsou kulturněhistoricky zajímavějším čtením než spisy zahradnické; z hlediska slovesného se ovšem jedná o texty standardní, slohově a rétoricky průměrné. Dílo *Fünffacher Geistlicher Spiegel* (1669) je silně agitačním, pro-luteránským spisem, vydatně opřeným o autorovy vlastní zážitky, někdy zřejmě dosti stylizované (účast na tajných evangelických bohoslužbách v Čechách, kontakty se zakázanou literaturou, zkušenost s mravním úpadkem řeholníků). Na katolickou církev a poměry v ní ještě ostřeji útočí kniha *Päbstliche Geisel* (1673). Za nejzajímavější Holíkův text lze ovšem považovat expresivní prozaický lament na tíživé postavení českých exulantů *Blutige Thränen* (1673), který je tu zveřejněn i ve švédské verzi, vydané v Uppsale (1672), a také v českém překladu Josefa Janka z počátku 20. století (*Český pláč*). V ediční poznámce se Marie Ryantová vyrovnává s otázkou transkripce německých raně novověkých textů, sama se rozhodla v maximální míře respektovat originální znění (v interpunkci, psaní velkých písmen apod.). Každý editovaný text doprovází detailní věcné vysvětlivky, komentáře k osobám, lokalitám, historickým situacím a biblickým či jiným citátům.

Česko-německá publikace Marie Ryantové je nepochybně záslužným počinem, protože důkladně reflektuje dosud málo známou osobnost českých kulturních a literárních dějin období baroka. Kladu si však otázku, jestli bylo nutné vytvářet takto monumentální knihu o bezmála 670 stranách (celý svazek navíc působí v měkké vazbě dost neforemně, čtenář, když pořád listuje k závěrečným editorským vysvětlivkám, má obavy, že se mu rozpadne pod rukama). Sama Marie Ryantová přiznává, že práce začala vznikat v době, kdy Holíkovy tisky, v knihovnách málo zastoupené, ještě nebyly ve větší míře digitalizovány. Digitalizace však pokračuje mílovými kroky a v době dokončení publikace už drtivá většina autorových děl svou elektronickou kopii měla, jak vyplývá i z otištěného seznamu Holíkových tisků a jejich známých exemplářů. Vzhledem k tomu, že edice je určena přednostně badatelům (laický čtenář by potřeboval překlady německých originálů) a že badatelé na poli raného novověku pracují s digitálními kopiemi velmi rádi, považuji takové komplexní knižní zpřístupnění všech Holíkových protikatolických spisů za poněkud nadbytečné. Také proto, že jde o texty, které se v dlouhých pasážích téměř doslovně opakují. Možná by stačila štíhlejší, uživatelsky praktičtější kniha se stávajícím úvodem a třemi klíčovými náboženskopolemickými texty plus jedním zahradnickým coby ochutnávkou a třešničkou na dortu...

Marie Ryantová: *Konvertita a exulant Jiří Holík. Příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze v raném novověku. / Der Konvertit und Exulant Georg Holik. Ein Beitrag zur Geschichte des Exils und zur Konversionsproblematik in der Frühen Neuzeit.* Pelhřimov: Nová tiskárna, 2016. 668 s.

Přemýšlet o první světové válce znamená ohlížet se za již stoletou tradicí myšlení, jejíž nejkontroverznější příspěvky jsou v Německu spojovány s Fritzem Fischerem a celosvětově s Christopherem Clarkem. Koho zajímá bádání o literatuře a první světové válce, může začít, kromě několika publikací vydaných ještě za války, v sedmdesátých letech 20. století. Tehdy vyšly první dodnes citované monografie a konferenční sborníky, v nichž byli probráni třeba Thomas Mann, Rainer Maria Rilke, Stefan George, ideově historické kontexty („Ideen von 1914“ [Myšlenky z roku 1914]), základní duchovně historické práce Friedricha Nietzscheho nebo Sigmunda Freuda, stejně jako speciální témata, jako kupříkladu otázka (dis)kontinuity jednotlivých stanovisek literátů k válce.

Od roku 2008 se lze o rozsahu tématu přesvědčit v bio-bibliografické příručce, která vyčerpávajícím způsobem informuje o autorech a knihách německojazyčné literatury k první světové válce z let 1914–1939. Opravdovou záplavu literatury k tématu ovšem přinesl jubilejní rok 2014. Kromě kulturněvědné příručky k první světové válce a známé monografie *Die Schlafwandler...* [Náměsíčníci...] od Ch. Clarka vyšel také celoevropský přehled o tehdejší literární scéně od Geerta Buelense, ve kterém je popřáno sluchu také méně známým autorům, jako jsou Janko Jesenský nebo Anton Schnack. Jubilejní podnět zřejmě stojí i za sborníkem ***Der Erste Weltkrieg auf dem deutsch-europäischen Literaturfeld*** [První světová válka na německo-evropském literárním poli] od Berndta Neumanna a Gernota Wimmera.

Jeho hlavní záměr shrnuje v úvodním eseji nejprve obecně B. Neumann, když připisuje první světové válce exkluzivitu v tom smyslu, že do té doby se nikdy nepřiklonilo „tolik umělců a vědců demonstrativně k jedné určité straně jako na počátku *Velké války*“ (s. 15), ba že se „umění ještě nikdy tak výrazně a radikálně“ (tamtéž) neproměnilo jako skrze tuto válku. Cíl obou vydavatelů nicméně získává na obrysech, až když je položena otázka po reprezentativních hlasech, přičemž se ukazuje, že „Franz Kafka nebyl vůbec přijat do čtyř válek ohromených básníků“ (s. 17). Z toho vydavatelé vyvozují jako první nutnost zaměřit se na válečné období pokud možno ve všech jeho fázích, aby – a toto se zdá být na sborníku výjimečné – mohli přesvědčivě dokázat, že „pražský básník strachu“ (tamtéž) přece jen do tohoto kontextu patří.

Tato ambice je od počátku velmi dotěrně propagována: Kafka je neustále zmiňován a citován dokonce i v obecně platných kontextech. Čtenář tak musí být poučen, že recepci kierkegaardovského strachu vzkvétajícího na úrodné mentální půdě „lze najít i v Kafkových denících“ (s. 22). Kafka musí být – protože už jednou platí za „velkoměstského úředníka a člověka píšícího po nocích až do vyčerpání“ (s. 24) – postaven jak do „centra tohoto epochálního projevu slabosti“ neurasteniků, tak zároveň i vyzdvižen jako „rakouský úředník“ (s. 31), který „vedl masovost lidí a taylorizovanou práci v obraz“ (s. 25) a dal formu světu „globálně operujících překupníků“ (s. 26). Méně Kafky by publikaci prospělo, říká si čtenář, když vidí, čemu zde musí tento „zástupce expresionismu“ (s. 42), „strachopisec“ (s. 91) a „světový spisovatel apokalyptické katastrofy“ (s. 118) posloužit: dokonce i dvojznačná poselství jeho literárních textů jsou paralelizována s „náměsíčně“ (Ch. Clark) dvojznačným druhem aktivit válečných politiků. A varovně míněné předválečné vize Ivana Blocha z konce 19. století a opatření obou mírových konferencí v Haagu (1899 a 1907) jsou na základě opravdu vágní podobnosti strachu připodobněna ke Kafkově povídce *Der Bau* [Doupě], přestože ta vznikla (1923/24) a byla vydána (1928) o více než dvacet let později. Takové mnohdy kontraproduktivní přílišné zdůrazňování Kafky může plynout z dlouholetého badatelského zájmu obou vydavatelů, který je zaměřen právě na tohoto pražského autora a v posledních letech vedl k řadě monografií a sborníků. Samo o sobě by to nemuselo nijak zvlášť vadit, pokud by si oba vydavatelé nevyhradili neobvyklé právo přijmout do sborníku kromě společně napsaného úvodu každý dvě své studie. Z celkem 276 stran tak pochází více než 120 z pera vydavatelů.

K hned trojitému zmatení může vést také titul publikace: pořadí v názvu „německo-evropský“, jež je jen v náznacích reflektováno v jednom jediném příspěvku, volá po vysvětlení stejně jako naprostá absence jakéhokoli metodologického základu k oblasti výzkumu (Pierre Bourdieu). Prekérními aspekty německo-evropského se totiž ve své studii zabývá pouze Thorben Päthe, když začleňuje německo-rakouské vize Evropy – ukázané na Thomasi Mannovi, Hugo von Hofmannsthalovi a Rudolfo Borchadtovi – do konceptu Německa-Evropy, jež začal v jejich době znovu oživat. A evropský horizont je navíc jen proklamován, naznačen v úvodu, ale s výjimkou eseje od B. Neumanna ho není dosaženo. Za německojazyčnou hranici se zase dostává pouze jedna jediná studie (Gábor Kerekes: *Der Erste Weltkrieg in der ungarischen Literatur zwischen 1914 und 1948* [První světová válka v maďarské literatuře mezi lety 1914 a 1948]), aniž by přitom byl ale německý element zahrnut do toho evropského.

Struktura sborníku, chronologicky rozčleněná do tematických komplexů „strach – pocitování krize a válečný pesimismus“, „nadšení – nacionalismus a válečná propaganda“ a „dezorientace – indiference a divergence“ vzbuzuje dojem kauzality, která samozřejmě dominovala, ale jistě nebyla ve všech případech přítomná. Kromě toho čtenář zjistí, že některé příspěvky prostě neodpovídají tématům, pod která jsou zařazena. Co má společenskohistorický přehled maďarských cenzurních opatření ještě dlouho po druhé světové válce do činění s pocitováním krize a válečným pesimismem, lze uhodnout stejně těžko, jako proč byla sama o sobě užitečná, ale široce pojatá a velmi obecná studie Stanleyho Corngolda k *Velké válce a současné německé paměti* spojena s dezorientací.

Sborník přitom začíná velice slibně analýzou korespondence Stefana Zweiga a Romaina Rollanda, neboť ta se pohybuje v napětí mezi patriotismem a transnacionalismem, kde se vlastní a cizí zájmy jednou střetávají, jindy jsou v humanistickém a pacifistickém smyslu sladěny, bez ohledu na případné nesnadnosti takového počínání. Tomuto rámci a jeho měřítkům se nicméně zdají jednotlivé příspěvky odpovídat různou měrou. Velmi dobře ho ve svém esejistickém příspěvku *Über die Angst des Vorkriegs* [O strachu předválečné doby] vystihuje B. Neumann, zadost mu činí i všichni autoři, kteří vycházejíce z hluboké znalosti širšího materiálu kladou konkrétní otázky, aby se dostali k přesvědčivým tezím. To se daří méně, když se přistupuje k textům svrchu s povšechnými otázkami s cílem vykreslit obšírné panorama, které ale ne vždy obstojí při detailním pohledu. Takové studie zřejmě platí největší daň za to, že sborník vznikl k určité příležitosti, když téměř nepřicházejí s novými tezemi a poznatky.

K prvně jmenovanému typu patří Neumannova studie o *Franz Kafkas nächtliches Schreiben als Manövertätigkeit* [Noční psaní Franze Kafky coby manévrovací aktivita], jež se snaží o zachycení dispozitivní funkce války. Přesvědčit dovede především Neumannova práce s prameny, neboť nejsou použity jen známé (k Sörenu Kierkegaardovi), nýbrž i méně známé (Anton Kuh) a sotva známé odkazy na literaturu (*Rembrandt als Erzieher* [Rembrandt jako vychovatel] od Julia Langbehna, jeden z národnostních bestsellerů pozdního 19. století). Další těžiště zde tvoří analýza „manévrovací aktivity“ v *Procesu*, coby průsečíku jeho osobního (Felice Bauer) a politického (válka) konfliktu, přičemž světová a zásadní válka jsou uvedeny do vzájemného vztahu. Zcela po vzoru Neumannových dřívějších prací je Kafka představen ani ne tak jako přesvědčený pacifista, ale více jako ve svých pozicích kolísající, ba „zamítnutý účastník světové války“ (s. 107). Poznámka na okraj: Neumannova snaha uchopit Kafkovo dílo v odpovídající ambivalenci občas spíše uhýbá snaze o silnou pointu, tedy definitivním a výlučným verdiktům. Jen s pokrčením ramen tak lze přijmout informaci, že Kafkova nová literatura mohla „vzniknout pouze dispozitivním působením tehdejší světové katastrofy“ (s. 118), ba že by texty jako *Prozess* [Proces] nebo *In der Strafkolonie* [V kárném táboře] nevznikly, „kdyby nebylo Dreyfusova procesu“ (s. 91). Podobně produktivně zacházejí s literárním materiálem také Peter Beicken a Wolfgang Wangerin. Beicken interpretuje jednotlivé fáze válečného nadšení v *In Stahlgewittern* [V ocelových bouřích] Ernsta Jüngera s ohledem na jednotlivé sebestylizace, aby je – čímž zřetelně koriguje především práce Heima

Schwilka – označil vskutku vypointovaně za formy andělů smrti ve válečném divadle. W. Wangerin prezentuje válečné obrázkové knihy pro nejmladší publikum a ve své analýze osvětluje onu literární mobilizaci, která probíhala v dětských pokojích.

Ke druhé, méně šťastné kategorii patří obě studie G. Wimmera. Zde jsou buď panoramaticky představeny jednotlivé formy lásky v románech Josepha Rotha, přičemž se válka objevuje spíše na okraji analýzy, anebo jsou Kafka, Trakl a Kraus stavěni vedle sebe coby „rakouští věštcí expresionismu“, aby autor mohl provést analýzu proměny, „která se týká postoje k náboženským mýtům a dalším filozofickým modelům, aniž by přitom došlo k zásadnímu odklonu od nich“ (s. 36). Wimmer zde produkuje sice teologicky znalou, ale ne vždy jasně formulovanou (co jsou ve vztahu k náboženským mýtům další filozofické modely?) a jazykově uchopitelnou studii, jejíž závěr působí dojmem, jako by rekurs ke stěžejní emocionální konstituci strachu souvisel pouze s tematickým blokem „strachu“. Při četbě příspěvků tohoto kvalitativně velmi nevyrovnaného sborníku čtenář doufá, že si bude moci v příštím roce při oslavách sta let od konce války v očekávané záplavě knih přečíst i publikace, jež nevděčí za svůj vznik pouze tomuto výročí.

Přeložila Petra Grycová

Bernd Neumann / Gernot Wimmer (Eds.): *Der Erste Weltkrieg auf dem deutsch-europäischen Literaturfeld*. Wien / Köln / Weimar: Böhlau Verlag, 2017, 276 s.

Napsal F. X. Šalda (7. 2. 2018)^{CZ}

*Na Štědrý den roku 1907 Šalda v Lidových novinách (15, 1907, č. 355, nestránkovaná příloha) avizoval vznik revue Novina. Časopis s podtitulem **List duševní kultury české** vycházel od ledna následujícího roku a Šalda jej (spolu)redigoval do konce pátého ročníku 1911/1912, tj. do listopadu 1912. I toto programové předznamenání bylo zařazeno do závěrečného svazku Souboru díla FXŠ ([Kritické projevy 14. Dodatky z let 1898–1937](#)), který edičně připravili Michael Špirit a Luboš Merhaut a právě jej vydal Institut pro studium literatury.*

List duševní kultury české **F. X. Šalda**

K letošnímu Novému roku dali jsme si milý prezent, dali jsme si kulturní čtrnáctideník Novinu. Dali jsme si, tím plurálem míním sebe a přátele Machara a Vodáka. Tedy: dali jsme si prezent, ustrojili jsme si radost. Podtrhuji to *si*, neboť netrpím křivým altruismem. Každý pořádný a cenný altruism začíná u sebe, není nic než rozšířený egoism. Píšeš-li literaturu, jest jediné důležité, aby strojila radost tobě, ne jiným: líbí-li se tobě a těší-li tebe, věř, ostatní se brzy najdou. A vydáváš-li časopis, jest jediné závažné, aby ti byl pro potěšení. Není smutnějšího a směšnějšího citu, není citu trapnějšího a utopičtějšího, než když vydáváš list a lidé mu tleskají – a ty sám nemůžeš sdílet jejich radost; cítíš stále: ne, ne, chtěl jsem cosi jiného, představoval jsem si cosi jiného! A potlesk zní, zní... a ty bys nejraději zacpal si uši a utekl někam, kde pepř roste.

Tedy, zatím začínáme u sebe a míníme i nadál zůstat u sebe: vydávat časopis, který by prostě dělal nám potěšení. Přidruží-li se k té radosti jiní, dobrá, neodpuďme jich, ale také jich nebudeme lákat.

Řekne se: vydávat si časopis pro potěšení, to není nic těžkého. Oho, pozor! Není to snad nic těžkého, je-li člověku osmnáct a sedí-li v gymnazijní škamně. Ale je-li člověku čtyřicet nebo přes čtyřicet, může-li tisknout, kde chce, má-li k dispozici armádu černých čertíků, přesytil-li se vši tiskařskou černí, je-li důležitější než starý gourmé a mrzutější než starý čert... nu pak, pánové, neznám obtížnějšího problému na světě. – Jsme trochu důležití pánové, kteří okusili mnohého a zhnusili si ještě více. Přitom nejsme akademiky, a netrpíme tedy slavomamem. Bude-li se nám přesto naše revue líbit, budeme-li z ní přesto mít radost, no, pak buďte jisti, dokázali jsme cosi ne špatného, při všech raraších!

Jsem jist, že jsme si dali Novinou jen splnění starého dávného přání, třeba jsme o něm mnoho nemluvili. Pravá přání jsou totiž ta, která člověk nosí mlčky v sobě, zavírá do srdce svého a nikomu jich neukazuje, z pověřeného strachu, aby mu jich nikdo nezakřikl. Já nosil se s takovým přáním leta a leta a jsem tím jist i o svých družích. Ale teprve letos napadlo dobré sudiče položit nám pod vánoční stromek dobrého nakladatele, který rozuměl přáním našeho srdce...

Setkali-li jsme se (mluvím pořád o nás třech), požalovali jsme vždycky na literární bídu českou, rozumí se samo sebou. Ale kdežto jiní literáti zůstávají obyčejně u této melancholické a kontemplativné pravdy, která není dnes již nic víc než konstatování čehosi samozřejmého, my šli jsme hlouběji, nahmatávali kořen zla v oblasti, kde literatura již přestávala a počínalo cosi většího a temnějšího: život společenský, dílna národní duše, všeobecná a celková kultura.

Specificky českou kletbou jest, že dobere-li se někdo něčeho, jest to více méně šťastná náhoda, neuvědomělá náhoda, která nemá žádných dalších důsledků. Máme několik pěkných děl literárních, výtvarných, hudebních. Čím jsou? Ne mnohem víc než skleníkovou květinou, parádním kusem, čímsi, co nepřechází v život, nedává ho, nemnoží ho, nestupňuje ho.

V národním hospodářství napůl luxem, napůl balastem, s kterým neví nikdo dobře co počít. A ještě cosi: naše dobrá umělecká díla jsou *výjimkami*, šťastnými extempory, kterým ani zdaleka neodpovídá pravidlo. Ale člověk žije ne výjimkou, nýbrž pravidlem, a výjimka potvrzuje jen pravidlo, které je žalostné a bědné. Kulturní člověk nemiluje kteréhokoliv úspěchu, miluje jen úspěch, kterého se dopracoval s plným uvědoměním, jasně, cílevědomě. Odtud zjev, že u nás máme řadu úspěchů, kterým neodpovídá *zásluha* a jež rozmete zítřejší vítr: nejsou zapjaty do vývojové logiky – jsou šťastnými náhodami, ne vnitřně podmíněnými nutnostmi. Odtud česká kletba: přemíra talentů, nedostatek charakteru. Ale není talentu, který by nedovedl zničit svého majetníka, jako není charakteru, který by nedovedl organizovat malý talent v cosi krásného a celého, radost pohledu i srdci...

Specializace došla u nás stupně, kde se stává pramenem rozkladu a rozpadu. Není posvěcujících sil, sil jednotících, sil, které dávají životu styl. Kultura směřuje se u nás obyčejně, myslí-li se již dost intenzivně, s *civilizací*. Velmi nesprávně. Starat se o hmotné pohodlí, o zdravotnictví, o úpravu cest, o rozumovou výchovu, jest pouhý předpoklad plného kulturního života, samozřejmá jeho hmotná báze. Jsou případy, kde civilizace stává se nebezpečnou kultuře tím, že se povyšuje ze služby na paní, z východiska a předpokladu na cíl. Životu musí dáti jednotu a posvěcení jiné hodnoty než prospěch nebo rozumový užitek. Jsou lidé, vědci, kteří nemají o kultuře ponětí. Pracují ve svém odboru nebo odbůrku bez vědomí o jednotících perspektivách života a smrti. A více: jsou lidé ducha velice zbystřeného a zjemnělého, kterým chybí všecka kultura srdce, praví malodušní ubožáci, kteří mohou rozebírat věčně jen svoji duševní chudobu a hynout v její poušti, bez křídel, která by je přenesla přes ni.

Machar napsal nedávno, že uplynou dvě nebo tři století, než lidé u nás pochopí, co jest kultura. Podepisuju; tak dalek jest tomuto pojmu dnešní způsob myšlení, hodnocení a cítění v Čechách běžný.

Vydáváme-li list duševní kultury české, posvěcujeme jej bohu, který se posud nenarodil. Toho jsme si vědomi. Příští boha toho neuspíší vřava politických nebo parlamentních schůzí, spíše jej zaplaší. Ani nevysedí ho píle a práce – jen práce. Sblížit nás může s ním jen cosi vyššího: *čin*. Ať čin umělecký, ať čin literární, ať čin lidský. Čin – kult génia a jeho intuice.

Uspíšit jeho příští může jen hrdá síla, která nenadbíhá dnešku, nepaktuje s ním. Stavitelem radosti může býti jen ten, kdo položí pevně základní kámen v *sobě*, kdo začne od *sebe*. Zde je centrum, osa, těžiště, ostatní seskupí a navrství se kolem nich. Tedy: *sobě* a pro *sebe* zakládáme a vydáváme list duševní kultury české.

Píše Ingeborg Fialová-Fürstová (14. 2. 2018)^{cz/de}

Spisovatel **Franz Spunda**, narozený roku 1890 v Olomouci, by byl zřejmě pozdějším literárním světem, čtenáři i germanistikou zcela zapomenut, kdyby roku 1971 nevznikl obsáhlý článek *Wodurch hat Franz Spunda die deutschsprachige Literatur bereichert?* [Čím obohatil Franz Spunda německojazyčnou literaturu?], který publikoval Ludvík Václavek v časopise *Germanistica Olomucensia* (což je mimochodem poslední článek, který směl v době normalizace zveřejnit pod vlastním jménem). U Ludvíka Václavka má také svůj počátek současná, chtělo by se říct „spundovská renesance“, již nyní přibyl další příspěvek do diskuse o velmi rozvětveném díle tohoto „magického básníka a poutníka po Řecku“.

Coby již 11. svazek řady *Erträge Böhmisch-Mährischer Forschungen* [Výstupy česko-moravského bádání], kterou vydávají v nakladatelství LIT společně se Sudetoněmeckou akademií věd a umění v Mnichově **Herbert Zeman a Oliver Jahraus**, vyšla roku 2016 publikace **Franz Spunda (1890–1963)**. Shrnuje příspěvky jednodenního kolokvia k Franzi Spundovi, které se konalo v listopadu 2015 ve Vídni, a zároveň navazuje na „záslužnou konferenci“, „kterou uspořádalo Centrum pro výzkum německé moravské literatury při olomoucké univerzitě 3. a 4. října 2014“ (s. 7). Příspěvky z olomoucké konference (doplněné právě o dotisk základního textu Ludvíka Václavka z roku 1971 a pětistránkovou bibliografii sekundární literatury, která přesvědčivě dokládá probuzený/probouzející se zájem o Franze Spundu) vyšly ve sborníku *Franz Spunda im Kontext* [Franz Spunda v kontextu] vydaném Lukášem Motyčkou v olomouckém univerzitním nakladatelství v roce 2015. Kvůli neobvyklým směrnicím takzvaných ESF projektů spravovaných českým Ministerstvem školství sborník „není k dispozici v knihkupectvích“ (s. 7). Z hlediska bádání je nejen kolegiální, ale i záslužné, že vídeňské kolokvium na olomoucký sborník přímo odkazuje a že si za jednu ze svých úloh vytyčilo „představit tuto knihu také v rakouském akademickém kontextu a zprostředkovat jeho výsledky“ (s. 7).

Po třech úvodních příspěvcích od Christopha Spundy (krátká vzpomínka jednoho ze synů na svého otce), od nakladatelky „některých Spundových děl“ (s. 22) Gabriele Quinqueové a Herberta Zemana, který Spundu na úvod staví do Goethovy duševní blízkosti a přiznává jeho kulturněhistorickým pracím zvláštní postavení mimo „hlavní proud historicko-historických publikací po polovině 19. století“ (s. 14), následují v hlavní části sborníku čtyři studie k dílu Franze Spundy: dvě od Christopha Fackelmana, po jedné od Herberta Schrittersera a Alexandra Martina Pfliegera. Publikované výstupy olomouckého kolokvia jsou považovány za zaručené a všechny čtyři příspěvky se na ně často vztahují, přičemž se každý z nich věnuje pouze výřezu z díla Franze Spundy. Mnoho témat je v publikaci vynecháno, takže se přečtení obou spundovských sborníků skutečně vyplatí.

V první ze svých dvou studií, *Heilige Berge im Chaos der Welt* [Svaté hory ve zmatku světa] se Christoph Fackelmann pouští do napínavého diskursněanalytického průzkumu okultistických a magických prvků v básnickově díle, jež nazývá jako „základní okultistický diskurs“ (s. 27) a jako „magickou konstantu“ (s. 34) v celkové Spundově tvorbě, takže mu etapy, témata, a dokonce žánry spundovského díla – ve výzkumu jinak označované velmi různě (expresionistická lyrika a dramatika, programatika, magická fáze, historické romány, řecká inspirace v románu, cestopis a esej, publicistika: povídky, vzpomínkové skici, dobové romány po roce 1945) – nepříjdou jako diskontinuální, nebo dokonce útržkovité, dané třeba aktuální čtenářskou módou, „žánrem zažívajícím konjunkturu“ (s. 38) nebo nějakou ideologií, ale naopak jako kontinuum.

Tuto tezi Fackelmann ještě upevňuje ve svém druhém textu *Franz Spundas Griechenlandliteratur* [Řecká literatura Franze Spundy]. Toto transformované kontinuum Fackelmann dokládá analýzou cestovní sekvence ze Spundovy *Řecké cesty* (zde popsany obtížný výstup na vrchol Parnassu Fackelmann zasazuje do tradice křesťanských poutí

a následování „teosofické stezky“, s. 118) a jednoho z jeho *Eleuzínských sonetů* a uzavírá ji „heslovitým“ (jak tomu sám říká, s. 123), ale velmi plauzibilním přehledem konstant ve spundovském díle (s. 123 n.).

Studie Herberta Schrittersera (*Franz Spundas „magische Romane“* [„Magické romány“ Franze Spundy]) a Alexandra Martina Pfliegera (*Franz Spundas Giordano-Bruno-Roman* [Spundův román o Giordanu Brunovi]) je pak třeba číst jako texty dokládající Fackelmannovu tezi, protože se analyticky a se zaměřením na celé dílo věnují jednotlivým Spundovým románům: Schrittester čtyřem „magicko-okultním“ z rané fáze (*Devachan* [1921], *Der gelbe und der weiße Papst* [Žlutý a bílý papež, 1923], *Das ägyptische Totenbuch* [Egypťská kniha mrtvých, 1926] a *Baphomet* [1928]), které zasazuje do kontextu „groteskně fantastické literatury z doby kolem přelomu století“ (s. 100) (Meyrink, Ewers, Busson, Strobl), čte je jako tetralogii, již pohromadě drží postava mnicha Ireneae, doprovází je „Spundovy teoretické myšlenky k magickému básnictví ve sbírce esejů ‚Der magische Dichter‘ [Magický básník]“ (s. 102) a jejich „základním tématem [...] je boj dobra a zla“ (s. 99).

Pfleger na začátku své studie formuluje dvě obsáhlejší otázky: První zdánlivě polemickou k Fackelmannově tezi: „Lze vzhledem k hutné motivické propletenosti jednotlivých prvků ve Spundových knihách nahlížet jeho celkovou tvorbu jako organický celek, nebo musíme hovořit o zlomu mezi jeho ranou ‚magicko-okultistickou‘ popř. ‚postexpresionistickou‘ fází a jeho pozdější ‚klasickou‘ periodou orientovanou na antiku a renesanci?“ (s. 139). Druhou otázku formuluje jako tezi: „Jedná se o první větší prozaickou práci, kterou Spunda publikoval po konci ‚Třetí říše‘. Román lze také částečně číst jako zašifrované vypořádání se s nacistickým režimem, jejímž přívržencem Spunda po nějakou dobu byl, než se od něj odklonil, a dále [zde znovu ve vztahu k první otázce] jako zúctování se svými dřívějšími esotericko-okultistickými ambicemi“ (s. 140).

V dalším textu pak ale Pfleger v podstatě převypravuje Spundův román o Giordanu Brunovi *Verbrannt von Gottes Feuer* [Sežehnut ohněm Božím] z roku 1949, aniž uspokojivě odpovídá na otázky položené na začátku. Pouze jedna ze závěrečných vět poukazuje na stanovisko interpreta: „Spunda si možná dělal ve své rané ‚magické fázi‘ naděje na objevení onoho archimédovského bodu, ‚co je naším základem a odkud může být svět posouván vpřed‘. Později se ale, jak ukazuje ‚Verbrannt von Gottes Feuer‘, začal považovat spíše za čisté bádajícího než za zasvěcence“ (s. 155).

Cennou referenční příručku a studijní knihu pro všechny, kteří se ještě chtějí zabývat Franzem Spundou a jeho dílem, ze sborníku dělá *Bio-bibliografická kronika* (s. 65–97) sestavená Christophem Fackelmannem, jež obsahuje kromě klasických údajů a informací, které se od takového soupisu očekávají (a které co do podrobností dokonce předčí údaje na *Literární mapě německých moravských autorů* <https://limam.upol.cz/>), také otisky dobových recenzí, diskusí, Spundových vlastních postojů ke svým dílům – a (skoro na konci) velice napínavý úryvek z dopisu Karla Gustava Bittnera, který se vyjadřuje ke Spundově nacistické minulosti.

Coby příloha (s. 159–199) figuruje sedm Spundových „publicisticko-esejistických“ (s. 158) textů, které vyšly mezi lety 1922 a 1955 v různých časopisech, jež dnes už zřejmě nejsou tak snadno dostupné, a představují příjemný, do dvou oblastí – *Autobiografie* a *Programatika* – rozdělený vstup do čtyř Spundova díla.

Přeložila Petra Grycová

Christoph Fackelmann / Herbert Zeman (Hg.): *Franz Spunda (1890–1963). Deutschmährischer Schriftsteller, magischer Dichter, Griechenlandpilger*. Wien: LIT Verlag, 2016, 200 s.

Píše Michal Topor (21. 2. 2018)^{CZ}

V recenzi, již Blanka Činátlová nedávno obstarala nový český překlad Benjaminova pojednání *Ursprung des deutschen Trauerspiels* [Původ německé truchlohry, přel. Martin Pokorný, Praha: Malvern, 2016], stojí také: „v roce 1928 vydává práci bez většího ohlasu tiskem“ (*Neustálé nabírání dechu. Kontemplativní trosky Waltera Benjaminova*, A 2, 2018, č. 3, s. 6). Vzdor tomuto patrně nakonec patřičnému klišé (byť je otázkou, co je to „větší ohlas“) není od věci upozornit na to, že alespoň v Praze se o práci přece jen psalo, a tedy i vědělo. V druhé půli července 1928 ji v deníku **Prager Presse** – v souboru postřehů ke knižním novinkám a v souvislosti s vydáním jiné Benjaminovy knihy (*Einbahnstraße*) – zmínil Franz Blei (*Handlungen und Abhandlungen*, PP 7, 1928, č. 202, 22. 7., *Dichtung und Welt*, č. 30, s. I–II). Několik týdnů nato tu (č. 249, 7. 9., s. 7) **Otokar Fischer** referoval:

„Ursprung des deutschen Trauerspiels. Von **Walter Benjamin**. (Ernst Rowohlt Verlag, Berlin, 1928. 256 Seiten.) Entworfen 1916, verfaßt 1925, bringt die ideenreiche Schrift Beiträge zur Erfassung der Barockliteratur. Vergleiche des 17. Jahrhunderts einerseits mit dem Expressionismus (Opitzens und Werfels Troerinnen!), andererseits mit der „romantischen“ Bewegung um 1800 bilden den literar-kritischen Untergrund des Buches, das aber, in seinen Haupttendenzen philosophisch gerichtet, noetischen und geisteswissenschaftlichen Zielen zustrebt. Nach Stachels grundlegenden Untersuchungen über die Beziehungen des (fälschlich so genannten) „Renaissance“-Dramas zu Seneka, nach Strichs, Cysarz' und anderer Studien zur Stil- und Kunstgeschichte des Barock, legt Benjamin eine neue Lanze für die seinerzeit als „überspannt“ gerne abgefertigte Epoche deutscher Dichtung ein. Scharf wird das Antithetische des behandelten Zeitabschnittes hervorgehoben, so in Ausführungen über die Rolle des Höflings „als Heiligen und Intriganten“, besonders über das Komplementäre der Tyrannen- und Märtyrercharaktere; beachtenswert eine Auseinandersetzung mit dem lessingschen Feldzug gegen Märtyrerdramen, interessant Benjamins scharfe Polemik mit Volkelts Aesthetik des Tragischen, eine exakte Grenzscheidung zwischen Tragödie und Trauerspiel, Exkurse über Hamlet, besonders über Calderon, leider keine Bezugnahme auf Corneille und nur wenig über die Niederländer. Und so wie an mehreren Stellen das 17. Jahrh[undert]. in Schutz genommen wird sowohl gegen dessen Verkleinerer als gegen dessen Erklärung aus Vorliebe für Stoffmassen oder aus dem Geiste des Dreißigjährigen Krieges, so ist das letzte Drittel der Abhandlung einer Apologie der allegorischen Dichtung gewidmet. Benjamin polemisiert mit den Klassikern und auch mit modernen Theoretikern, die behaupten, „Allegorie sei ein konventionelles Verhältnis zwischen einem bezeichnenden Bilde und seiner Bedeutung“, er verwarft sich gegen „die Denunzierung einer Ausdrucksform, wie die Allegorie sie darstellt“, und erweist unter steter Berücksichtigung der Wort- und Bildkunst des Barock, Allegorie sei „nicht spielerische Bildertechnik, sondern Ausdruck, so wie Sprache Ausdruck ist, ja so wie Schrift.“

Po česku (přeložila Veronika Jičínská): „Tento myšlenkově bohatý spis – koncipován v roce 1916, sepsán v roce 1925 – přispívá k pochopení barokní literatury. Literárně kritické podloží této knihy vytváří srovnání 17. století jednak s expresionismem (Opitzovy a Werfelovy Trójanky!), jednak s „romantickým“ hnutím kolem roku 1800; ona sama je ale ve svých tendencích založena filozoficky, a spěje k cílům noetickým a duchovědným. Po Stachelově důkladném výzkumu vztahů „renesančního“ (jak se mylně nazývalo) dramatu k Senekovi, po Strichových, Cysarzových a jiných studiích k dějinám stylu a umění v baroku razí nyní Benjamin nové pojetí pro tuto epochu německého básnictví, svého času odbývanou jako „přepjatou“. Ostře zvýrazňuje antitetický charakter daného časového úseku například v úvahách o roli dvořana ve smyslu „světce a intrikána“, zvláště pak v komplementárnosti postav tyranů a mučedníků; pozornost zasluhuje vypořádání se s lessingovským tažením proti dramatu o mučednících, zaujme Benjaminova ostrá polemika s Volkeltovou *Estetikou tragická*, exaktní rozlišení tragédie a truchlohry, exkurzy o Hamletovi a především o Calderónovi, bohužel ale nic ke Corneillovi a jen něco málo k Holanďanům. A jako na mnohých místech bere 17. století v ochranu jednak proti jeho zlehčovatelům, jednak proti

baroknímu vyznání z lásky k tíze hmoty nebo k duchu třicetileté války, tak poslední třetinu tohoto pojednání věnuje obraně alegorického básnictví. Benjamin polemizuje s klasiky a také s moderními teoretiky, kteří tvrdí, že „alegorie je konvenčním vztahem mezi označujícím obrazem a jeho významem“, brání se „denunciaci výrazové formy, tak jak ji znázorňuje alegorie“, a neztrácejí ze zřetele slovesné a výtvarné umění baroka ukazuje, že alegorie není „umnou hrou s obrazy, nýbrž výrazem, tak jako je výrazem jazyk, či dokonce písmo.“

S oporou v tomto příkladu budiž připomenuto, že právě *Prager Presse* byla svého času zásadním publikačním zázemím řadě autorů, kteří bývají dodnes bez váhání chápáni primárně jako reprezentanti kultury českojazyčné (vedle Fischera lze uvést kupříkladu hudebního kritika Josefa Bartoše, dále Václava Tilleho, Emanuela Rádla či Jaromíra Pečírku), tato německojazyčná linka jejich činnosti přitom zůstává dosud – co se reflexe či edičního zpřístupnění týče – zanedbávána.

Píše Ladislav Futtera (28. 2. 2018)^{cz/de}

Ediční řada *Wechselwirkungen* si klade za cíl „představit kontakty rakouské literatury k ostatním (především evropským) literaturám z komparatistické perspektivy v nejširším smyslu slova“ (s. 433). Ze široce rozkročeného komparatistického hlediska vychází i osmnáctý svazek edice, soubor studií spoluvydavatele této řady, profesora slavistiky na vídeňské univerzitě **Stefana Simoneka Von Lenau zu „Laibach“**. *Beiträge zu einer Kulturgeschichte Mitteleuropas* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016).

Šestnáct studií z let 2000–2013, autorem pro knižní vydání přehlednutých, se zabývá širokou paletou témat od recepce Nikolausa Lenaua ve slovanských literaturách až po dekonstrukci národních hymen v textech kontroverzní kapely Laibach. V centru zájmu ovšem leží literární moderna přelomu 19. a 20. století ve středoevropském kontextu, tj. v zásadě v hranicích Rakousko-Uherska (za zvážení stojí vhodnost historicky zatíženého termínu „Mitteleuropa“ oproti pojmu „Zentraleuropa“, užívaného například Moritzem Csákym), respektive prostředkování mezi vídeňskou modernou a slovanskými středoevropskými literaturami. Této epoše se věnují první čtyři oddíly knihy (*Lineare und zirkuläre Rezeptionsverläufe im Kontext der Moderne; Zwischen Galizien und Wien; Orte der Moderne a Korrespondenzen*), po nich následuje trojice studií věnujících se současným reflexím dědictví c. k. mocnářství a závěrečná metodologická úvaha. V jednotlivých studiích se opakovaně vynořují jména mj. ukrajinského básníka Ivana Franka a Josefa Svatopluka Machara, kteří přispívali do týdeníku *Die Zeit*, řízeného Hermannem Bahrem. Tématem dalších příspěvků pak jsou kontakty polsky a německy publikujícího spisovatele Tadeusze Rittnera s Peterem Altenbergem, topoi vídeňského parku a kavárny v díle slovinského modernisty Ivana Cankara či recepce Huga von Hofmannsthalova v českém prostředí.

Šíře záběru je jednou z hlavních deviz Simonekovy knihy i pro českého čtenáře. Nabízí se zvláště konfrontace jeho postřehů s pracemi Lucie Merhautové (Kostrbové). Zatímco Merhautová v monografii *Mezi Prahou a Vídní* (Praha: Academia, 2011) pečlivě sleduje kontakty J. S. Machara na H. Bahra a týdeník *Die Zeit* a síť vídeňských přátel českého básníka, do níž patřil mimo jiné Polák Zenon Przesmycki, Simonek upozorňuje na styky polského spisovatele s redaktorem *Die Zeit* (s. 211–239). Dohromady se tak vytváří plastický obraz sítě kontaktů mezi obdobně smýšlejícími spisovateli z různých částí monarchie.

Problémem se však leckdy ukazuje být hloubka. Simonek se občas na základě marginální zmínky v pramenech dopouští unáhlených soudů. Příkladem může být studie *Zur widersprüchlichen Rezeption Hugo von Hofmannsthals in der tschechischen Literatur um 1900* (s. 39–50). Simonek si z české recepce Hofmannsthalova vybírá pouze zmínky u Karla Tomana, J. S. Machara a F. X. Šaldy. Na Šaldovi jej zaujala esej *Ležela země přede mnou, vdova po duchu*, poslední text zařazený do souboru *Boje o zítřek*. Šalda zde uvádí prostředí venkovské židovské nálevny (konotované oproti předchozímu výjevu se slovenskou dívkou a následující rozmluvě s českým dělníkem negativně) slovy: „Z prvního patra hlaholí smích a perlí se zpěv synů a dcer židovských a klavír úpí a sténá pod ‚Tristanem a Isoldou‘ nebo pod ‚Meistersingry‘. Odtud je slyšet také někdy, jak deklamují verše Hauptmannovy nebo Hofmannsthalovy.“ Simonek v Šaldově eseji oprávněně nalézá styčné body s Manifestem české moderny, jenž proklamoval zájem o ženskou a sociální otázku, avšak zmínění Hofmannsthalova v negativním kontextu interpretuje jako vymezení se vůči esteticismu vídeňské moderny (s. 47–48). Této interpretaci se ale zpěčuje Hofmannsthalovo sousedství s Hauptmannem, jehož dílo – přinejmenším v naturalistické fázi – bylo sociální otázkou silně ovlivněno. Triáda Wagner – Hauptmann – Hofmannsthal je zde synekdochou německojazyčné kultury, Šalda jejím prostřednictvím (i s pomocí silně antisemitských obrazů) delegitimizuje snahu generace mladých Židů vplynout do německé kultury, přičemž je obviňuje z epigonství a provinciálnosti. Činit na tomto základě závěry o vztahu k vídeňské moderně (tento komplex je zde nahlížen dosti homogenně, aniž by byl brán ohled na vnitřní dynamiku proudů, které se k němu hlásí) se zdá být neoprávněné.

Obdobnou nepodloženou interpretaci je možné nalézt i v textu *Austriakische Simulakra in der tschechischen Literatur der letzten Jahrzehnte* (s. 275–293), v němž Simonek shromažďuje doklady postmoderní hry s významy, jejímž předmětem se stávají příslušníci habsburského rodu. Snahu zasadit do kontextu postmoderní hry s realitou předmluvu Jana Skácela *Místo eseje dopis císařovně* k výboru z díla Karla Jaromíra Erbena z roku 1969, stylizovaný jako dopis císařovně Sissi (s. 277), znevěrohodňuje věcný omyl. Motto předmluvy „Jakož pak Kytice přivítána jest srdečným pozdravem celého národa, dostalo se jí i vzácného vyznamenání, že přijata jest do příruční bibliotéky J. V. císařovny Eližběty. (Dobová recenze)“ Simonek pokládá za mystifikaci, jedná se však o lehce upravenou větu z oslavného Erbenova životopisu od Václava Zeleného, otištěného v druhém ročníku almanachu *Máj* z roku 1859 (Václav Zelený: *Karel Jaromír Erben*. In: Vítězslav Hálek /ed./: *Máj. Jarní almanach na rok 1859*. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1859, s. 102). Podobně zavádějící jsou i závěry rozboru zmínek o habsburském rodu v hrách Divadla Járy Cimrmana. Simonek kritiku a zesměšnění Habsburků interpretuje jako dekonstrukci habsburského mýtu (s. 286–287). Cimrmanovské texty se snaží o depatetizaci českého národního příběhu v době pobělohorské, který ale není zcela negován, naopak častá kritika Vídně jej v podstatě potvrzuje. Vedle úsměvného pohledu na sklonek 19. století je toto období konotováno jako záruka stability oproti následujícím dějinným zvrátům, což je jeden z hlavních atributů habsburského mýtu. Až do vydání poslední cimrmanovské hry *České nebe* z roku 2008 byl Cimrman nerozlučně spjat s dobou, „kdy se tančil vídeňský valčík, kdy se lidé učili létat a telefonovat, kdy se tlačili u pokladen prvních kinematografů. [...] Ve chvíli, kdy se onen vídeňský valčík ztrácí v rachotu výstřelů první světové války, ztrácí se z dějin i stopa našeho Járy Cimrmana“ (Ladislav Smoljak / Zdeněk Svěrák: *Divadlo Járy Cimrmana*. Praha: Melantrich 1988, s. 290).

Souvztažnost mezi Járou Cimrmanem a habsburským mýtem částečně pramení z použité metodologie. Simonek se hlásí ke konceptu postkoloniálních studií, především k Homimu K. Bhabhovi a Gayatře Chakravortě Spivakové. Tento koncept, popisující původně situaci v bývalém britském impériu, se na habsburskou monarchii pokusil aplikovat již sborník *Habsburg postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis* (Innsbruck: Studien Verlag, 2003). Koloniální studie nabízejí pestré instrumentárium pro kritickou analýzu situace v mnohonárodnostním státě s vůdčí, privilegovanou kulturou, ideologií či jazykem a s tlakem na homogenizaci. Jak upozornil již Vlastimil Hála v recenzi zmíněného sborníku, riziko tohoto přístupu tkví v potenciálním hyperkriticizmu a jednostrannosti interpretace zaměřené výhradně na dekonstrukci habsburského mýtu (Vlastimil Hála: „Postkoloniální“ pohled na habsburský mýtus. *Soudobé dějiny* 11, 2004, č. 1–2, 2004, s. 235–236). Jan Surman pak na příkladu přijetí postkoloniálního narativu v polském prostředí doložil, že tento přístup dekonstruuující mytologii vůdčí entity naopak může posílit národní mytologii neprivilegovaného společenství, které se může prezentovat jednostranně jako oběť (Jan Surman: Postkolonialismus. In: Johannes Feichtinger / Heidemarie Uhl: *Habsburg neu denken. Vielfalt und Ambivalenz in Zentraleuropa*. Böhlau: Wien / Köln / Weimar, 2016, s. 181–187). S oběma úskalími se Simonek, jak ukazují předchozí poznámky, zcela nevyrovnal.

Metodologická východiska navíc nejsou používána konzistentně. Např. studie věnovaná polsko-německému spisovateli Tadeuszi Rittnerovi je napsána pod vlivem (značně problematické) teorie menšinové literatury a deterritorializace Gillesse Deleuze a Félixeho Guattariho (s. 52–53). Tomu odpovídá i závěrečná metodologická poznámka, v níž se Simonek pokouší uvést v soulad Bhabhův koncept hybridity a třetího prostoru (meziprostoru) s konceptem plurality Moritze Csákyho, pulzačního modelu dějin literatury Petera Zajace a konečně i zmíněného Deleuze s Guattarim (s. 358–359). V takovém

metodologickém synkretismu se však původně inspirativní a potenciálně přínosný koncept pouze rozměňuje a ztrácí.

Stefan Simonek: *Von Lenau zu „Laibach“*. *Beiträge zu einer Kulturgeschichte Mitteleuropas*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016, 434 s.

Píše Vojtěch Bažant (7. 3. 2018)^{CZ}

Během oslav výročí narození Karla IV. v roce 2016 se knižní trh plnil novými vydáními osvědčených textů, překlady i aktualizovanými díly. Ještě s předstihem vyšla v anglickém překladu *Cesta Karla IV. do Francie* Františka Šmahela, se zpožděním pak v téže jazykové mutaci *Katedrála* Jiřího Kuthana a Jana Royta, kteří svou práci na karlovské tematice zužitkovali rovněž v reprezentativně pojatém díle *Karel IV. Císař a český král – vizionář a zakladatel*. Podobně kniha *Dlouhý stín císaře Karla IV.* sestává převážně z již publikovaných studií Jiřího Fajta.

Také nakladatelství Argo vsadilo na reedice (ostatně jako v husovském roce novým vydáním Šmahelovy *Hranice pravdy* spolu s Rybovou edicí Husových listů z Kostnice) a vedle knihy *Karel IV. Historie života velkého vladaře* Františka Kafky z roku 1998 vydalo v ediční přípravě **Marie Bláhové, Martina Nodla a Zuzany Lukšové** svazek překladů latinských „karlovských“ textů pod názvem ***Karel IV. v soudobých kronikách***.

Všechny tyto texty, tj. vlastní životopis Karla IV. a kroniky Františka Pražského a Beneše Krabice z Veitmile, vyšly v českém překladu pospolu ještě s kronikami Jana Marignoly, opata Neplacha a Přibíka Pulkavy z Radenína už na konci osmdesátých let v nakladatelství Svoboda jako *Kroniky doby Karla IV.* Již na této knize se podílela Marie Bláhová, dlouhodobě se badatelsky zaměřující na českou středověkou historiografii. I Martin Nodl na karlovská témata, a to především se zřetelem k právní kultuře a nacionalismu, publikoval řadu textů a opakovaně se rovněž vrací k terentskému snu Karla IV. popsanému ve *Vita Caroli*. Vlastní životopis Karla IV. nově přeložila Zuzana Lukšová, mediolatinistka z Masarykovy univerzity. V případě kronik Františka Pražského a Beneše Krabice z Veitmile se jedná o revidované překlady Marie Bláhové, původně vydané ve zmíněných *Kronikách doby Karla IV.*

Překlad *Vita Caroli* vychází z novodobých edic latinského originálu, přičemž zjevným cílem je předložit čtenáři středověkou literaturu v jazykovém převodu do současné češtiny. To se ne vždy podařilo; místy se překladatelka uchýlila k záměrné archaizaci jazyka (viz např. užití infinitivní koncovky -ti) a některé pojmy byly modernizovány přespříliš (např. o Uhrách se místy píše jako o Maďarsku). Revizi staršího překladu kronik Františka Pražského a Beneše Krabice z Veitmile lze pozorovat jen v drobných, v zásadě nevýznamných změnách textu a v dílčích úpravách poznámkového aparátu. Zachovány přitom bohužel zůstaly nepřilíš elegantně přeložené formulace, jež prozrazují velkou závislost na syntaxi latinských originálů. Moderní překlad latinského středověkého textu přitom nemůže fungovat jako pramenový materiál (může nanejvýš sloužit jako badatelská pomůcka), a proto je v podobných případech žádoucí spíše obrátit k současné češtině, samozřejmě s respektem vůči středověké terminologii, realitám a v konkrétních případech i vůči formulačním zvyklostem.

Autory úvodních textů knihy *Karel IV. obnovitel a zakladatel a Soudobé kroniky o Karlovi IV.* jsou Martin Nodl a Marie Bláhová. M. Nodl ze široka komentuje dobové politické dění a rozebírá Karlovu fundační politiku. M. Bláhová stručně uvádí karlovské kroniky do kontextu historiografického diskurzu a jeho institucionálního zakotvení ve středověkých Čechách a připojuje i několik drobných zmínek o kronikách věnovaných Karlovi, které nevznikly v českých zemích; následně komentuje jednotlivé kroniky zařazené do antologie. Nečekaně mnoho prostoru je přitom věnováno kronice Beneše Krabice z Veitmile: M. Bláhová zde opustila syntetizující styl psaní a přiklonila se k mnohem detailnějšímu popisu.

Koncepce celé antologie je objasněna teprve v ediční poznámce zařazené za překlady pramenů, a to jen lakonickým odkazem na 700. výročí narození Karla IV. S ohledem na výroční charakter knihy bylo dle editorů záměrem vydání historiografických textů zaměřených na Karlovu osobu. To vedlo například k tomu, že z kroniky Františka Pražského byla otištěna jen druhá recenze třetí knihy vyprávějící o Karlovi, jež byla tomuto panovníkovi

také věnována. Vzhledem k tomu, že po celý rok 2016 česká nakladatelství útočila s karlovskými tématy takřka neustále, si čtenář zajímavější se o tuto tematiku jistě našel cestu k dalším textům (včetně těch středověkých) sám. Autoři antologie se přitom ale drželi pouze kronik, které jsou (mimo jiné díky velkému tiskovému nákladu vydání z osmdesátých let) snadno v češtině dostupné. Smysl by samozřejmě měla jazyková aktualizace překladů, k té ovšem došlo pouze v případě *Vita Caroli*. Především se však nabízelo konfrontovat kroniky vzniklé přímo v českém okruhu Karla IV. s dalšími dobovými historiografickými díly, jež o Karlovi, jeho osobnosti a politice pojednávají. Ať už jde například o kroniky původem z dnešních italských či německých měst, nebo o ty, které jakoby mimochodem zmiňuje M. Bláhová v úvodní studii – podobný materiál by usnadnil pochopení zejména politicky tendenční stránky středověkého kronikářství, ale i problematičnost oficiální paměti a její strukturu. Jedná se přitom o texty, které sice jsou známé v odborných kruzích, české čtenářské veřejnosti však zůstávají dostupné jen obtížně.

Specifickou částí publikace je rozsáhlá obrazová příloha (s. 130–159) tvořená iluminacemi ze dvou pozdně středověkých rukopisů (z r. 1472 a z počátku 16. století) českého překladu *Vita Caroli* (oba dnes uložené v Rakouské národní knihovně ve Vídni pod signaturami Cod. Series Nova 2618 a Cod. 581), na nichž jsou zobrazeny identické scény – starší pojetí a mladší výtvarné aktualizace jsou konfrontovány na dvoustranách, čímž je skvěle ilustrována jak trvalost některých ikonografických motivů, tak tvůrčí přístup individuálních tvůrců. Jedná se o pozoruhodný obrazový doprovod českého překladu Karlova životopisu, který dosud nebyl v úplnosti a v takto komparativní podobě prezentován. Přesto však v knize tento významný celek postrádá jakýkoliv odborný výklad či komentář a zůstává tak spíše dekorací, přestože jeho bohatost jistě v pozorném čtenáři vzbudí řadu otázek.

Pokud je kniha zaměřena na širší veřejnost (což autoři otevřeně netvrdí, ale napovídá tomu její reprezentativní podoba), je s podivem, že se čtenáři nedostane návodu, jak vybrané kroniky a jejich části číst, aby porozuměl obrazu Karla IV. v soudobých kronikách a dozvěděl se něco více než pouze to, co se zkrátka v těchto historiografických dílech píše. Zdánlivá jednoduchost kronikářského vyprávění nabízí více vrstev, než se na první pohled zdá, a protože středověká historiografie je literárním žánrem, nebyl by výklad dobové literární kultury zajisté nadbytečný. Dobový politicko-společenský kontext a genologie tematizovaných kronik je jistě podstatnou součástí interpretační práce, je ovšem problematické redukovat doprovodné studie podobných publikací jen na tyto oblasti. Podobné projekty přitom v průběhu „karlovského roku“ vznikaly, příkladem může být tzv. výstava ke stažení *Četba dětí Otce vlasti*, již v Ústavu pro českou literaturu AV ČR připravil Matouš Jaluška a jejímž cílem bylo vyrovnat se s obtížnou srozumitelností nejen středověké češtiny, ale vůbec středověké literatury pro současného čtenáře. V konfrontaci s podobnými projekty založenými na pečlivé práci se čtenářem zůstává za takřka reprintovými pasážemi *Karla IV. v soudobých kronikách* pocit až zbytečně nízkých ambicí.

Marie Bláhová / Martin Nodl / Zuzana Lukšová (edd.): *Karel IV. v soudobých kronikách*. Praha: Argo, 2016, 272 s.

Píše Radek Malý (14. 3. 2018)^{cz/de}

Jméno pražského rodáka **Victora Hadwiger** (1878 Praha – 1911 Berlín) dosud v českém prostředí figurovalo zejména v antologiích mapujících tvorbu německy píšících spisovatelů z Čech. Výjimkou je svazek s názvem *Abraham Abt*, který vyšel v překladu Vladimíra Lexy a s doslovem Ludvíka Kundery již roku 1994, který je však pro tohoto autora spíše netypický: jde o Hadwigerův román, zatímco tento autor proslul ve své době především jako básník. Na sklonku roku 2016 však vydalo pražské Nakladatelství Franze Kafky publikaci s názvem *Victor Hadwiger: Básně / Gedichte*, v níž jsou Hadwigerovy verše poprvé představeny českému čtenáři v ucelené knižní podobě. Editorkou svazku je Viera Glosíková, básně přeložil Miloš Kučera. Jak se tedy oba strůjci definitivního Hadwigerova návratu do českého kulturního prostředí se svým úkolem vypořádali?

Chtělo by se říci, že návrat by to měl být triumfální: neboť Victor Hadwiger byl ve své době nepřehlédnutelnou figurou německé poezie, jejíž centrum bylo – také – v Praze. Avšak bohužel stejně jako například v případě jeho mladšího básnického kolegy Franze Janowitze, případně básnického anarchisty Hugo Sonnenscheina platí, že jsou to jména, která platí v úzkém kruhu německo-české poezie znalých odborníků i laiků za velmi významná, ba zásadní, která však přesto nepronikla do širšího povědomí. Je to škoda, neboť zrovna tři zmínění básníci, každý po svém, spoluutvářeli podobu literárního expresionismu, směru, který v českém kulturním prostředí stále vzbuzuje vášnivé diskuse. Nezbyvá tedy, než legendy s nimi spjaté, a to i ty zdůrazňující jejich umělecký potenciál, šířit posmrtně: jak se o to poprvé systematicky pokusil publicista Jürgen Serke ve své dnes již proslulé, a to i v českém kontextu, knize *Böhmische Dörfer – Putování opuštěnou literární krajinou*, která vyšla česky roku 2001.

Ta také jako jedna z prvních představila verše Victora Hadwiger českému čtenáři, byť pouze v kontextu eseje o něm. Jejich překladatelkou je Michaela Jacobsenová. Tuto knihu v českém kontextu předstihla nikoli v dosahu, ale v tematickém zaměření publikace *Pražská léta německých a rakouských spisovatelů* Pravoslava Kneidla, ale ještě mnohem dříve jedinečná antologie poezie expresionismu pořizená Ludvíkem Kunderou: v jeho výboru *Haló, je tady víchřice* (1969), jakož i v publikaci předchozí najdeme jeho překlady několika Hadwigerových básní. Další překlady z Hadwiger najdeme ve vynikající internetové antologii Jana Mareše s názvem *Kohoutí kříž*, která se zaměřuje na německy psanou literaturu z oblasti Šumavy – k ní Hadwiger poutal vztah biografického rázu.

Je tedy zřejmé, že překladatel Miloš Kučera nestál před úkolem představit Hadwigerovu poezii v češtině osamocen a zdaleka ne jako první, ačkoli by se to tak mohlo na první pohled jevit. Nejvíce překvapující je pro českou hadwigerovskou recepci prostřednictvím překladů asi fakt, že sám Kučera před několika lety Hadwigerovy básně ve svém překladu nabídl českému čtenáři, dokonce ve spolupráci s touže editorkou a stejným nakladatelstvím, ve svazku *Když se mnou nejsi ty... / Wenn du nicht bei mir bist...* představující poezii pražských německy píšících básníků. To by samo o sobě nemuselo čtenáře udivit, ovšem Kučerovy překlady jsou v aktuální publikaci předělány způsobem, který rozhodně překračuje rámeček v tomto ohledu obvyklých „kosmetických úprav“.

Motivace těchto změn není zcela jasná, neboť překladatelův styl zůstává nezměněn. Jedná se spíše o motivaci při volbě ekvivalentů jednotlivých slov, potažmo poloveršů. Kučeraův projev směřuje místy k větší výrazové přesnosti, místy však naopak rozmlžuje originální výraz poetismem, nikoli nežádoucím. Ve svém celku jsou Kučerovy překlady přesvědčivé a obstojí v sousedství zmíněných překladatelů dřívějších. Miloš Kučera zvládá volný i vázaný verš, přičemž ve volném verši se mu daří o poznání lépe. Svůj překladatelský um ostatně Kučera brousil na R. M. Rilkevi. Jeho překlady, opět ve spolupráci s Vierou Glosíkovou, vyšly v nakladatelství Labyrint (*Neboť hvězd skákalo nespočet*, 2013).

Vklad editorky Viery Glosíkové nespočívá jen ve výběru podstatné části Hadwigerova básnického díla. Stejně jako u dalších knižních počinů ve spolupráci s Milošem Kučerou ani zde nechybí obšírná předmluva, svým charakterem přecházející do odborné studie. Kromě nezbytných informací biografického rázu editorka charakterizuje výstižně Hadwigerovu poezii zejména v kontextu literatury německé. Otázkou je, do jaké míry sama nepodlehla jistému kultu, který se ohledně Hadwigera utvářel už za jeho života a byl podtržen zapomenutím jeho díla po básníkově smrti. Glosíková z velké části dovytváří legendu básníka – zapomenutého předchůdce expresionistů, která se samozřejmě zakládá na pravdě, ale uspokojivě nezodpovídá na otázku, proč byl tedy takto podstatný básník zapomenut.

Za samostatnou poznámku, svědčící o vztahu editorky a překladatele, stojí komentáře básní: jejich autory jsou Viera Glosíková i Miloš Kučera, přičemž disproporce jejich rozsahu i charakteru je nápadná. Glosíková komentuje verše z pozice vykladačky, na základě znalostí kontextu nabízí k některým básním interpretační klíč či nápovědu v podobě přiblížení např. některých pozapomenutých reálií. Kučera se naproti tomu omezuje na stručné, hutné poznámky, které nabízejí jeho, často svérázný, nicméně legitimní pohled na jednotlivé básně směřující více k abstrakci.

Nakladatelství Franze Kafky se rozhodně zasloužilo o výrazný počin přispívající k dalšímu mapování česko-německých literárních vztahů a poznání pražské německé literatury. Naprosto opodstatněná je (pro překladatele nepříliš příjemná) volba dvojjazyčné podoby básní, která umožňuje poznat Hadwigerovo dílo i v originále. Lze si naivně přát jedině: aby právě tato kniha přispěla nejen k českému poznání básní Victora Hadwigera, ale ke kultivaci odkazu multikulturního prostředí, jakým Praha kdysi byla.

Victor Hadwiger: *Básně / Gedichte*. Ed. Viera Glosíková. Přeložil Miloš Kučera. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2016, 170 s.

Píše Libuše Heczková (21. 3. 2018)^{CZ}

Nová kniha jednoho z nejvýznamnějších českých slavistů a literárních vědců **Vladimíra Svatoně** *Na cestě evropským literárním polem* je souborem statí, který vznikl přepracováním již dříve porůznu otištěných textů. Publikaci s podtitulem *Studie z komparatistiky* vydalo Vydavatelství Filozofické fakulty v roce 2017. Jde vlastně o syntézu úvah našeho předního překladatele, rusisty, komparatisty, teoretika literatury, skvělého diskutéra a vlídného učitele.

Před mnoha lety Vladimír Svatoň napsal ve své studii o formalismu, že pojmy, které ruští teoretici zavedli a užívali, ztratily nekonečným mnohohlasým užíváním svoji energii a svůj esprit. Kniha, která inspirovala několik následujících poznámek, je vlastně pokusem obnovit energii pojmům nejen této školy, ale šířeji pojmům, pojmenováním a komparativnímu myšlení vůbec, navrátit esprit moderní evropské tradici, západní i východní. K takovým rozvahám vede autora obava z vyprazdňování literárněteoretických koncepcí, ze ztráty povědomí tradic a myšlení, které nás Evropany kontinuálně formovaly po staletí.

Knihu otevírá část pojmenovaná *Srovnávání a nalézání identity*, věnovaná roli komparatistiky a jejím možnostem a metodám: Mj. v mozaice čtrnácti různých úhlů pohledu, čtrnácti perspektiv („toček zrenija“) postihujících roli komparatistiky s jejími prasklinami, mezerami, diskontinuitami, se špatně zahojenými jizvami násilí monotónního užívání – komparatistiky, která rovněž ztrácí schopnost sama sebe neustále kriticky nahlížet. Bez schopnosti sama sebe neustále definovat, vymezovat, aktualizovat i odcizovat (v Svatoňových úvahách o komparatistice rezonuje právě potence a energie jednoho z pojmů formalistů – komparatistika potřebuje své „ostraněníje“, včetně toho, že „ostraněníje“ znamená cestu neznámo kam) je komparatistika hluchá, nudná, neboť není riskantní výzvou. A to je podle mého soudu červenou nití všech tří studií prvního oddílu. Z tohoto „riskantního“ východiska vycházejí následující tři studie shrnuté pod název *Kontury kulturního vědomí*. Zkoumají význam ruského symbolismu, ruské identity, pojmu střední Evropa, který lze právě v návaznosti na předcházející úvahy o ruském prostředí vidět v novém světle. Perspektiva ruského sporu rozumu a vášně, kontrastu vnějšího zdání a vnitřního smyslu, který v adiktivních omamných symbolech tematizoval ruský symbolismus, obrací významy, marginální je najednou v samém centru. Možná je totiž pojem střední Evropa pochopitelný jen v jeho zrcadle.

Oddíl pojmenovaný onomatopoickou hříčkou *Trvající tvary* je kontinuálním pokračováním předcházejících rozprav, které se odvíjí od otázek literárněteoretických k širším literárním, kulturním a filozofickým tématům – ať je to stať o síle tragična ruského symbolismu nebo krátké a hutné kapitoly o roli tragédie v ruské literatuře na přelomu 19. a 20. století u A. P. Čechova a Mariny Cvetajevové. Návraty Vladimíra Svatoně k ruské literatuře ani zde nejsou dány jen tím, že se vždy na ruskou literaturu, ruskou literární teorii a filozofii orientoval, ve svých četných studiích pojímal Rusko jako integrální součást evropské literární tradice. Tyto „drobné“ studie o tragédii rostou z hlubokých znalostí dvojího rodu, vzájemně se prostupujících a doplňujících. K jejich charakteristice si vypůjčím dichotomii filozofa, která, myslím, Svatoňovo pojetí v přítomné knize skrytě neustále doprovází: Napájí se z „dionýského“ zdroje ruské filozofie a poezie, zdroje až neovladatelných vášní i vášní slova, zdroje, z něhož k nám skrze poezii mluví šílenství vždy přítomné více méně v každém z nás, a zároveň těžší z druhého, neméně silného a fascinujícího pramene racionalismu, v němž je udivující síla formy, přísnost řádu a rozumové skepse. Vladimír Svatoň nedává prioritu racionálnímu rozvrhu, ten je nedostatečný, chybí múzičnost, obraz a hlas, sdílení, nejde jen o „theória“, poznání vidění, organizovanost, ale i o okouzlení, ponoření se v slovo i mimo jeho význam. I proto se stále vrací k ruské kultuře, a také k řecké tragédii, která je přes svůj nejasný původ spíše výrazem sdílené dionýské smrtelnosti než apollinského odcizeného nadhledu.

Na konci studie o Marině Cvetajevové autor napsal: „její dílo je pregnantním vyjádřením neutuchající vize dynamického a stále se dějícího světa.“ Totéž bych chtěla říci o teoretickém komparatistickém díle Vladimíra Svatoňe: Jsou to filozofické a filologické neutuchající vize dějícího se světa, a proto je v nich přítomna naděje a víra. Víra ve smysl komparatistiky, víra v možnosti evropské literatury a kultury, která sice, jak si vždy Svatoň uvědomuje, často bývá bez jasně direktivy, a proto postrádá „neproblematickou a harmonickou celistvost“, po níž občas intenzivně toužíme a jsme jako Evropané náchylni k totalitním řešením. Tato naše evropská nedokonalá kultura však v sobě podle autora nese schopnost obnovy a kreativní sílu. A proto Vladimír Svatoň věří v racionální filozofickou skepsi, která se ještě nezanořila do bezvýhodné nevíry, ve skepsi, jež naostřuje rozum, vytrhuje jej ze stereotypních návyků, nedá mu spát. Tato skepse, kterou vnímám jako klíčovou pro Svatoňovo komparatistické uvažování, je zřetelně čitelná, když píše o jednom pozoruhodném románovém žánru. Ve stati *Historický námět ve světě románu: ke kritice postmoderního historismu* mu nejde o typologizaci žánru, o popis schémat či o kritiku postmoderny, nýbrž o návrat ke smyslu historického románu a románů vůbec, jenž je jedním z možných výrazů našich neustálých pokusů, jak se vyrovnat se světem a sami se sebou, s našimi „nedůslednými, a přece smysluplnými činy“. Malý text o jednom žánru je důslednou, shrnující tečkou.

Jedním z podstatných rysů psaní Vladimíra Svatoňe je sdílení a porozumění na blízko – to znamená také vědomou omylnost a velkou toleranci.

Vladimír Svatoň: *Na cestě evropským literárním polem. Studie z komparatistiky*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2017, 216 s.

Píše Luis Carlos Cuevas (28. 3. 2018)^{cz/de}

Dílu německojazyčného pražského autora **Egona Erwina Kische** (1885–1948) se v germanistice ještě nedostalo místa, které zasluhuje. Jedním z důvodů by mohlo být veřejně proklamované komunistické smýšlení tohoto takzvaného „zuřivého reportéra“. To během studené války i po ní komplikovalo recepci jeho textů a předurčovalo (potencionálního) čtenáře k nálepkování Kischových literárních reportáží coby programatických, a tím k jejich systematickému zanedbávání. Protože Kischovy texty měly z tohoto úhlu pohledu sloužit výlučně šíření politického smýšlení, byly často buď pouze oslavovány, nebo ignorovány, zřídkakdy ale čteny ve svých rozmanitých dimenzích. Kischovy beletristické snahy nicméně nezačaly až roku 1925 se vstupem do strany a politická dimenze rozhodně není jedinou zajímavou dimenzí jeho díla. Právě mnohohdimenzionalita v díle „zuřivého reportéra“ je ve sborníku ***Im Einzelschicksal die Weltgeschichte: Egon Erwin Kisch und seine literarischen Reportagen*** [Dějiny světa v osudu jednotlivce: Egon Erwin Kisch a jeho literární reportáže], vydaném **Vierou Glosíkovou, Sinou Meißgeierovou a Ilse Nagelschmidtovou** (Berlin: Frank & Timme, 2016) báječným způsobem osvětlena. Jen jediný z 18 zajímavých příspěvků se přitom soustředí pouze na politickou rovinu Kischovy knihy *Marktplatz der Sensationen* [Tržiště senzací] (1942). Ostatní se ale zabývají různými literárními i biografickými aspekty autora tak intenzivně, že je třeba publikaci pochválit coby vysvětlující a myšlenkově bohatý kischovský kaleidoskop.

Dobře zdůvodněná argumentace i styl, který je celkově vstřícný ke čtenáři, se hodí jak pro odborníky, tak pro nespecializované čtenáře. Příspěvky vyplňují staré mezery ve výzkumu – jako je otázka přeložitelnosti Kischova humoru – a v některých případech se najdou i přístupy, jichž doposud nebylo v kischovských studiích použito, jako třeba teorie kosmopolitismu. Sborník tím také otevírá nové badatelské perspektivy.

Pár příspěvků je nicméně poněkud velmi náhle ukončeno. Je tak obtížnější považovat některé závěry, jež jsou výsledkem analýzy jednotlivých fragmentů, za reprezentativní pro celé autorovo dílo. S takovým argumentačním „spěchem“ se ale čtenář setkává spíše zřídkka, a když nahlédne kontext vzniku knihy, musí vydavatelkám poděkovat za to, že integrovaly talentované studenty takto brzy do literárněvědné práce. Jak se lze dočíst v předmluvě, vznikla publikace v rámci binacionálního projektu mezi Karlovou univerzitou v Praze a Univerzitou v Lipsku. Vydavatelky organizovaly pobyty studentů v obou městech a doprovázely příspěvky už od vzniku jejich koncepcí. Tato mezikulturní spolupráce výsledek velmi pozitivně ovlivňuje. Díky znalosti češtiny podkládají autoři své teze nejen pracemi nejznámějších kischovských badatelů v německojazyčném prostředí, jako jsou Marcus Patka, Dieter Schlenstedt a Karin Ceballos Betancurová, ale vnášejí do hry také aktuální české publikace, které bohužel často zůstávají stranou debat německojazyčné germanistiky, jako například příspěvky pražského sympozia: *Egon Erwin Kisch známý a neznámý* (2005).

Knihy se dělí do pěti sekcí. V první se nacházejí příspěvky, které se vypořádávají s žánrem, který Kisch praktikoval. Je zde důkladně vysvětlena specifická jazyková a estetická kompozice knihy *Marktplatz der Sensationen*. Druhá sekce se věnuje tematice Kischova popisu lidských skupin na okraji rakousko-uherské společnosti a jeho kritice dvojí morálky vyšších vrstev v jeho domovském městě. Julia Heidelová také zajímavě analyzuje Kischovo přestrojování, které podnikal, aby přímo na příslušném místě nasbíral poznatky pro své známé dobrodružné reportáže v utajení, například když se vydával za bezdomovce v azylové ubytovně na pražské periferii.

Příspěvky, jež do středu pozornosti stavějí literární inscenaci autorových biografických aspektů – jako jeho vztah k židovství a konstrukci vlasti v jeho textech z mexického exilu ve čtyřicátých letech 20. století –, jsou shromážděny ve třetí sekci. Je zde popsáno, jak se Praha, se svými různými shromaždišti Němců a Čechů, stala v Kischově díle významným a neustále se vracejícím tématem, a jak se Kisch ve dvojjazyčném městě za pomoci různých

identit sám inscenoval do role prostředkující instance. V této sekci se obzvlášť vyjímá příspěvek o pražské kavárenské kultuře. V Kischově době se z ní stal velmi oblíbený diskusní prostor pro spisovatele. Kavárny se kolem roku 1900 stávají pro pražské žurnalisty jakousi „burzou zpráv“, v jejímž rámci si prý vyměňovali „čerstvé“ zprávy pro noviny. Výborný text Katrin Heilenové a Charlotte Risteinové obsahuje také popis s fotografiemi podniků z této epochy, které v dnešní Praze stále ještě existují.

Další sekce sestává pouze z jednoho jediného, ale exemplárního příspěvku. Sina Meißgeierová a Karin Polcarová používají teorii kosmopolitismu, která je v kontextu jiných literárněvědných studií již velmi dobře známa, ale ještě nikdy nebyla tak přesvědčivě aplikována na Kischovy reportáže. Zcela oprávněně se zasazují za uznání Kische za kosmopolitu a už ne eurocentristu – což se mu častokrát vyčítalo –, protože jeho mnohoperspektivní inscenace otevírají prostor pro „jiné“ kultury, které si dokonce osvojuje.

Jemná (sebe)ironie – především co se týče novinářského povolání – je jedním z hlavních znaků v textech „zuřivého reportéra“. Příspěvky poslední sekce jsou věnovány funkcím komiky v jeho literárních reportážích. Za vyzdvižení stojí srovnávací studie zabývající se překladem Kischova humoru z němčiny do češtiny. Lucie Semerádová zkoumá práci literární překladatelky Jarmily Haasové-Nečasové – která se s Kischem přátelila – a popisuje, jak se jí podařilo šikovně doplnit autorovy komentáře tak, že se neztratil humoristický ráz textů.

Přestože se sborníkové příspěvky občas tematicky překrývají, nevyskytují se žádná opakování. Vydavatelky uveřejnily publikaci, již si lze vychutnat od A do Z a již nelze chápat pouze jako příručku. Přinášejí excelentní celkovou přehlídku Kischova díla.

Přesto lze tuto publikaci (také) kritizovat. Primární zdroj příspěvků se většinou omezuje na *Marktplatz der Sensationen*. Přestože je to jedna z Kischových knih, jež jsou známé po celém světě, a obsahuje nejdůležitější reflexe jeho celoživotního reportérského povolání, měla by být přiřazena spíše k žánru autobiografie než literární reportáže – na což již před delší dobou odkazovala Karin Ceballos Betancurová (*Egon Erwin Kisch in Mexiko. Die Reportage als Literaturform im Exil* [Egon Erwin Kisch v Mexiku. Reportáž jako literární forma v exilu], 2000). Kromě toho byla kniha publikována až v exilu. Kisch ale napsal většinu svých knih, když ještě cestoval dobrovolně. Svým dobrodružstvím na pěti kontinentech věnoval stovky – jestli ne tisíce – reportáží. Ačkoli právě takové sbírky reportáží se zasloužily o jeho světový věhlas coby literárního reportéra, jsou to také ony, jež zde zůstávají bez povšimnutí. Exil a „zlatá Praha“ mají takovou přitažlivost, že na sebe stále znovu strhávají pozornost. Zdá se být nespravedlivé, že pouze jediná z jeho více než třiceti knih, která navíc nepatří nutně k žánru, kterým autor nejčastěji psal, je vybrána za Kischovu absolutně nejrepresentativnější knihu a téměř výlučně zkoumána. Tato poznámka ale neplatí jen tomuto sborníku, nýbrž stejnou měrou i pro většinu kischovských studií.

Glosíková, Meißgeierová a Nagelschmidtová vydaly publikaci, která je celkově výtečnou pozvánkou pro odborníky ke zkoumání Kischova života z nových perspektiv. Stejně dobře „vyzbrojuje“ také nespécializovaného čtenáře k objevování beletristických prací jednoho z nejvýznamnějších pražských spisovatelů.

Přeložila Petra Grycová

Viera Glosíková / Sina Meißgeier / Ilse Nagelschmidt (Hg.): *Im Einzelschicksal die Weltgeschichte: Egon Erwin Kisch und seine literarischen Reportagen*. Berlin: Frank & Timme, 2016, 184 s.

Napsal Emil Saudek (4. 4. 2018)^{CZ}

Jen několik týdnů před vyhlášením samostatného československého státu vyšel v Kalendáři česko-židovském (38, 1918/1919, [srpen 1918], red. Edvard Lederer, s. 52–56) text, jímž se jeho autor – vídeňský bankovní úředník **Emil Saudek** (1876 Jihlava – 1941 Praha) – nabádavě obrátil ke svým židovským „bratřím a sestrám“. Výklad moderního (středoevropského) židovství smísil s přísežným gestem sounáležitosti s českým národem, jež mu aktuálně přednostně reprezentoval okruh Masarykových „realistů“. Co by mohlo být – izolovaně – čteno jako projev konjunkturální, v Saudkově případě platí za slovo řadové: již hluboko v letech předválečných s tímto okruhem spolupracoval, zároveň překlady, články, přednáškami či prostřednictvím osobních vazeb pomáhal vybraným básníkům české literatury – v první řadě Otokaru Březinovi, dále J. S. Macharovi – pronikat do německojazyčných prostředí. Zprostředkovatelství před válkou stanovil jako obecný úkol „českého inteligenta“ v příhodném prostředí Vídně a neopustil jej ani v proměněném poválečném světě – přeložil Masarykovu Novou Evropu (*Das neue Europa. Der Slavische Standpunkt*, 1922), společně s Franzem Werfelem pak Březinovu sbírku Větry od pólů (*Winde von Mittag nach Mitternacht*, 1920) a eseje Hudba pramenů (*Musik der Quellen*, 1923). V r. 1922 z Vídně přesídlil i s rodinou (manželkou Elsou a synem Erikem Adolfem) do Prahy – i zde se tištěnými komentáři a úvahami účastnil rozpravy, která dalece vybočovala z jeho profesního rámce. Právě k Emilu Saudkovi je soustředěn nový tříletý **projekt**, podporený Grantovou agenturou České republiky, na jehož řešení se společně s Masarykovým ústavem a Archivem AV ČR podílí také Institut pro studium literatury. Emila Saudka, zejména jeho vídeňské působení, představí Lucie Merhautová 17. dubna **přednáškou v Rakouském kulturním fóru**.

mt

Naše poslání (Epištola k těm, kteří nelenili) Emil Saudek

Dávno, draží bratři a sestry, odvykli jste prorockým slovům svých učitelů, dávno rozmlouváte s životem jazykem všednějším a střízlivějším. Dávno vyprchala svůdná vůně slov vašich velikánů, odkvetly svaté hněvy a šílenství vyvolenců Hospodinových! I k vám promluvíly pochybovačné věky rozvratů dějinných! Ze žáků, odříkávajících naučené velebné moudrosti, stali jste se ctižádostivými tvůrci nových pojmenování jediného tajemství, obrozujícího se i v našich šedých dobách. Toužili jste zachytiti svérázně rytmem prostých zážitků, radostných i strastných, záblesky a odstíny života, jak vám samým bylo ho zakoušeti.

Opustili jste zmechanizovaný odkaz svých předků, neživotnou tradici, a marno jest požadovati po vás kult pouhopouhého náboženského žilobití starého rázu. Ještě se scházíváte v dojemných svých modlitebnách, odříkáváte, odění jsouce rouchem svátečním, své nekonečné litanie, hrčíce jazykem, vám skoro neznámým, slova posvátná. Kouzlo sabatu a zázrak velikých svátků pokouší se vlévat do vašich bolavých jizev trochu balzámu. Umíte krásně si zatruclit po zesnulých a povznášet milodary svou rozpačitou duší. Ale i takových ctihodných hodovníků u opuštěné tabule Hospodinovy denně ubývá. – Tíha života stala se vládnoucím hostitelem vaší lačnosti a ani Vaše pokrmy duševní nikterak se již neliší od jídel jinověrců.

Ne, není pravda, že žijete posud starým židovstvím; cizím jest vám duch starého zákona, nevíte ničeho o jeho stinných i světých stránkách.

Ale znamená něco zánik starých forem, útvarů a zařízení?

Kdy se člověčenstvo rozpomene na nejvyšší pravdu, jakou mu vesmírný duch stále našeptává, že slova, skutky, útvary a zařízení jsou pouze výrony ze zásvětí, z tůně Nezrozeného, z nádržky Nekonečna? Tajemný duch, chtěje se zjevití, stvořil si formy, nám přístupné; ale formy jsou jen rouchem ducha, spadajícím každým dějinným otřesem bezživotně z údů věčného života! Staré obřady, ba celá stará věro- i mravouka odumřely a na nás jest tvořiti podobenství nová, mýtus nového poznání. His Rhodus – hic salta!

Naštěstí žije naše srdce, spolehlivý nástroj rezonanční, paměť výbojů našeho rodu. V něm hřmí dosud – a za zlých dob dneška zase hlasitěji – odkaz, námi vždy pěstovaný, že jsme povoláni, „bychom dbali všudy spravedlnosti a byli světlem národům, abychom otvírali oči slepé, vyváděli ze žalářů vězně a z vězení ty, kteří sedí ve tmách“. Žid mezi národy, hrdina ducha, jest vyznavačem oněch ideálů Platonových a tím vlastně zastáncem nauk Kristových. Primární starý bůh, znamenající ve vývoji náboženských snah vládu strnulého slova, hmotné věci, zevního světa, uznání živočišné povahy lidské – tento dravčí bůh, proti němuž bojoval Plato i Kristus jako proti jedinému arcinepříteli každé zbožnosti i osvěty, jest právě našim židům-průkopníkům neznám. Duch jeho hýbal nešťastnými církvemi, vzniklými z nedorozumění, římským katolicismem a živil celou onu árijskou i neárijskou sebranku, která dnes jako včera žije vskutku „bezbožně“. Náboženský ruch, pokud zmítá světem, – žel skrytý a bez viditelných úspěchů – jest jednotný, spěje k bohu-člověku, typu, jenž by zkontroloval a majestátu ducha podmanil dravčí záchvaty staré přirozenosti. Takový náboženský ruch jest jediným mocným oživovatelem národů, jež bez něho chátrají. Naštěstí žije také ve *vašich* srdcích, nikdy neukojených nepřátelích dogmat strnulých stavů a hnijících řádů. Jen v toku, spění a rašení žije opravdu Bůh.

Znaje Vás, drazí bratři a sestry, věřím pevně, že stvoření jsouce k obrazu božímú takového rázu, milujete a toužíte po vládě spravedlnosti, po slunci osvěty a kráse ušlechtilého života: statcích ducha! Znáám Vás, otcové, příčinlivé, prosté obchodníky, radující se z ladné úpravy svého podnikání, z pečlivého zachování dobrého jména, z poctivých styků s okolím. Toť tvoje dobré jádro, český obchodník-žide! Chraň se každé křivdy, každé nečestnosti! Odsuzuj každého – i z tvých nejbližších, kdo špině sebe, špiní, a to v tvém případě vždy, celý rod! A nebuď obchodníkem tuctovým! Jako leckterý dobrý český odborník jest zároveň při svém řemesle – a nikoli vedle něho – i uvědomělým vychovatelem k vyššímu lidství, k dobrému češství – tak i ty, dědici vznešených snah, buď obchodníkem dobrým! Kapitál jest jistě jen přechodným, ale posud nutným činitelem hospodářského rozmachu národního. Jsi jeho správcem, pověřeným úkolem organizace, bdící u strážných ohňů národního jmění; kapitál, živoucí lék a vzácný plamen snadno se mění ve zlých rukou v požár a jed! Výši českožidovské zdatnosti osvícený národ bude jednou měřiti dle výkonů takového řádu. Kéž bys ty, drobný člověče, dobrých základů své povahy dovedl užívati k výkonům nevšedním, prostým praktik úzce sobeckých, zbaveným vlivů starého „dravčího boha“! Ač ti schází subtilní genialita židů východních, máš přece dost pokladů ukrytých v duši: miluješ svou práci, vážíš si svého díla a životní moudrost – nejlepší odkaz dávných tvých věků – plní blahem, kamkoli zavane. Není snad žádné těžké chvíle, v níž bys neuměl přispěti obecnému dobru!

Stane-li se v brzkém osudném okamžiku blížících se převratů, že maje na vybranou býti více dobrým člověkem než sobeckým uzavřencem, rozhodne se tvé neutuchající srdce pro cíl *nadosobní*: pak nastoupíš cestu nové slávy a budeš zase rekem silným, jak Hospodin tvých proroků. Mnozí z tvých dětí jdou již po podobných stezkách, opustivše dobré, pokojné živobyť! Židovský lékař jest zpravidla výkvětem skryté tvé svědomitosti, obměna tvé energie, přesnosti a tížádostivosti. Tvoje životní moudrost hárá i jeho bytostí a uzdravuje lépe než věčně nedostatečné metody a prostředky jeho umění.

Z prostých rodin obchodních – stálou obrodou vzácných kvalit dobrého obchodníka – přicházejí nám vstříc – po léta letoucí již – znamenití učitelé (mnohý otec obchodník vyučoval sám své děti!), strážliví vědci a praktikové, osvědčivší se na čelných místech. Z ovzduší, kde židovské matky uprostřed hamižného života kramářského utíkají se stále

k „poučným“ knihám, časopisům a svěžím fabulacím, vynořují se nám spisovatelé i umělci, milovníci českých dějin, české krajiny a českého lidu.

Ptáte se po programu našeho českožidovského hnutí? Jest stručný: „Uvažujeme, jak bychom mohli my, právě my židé, prospěti českému celku. Sdružujeme se jen k tomu účelu, bychom správně dovedli odpovědět na tuto otázku a bychom dle odpovědi působili na příslušníky našeho rodu, podněcující jejich ctizádostivost a zařikávající jejich hrdost a lidskou důstojnost. Až bude náš celek a každý z nás znáti svůj úkol a pevně se ho držet – může naše organizační úsilí českožidovské ustát.“

Není pochybnosti, že žid-obchodník, činitel a učitel národohospodářský, přinese prvky, jimiž značnou měrou prospěje se české práci.

Ale spoléháme na něco více než na tuto nesporně důležitou součástku českožidovského ducha! Lneme-li k českému národu, jsme-li rozhořčeni, že je nás, dobrých jedinců, „bílých vran“, stále ještě málo, nejsme-li zdrceni těžkými urážkami z doby válečné – pak to není pouhá přichylnost, lichý prospěch, nýbrž právě náš vkus ve věcech kulturních a kus svatého našeho ohně, našeho věčně planoucího Erosa, jenž se stejnou žádostivostí a vděčnou vnímavostí sklání se v objetí ku „svítivým liniím těla“ jako v říši ducha k těžkým stopám postupujícího lidství. A na cestách národa českého jsou tyto stopy obzvláště hluboké a lásku naši si vynucující. Myslivý žid má svůj vlastní žhavý vztah k některým (nepravím všem) mezníkům české historie: k českobratrství, k Husovi, kacíři a průkopníku myšlenky, k Chelčickému, mysliteli a reformátoru, ke křížové cestě z r. 1620, k útrapám „Temna“, k době buditelů, r. 1848 a za nejnovějších dob ku snahám českého realismu.

Že by z této lásky na život a na smrt nemohlo vzejít dobré obilí? – – – Prospěch národního celku? Zvýšení kulturní úrovně, rozkvět duchového života národního? A snad i nějaké vzácné zabarvení českého díla?

Zpytujeme poněkud, kam se nesou záliby naší duše při pohledu na lán české práce! Přiznejme si: teprve doba českého realismu a příbuzných jeho snah obrozených vykouzila v kružích intelektuálních (jimž přinesla tolikerých vyjasnění palčivých problémů) vědomě, a u velké většiny pudově, hlouběji založenou lásku k češtví. Zde se skýtalo cosi, čeho se nekoupilo v cizích apatykách. Ani ne v apatykách českých doby předchozí. Co dříve od let sedmdesátých bylo více věcí rozumu – stalo se skutky velikých charakterů a skvělých umělců českých od let devadesátých živelnou láskou.

Teprve „Pastýřem“, Macharem, Herbenem, Vodákem, Březinou, Šaldou a j., teprve publicistikou rázu nedoceněného „Času“ a p. – stali jsme se vášnivými a cennými Čechy. Nyní teprve vyšlehl před našimi zraky ztělesněný náš vlastní sen o kráse a pravdě. Víte, jak právě žida dovede pálení křivda! A vzpomeňte si neohroženosti u hájení pravd, noblesy chování, vlídného slova, vystižení, ba kultu jemnějších odstínů lidských a uměleckých věcí, kritičnosti vůdců! To vše bylo našemu rozpoložení tak sourodé a drahé! Kmitla se snad i zář utajených snů našeho utlačovaného plemene, šlehla vůně mystických krás a kouzel zamilovaného filozoficko-náboženského hloubání našich praotců. Tiskli jsme nyní po průpravě Denisově-Vančurově s pravým porozuměním ruku národu, jenž podoben nám, poznal v dějinách tolik utrpení a nikdy se nezřekl svého vnitřního Jeruzalému. Plody z českého stromu: filozofie životní v těsném objetí s náboženstvím navýsost vážným, český demokratism a socialism, české umění, zardávající se červánky nového volného člověka, osvobozující slova celé české moderny, česká mystika podivuhodně vždy vztyčená v mezích jaderného českého výpočtu, odvážná myšlenka, řízená perutí přesné vědeckosti – sytili konečně náš hlad a převáděly rozkochanou slast nitra v činorodý výkon.

Kdo vystihne, s jakým radostným požitkem, s upřímnou radostí četl a čte žid spisy Jiráskovy, pochutnává si na skvělých úvahách Vodákových, Rádlových neb Gammových? Zajisté jest zde

cosi zvěřeno v česko-židovské duši, co v ní tak dlouho čekalo na pouť do výšin, Machar dokonce stal se naším vezdejším chlebem a je jím přes všechnu soutěž dosud.

Myslím, že teprve mužové tohoto období vykonali dílo českožidovského hnutí. Mnozí z nás se rozpomenuli, zapadla stará „židovina“, izolující se a tíhnoucí do děr dravčího boha-molocha, požírajícího ducha. A nyní se objevily již splátky českých židů na český dluh. Obohacující svou duši, mnozí stali se apoštoly a obhájci češství. Nehledě k četnému zástupu skvělých odborníků, sloužících celku ve svých různých odvětvích, pozorujeme řadu mužů vynikajících na poli kulturním, šířitelů české kultury doma a propagátorů jejích v cizině.

V čem je naše poslání? V tom, abychom výkvětem našich synů a dcer přispěli *hojnou* měrou k rozkvětu české vědy, českého umění, české práce tvůrčí. Abychom přispěli nejen číselně – ač i po této stránce jsme ctižádostivi –, nýbrž i svými specifickými tvůrčími vlohami, svými dobrými myšlenkami a nápady, svými osvobozenými názory, svou sžíravou skepsí a svou vášnivou láskou, vžívající se tak hluboce do cizí radosti a strasti, celkovému kulturnímu úsilí českému. Úkolem kritiky bude, aby určovala, pokud naše dary mají býti přijímány neb odmítány. Zdaru celku se podřídí pak každý uvědomělý dobrý český žid a bude méně uražených a zatrpklých.

Ale nejvyšším naším posláním mezi Čechy, s nimiž milerádi splyneme, až vyschnou naše vlastní zdroje a staneme se jako židé zbytečnými – není třeba tento krásný proces uspišovati – bude, že budeme s nimi trpěti a je utužovati v každém boji, zahájeném věčným životem lásky k slavným rašícím úrodám lidskosti. Pěstujme kult lidskosti a buďme v Čechách i jejími strážci!

S českou přísahou slibuje naše těžce zkoušené plémě, že chce společně s česko-slovenským národem žiti životem svobodným a samostatným. I my přísaháme rádi, že vytrváme, až pozdravíme samostatnost českého národa. Takový slib jest naší povinností k národu, s nímž žijeme, ale povinností, již snadno si ukládáme. Nemůžeme jinak při lásce k dějinám předků, duchových bratří všech průkopníků české minulosti, jevící se z výšin věčnosti jako jediný boj všelidský pro blaho příštího osvobozeného lidstva.

Píše Martin Hořák (11. 4. 2018)^{cz/de}

Zájemci o aktuální stav bádání na poli rudolfinského výtvarného umění možná zaznamenali, že v roce 2007 získala Stipendium Kateřiny Duškové, udělované pražským Centrem pro výzkum umění a kultury Rudolfa II. při Ústavu dějin umění AV ČR, mladá německá historička umění **Evelyn Reitzová** – v té době doktorandka Svobodné univerzity Berlín. Svůj stipendijní pobyt v Praze zhodnotila Reitzová studii o dvou stěžejních osobnostech pražského císařského dvora, malířích Bartholomeu Sprangerovi a Hansi von Aachenovi, v nichž naznačila nejen okruh svých badatelských zájmů, ale také šíři a hloubku své erudice (srov. *Bartholomus Sprangers Selbstbildnis zwischen Herkunft und Fremde*. Studia Rudolphina, 2009; *Die Entwicklung Hans von Aachen zum Allegoriker*. München / Prag, Studia Rudolphina, Sonderheft, 2009). Tu zanedlouho suverénně potvrdila ve své disertační práci, kterou obhájila v roce 2012 a o tři roky později vydala pod názvem ***Discordia Concors. Zkušenost kulturní odlišnosti a vytváření estetické jednoty v pražském umění kolem roku 1600.***

Tato obsáhlá vědecká syntéza zaujme záběrem citované literatury, včetně řady titulů v češtině, množstvím použitých písemných i ikonografických pramenů, a jistotou, s níž se autorka pohybuje na poli antické a raně novověké filosofie, literatury a uměnovědné teorie. Zvláštní pozornost si zaslouží originální a nemálo odvážná koncepce této práce, usilující o zcela nové uchopení fenoménu rudolfinského umění.

V úvodu cituje Reitzová dopis vlámského rytce Jana Sadelera Rudolfu II., v němž pisatel v roce 1580 žádá císaře o udělení tiskařské koncese, dovolává se jeho ochrany a vyjadřuje ochotu odebrat se i s celou svou rodinou do exilu, aby unikl neutěšeným politickým a náboženským poměrům ve své zemi. Životní zkušenost, kterou zde Sadeler nastiňuje a která byla spojena s dvojí ztrátou – vlasti a víry – byla typická pro osud řady nizozemských umělců konce 16. století. Reitzová ji považuje za jakýsi „topos“ kolektivní biografie umělců náležejících k jádru rudolfinské kulturní vrstvy. Na rozdíl od předchozích badatelů, kteří se zabývali tématem nucených odchodů umělců z území zasazených ozbrojeným konfliktem mezi nizozemskými stavy a španělskou mocí, se Reitzová snaží doložit přímou, dalo by se říci strukturální souvislost mezi ideovými proudy (např. myšlenkami filozofa a humanisty Justa Lipsia, 1547–1606) a životními strategiemi vyplývajícími ze zkušenosti exilu a charakterem umělecké tvorby v Praze na přelomu 16. a 17. století.

Dosavadní snahy o souhrnné uchopení rudolfinského umění považuje autorka za parciální: ať již se jedná o výklad zdůrazňující afinity s manýrismem, pojetí vyzdvihující roli císařského mecenátu nebo teorii „pražské školy“, jejímž autorem je jeden z předních světových znalců rudolfinského malířství a grafiky, americký historik umění Thomas DaCosta Kaufmann, který se v rámci těchto žánrů soustřeďuje na výzkum přediva literárních odkazů a narážek jako způsobu vyjádření císařské reprezentace, skrývající se podle jeho názoru i za zdánlivou bizarností a komičností děl, jako jsou Arcimboldovy „kompozitní hlavy“ včetně slavného kryptoportrétu Rudolfa II. jako Vertumna.

Jako alternativu k těmto přístupům předkládá Reitzová koncept založený na pojmu „kulturní odlišnost“, jenž podle jejího názoru umožňuje překlenout vnitřní rozpory dosavadních výkladových modelů, jako je souběžný výskyt naturalistických a manýristických tendencí v rudolfinském umění. Prostřednictvím jednoho odkazu se autorka odvolává na postmoderní teorii kultury, ale tuto linii dále nerozvíjí a neusiluje o hlubší zasazení svého výkladu do teoretického rámce současných humanitních věd. Za alespoň stručný rozbor by přitom stály přinejmenším přednosti a rizika biografické metody jako jednoho ze stavebních kamenů metodologické koncepce knihy.

Jádro celé práce představují čtyři kapitoly pojednávající o různých projevech či modech „kulturní odlišnosti“ v rámci rudolfinského umění. První z nich se zabývá tím, jaké dopady

měla výše naznačená životní situace valné části nizozemských umělců působících na dvoře Rudolfa II. na stylový charakter jejich tvorby. Další kapitola se věnuje způsobu ztvárnění náboženských motivů v rudolfinském kulturním okruhu. Třetí kapitola tematizuje uměleckou sebereflexi v dílech rudolfinských malířů, grafiků a sochařů a zkoumá otázku její podmíněnosti nizozemským původem těchto umělců. Na závěr Reitzová obrací pozornost k problematice „emulatio“, tedy způsobu umělecké tvorby, která se inspirovala přírodou, nespokojovala se však s nápodobou („imitatio“) jevové stránky světa. Reitzová spojuje rozkvet této umělecké metody – založené na výběru a zušlechtnění zobrazených přírodních prvků – s inspirací, kterou umělcům na pražském dvoře kolem roku 1600 poskytovala Rudolfova „kunstkomora“.

Flagrantní nepoměr mezi rozsahem práce Evelyn Reitzové a tímto stručným příspěvkem nedovoluje představit jednotlivé kapitoly podrobně. Nadto se tyto tematické celky dělí na množství kratších analytických textů, které se věnují vybraným uměleckým dílům, ikonografickým námětům nebo kulturně historickým souvislostem, jako například roli uskupení zahraničních umělců v Itálii nebo významu uměleckých agentů. Tyto dílčí sondy jsou zpracovány nesporně precizně. Výběrově zmiňme, že v první kapitole se Reitzová mimo jiné zabývá italským obdobím v životě Bartolomea Sprangera. Poukazuje na to, že umělci Sprangerovy generace na rozdíl od svých předchůdců, nizozemských romanistů, neodcházel na Apeninský poloostrov výhradně ze studijních důvodů, ale také pod tlakem okolností. Potřeba dlouhodobě se etablovat v novém prostředí a uplatnit se na zdejšímu trhu se pak odrazila v jejich dalším uměleckém vývoji. Také Spranger se v Itálii musel zpočátku orientovat na „nižší“ žánry, na krajinomalbu, kabinetní malbu anebo – jak Reitzová demonstrovuje na jeho raných zakázkách pro rodinu Farnese – na grotesky a jiné vedlejší motivy („parergon“) v rámci nástěnných maleb. Jeho malířský projev se tak vyvinul méně klasickým směrem, než kdyby absolvoval tradiční školení založené na kopírování antických a renesančních předloh. V souvislosti s kapitolou o náboženské tematice lze upozornit na analýzu dvou děl z kostela sv. Trojice ve slezské Żórawině, které jsme před lety mohli obdivovat v Praze na výstavě o kulturních vztazích Slezska a českých zemí: Sprangerova obrazu *Křest Kristův* a bronzové sochy *Krista u sloupu* od Adriaena de Vriese (srov. Andrzej Niedzielenko / Vít Vlnas: *Slezsko, perla v české koruně. Tři období rozkvetu vzájemných uměleckých vztahů*. Praha, 2006). Reitzová na jejich příkladu ukazuje, že složitá náboženská situace na pražském dvoře kolem roku 1600 přispívala ke vzniku konfesně téměř bezpříznakových děl, která mohla existovat jak v katolickém, tak protestanském prostředí a jejichž religiozita byla spíše než vnějšími atributy nesena jejich psychologii a étosem.

V závěrečném shrnutí se Reitzová vrací k pojmu „Discordia concors“, který vznikl přesmyčkou z Horatiova obratu „Concordia discors“ – nesporná svornost, nesouladný soulad. Důrazem na slovo „discordia“ staví autorka do popředí polyfonní a polyvalentní charakter rudolfinské éry, jenž je podle jejího názoru nejvladnějším atributem pražského umění kolem roku 1600. Zároveň tím Reitzová dává najevo, že jejím cílem bylo toto umění uchopit takovým způsobem, aby syntetizující výklad nebyl na úkor heteronomie historické skutečnosti. Základní teze, s níž přichází – vnitřní souvislost mezi exilem nizozemských umělců a formálními i obsahovými znaky rudolfinského umění – bude v odborných kruzích jistě ještě předmětem diskusí. I sama Reitzová připouští, že paradigma „kulturní odlišnosti“ nemusí být jediným klíčem k interpretaci rudolfinského umění. Její pokus o celostní uchopení tohoto složitého fenoménu však rozhodně stojí za pozornost a jeho podnětnost ještě zvyšuje, že se dotýká nyní tak aktuálních otázek migrace, aniž bychom autorku vzhledem k době vzniku její práce měli právo podezírat z násilných aktualizací.

Evelyn Reitz: *Discordia concors: kulturelle Differenzierung und ästhetische Einheitsbildung in der Prager Kunst um 1600* [Discordia concors: Zkušenost kulturní rozdílnosti a vytváření estetické jednoty v umění Prahy kolem roku 1600]. Berlin / Boston, Mass.: De Gruyter, 2015 (Ars et Scientia, sv. 7), 644 s.

Píše Jiří Opelík (18. 4. 2018)^{CZ}

Tak takhle už to dál nejde: odborníci i popularizátoři se pořád starají jen o Čapkovy texty, zatímco k opravdovému pochopení a zažití jeho velikosti je třeba poznat „Čapka jako člověka“, „jeho civilní život“, „jeho soukromí a lidský profil“. Nápravu neuspokojivé situace vzala statečně na svá bedra **Michaela Košťálová** (* 1987) a rozhodla se tomuto úkolu zasvětit další ze svých monografií, jež jako na běžícím pásu vydává od roku 2010 v nakladatelství Petrklíč (specializuje se přitom, jak žádá trh, na „soukromí“ a „zákulisí“ osobností z různých století). V knize kýchovitého názvu **Karel Čapek v slzách a věčnosti** (2017) připomněla tuto programní záměrnost několikrát: „Vždyť poznáme například ze zástupu Čapkových děl, jaký skutečně byl v soukromí? Čeho se obával, čemu se smál, jak měl zařízený pokoj, že miloval kočky, co je to buňát a jak třeba začalo jeho ‚randění‘ s Olgou Scheinpflugovou? Jistěže ne“ (s. 6), nejde „o knihu, která by měla detailně či uceleně popisovat Čapkovo dílo, ale naopak o publikaci, která vystihuje jeho osobnost, život a některé názory“ (s. 118), „Mám na mysli poznání a pochopení jeho samého. Čapka jako člověka, nikoliv Čapka jako pojmu. To, jaký byl v soukromí, co pro něj bylo charakteristické, čemu se smál, čeho se bál, jaké byly jeho zájmy či záliby. Dostaneme-li se totiž do nitra takovéto veliké osobnosti, můžeme si ji teprve oblíbit a skutečně zapamatovat“ (s. 170) atd. Zastyďme se, my, Čapkovi obdivovatelé, že nás k němu primárně přitahuje jeho literární umění, nikoli to, že miloval kočky. A oceňme, že se svízelného úkolu ujal někdo, kdo má z Čapka rád vlastně jenom díla, která fantazírují „o vědě a vynálezech“, zatímco ostatní mu připadají „prostě příliš realistická, smutná, a ano, zaměřená snad až moc na obyčejné věci obyčejného života mnohých lidí“ (s. 169) – je opravdu obdivuhodné, jakou oběť dokáže takto náročná a neobyčejná autorka přinést pro obyčejné čtenáře.

Poučení Šaldou, že „největší zážitek tvůrcův jest – jeho dílo“, chápeme, jak nadlidský to musel být úkol napsat knihu o spisovateli a obejít se přitom bez exponování jeho díla. Ale na druhou stranu – buďme vlastně rádi, že k tomuto exponování nedošlo u autorky, která si myslí, že *Krakatit* je divadelní hra (s. 37) nebo že k pátečníkům patřil i proslulý vídeňský žurnalista a spisovatel Karl Kraus (s. 142), a která o *Bílé nemoci* dokáže napsat, že „mnoho pasáží v původní Čapkově hře lze však označit za fenomenální, zejména po stránce autorovy obratnosti na poli medicínské terminologie“ (s. 127). Obešla-li se však autorka bez Čapkova díla, nemohla se už obejít bez sekundární literatury, a to hlavně životopisného rázu; pro charakter jejího psaní je pak příznačné, že v připojeném *Seznamu citované a použité literatury a pramenů* převažují publicistika (zejména rozhlasová a televizní) a informace z internetu (uváděna jsou např. i ubohá hesla z české Wikipedie) nad seriózními edicemi či literárněhistorickými publikacemi – ty jsou uvedeny jen dvě (*Karel Čapek. Život a dílo v datech* M. Halíka a *Čapkovské variace* F. Buriánka). Potíž je v tom, že mnohá místa ve svých zdrojích přečetla autorka nepozorně nebo jim neporozuměla, takže je pak ve své knize dezinterpretovala. Mohl bych vyplnit celé číslo Zpráv SBČ příklady takových zmatečných údajů nebo výkladů, mám však místo jen na pár frapantních ukázek. Tak autorka uvádí, že Čapek „v Brně přebýval zprvu u své sestry Heleny, která mu pak zařídila podnájem v *Augustiniánské ulici*, dnes *Jaselské*, kde kdysi u *Františky Anderkové* sama nějakou dobu bydlela“ (s. 26), ač její zdroj (kniha M. Halíka) praví: „Sestra mu našla podnájem v Augustinské (dnes Jaselské) ulici, v níž sama bydlela (ona v č. 17, on v č. 5 u Fr. Anderkové).“ Tvrzení „Výtvarné umění se nakonec stalo i hlavním opěrným pilířem jeho rigorózní práce“ (s. 30) dokazuje, že autorka o Čapkově dizertační (nikoli rigorózní!) práci nemá ani ponětí. Za 1. světové války se prý Čapek dostal do úzkých, protože jeho příjmy se „ani zdaleka nerovnal jeho výdajům za bydlení“ (s. 35), jenže bratři Čapkové bydleli u rodičů (tehdy z Prahy přestěhovaných do Trenčianských Teplic), takže za byt neplatili. Čapek se prý „po roce 1934 ucházel o jedno z míst šéfa činohry pražského Národního divadla, uprázdněné po tehdejších ředitelích Hilarovi a Ostrčilovi“ (s. 48), kteří umřeli, jenže za prvé činohra měla samozřejmě šéfa pouze jednoho, režiséra K. H. Hilara, za druhé O. Ostrčil byl hudební skladatel, a tudíž šéf opery, za třetí K. Čapkovi (a dalším známým osobnostem) poslal ministr školství Jan Krčmář „prosbu za posudek“ navrhuující nového šéfa činohry, jenže autorka

položila pošetile rovnítko mezi „posudek“ a „příhlášku“ („požádal ho Čapek o absolutní diskrétnost při vyřizování jeho přihlášky – ‚posudku‘, který ministr Krčmář požadoval po všech uchazečích“, s. 48) a musela pak krkolomně fabulovat o tom, že Čapek sice v soutěži neuspěl, ale moc si to nezabíral. Autorka také tvrdí, že Olga cestovala s Čapkem „v roce 1924 například po Anglii“ (s. 74) nebo že před svatbou s ním „žila [...] jako družka“ (s. 85; na s. 19 však čteme: „ač k němu nikdy fyzicky nepatřila a s Čapkem prožila společná poslední tři léta až v jeho vile“). A tak dále ad libitum.

To, že není odbornicí na literaturu a že se musí spokojit kompilátem smontovaným (takto vlastně i její kniha přispívá k pověsti současné ČR jakožto montovny) z citací, parafrází a převyprávění poznatků sekundární literatury, kompenzuje autorka programově partiiemi, v nichž se prezentuje jako odbornice na život, tj. v nichž psychologizuje, mudruje a po svém „domýšlí“ předkládaná fakta. Takto např. čtenáři objasňuje, proč Čapek nemohl po doktorátu zavádět o práci: „Jenže důvodem nezájmu o něj rozhodně nebylo to, zda měl, anebo neměl akademický titul, jako spíše přehled toho, čeho všeho se stačil již jako náctiletý student zúčastnit. Tedy důkaz, že měl zkrátka a jednoduše příliš ‚vlastní hlavu‘. I když už pomalu, ale jistě nadcházel čas první republiky, stále ještě fungovalo původní zřízení a původní zvyklosti. A těm rozhodně nebyl geniální mladík s vlastním rozumem, který se nebál veřejně se projevit, vždy příliš sympatický. O to více, že byl sečtělý, zkušený, v mnohém protřelý a na svůj věk skutečně velmi schopný, kromě toho s diplomem z Univerzity Karlovy“ (s. 30; správně Karlo-Ferdinandovy). Takto čtenáři objasňuje situaci muže mezi dvěma láskami: „Vzhledem k svému zdravotnímu stavu, který vlastně budoucí manželství stejně vylučoval, kalkuloval šalamounsky i s variantou, že by mohl s oběma prostě jen přátelit... Jenže takové řešení se příliš nezamlouvalo ani jedné z Čapkových ctitelek, které plánovaly manželský život a zřejmě i rodinu...“ (s. 60) Takto objasňuje zdroje Čapkovy „nesmrtelnosti“: „Čapek byl sice introvert, možná až melancholická bytost, ale přesto ho právě tato vlastnost předurčila k velkým dílům a velká díla k velkým činům... K označení ‚historicky nesmrtelný‘ ho však nepředurčovala jen jeho tvorba a geniální duch, ale současně i výjimečná image, kterou sice vědomě nepěstoval, ale která byla i tak jedinečná a zcela neopakovatelná“ (s. 53). Atd. atd., komentář k těmto smyšlenkám je zbytečný.

O jedné z těchto domněnek je však třeba zmínit se podrobněji, protože jde zároveň o jediné novum autorčiny knihy. Pokud vím, ještě nikdy žádný čapkolog nevyužil pomoci astrologie, až nyní PhDr. Michaela Košťálová. „Pokud jde o narození Karla Čapka, spadá devátý leden tradičně pod znamení Kozoroha a střeží jej bedlivě planeta Saturn. Přesně ta planeta, která vnáší svým svěřencům do života mnoho tvrdých překážek, zkoušek, výzev a úskalí. Saturn je navíc planetou moudrosti a stárí, a tak se mnozí zrozenci ve znamení Kozoroha anebo ti, kdo mají výrazný podíl Saturna v astrologickém rozložení planet při svém narození, jeví většinou svému okolí duševně mnohem starší, nežli doopravdy jsou, přestože opticky nejednou vynikají velice mladistvou fyzickou, až dětskou krásou... Takoví lidé také bývají nejčastěji úměrně rostlí s velkýma očima a nezřídka s velkou fantazií, která z nich vyzářuje takřka na pohled. Znamení Kozoroha ve své lednové dekádě má nejvíce zrozenců s profesí spisovatel, publicista, novinář, literát a vynálezce či vědec. Výrazný je totiž jejich literární talent...“ (s. 10–11, viz rovněž s. 21, 52, 114, 170) Astrologický pas vystavila autorka i Josefu Čapkovi (s. 114) a Olze Scheinpflugové (s. 88). Metodologická novinka má však i svůj skrytý smysl. Ten se vyjevuje až v *Závěrečném zamyšlení*, v němž autorka prozrazuje, že i ona je „lednový Kozoroh“, čímž cudně implikuje svou spřízněnost s Karlem Čapkem: „Také po astrologické stránce nebyl jeho život nepodobný jeho rodnému znamení – znamení Kozoroha. A věřte mi, milí čtenáři, že jako lednový Kozoroh vím o nástrahách tohoto znamení poměrně hodně. Což je vlastně další moment, který mne na osobnosti Čapka tolik zaujal, neboť jsem s jeho profilem našla nakonec mnohem více společného než jen jednu věc“ (s. 170). Takže se konečně dozvídáme to podstatné: že k autorčinu setkání s tématem Karel Čapek nedošlo náhodou a že i ona sama, podobně jako Kozoroh Čapek, je obdařena výrazným literárním talentem, byla předurčena ke spisovatelství.

Kniha je patřičně vybavena desítkami fotografií a překvapivě i sedmi ilustracemi. Fotografie prý pocházejí z „archivu autorky a nakladatelství“. Konstatujeme, že uvedené archivy nemohou obsahovat víc než jedinou knihu, neboť všechny snímky jsou převzaty z knihy *Karel Čapek ve fotografii*, kterou s využitím archivu dr. Miroslava Halíka vydalo ke 100. výročí Čapkova narození Středočeské nakladatelství a knihkupectví v Praze. Při tomto přetažení došlo k několika lajdáckým chybám: na s. 46 je režisér Karel Dostal vydáván za herce Zdeňka Štěpánka, na s. 93 jsou neidentifikovatelní muži pózující s Čapkem při jeho italské cestě 1923 vydáváni za jeho „přátele a kolegy“, na s. 141 zachycuje prý fotografie Čapkova redakčního stolu v *Lidových novinách* „stav z roku 1989“ – to jsme jistě nikdo netušili, že tu komunisti muzeálně udržovali památku na Lidovky a jejich redaktora. A co se ilustrací týče, autorka jimi demonstruje, že je též výtvarnicí (absolvovala dvouletý malířský kurs u malířky Miroslavy Hrdinové); řekl bych, že její výtvarný projev je kongeniální s jejím projevem literárním. Překvapením však není v knize konec, poslední je na čtenáře přichystáno ještě v tiráži, kde stojí, že tato kniha má odpovědnou redaktorku. O její nápravnou přítomnost jsem však v knize nezavadil – patrně je to v Petrklíči čestná funkce.

Kniha neznalá, předstírává, odvozená, přibližná, nedbalá, nespolehlivá, amatérská, vcelku trapná. Jenže co když je celá míněna jako – poněkud surreálný – vtip?

(Publikováno ve *Zprávách Společnosti bratří Čapků*, č. 128, březen 2018, Literární příloha, č. 3, s. II–III.)

Michaela Košťálová: *Karel Čapek v slzách a věčnosti*. Praha: Petrklíč, 2017, 173 s.

Píše Adéla Rossípalová (25. 4. 2018)^{cz/de}

Hans Natonek, spisovatel původem z Prahy, platil ve Výmarské republice až do svého propuštění z časopisu *Neue Leipziger Zeitung* po Hitlerově nástupu k moci za renomovaného romanopisce, redaktora a fejetonistu. Když pak ale coby žid odešel do pražského exilu, ztratil nejen svou nově nabytou vlast, v níž žil od roku 1913, ale také své čtenáře, ke kterým až do své smrti v americkém exilu už nikdy nenašel cestu.

Po sbírkách článků, které v minulých letech vydala publicistka Steffi Böttgerová (*Im Geräusch der Zeit. Gesammelte Publizistik 1914–1933* [V šumu času. Sebraná publicistika z let 1914–1933] [2006] a *Letzter Tag in Europa. Publizistik von 1933–1963* [Poslední den v Evropě. Publicistika z let 1933–1963] [2013]) a po její biografii o Natonkovi (*Für immer fremd. Das Leben des jüdischen Schriftstellers Hans Natonek* [Navždy cizí. Život židovského spisovatele Hanse Natonka] [2013], všechny vyšly v lipském nakladatelství Lehmann) byla osobnosti Hanse Natonka věnována v roce 2016 další publikace, jež vznikla v rámci mezinárodního studentského projektu mezi Univerzitou v Lipsku a Karlovou univerzitou v Praze. Vydavatelky Viera Glosíková (vedoucí Katedry germanistiky na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze), Sina Meißgeierová (novinářka na volné noze) a Ilse Nagelschmidová (profesorka germanistické literární vědy v Lipsku) publikaci nadepsaly „*Ich träumte: ich saß in der Schule der Emigranten...“ Der jüdische Schriftsteller und Journalist Hans Natonek aus Prag* [„Zdalo se mi, že sedím v emigrantské škole...“ židovský spisovatel a novinář Hans Natonek z Prahy], což ale může být zavádějící. Kniha vydaná v berlínském nakladatelství Frank & Timme se totiž ve zhruba dvaceti příspěvcích zabývá vedle Natonkova životopisu téměř výlučně jedním jeho dílem, a sice jeho autobiografickým románem *Die Straße des Verrats* [Ulice zrady] (publikovaným až roku 1982 Wolfgangem U. Schüttem), přičemž je jeho ostatním dílům kromě pár fejetonů sotva věnována pozornost.

Publikace je účelně, i když ne zcela přehledně, rozčleněna do tematických sekcí, ve kterých je postupně probíráno Natonkovo zařazení v literárním světě a jeho nejdůležitější životní fáze (Praha coby rodiště, Německo, Praha coby místo exilu, Amerika). Potom jsou analyzována a se skutečností porovnávána ústřední témata/motivy/koncepty/aspekty románu (fikční a autorský koncept, autobiografie, zrada, vina a odpuštění, analýza postav, „bytí židem“, antisemitismus a vlast). Mladí vědci tak zkoušejí představit širší veřejnosti nejen téměř zapomenutou osobnost Hanse Natonka, ale jejich záměrem je také vytvořit na základě románu *Straße des Verrats* zevrubný průzkum a solidní portrét meziválečných let. Změna společenských mocenských vztahů po Hitlerově získání moci v roce 1933 je ukázána na manželství židovského publicisty Petera Nymana, který svou manželku podvádí s židovkou, a jeho německé choti Margaret, jejíž smýšlení se čím dál více přiklání k národnímu socialismu. Manželský konflikt je trefně interpretován „jako mikroznázornění světového dění“ (s. 118), čímž je celá epocha prezentována jako doba determinovaná nejistotou, strachem ze ztráty a vztahy sestávajícími ze směsi lásky a nenávisti jak k zemi, tak i k druhému a sobě samému. V analýze hrají závažnou roli motiv viny a topos oběti, přičemž se Peter Nyman projevuje jako viník, respektive slaboch: „Nyman se stává symptomem své doby“ (s. 112). Kvůli své neschopnosti rozhodnout se mezi židovkou Ruth a manželkou Margaret, tedy mezi židovstvím a exilem na jedné straně a němečtím a rodinou na té druhé, nedokáže totiž celou situaci vyřešit. Pocity zrad a nejistoty tu jsou interpretovány jako pro epochu typické. Kromě toho jsou analyzovány s tím spojené motivy vlasti a její ztráty, které obvykle nechybějí v žádné publikaci o exilových autorech. Proto je také v tomto sborníku zmíněn tak často citovaný esej Jeana Améryho *Wieviel Heimat braucht der Mensch?* [Kolik vlasti člověk potřebuje?], a je potvrzeno, že také Natonek stejně jako jeho autobiografický hlavní hrdina Peter Nyman byli ztrátou bezpečí/vlasti silně ovlivněni, neboť, jak říká nadpis jedné kapitoly: „Vlast je konstrukt zaručující bezpečí“ (s. 197). Tato kapitola nicméně opakuje mnoho informací o Natonkově životě, jež už byly popsány v předchozích kapitolách.

Nepopíratelnou předností publikace je, že se zabývá tematikou německy psané literatury v Čechách, respektive pražské německé literatury, protože ta se na katedrách germanistiky v Německu vyučuje jen na okraji. Vyčerpávající analýza románu *Die Straße des Verrats* a poukázání na paralely s Natonkovým životem garantují dobré pochopení epochy na konci Výmarské republiky a národního socialismu po Hitlerově nástupu k moci. V úvodu slíbenou detailní charakteristiku celé dějinné epochy, jež je na základě Natonkova osudu a jeho časového románu precizně vylíčena, lze považovat za povedenou a za přínos knihy. Celkově ale sborník občas vzbuzuje dojem, že je učebnicí, respektive cvičebnicí pro studenty, v níž si na jednom specifickém, omezeném předmětu mohli ozkoušet své interpretační schopnosti a vypravěčsko-analytické znalosti (z Genettova *Die Erzählung* [Vyprávění] a Martínezova a Scheffelova *Einführung in die Erzähltheorie* [Úvod do teorie vyprávění]). Vysvětlují se literární a sociologické základní pojmy (fejeton, asimilace) a citují se teoretické úvody (např. *Teorie literatury pro učitele* Josefa Peterky a *Theorien der Macht. Zur Einführung* [Teorie moci. Na úvod] Andrease Anterse), což podporuje tezi, že se publikace blíží spíše učebnici pro studenty literatury. Literárněvědný užitek takové analýzy jediného díla ale zůstává omezený.

Co do přesnosti prezentovaných informací je v několika příspěvcích uvedeno rozdílné datum Natonkova vynuceného přestěhování se do Prahy – na některých místech je to správný rok 1934, na jiných ale nesprávně 1933 (viz příspěvky Polcarové, Richterové a Ohlshausenové). Také jako data vzniku románu jsou jednou uvedeny roky 1933–1939 (Richterová a Ohlshausenová), podruhé správně 1935–1938 (Volfová). V jednotlivých člancích, povětšinou v jejich úvodech, se často opakují základní informace o románu nebo autorovi, což může být při čtení matoucí. Většinou je to ale nevyhnutelné, protože na ně ve všech případech navazují další vysvětlení. Kromě toho se čtenář setká s menšími stylistickými a gramatickými chybami, nepřesnostmi v citacích (uvozovky jsou psány jednou před, podruhé po interpunkčním znaménku; některé tituly, jež jsou v následujících statích nově zmíněny, jsou někdy v poznámce pod čarou citovány plně, jindy zkráceny; na některých místech začínají poznámky pod čarou „ibidem“ bez uvedení jména autora/názvu atd.) nebo s chybějícími jmény (příspěvek *Hinführung* [Motiv], s. 193).

Jednotlivé kapitoly publikace navíc bohužel nejsou číslovány a mohly by být poskládány smysluplnějším způsobem. Mimo jiné by tak nemusely být články od Hofmannové a Heidelové probírány odděleně, ale v jedné společné podkapitole, nebo podobně by mohly první biografické kapitoly tvořit oddělenou jednotku. Žádoucí by byl přehled použité literatury a krátké biografie jednotlivých autorů na konci sborníku, aby čtenář mohl získat přehled o použitých titulech a příspěvatelích. Časová tabulka na konci publikace poskytuje dobrý přehled o životě Hanse Natonka.

I přes některé nedostatky je nutno vyzdvihnout celkový přínos publikace. Způsobem, který osloví, odkrývá dnes znovu populárnějšího spisovatele Hanse Natonka spolu s jeho publicistickými pracemi coby nadaného romanopisce a ukazuje na jeho příkladu obtížnou situaci, v níž se židovští autoři během národního socialismu a v exilu nacházeli. Studenti prokazují velmi dobré naratologické, literárně-analytické a jazykové znalosti, což dokazuje, že se německo-český projekt povedl.

Přeložila Petra Grycová

Viera Glosíková / Sina Meißgeier / Ilse Nagelschmidt (Hg.): „*Ich träumte: ich saß in der Schule der Emigranten...*“ *Der jüdische Schriftsteller und Journalist Hans Natonk aus Prag*. Berlin: [Literaturwissenschaft, sv. 61] Frank & Timme Verlag, 2016, 232 s.

Píše Kateřina Smyčková (2. 5. 2018)^{CZ}

Mnozí literární historikové, jejichž specializací je starší česká literatura, by zřejmě znejistěli, kdyby měli do svého oboru zařadit jména jako Johann Georg Franz Braun, Christoph Hecyrus či David Crinitus. Rovněž by asi měli terminologické výhrady vůči označení „staročeský“ pro období 13. – 18. století. A patrně by vyslovili důraznou pochybnost, zda „slovník českých autorů duchovních písní“ není pro jedince příliš velkým úkolem. Dlouho očekávanému dílu **Jana Kouby**, jež vydal na sklonku roku 2017 Kabinet hudební historie Etnologického ústavu AV ČR, však nelze vytknout ani zanedbání důležitých pramenů či literatury, ani zvolený metodologický přístup či nedokonalou argumentaci. **Slovník staročeských hymnografů (13. – 18. století)** je naopak přesvědčivým dokladem toho, že muzikologie může být pro literární historii inspirativní nejen jako „pomocná věda“, ale také způsobem kladení otázek či zdůrazněním teritoriálního přístupu k pramenům na úkor přístupu jazykového.

Slovníky všeho druhu nejsou v dnešní literární ani hudební vědě vzácností, zpravidla však představují buď výsledek dlouholeté práce mnohočetného vědeckého týmu, nebo nově uspořádaná stručná excerpta ze sekundární literatury. *Slovník staročeských hymnografů* je sice dílem jediného autora, ale jeho rozsáhlá hesla jsou na sekundární literatuře založena jen zčásti – sám Kouba v úvodu píše, že u většiny hesel musel dosavadní kusé poznatky doplnit vlastním výzkumem pramenů (s. 6). Už letmé pročtení několika libovolných hesel dokládá, že oproti běžnému zvyku Koubův „slovník“ informace toliko neshrnuje, nýbrž podstatně rozšiřuje.

Koubova kniha nesměruje pouze ke čtenářům z řad muzikologů, ale obohacuje též dějiny české literatury, dějiny německé a latinské literatury v českých zemích, případně církevní dějiny a další příbuzné obory. Ostatně interdisciplinarita hymnologie vyplývá ze samotné její podstaty – zkoumání duchovních písní nemůže opomenout ani jejich texty, ani jejich hudební stránku. Podle Kouby se českým hymnografům věnovali dosud více literární historikové, proto se ve svých heslech snaží vyvážit jejich poznatky hudebním hlediskem (s. 6); už toto východisko jej předurčilo k důkladnější práci s prameny, v jejichž dokonalém vytěžení je skutečným mistrem. S neobvyklou informační hutností je spojena i etnost stručnosti – z poznatků, jež Kouba vtěsnil do 71 hesel jediného slovníku, by průměrný český vědec dokázal vyrobit přinejmenším 71 monografií.

Slovník staročeských hymnografů je neméně závažný z hlediska vymezení tématu – pro jeho autora je závazná nikoli hranice jazyková, nýbrž teritoriální, byť stanovená mírně anachronicky jako hranice dnešní České republiky; v heslech však najdeme i české exulanty či „několik nezapomenutelných osobností česko-slovenských“ (s. 5; pro přesnost by bylo třeba doplnit ještě hranici náboženskou, neboť hesla se věnují pouze tvorbě křesťanské, nikoli židovské). Kouba tak bez rozdílu uvádí autory tvořící česky, německy i latinsky, ať už psali jedním z těchto jazyků, dvěma či všemi třemi. Bohemikální duchovní píseň se tím ukazuje jednak rozsáhlejší a mnohotvárnější, jednak s bohatšími vzájemnými vztahy, než tomu bývá při její redukci na českojazyčnou tvorbu.

Oproti obvyklému bohemistickému členění označuje Kouba 13. až 18. století souhrnně za „staročeské“ období. Nevychází z lingvistické terminologie, ale adjektivum „český“ chápe výhradně teritoriálně, „staročeský“ pak spíše ve smyslu „starého režimu“ literárního, náboženského i společenského. Podle Koubových vlastních slov není rok 1500, tedy nejčastější mezník mezi tzv. středověkem a raným novověkem, pro vývoj českého křesťanství a české hymnografie nejpodstatnější, důležitější předěl vidí až na přelomu 18. a 19. století v nástupu osvícenství a náboženské tolerance (s. 7–8). Tímto pojetím si však autor vymezil předmět bádání na šest staletí. A přesto dokázal se stejnou orientací v pramenech a odborným nadhledem pojednat jak o středověkém Domaslavovi, tak osvícenci Fryčajovi, o mohelnickém Němci Christeliově i latinské tvorbě Tomáše Mitise, o Koniášovi

i evangelických exulantech z Pirny. Kdo z dnešních literárních historiků by se odvážil napsat dílo takového rozpětí?

Koubova slovníková hesla mají obvyklou strukturu život – dílo – sekundární literatura, ale neobvykle dlouhý rozsah (celá kniha čítá přes 500 stran). Základních 71 jmen vybral Kouba jakožto nejdůležitější osobnosti české hymnografie (s. 5), v jednotlivých heslech je však skryt mnohem větší počet autorů i anonymních děl – dohledat je lze pouze s pomocí rejstříku. Pasáže o méně významných autorech, anonymních kancionálech či dalších hymnografických tématech tvoří svým rozsahem a informační hutností často jakási samostatná „skrytá“ hesla. Při včleňování dílčích témat do jednotlivých hesel vycházel Kouba z filiačních vazeb zpěvníků, z proveniencie tisků atp. Například u Johanna Brauna jsou uvedeny další německé kancionály vydané v Chebu; drobný zpěvníček Jana Svošovského je popsán u časově nejbližšího katolického nototisku – *Písni Jiříka Hlohovského*; anonymní kancionály z jezuitské tiskárny jsou zahrnuty v hesle *Fridrich Bridelius*, neboť Bridel po nějaký čas v této tiskárně působil, atp. Dalším typem „skrytých hesel“, vřazeným k 71 základním jménům podobným způsobem, jsou hesla obecná, tematická: čtenář tak ve *Slovníku staročeských hymnografů* nalezne i četné informace o bohoslužbě utrakvistů a luteránů, osvícenství, velikonočních hrách a mnohých jiných hymnografických tématech (upozorňuje na ně opět samostatný rejstřík).

Souvislost, na jejímž základě jsou k základním heslům přiřazena další jména a témata, není vždy jednoznačná, občas působí mírně vykonstruovaně. Středověká a raně novověká hymnografie, jejímiž základními rysy jsou anonymita, přejímání ze starších pramenů, jejich úpravy a kompilace, není jednoduchým materiálem pro biografický slovník. Pročteme-li pozorně *Slovník staročeských hymnografů*, zjistíme, že symbolický počet 71 jmen je výše zmiňovanými skrytými hesly značně znásoben a místo „slovníku“ je třeba spíše mluvit o „dějinách staročeské hymnografie“. Zavádějící název, snad z důvodu autorské skromnosti – to jediné lze Janu Koubovi vytknout; označení „slovník“ těžko ke knize přitáhne davu dychtivých čtenářů. Bylo by však škoda, kdyby *Slovník staročeských hymnografů* zapadl mezi řadou jiných příruček lexikografického typu, neboť je pro hudební a literární historii nesporným obohacením i výzvou.

Jan Kouba: *Slovník staročeských hymnografů (13. – 18. století)*. Praha: Etnologický ústav AV ČR – Kabinet hudební historie, 2017, 522 s.

Píše Lena Dorn (9. 5. 2018)^{cz/de}

Takzvaná „krásná“ literatura může být ošklivý boj. A jsou tu mrtví. Pomysleme jen na slova Elišky Krásnohorské ze šedesátých let 19. století: Je důležité přihlásit se k českému národu „nejen v tajnosti srdce svého, ale hlasně a veřejně, na kolbišti literatury básnické“ (*Světlozor* 20, č. 8, 1886, s. 285).

Nebo řečeno jinak: Národní identita není prostě daná, ale rodí se ve společenských bojích. Takové boje jsou součástí aktuálních sociálních a politických témat. To, co se má nakonec jevit jako samozřejmost, „národ“, nese v sobě stopy těchto bojů. A společenská vyrovnání tak zůstávají dlouhodobě uložena v kulturních reprezentacích a symbolických praktikách.

Analýza národních vyrovnání a ritualizace „národních pohřbů“ v práci **Marka Nekuly *Tod und Auferstehung einer Nation: Der Traum vom Pantheon in der tschechischen Literatur und Kultur*** (Wien: Böhlau, 2017) [Smrt a zmrtvýchvstání národa: Sen o Slavíně v české literatuře a kultuře. (Praha: Karolinum, 2017)] je osvětlujícím pohledem na 19. století, na evropské století formování národů coby moderních útvarů. Nekula se věnuje detailnímu pozorování české kultury, nacionálnímu úhlu pohledu jeho interpretační linie ale rozhodně poplatné nejsou. Kniha vyšla paralelně ve dvou jazycích; Kathrin Janková vytvořila překlad do němčiny s obsáhlou znalostí kontextu a stylistickou nápaditostí.

Autor se řídí konceptem „zhuštěného popisu“ (s. 45, navazuje zde na etnologa Clifforda Geertze) a názorně ukazuje procesy, pomocí nichž historiografie české literatury stvořila svůj velký narativ jazyka a národní literatury. Je to narativ „narození“, „rozkvétání“, „vrcholné doby“, „rozpadu“ a „obnovení“. Symbolika smrti a zmrtvýchvstání tu má velký význam a pohřby umožňují narativ konkretizovat a zároveň ho také přetavit v kolektivní jednání a prožívání. U takových pohřbů se někdy shromáždily i desetitisíce lidí a noviny o nich podrobně informovaly. Prozkoumat pohřební rituály coby „vymyšlenou tradici“ (podle Hobsbawma), totiž jako české „národní pohřby“, se proto ukazuje být produktivním počínáním, při němž se na více úrovních dostávají na povrch zajímavé propletence: Jsou to rituály, pomocí nichž může být jaksi legálně obejit zákaz shromažďování, kromě toho je při nich oslavována a vychvalována osobní oběť, která byla přinesena pro národní kolektiv; jsou to setkání, při kterých může být v konkrétní formě transferován křesťanský smysl v národní a při nichž může být zapřísahána věčnost národního kolektivu (v rámci kterého je konečnost vlastního života transcendována nekonečností národa) – a při nichž se vůbec symbolika „smrti“ a „zmrtvýchvstání“ obsahově naplňuje konkrétním společným jednáním. Osobnosti, jejichž pohřby zde smíme sledovat, jsou v první řadě spisovatelé.

Je známo, že české národní hnutí se velmi explicitně identifikovalo s českým jazykem a přidělilo jazyku a literatuře obzvlášť zřetelnou politickou váhu coby vymezení se vůči dominující němčině. Nekula se pak také vypointovaně zabývá tím, jak byli (částečně) německy píšící nebo jiným způsobem nedostatečně českonárodně politicky aktivní autoři aktivně vytěsněni z kánonu české literatury (třeba kapitola 1.5.). Užívání českého jazyka bylo ústřední, nestačilo ale vždy a nefungovalo coby jediná vstupenka do českého národního kolektivu. Kdo si nevydobył dostatečné uznání, nedostal ani takzvaný „národní pohřeb“, i když za života publikoval české texty (třeba kapitola 5). Že se kolektivní nabídka identity sice chová jako všeobecná a rovná, přitom ale staví na reálných vyloučeních a rozporech, se v Evropě, jak je známo, zřetelně projeví v průběhu 19. století také na antisemitských a misogynních tendencích.

Velká část analýzy se zabývá reprezentací národa ve veřejném prostoru a vznikem a významem pomníků a „Slavínů“, jimiž jsou připomínáni národní hrdinové. Jsou to nejprve realizace v kameni a obraze, v kapitole 8 ale také „literární Slavíny“ jako třeba sbírky biografii. Tento postup lze chápat jako pokračování národních pohřbů: Osobnost je transformována v národní symbol (s. 323). Koncept „Slavína“ je nejprve představen v široké

evropské perspektivě (kapitola 2), přičemž jde také o posun od univerzálních pomníků slávy k národním (mezi nimi třeba také Walhalla u Řezna).

Kapitola 6 se věnuje především spolku spisovatelů Svatobor. Čtenář zde získá vhled do materiálních základů a zájmů literární a údajně všeobecné národovecké práce. – Jde při vytváření literárního kánonu o identifikaci kvalitativně nejlepších napsaných děl v pečlivém výběrovém procesu? Spíš asi ne – najdeme zde otázky, které v minulých letech vyvstaly také v jiných oblastech bádání, třeba u „World literature“. Svatobor spravoval od svého založení v roce 1862 příspěvkové finance a zřizoval jednak pomníky a náhrobky „velkým mužům“ národa, kteří se zasloužili o český jazyk, jednak spravoval různé fondy, které vyplácely velmi slibným autorům ceny a cestovní stipendia. Z Nekulových rozborů je zřejmé, že organizační výbory Svatoboru sice zformulovaly požadavky na celostátní podporu, přitom ale postavily na přední místo vlastní politické a ekonomické zájmy a tu a tam vyplácely peníze samy sobě, tedy autorům, kteří byli součástí výboru. „Dalo by se tak bez přehánění konstatovat, že jim jejich funkce ve Svatoboru sloužila nebo mohla sloužit při prosazování vlastních literárních a ekonomických zájmů“ (s. 420). Spolek také fungoval bez účasti žen. Když Americký klub dam roku 1869 neoprávněně zřídil pomník Boženě Němcové, následovalo přezkoumání klubových stanov policíí. Klub dam byl nato roku 1870 zakázán. Ženy byly sice Svatoborem finančně podporovány, ale pouze coby pozůstalé po důležitých mužích. Mimo jiné se zde ukazuje, že ona „oběť“ pro národ, jejíž přinesení se očekávalo a o níž také při pohřbech šlo, byla přisuzována podle pohlaví.

Další kapitoly osvětlují v obsáhlých analýzách materiálu symboliky a jména evropských a českých pomníků slávy, pohřby a zpravodajství o nich, stejně jako procesy kanonizace a literární historiografii v jejich vztahu k národnímu Slavínu. Díky evropskému úhlu pohledu vystupují do popředí česká specifika, mezi nimi forma sbírek biografí, kde Nekula zkoumá jejich funkci v rámci kolektivního vytváření identity. Takové sbírky prý byly v českých zemích ponejprv víceznačné, „jazykově hybridní“ a tím do jisté míry otevřené pro interpretaci, teprve postupně byly „čechoslovansky zjednoznačeny a tím etnonacionálně rekonstruovány“ (s. 643).

Na teoretické rovině je jedním z Nekulových záměrů ukázat, že symbolické národní praktiky nezískávají na relevanci teprve v pozdní fázi budování národa, nýbrž že se národ od počátku ve svém symbolickém jednání vytváří. Nekula se tím tedy staví na pole výzkumu pojmu a historie národa a v návaznosti na Homiho Bhabhu zastává pojem hybridity. Kniha by tak mohla mít potenciál vzbudit zájem v mnoha odborných odvětvích; nejen v literární historii, ale také v kritickém výzkumu nacionalismu, dějinách umění nebo historické antropologii. Budiž této knize popřána rozsáhlá recepce.

Přeložila Petra Grycová

Marek Nekula: *Tod und Auferstehung einer Nation: Der Traum vom Pantheon in der tschechischen Literatur und Kultur*. Wien: Böhlau, 2017, 726 s.

Marek Nekula: *Smrt a zmrtvýchvstání národa: Sen o Slavíně v české literatuře a kultuře*. Praha: Karolinum, 2017, 594 s.

Píše Milan Jankovič (16. 5. 2018)^{CZ}

Pod víceznačným titulem *Hrabal – autor v množném čísle* vydal **Jakub Češka** v dubnu 2018 v nakladatelství Host svou další knihu věnovanou české literatuře, tentokrát jednomu z jejích nejproslulejších představitelů. Na výsluní čtenářského zájmu a ve středu pozornosti odborné kritiky se ocitalo Hrabalovo dílo po dobu několika desetiletí. První knihou, která zaznamenala jeho mimořádnost, byla práce švýcarské bohemistky Susanny Roth(ové) *Laute Einsamkeit und bitteres Glück*, vydaná v nakladatelství Peter Lang v Bernu 1986. Její český překlad *Hlučná samota a hořké štěstí Bohumila Hrabala* od Michaela Špirita vydalo nakladatelství Pražská imaginace v roce 1993. Tato kniha se stala jedním ze základních kamenů, o něž se opíral v devadesátých letech výklad poetického světa Hrabalových próz. V tomto kontextu mohlo zaměření na osobitou poetiku literárního díla znamenat víc než jen obdiv k výkonům slovesného tvůrce: vyvádělo nás z ideologického obklíčení, z frází socialistického realismu ke svobodnému vnímání a spoluprožívání všeho, co souviselo s odvahou tvořivého činu. V takových souvislostech vyšlo v průběhu devadesátých let devatenáct svazků *Sebraných spisů Bohumila Hrabala*, vyšlo několik monografií o něm, mezi nimi též ty moje *Kapitoly z poetiky Bohumila Hrabala* (Torst, 1996).

Zájem o Hrabalovo dílo nepohasl ani po roce 2000, doma ani ve světě. Něco se však přece jen změnilo: Hrabalovo dílo se stalo nepochybnou hodnotou. Takové uznání je záslužné, ale i nebezpečné. „Zařazení“ autora ke klasikům by se nemělo stát jeho „zazděním“. V tomto ohledu jsem přitakal i tomu nezvyklému plurálu v titulu Češkovy knihy. Řekl bych to jen trochu jinak. Nespoteřované energie je v Hrabalových textech více než dost, vydá doslova za několik autorů. Svazovat takovou proudící energii zaměřením na jednoho určitého biografického autora je možná krátkozraké. Vždyť ten autor sám je otevřený soubor možností, které se však stávají skutečnými možnostmi nového pohledu na svět teprve tehdy, když jsou ze své zdánlivé samozřejmosti vždy znovu vydobývány tvorbou a interpretací.

Takový předpoklad nám umožňuje správně pochopit návraty k několika klíčovým textům Hrabalovy tvorby. Češka zvolil tři takové návraty: zastavení nad novelou *Obsluhoval jsem anglického krále*, zamyšlení nad třemi variantami *Hlučné samoty* a porovnání dvou verzí rané prózy *Jarmilka*. Jmenované tituly umožňují samozřejmě pohledy do stran, k dalším vnitřním souvislostem Hrabalova díla, a byly také v Češkově knize realizovány.

Nad novelou *Obsluhoval jsem anglického krále* si Češka znovu ujasňuje žánrovou příslušnost tohoto kypícího, perspektivu vyprávění neustále proměňujícího textu. Nespokojuje se zjištěním jeho blízkosti k pikaresknímu románu (pro Dítě, hlavní postavu tohoto vyprávění, je příznačný nedostatek hodnotících soudů) a usiluje od počátku o určitější specifikaci chování a smýšlení jejího hrdiny. Nalézá ji v nahodilosti a snovosti vyprávěného, která se vymyká realisticky pojaté pravděpodobnosti. Řčení „neuvěřitelné se stalo skutkem“ vystihuje výmluvně jeden z pólů takového vyprávění a klade v něm důraz na svobodnou imaginaci. Protilehlým pólem je oživující věcnost viděných podrobností. Dalo by se říci, že v tomto směru, tj. v nápaditém rozehrání tematiky, v bohatém využití prokreslujících detailů je Češkův Hrabal zcela svůj. A inovace v detailech vede často k zásadnějším objevům. To ukázal Češka například na Hrabalově „diskrétnosti“. Milostná hra prezidenta Masaryka s francouzskou milenkou v kupkách sena hotelu Tichota, pojatá jako tanec oděvů, bílé náprsenky a bílých manžet na pozadí noci, je dostatečně výmluvná.

Ve vyprávění pikolíka a nakonec i majitele excelentního hotelu V lomu vládne fantazie a postřeh, schopnost vidět a pojmenovat, tedy vlastnosti, které jako by mohly sejmout, ale nesejmuly z Dítěte, donedávna ještě kolaboranta a kariéristy, posluhujícího okupantům, tíhu zla. Bylo zase jen souhrou náhod, že si za své selhání a provinění odpykal tak nepatrný trest. Nás však teď přitahuje jiná fáze Dítětova života, jeho poslední vzmach, kdy on sám, už bez ambicí milionáře, se stává po válce cestářem v nějakém zapadlém koutě Němci opuštěného pohraničí a po večerech sepisuje svůj osud. Nejde o to, uvažovat nad ním z hlediska

realistické pravděpodobnosti, to už jsme si řekli. Proč by však z ní měl být vyloučen ten poslední neuvěřitelný obrat: předání hlasu vypravěče samotnému básníkovi? Podle mého názoru se závěr novely, dotažený soubytím s blízkými zvířecími druhy až k jakémusi novodobému mýtu, zdařil. Podle Češky zůstal otevřený. Zůstal – i v tom ovšem mimořádně působivý – „pouze jednou z žánrových perspektiv, která vstupuje do hry vyprávění“ (s. 98).

*

Už v první polovině sedmdesátých let, odstaven dočasně z možnosti publikovat v domácím kontextu literatury, vyzkoušel si Hrabal naplno nejenom psaní „alla prima“ (vyprávění v novele *Obsluhoval jsem anglického krále*), ale zároveň s ním též psaní ve variantách. Ani to nebylo samozřejmě něčím zcela novým, jak potvrzují veršované i prozaické experimenty ze šedesátých let (např. literární koláž *Toto město je ve společné péči obyvatel*, 1967). V tu chvíli však vyjadřovalo psaní ve variantách víc než pouhý experiment: znovunalezenou radost z tvořivé hry, energii schopnou prolamovat zdánlivě bezvýchodný stav autorova života i psaní. Tak se k sobě řadí rukopisy básnivých textů *Variace na téma jedné slečny* (1972), *Staré noviny*, slitina vnitřního monologu a výstřížků z novin (1974), tematicky takřka neuchopitelný *Stůl, kterému chybí noha* (1970–1976), lyricky zralé *Adagio lamentoso* na počest Franze Kafky (1976), jejichž vyvrcholením, ne tedy náhodným autorovým objevem bez kontextu jsou tři varianty *Hlučné samoty* (1976).

Češkův přínos vidím opět hlavně v přehledném uchopení tematiky jednotlivých variant, zvláště té druhé, jíž jsem zůstal ve své knize leccos dlužen. Navíc však si uvědomuji, že teprve po Češkově trpělivé analýze vnitřních souvislostí všech tří variací můžeme bez rozpaků mluvit o variantách *Hlučné samoty* jako o jediném tvůrčím činu. I k jeho jedinečnosti řekl Češka své. Tak třeba mají svou výmluvnost jeho úvahy o tematické vertikále spojující podzemí Haňtova sklepení či krematoria s pohybem vzhůru, s nanebevzetím („Být dole a dívat se na nebesa“, s. 152). – Věcnost a přesnost pozorování jsou nepochybné klady Češkovy práce. Kdybych měl říci, co mi v ní chybělo, byl by to patrně jen jediný nedostatek, který by se nejzjevněji týkal třetí varianty: opomenutí zvukové, přesněji rytmicko-intonační stránky *Příliš hlučné samoty*. I kdybychom v ní neviděli víc než doprovod významového dění odehrávajícího se v tematicce, neměla by se nám vytrátit nevšednost, mimořádná soustředěnost patrná ve volbě a v organizaci slovního materiálu, která je schopna pozvedat Haňtův příběh k nadčasové platnosti. Obnovuje v souhře tematických a zvukových složek vždy znovu napětí mezi tím nejvyšším a nejnižším a zůstává v tom živou výzvou Haňtova nepokořeného lidství.

*

Porovnání původní verze prózy *Jarmilka* (1952), v době svého vzniku nepublikované a vydané knižně až ve třetím svazku *Sebraných spisů* Bohumila Hrabala, se zněním, které vyšlo v souboru povídek *Pábitelé* (1964), bylo pro Češku příležitostí ukázat víc než jen zjevné deformace originálu (jeho výrazné zkrácení, odstranění vulgarismů a dobově ožehavých témat). Na rozdíl od Lopatkovy jednoznačně odmítavé kritiky takových autorových ústupků požadavkům doby, vyjádřené ve stati *Nebývalé problémy textologické* (1969), klade si nad nimi Češka složitější otázky. Jde mu o autorovu proměnlivou strategii, která je schopna v nepříznivých podmínkách zašifrovat jisté svědectví do inverzní podoby a vybavit je případně náznaky potřebné ironie. Srovnání původní verze s tou přepracovanou se přitom samozřejmě nemusí vzdát vlastního kritického postoje, je pouze vybaveno přesnější rozlišovací schopností. Tak je například možné sledovat v porovnání *Jarmilky* z roku 1952 a *Jarmilky* z roku 1964 „posun od politicky angažovaného psaní k ironickému rukopisu“ (s. 186). O takový posun nepůjde pochopitelně tam, kde byly vyškrtнутy zásadně významné scény, obracející smysl autorova svědectví v opak (tak třeba byly vynechány scény pracujících vězeňkyň).

Několik vět je třeba vyhradit pro pojem „totální realismus“ a adjektiva z něho odvozená. *Totální realismus* je především název básnické sbírky Egona Bondyho z roku 1950. Ve spojení s *Jarmilkou* z roku 1952 použil tohoto označení Bohumil Hrabal, když vzpomínal na živou účast, jakou projevoval Egon Bondy, když mu předčítal na patnáct pokračování svůj stejnojmenný a právě tehdy vznikající text. „[...] pokaždé to byl Egon Bondy, který mne hnál do té realistické brázdy, nesměl jsem vybočit, hrozil mi jako sedlák kravám zapřaženým do pluhu, když uhnuly z brázdy. To mi Bondy pak řekl, že já jsem za něj udělal ten zlom v poetice, já jsem shodně s ním vstoupil na tenký led totálního realismu, tak jako i on ve svých básních toho roku padesát jedna, padesát dva...“ (citován úryvek Hrabalova textu nazvaného *Atomová mašina značky Perkeo, Sebrané spisy* B. H., sv. 12, s. 289). Z dalších citací, pro něž zde není dost místa, by vysvitlo, že označení „totální realismus“ bylo pro Bondyho a Hrabala obrazným pojmenováním pro básnickou hru, kterou jindy nazývali také „psaním bez metafor“. Usvědčující svědectví mohlo přitom snadno přecházet ve svobodnou hru, ale mohlo to platit i naopak.

Můžeme se teď vrátit k Češkově knize. Obzírá svůj předmět, proměny *Jarmilky* od její původní, nonkonformní podoby až k jejímu konformnímu přepracování v mnoha proměnách, v nichž se postupně upřesňují Češkovy operativní pojmy jako „inscenovaná realističnost“ nebo „rétorika realismu“ (s. 198), „pocit realističnosti či autentičnosti“ (s. 202), „kvazirealističnost“ (klíčové postavy Hannese Reegen, s níž sdílí fiktivní Reegen v *Jarmilce* pouhé jméno, s. 203–207), „zdanlivá realističnost“ (s. 204), nebo „iluzivní zapisovatel řeči“ (s. 207). Ve všech těchto případech si zachovává Češkovo označení potřebnou distanci k použitému pojmenování. Kritického ohledání není ušetřen ani výchozí pojem „dokument“ v podtitulu *Jarmilky*. Na „gumičce perspektivy“ je tady opravdu všechno, prvky iluzivní i antiiluzivní. Nic, ani „realismus“ neplatí zde samo o sobě, nýbrž jen v souvislostech. Je tedy možné uzavřít i toto ohlédnutí Češkovými slovy (na s. 176): „Hrabalovo psaní je vedeno étosem, v němž získají deformované a neúplné fragmenty hodnotu v nově komponovaném celku (obdobnou technikou je vybudována také ‚Jarmilka‘)“.

Jakub Češka: *Hrabal – autor v množném čísle*. Brno: Host, 2018, 290 s.

Píše Konstantin Kountouroyanis (23. 5. 2018)^{cz/de}

Ani 100 let po smrti Berthy von Suttnerové se nesplnil její sen o mírumilovném lidstvu. Taková vize budoucnosti a četné přednášky a publikace jí mezi jejími současníky často přinášely posměšná přívlastka „červená Bertha“ nebo „paní důležitá“ a pověst údajně naivní „mírové Berthy“, jak píše Johann Georg Lughofer ve svém eseji v nedávno publikovaném sborníku *Suttner im Kontext – Interdisziplinäre Beiträge zu Werk und Leben der Friedensnobelpreisträgerin* [Suttnerová v kontextu – Interdisciplinární příspěvky k dílu a životu nositelky Nobelovy ceny za mír] (s. 1nn.) o pacifistce, novinářce, bojovnici za ženská práva a spisovatelce, narozené 9. června 1843 v Praze pod jménem Bertha hraběnka Kinská ze Vchynic a Tetova.

Publikace shromažďuje četné přednášky k autorce proslulého protiválečného románu *Die Waffen nieder!* [Odzbrojte!], které byly proneseny v červnu 2014 na interdisciplinární konferenci v Praze, jež jí byla věnována a uspořádána u příležitosti stého výročí jejího úmrtí, a vydány v létě 2017 Johannem Georgem Lughoferem a Milanem Tvrdíkem. Na 238 stranách je diskutován mimo jiné význam této mírotvorkyně, recepce jejími současníky, její vliv na jiné autory jako např. Rainera Maria Rilkeho a stoupenkyně českého ženského hnutí. Život a působení této mírové badatelky osvětlují vedle příspěvků Viery Glosíkové a Laurie R. Cohenové také statě Ulricha Tanzera a Dietmara Goltschnigga, zatímco Milan Tvrdík vnáší světlo do rodinné temnoty Suttnerových a na základě sekundárních zdrojů, archiválií a matrik (křestní, oddací a úmrtní knihy) dokládá, že se Bertha von Suttnerová nenarodila v Paláci Kinských na Staroměstském náměstí, jak se často mylně udává, nýbrž na pražském Novém Městě v jednom nenápadném měšťanském domě s popisným číslem 697, který stojí v dnešní Vodičkově ulici. Otec zemřel ještě před jejím narozením. Ona sama nemohla doložit 16 vysoce urozených předků, kteří byli podle Berthiných vlastních slov předpokladem pro přijetí mezi vysokou šlechtu (srov. s. 136nn. a Bertha von Suttner: *Memoiren*, Stuttgart/Leipzig, 1909, s. 62).

Poté, co vyšel najevo její tajný vztah s Arthurem Gundaccarem von Suttnerem, nejmladším synem barona Karla von Suttnera ve Vídni, u kterého byla zaměstnaná jako vychovatelka, musela jeho dům opustit. Později se za Arthura tajně provdala a zmizela s ním do Gruzie. Alexandra Millnerová a Katalin Tellerová se ve svém příspěvku *Auf Reisespuren in Bertha und Arthur Gundaccar von Suttners Literatur* [Po stopách cest v literatuře Berthy a Arthura Gundaccara von Suttnerových] věnují této cestě (s. 45nn.). Pro Suttnerovy byla země i lidé cizí. Millnerová a Tellerová proto zpracovávají ve svém výzkumu především téma zkušenosti ciziny v literatuře Berthy a Arthura von Suttnerových, jež „u každého Suttnera vypadá jinak, a zjišťují, že [...] tyto difference zůstávají ve větší míře zachovány také v náčrtech ženských a mužských postav, zatímco ve vztahu k genderovým rolím se dají zjistit jisté posuny ve významu“ (s. 58). Bertha potvrzuje ve svém novinovém textu *Kaukasische Frauen* [Kavkazské ženy] (in: *Deutsche Revue über das gesamte nationale Leben der Gegenwart* [Německá revue o veškerém národnostním životě současnosti] 10/1885, sv. III, s. 173–179) přísloušnou krásu gruzínských žen, když podává zprávu o jejich věkové a třídní příslušnosti. V Arthurových literárních textech se naopak zřetelně projevuje úhrn jeho etnografického vědění. Tento rozdíl by mohl být vysvětlen tím, konstatují autorky, že se Arthur coby muž častěji pohyboval venku a mohl toho v cizí zemi vidět více, zatímco pro dámu, obzvláště dámu z vyšších kruhů, se nehodilo opouštět dům (srov. s. 53n.).

Život a zkušenosti žen v 19. století byly tedy zásadně jiné než ty mužské. To platí i pro Vlastu Pittnerovou, Jindřišku Wurmovou, Pavlu Moudrou a Annu Pammrovou. Čtyři ženy, které Libuše Heczková a Olga Slowiková v publikaci připočítávají k českému mírovému hnutí a jejichž literární činnost a společenské angažmá ve své stati podrobně zkoumají.

Vlasta Pittnerová (1858–1926) přeložila román Berthy Suttnerové *Die Waffen nieder!* pod titulem *Odzbrojte!*, který pak vyšel roku 1895 (s. 171), zatímco Jindřiška Wurmová (1863–

1953) je pro obě autorky článku nejvýznamnější osobností českého a moravského mírového hnutí (s. 172). Vztah Wurmové k Berthě von Suttnerové byl podle zjištění obou vědkyň údajně velice vrtkavý (tamtéž). Byla to také Wurmová, která spolu s aktivistkou a organizátorkou nejvýznamnějšího brněnského ženského spolku Vesna, Eliškou Machovou, založila roku 1899 Ústředí mírového sdružení Moravanek (tamtéž). Nicméně už po první mírové konferenci v Den Haagu byla činnost ústředí zastavena kvůli nízkému zájmu. Wurmová se ale v mírovém hnutí angažovala nepřetržitě až do dvacátých let 20. století. V roce 1912 založila s podporou Zemské pokrokové organizace žen na Moravě Jednotu mírovou v Brně, která získala během jednoho roku 1500 členek (s. 173). Byla to ale také doba politických převratů a silícího nacionalismu. Po první světové válce se situace v Praze a nově vzniklém Československu úplně změnila. „Nacionalismus Čechů i Němců“, píše Libuše Heczková a Olga Slowiková, „v meziválečném Československu zabránil další spolupráci. Národnostní rozmíšky uvnitř republiky, kterých využila henleinovská skupina a německá propaganda, vyvolaly neblahé reakce také u liberálních pacifistů jako např. v případě Romaina Rollanda, který podporoval práva sudetských Němců na odtržení“ (s. 175). Autorky docházejí k závěru, že nové vzplanutí nacionalismu zabránilo další spolupráci českých a německých pacifistů (s. 174).

Stejně jako Bertha von Suttnerová požadovala také spisovatelka a překladatelka Pavla Moudrá (1861–1940) opakovaně mravní reformy lidstva a byla přesvědčena, že takové reformy jsou evoluční nutností (srov. s. 176). „Bohu díky“, prohlásila Moudrá na ženské konferenci v Praze 23. března 1918, „nevynalezla žádná z nás na celém světě kulomet ani bomby plněné jedovatým plynem, v žádné ženské hlavě se nezrodila myšlenka zákopů, ostnatého drátu a letadel, jež z výšky vraždí nevinné děti a vyhlazují kulturní památky“ (s. 179). Zatímco Lughofer popisuje ve svém v úvodu citovaném eseji, jak byla mírová práce Berthy von Suttnerové jejími mužskými současníky diskvalifikována coby údajný důsledek ženské naivity, a poznamenává, že dokonce pozdější „nositel Nobelovy ceny za mír Carl von Ossietzky viděl v ‚naivní‘ práci Suttnerové [...] vrozenou vadu německého pacifismu“ (s. 4), vidí Pavla Moudrá důvod k válce coby instituci v dominanci mužů a mužského principu (s. 179).

V tomto kontextu se zdá známý Böllův citát: „Válka mě naučila, jak směšná je mužnost“. (Berng Balzer [Ed.]: *Heinrich Böll Werke – Interviews 1. 1961–1978*, Köln, 1978, s. 542) potvrzovat náhled Pavly Moudré bolesti vlastního prožitku. Také Werner Wintersteiner diskutuje činnost Berthy von Suttnerové na pozadí zkušenosti dvou světových válek a četných zástupných válek v článku *Bertha von Suttner und die Österreichische Friedensbewegung vor 1914 aus heutiger Sicht* [Bertha von Suttnerová a Rakouské mírové hnutí před rokem 1914 z dnešního pohledu] (s. 17nn.). Konstatuje, že ještě sto let po její smrti „nebylo přiměřeně představeno ani mírové hnutí, jež založila, ani sociálně demokratický pacifismus“ (s. 18). Naopak: Wintersteiner kritizuje, že ke stému výročí úmrtí von Suttnerové sice vyšly v rakouském tisku četné články, ty ale ani zdaleka netematizují ani vzájemné nebezpečné předhánění ve zbrojení, ani determinaci rozkročenou mezi národním šovinismem, militarismem a genderovými rolemi. „Mladí muži mají být vychováváni coby budoucí hrdinové, dívkám je naopak přidělena úloha při povzbuzování, odměňování a utěšování těchto hrdinů. Tím přispívají také údajně mírumilovné ženy, jež jsou od politiky drženy dál, svým dílem k zachování válečného systému“ (s. 30), analyzuje Wintersteiner bystře tehdejší situaci na základě vyprávěcích struktur románu *Die Waffen nieder!* a poznamenává, že tento fakt je dnes diskutován coby fenomén „sexual division of violence“ (srov. tamtéž).

Celkově sborník sdružuje velice zajímavé příspěvky, jež osvětlují život a dílo Berthy von Suttnerové pod četnými, často dosud nepozorovanými úhly pohledu a nově uspořádávají historická fakta. Je to příručka pro germanisty, kulturology a historiky stejně jako pro

instituty mírového bádání. Obzvlášť zajímavé je, že knihu lze získat jak v tištěné podobě, tak i jako PDF.

Přeložila Petra Grycová

Johann G. Lughofer (Ed.) / Milan Tvrđík (Ed.): *Suttner im KonText – Interdisziplinäre Beiträge zu Werk und Leben der Friedensnobelpreisträgerin*. Heidelberg: Winter Universitätsverlag, 2017, 238 s.

Píše Marie Škarpová (30. 5. 2018)^{CZ}

Habent sua fata libelli. Platí to i v případě dvoudílné stati **Dmytra Čyževského** o Komenského *Labyrintu světa a ráji srdce* s prostým názvem **K Labyrintu světa**. Její česká verze sice vznikla už před téměř osmdesáti lety, vydána však byla teprve v loňském roce nakladatelstvím Filosofia. K vydání ji na základě strojopisu uchovávaného v pozůstalosti Antonína Škarky uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví připravila Jana Stejskalová.

Čyževskij svou studii o jednom z nejznámějších děl Jana Amose Komenského původně zamýšlel vydat, jak napovídá úvodní věnování v její české verzi, „Janu Mukařovskému k jeho padesátým narozeninám“. Jedna formulace v textu (viz poznámku č. 142) naznačuje, že stať měla vyjít v komeniologickém periodiku *Archiv pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského*; jeho vydávání však bylo r. 1940 zastaveno (časopis byl pod novým názvem *Acta Comeniana* obnoven až r. 1957), a tak Čyževskij text nakonec publikoval jinde a v jiných jazycích: jeho první část vyšla německy s názvem „*Das Labyrint der Welt und das Paradies des Herzens*“ des J. A. Comenius. *Einige Stilanalysen* v ročence *Wiener slavistisches Jahrbuch* r. 1956, druhá část anglicky jako *Comenius' Labyrinth of the World. Its Themes and Their Sources* v *Harvard Slavic Studies* o tři roky dříve, r. 1953. Oba texty byly posléze zařazeny do souboru Čyževského bohemistických statí *Kleinere Schriften II. Bohemica*, vydaného nakladatelstvím Wilhelma Finka v Mnichově r. 1972 (tato kniha je mimochodem českému čtenáři stále jako celek nedostupná, ač by si vydání v češtině nepochybně zasloužila). Česká verze stati o *Labyrintu světa a ráji srdce* se – pravděpodobně prostřednictvím komeniologa Josefa Hendricha jako součást materiálu pro plánovanou obnovu *Archivu pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského* – dostala nejprve do úschovy k A. Škarkovi a následně s jeho pozůstalostí do LA PNP.

Edici Čyževského textu předřadila J. Stejskalová svou studii *Komeniologické bádání Dmytra Čyževského* (s. 5–30). V ní nejprve připomíná bohaté životní osudy tohoto literárního vědce a filozofa, slavisty, barokologa a významného komeniologa ukrajinského původu. Jako aktivní člen strany menševiků se Dmytro Čyževskij (1894–1977, psal se a byl psán i Čiževskij, Čiževský, Tschizewskij aj.) záhy ve své vlasti dostal do nebezpečí života, takže před bolševiky uprchl do ciziny. Začátkem dvacátých let 20. století studoval na německých univerzitách, mj. u Karla Jasperse, Edmunda Husserla a Martina Heideggera. V letech 1923–1932 působil v Praze, kde navázal intenzivní kontakty s mnoha předními osobnostmi tamějšího vědeckého života včetně Pražského lingvistického kroužku (o tom ostatně svědčí i jeho původní záměr dedikovat studii o *Labyrintu světa a ráji srdce* Mukařovskému). Čyževského odborné působení v Halle nad Sálou ve třicátých letech a v první polovině čtyřicátých let 20. století pak mj. přineslo zásadní komeniologický objev: jím nalezený Komenského spis *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* nejen zahájil Čyževského soustavná a intenzivní komeniologická bádání, ale především zásadně přispěl k revizi dosavadního hodnocení Komenského filozofického díla. Po rušných událostech konce druhé světové války (Čyževskij z Halle uprchl před Rudou armádou, byl neopodstatněně obviněn ze spolupráce se sovětskou tajnou službou) přijal r. 1949 na pozvání Romana Jakobsona místo hostujícího profesora na Harvardově univerzitě; po návratu do Evropy r. 1956 pak působil až do konce života na univerzitě v Heidelbergu.

Z Čyževského početných kontaktů s českými filology, filozofy a komeniology upozorňuje Stejskalová zejména na dochovanou bohatou korespondenci s A. Škarkou z let 1936–1972, jež přináší doklady o nejednom pozoruhodném detailu tehdejšího vědeckého života: např. dokládá, že to byl právě Čyževskij, kdo zprostředkoval publikování Škarkovy edice básnického díla Adama Michny z Otradovic v mnichovském nakladatelství W. Finka r. 1968, poté, co česká nakladatelství vydání michnovské edice zamítla. V českém prostředí to byl naopak A. Škarka, kdo na obě, v té době již v zahraničí uveřejněné Čyževského stati

o *Labyrintu světa a ráji srdce* poprvé upozornil: učinil tak r. 1958 v doslovu ke své edici *Labyrintu světa a ráje srdce*.

Čyževského interpretace *Labyrintu světa a ráje srdce* poté české literární vědce i navzdory obtížné dostupnosti opakovaně inspirovala k domýšlení a diskusi. A to jistě plným právem: první část Čyževského diptychu, v české verzi nazvaná *Ke stylu Labyrintu*, je ambiciózním pokusem interpretovat tento Komenského text metodou brilantní minuciózní analýzy jediného, leč podle Čyževského ústředního stylistického prostředku, označeného jako „slovní řetězce“ („Wortketten“). Druhá část Čyževského diptychu s názvem *Tematika Labyrintu a její prameny*, jež nabízí úctyhodně široce komparatisticky zaměřenou motivickou, topickou a žánrovou analýzu tohoto Komenského textu, se stala neméně zásadním příspěvkem v diskusi, kterou iniciovalo tvrzení Hermanna Ferdinanda von Criegern, zveřejněné už na konci 19. století, o myšlenkové závislosti *Labyrintu světa a ráje srdce* na utopických spisech Komenského učitele Johanna Valentina Andreaeho. Čyževskij tento spor nejen rekapituluje a hodnotí, ale především promýšlí nové přístupy, jak tvrzení o myšlenkové odvozenosti *Labyrintu světa a ráje srdce* přesvědčivě vyvrátit a ukázat, že Komenský tvořivě využíval topický a motivický materiál velmi starobylého, dílem prvokřesťanského, dílem antického původu. A pokud si uvědomíme, že Čyževskij tento text původně zamýšlel publikovat na samém začátku čtyřicátých let 20. století, v době vyhocených diskusí o charakteru vztahu české, potažmo slovanské kultury a kultury německé, resp. germánské (byť na tuto diskusi přímo neodkazuje), vyjeví se výsostná aktuálnost jeho tématu.

Významu Čyževského interpretačního diptychu pro bohemistiku si je J. Stejskalová dobře vědoma a ve své průvodní stati se také snažila na další práce, které na Čyževského interpretaci navazovaly, upozornit. Jak je ovšem zřejmé z připojeného obsáhlého soupisu literatury (s. 25–30), její výběr spíše přerostl ve výčet dalších pokusů o interpretaci tohoto asi nejčtenějšího Komenského textu. Naopak některé stati, jež se na Čyževského čtení pokusily přímo navázat a rozvíjet ho, případně ho využít také pro interpretaci dalších Komenského textů, potažmo českých barokních děl jiných autorů, bohužel zůstaly opomenuty – viz zejména studii A. Škarky *Komenského Renuntiatio mundi a její soudobé české literární paralely*, otištěnou v jubilejním sborníku k Čyževského sedmdesátinám *Orbis scriptus* (1966). Opomenuty zůstaly i některé práce, jež v intencích Čyževského čtení pokračovaly – viz např. stať Jaroslava Kolára *Komenský's Labyrinth in der Beziehung zur literarischen Produktion des 16. Jahrhunderts*, otištěnou r. 1989 v revue *Acta Comeniana* a v českém překladu dostupnou v knižním souboru Kolárových statí *Návraty bez konce. Studie ke starší české literatuře* (1999). Podobně lze ke zmiňované studii Lubomíra Doležela *Kompozice Labyrintu světa a ráje srdce J. A. Komenského* doplnit ještě Doleželův text z pozdního badatelského období *Fikční svět Labyrintu světa a ráje srdce* (obě zmiňované stati jsou dostupné v knižním souboru Doleželových prací *Studie z české literatury a poetiky* z r. 2008). Zmínku by si zasloužily i inspirativní interpretace *Labyrintu světa a ráje srdce* Daniely Hodrové, „ukryté“ v jejích knižních pracích (viz např. *Místa s tajemstvím. Kapitoly z literární topologie* z r. 1994), v nichž její autorka při hledání odpovědí na některé z otázek, které si nad *Labyrintem světa a rájem srdce* položil už Čyževskij, tvořivě využila nové metodologické přístupy, atd.

České znění Čyževského interpretačního diptychu není původní; jde o překlad, otázkou ovšem zůstává, kdo ho vlastně pořídil. Učinil tak sám autor? To by mohla naznačovat některá překladatelská řešení, zejména překlad klíčového pojmu první části diptychu, tj. pojmu „Wortketten“, jako „slovesné řetězce“, resp. „slovesné řetězce“. Zjevně nejde o šťastné řešení, jak dokládá zejména pasáž, kde Čyževskij tzv. „slovesné“ řetězce dále člení na substantivní, adjektivní a verbativní, tedy slovesné. Ostatně všichni čeští badatelé Čyževského termín „Wortketten“ důsledně překládali jako „slovní řetězce“, resp. „řetězce slov“. Stálo tedy za úvahu, zda nesáhnout k emendaci, a v každém případě bylo záhodno na danou věc alespoň upozornit v ediční poznámce.

Ostatně sama ediční poznámka je v knize pojata poněkud neobvykle. Na závěr knihy byly zařazeny sice hned dva texty, nazvané *Ediční komentář* (s. 129–130) a *Redakční poznámka* (s. 131–132), výsledkem však je, že výklad zvolených edičních zásad v nich občas nesystematicky skáče z jedné věci na druhou. Některé formulace přitom vzbuzují rozpaky, např. konstatování, že v editovaném textu „ponecháváme i další, dnes již zastaralé termíny, např. ‚názvuky‘ ..., ‚nápís díla‘ (s. 131) – co jiného by s nimi také redaktorka (zřejmě Magda Králová, uvedená v tiráži knihy, neboť pod *Redakční poznámkou* není nikdo podepsán) chtěla dělat? Editorka ani redaktorka nezvládly vytvořit standardní textově-kritický aparát, textové emendace jsou smíchány s informacemi o redakčním sjednocování v textu atd. A jak prozrazují některé citace, zásahy do editovaného textu byly – minimálně v některých případech – asi poměrně svévolné; stačí porovnat pasáž, jejíž původní znění „A tak tento stilistický prostředek Komenského, pronikající celým *Labyrintem*, jeho slovesné řady, mají patrně jednotnou stylistickou funkci...“ (s. 131) bylo upraveno „za účelem zvýšení srozumitelnosti textu“ (s. 131) do podoby „A tak tento stilistický prostředek Komenského pronikající celým *Labyrintem* – jeho slovesné řady – má patrně jednotnou stylistickou funkci...“ (s. 49).

Tady se zjevně ukazuje Achillova pata knihy: pokud editorkou textu není filoložka, je více než žádoucí, aby jí byla aspoň redaktorka knihy. Radost ze záslužného vydavatelského počínu tak bohužel zbytečně kazí pocit trpkosti z nedocnění či podcenění edičního a redakčního řemesla.

Dmytro Čyževskij: *K Labyrintu světa*. K vydání připravila a úvodní studii napsala Jana Stejskalová. Praha: Filosofia, 2017, 143 s.

Píše Jan Mareš (6. 6. 2018)^{cz/de}

Přestože historické syntézy patří k čtenářsky žádanému žánru, autorsky se řadí k tomu nejnáročnějšímu. Proto objevení se každé další vyvolává zaslouženou pozornost, zejména tehdy, je-li věnována celku tak vnitřně různorodému a dnes až nostalgicky populárnímu, jako byla habsburská monarchie. Dílo ambiciózně nazvané *The Habsburg Empire: A New History* (Harvard University Press, 2016) těžko porovnat s jinou syntézou z poslední doby, neboť nezaměňuje komplexní naraci za přehled ani výčet. Srovnat ji snad lze s *Českou společností 1848-1918* Otto Urbana, která však – jak je zjevné už z názvu – se drží převážně v národním rámci. Spíše než extenzivně pojaté a tematicky strukturované řadě *Die Habsburgermonarchie* se podobá obdobnému loňskému počínu *Habsburkové* (Nakladatelství Lidové noviny), jež má k recenzované publikaci patrně nejbližší. Obě si totiž kladou za cíl představit soudobé poznatky a výsledky bádání v ucelené podobě a překonat národní rámce výkladu důrazem na společnost a/nebo stát. Zatímco tuzemský počín zůstává kolektivní monografií, je Judsonova kniha výsledkem dlouholetého úsilí o revizi zažitých výkladů.

Pieter Judson, profesor Evropské univerzity ve Florencii, se bezesporu řadí mezi nejvýznamnější inovátory přístupů k dějinám střední Evropy a je vůdčí postavou tzv. školy národní indifferencie. Svůj věhlas si získal jak svými knihami *Wient brennt!* (1998), *Exclusive Revolutionaries* (1996) a *Guardians of Nation* (2006), v nichž se věnoval revoluci 1848, dějinám německého liberalismu v Rakousku(-Uhersku) a zejména situativnímu podmínění národních identifikací a produkci národního konfliktu jako politické strategie, tak dalšími četnými studii na různá témata.

Kniha je koncipována jako polemika s tradičním líčením Rakouska-Uherska jakožto státu, který musel selhat, onoho symbolického „žaláře národů“ – a tedy i výkladu omezeného národním rámcem bez ohledu na to, zda se se jednalo o „vítěze“ či „poražené“ poválečného uspořádání. Do svého středu nestaví kolektivního aktéra – národ –, ale instituci – stát. Ústřední linka výkladu konfrontuje intence habsburských vládců utvářet moderní stát, snahu získávat loajalitu svých podaných/občanů a zachytit, jak na tomto procesu participovali. Živosti a přesvědčivosti výkladu dodává Judsonův vyvážený pohled na všechny oblasti Rakousko-Uherska, který neopomíná ani uherskou polovinu včetně Dalmácie, ani rakouské oblasti včetně Haliče a Bukoviny.

Impérium jakožto identifikační rámec a garanta společenského rozvoje Judson sleduje v osmi chronologicky řazených kapitolách. První dvě kapitoly líčí vznik a formování habsburského impéria v raném novověku a osvícenské reformy, jež v rámci hospodářského a kulturního rozvoje venkova nabourávaly aristokratické výsady. Vyžádaly si vznik moderní byrokracie (založené na meritokratickém principu a přístupné i příslušníkům inteligence) a armády, v dalším výkladu se jim ovšem – ani jakožto exemplárním „místům indifferencie“ – nijak výrazně nevěnuje. Mentální a právní obrat, jež z poddaných učinil občany, souvisel s představou univerzální práva a rozvojem byrokracie, které mělo překonat regionální, kulturní a religiózní rozdíly a vytvářet loajalitu ke státu namísto k dynastii a stát se základem racionalistického patriotismu.

Ve snaze obnovit svou legitimitu začaly zemské sněmy využívat rétoriky operující s pojmem národ, jehož význam byl ovšem různorodý. Judson identifikuje pět různých způsobů jeho užívání od státního občanství přes elitní politické a historické rámce až po představu, že zemský sněm zastupuje všechny obyvatele země. Sílu imperiálního identifikačního rámce podpořeného jak zavedením občanského zákoníku, tak zemskou domobranou dokládá značnou podobností oslav napříč monarchií po Napoleonově porážce. Nicméně pokud Judson dále tvrdí, že síla nacionalismu byla spíše situativní a projevovala se v rámci velkých událostí, jakými byly censy či protesty vůči Badeniho volební reformě, nelze tento argument

uplatnit i vůči oslavám během návratu císaře Františka I. z Paříže do Vídně roku 1814, jež se staly manifestací loajality habsburské dynastii?

Třetí kapitolu pokrývající dobu předbřeznovou považuji za jednu z nejzajímavějších. Judson zde polemizuje se starší „studenoválečnou“ historiografií hledající kořeny opožděnosti středovýchodní Evropy právě v tomto období; svůj narativ pak vystavěl obdobně jako řada kritiků teorie totalitarismu: nároky státu zdaleka neodpovídaly sociální realitě. Vůči františkovsko-metternichovskému absolutismu staví obraz právního státu oslabeného stálou finanční krizí, podporující však intenzivně hospodářský růst a rozvoj dopravy (zejména líčení vzniku železniční sítě je velmi zajímavé). Na druhou stranu Judson sdílí jeden z atributů totalitárního dějepisce – nositelem moci jsou panovníci, formování státu ovlivňují jejich povahy a jejich aparát je označován za „režim“, jehož vnitřní struktura a fungování je zohledněna až s nástupem konstitucionalismu; na členy dynastie, císařský dvůr ani úřednické hierarchie ve výkladu místo nezbylo.

Vzestup veřejné sféry kulminoval v revolucích let 1848–1849. Judson poukazuje na to, že revoluční dění bylo rámováno lojalitou ke státu a dynastii stejně jako snahou napravit byrokratický centralismus, jenž kritizovali sami byrokraté. Participaci na věcech veřejných však pro sebe střežilo měšťanstvo, které se vnímalo jako hlavní beneficent konstituce a zároveň ochránce veřejného pořádku. Přesto volební řády nikdy poté už nedosáhly takového stupně inkuzivity, která umožňovala podílet se na jednání Ústavodárného říšského sněmu i negramotným haličským sedlákům.

Právě zde se Judson vrací k leitmotivu své knihy, jímž je vzájemná závislost mezi imperiálním centralismem a nacionalismem. V následujících kapitolách se věnuje této dvojznačné „constitutive dependency“, kterou nahradil dosavadní výkladový binární model přechodu od etnicity k národnímu hnutí, resp. národu jakožto výrazu moderní, plně sociálně stratifikované společnosti. Namísto toho kulturu – tedy vedle jazyka a religiozity jeden ze základních atributů etnicity – nahlíží jako významný politický instrument, který umožňoval získávat národním vůdcům klientelu – a tedy i legitimitu – v politickém konfliktu. Přesto druhá část knihy čtenáře příliš nepřekvapí. Judson předkládá veskrze klasický modernizační narativ se všemi klasickými mezníky a tématy (padesátá léta jako doba ekonomického rozmachu, šedesátá léta jako doba politického liberalismu, sedmdesátá léta jako období vystřízlivění z liberalismu, osmdesátá léta jako období nástupu nacionalismu, rozvoj volebního práva, vznik moderních masových stran, vývoj měst a municipálního volebního práva, ženská otázka atp.; výjimkou je popis civilizační a kolonizační mise Rakouska na Balkán vrcholící anexí Bosny a Hercegoviny) až po první světovou válku. Na nich se snaží doložit, že vzestup nacionalistické politiky se neodehrával na úkor státu, ale díky němu, jeho fiskální slabosti a ochotě naslouchat národním aktivistům, resp. inkorporovat je do politické reprezentace. Škoda, že Judson nezúročuje příklady nasbírané v předchozí knize, které hezky vykreslují spory o „národní državy“ na „jazykové hranici“.

Rozpad monarchie interpretuje jako důsledek ztráty důvěry v právní stát, nastolení vojenské diktatury a trvalého materiálního nedostatku, ovšem otázku po příčinách rychlého kolapsu dlouho budovaného parlamentarismu a zastupitelských struktur si neklade. Rovněž interpretace nástupnických států jako dědiců struktur a problémů impéria není příliš objevná. A tvrzení o (nuceném) přepisování národních identit jakožto nástroji k potlačení indiferentních jedinců a komunit se mi zdá příliš odvážné ve srovnání s výkladem Chada Bryanta v *Praze v černém*, který tento trend situuje až do období druhé světové války.

Má-li být kniha argumentem, jak autor deklaruje v úvodu, pak ale – patrně v rámci všeobecné srozumitelnosti – není povětšinou polemikou s konkrétními tvrzeními, ale celou badatelskou tradicí rámovanou kategorií národa. Knihu lze číst též jako zprávu o stavu výzkumu habsburské monarchie, v níž staví na celé řadě prací, včetně disertačních, publikovaných v posledních letech. V tomto ohledu je Judsonova kniha nezpochybnitelným přínosem, jež může v době být pro leckterého badatele užitečným rozcestníkem. Na druhou stranu nelze

řící, že by tuto roli plnil i vůči české historiografii – Judson necituje ani „klasiky“ (Miroslav Hroch, Jiří Kořalka, Otto Urban), ani „mladé naděje“ (Rudolf Kučera, Jiří Hutečka) české historiografie a omezuje se pouze na několik prací českých historiků publikovaných zejména v němčině. Nicméně mějme na paměti, že kniha slouží oběma čtenářstvům zároveň, čemuž odpovídá i vybroušený anglosaský styl, který se nezdržuje s definicemi pojmů, přesto zůstává průzračným, skvěle čitelným a do poslední stránky drží čtenáře v napětí – ačkoliv konec habsburské monarchie je všem dobře znám.

Peter M. Judson: *The Habsburg Empire: A New History*. Harvard University Press, 2016, 592 s.

Napsali Robert Konečný a Václav Černý (13. 6. 2018)^{CZ}

*Před devětasedmdesáti lety, 14. června 1939, publikoval básník, prozaik, kritik a esejista spirituálního ladění, psycholog a filozof **Robert Konečný** (1906–1981) **Několik slov k otázce Šalda – Masaryk**. Reagoval na pojednání J. L. Fischera Národní tradice a česká filozofie. Úkoly a výzvy (Brno: Jednota filozofická, 1939; přetištěno mj. in Spor o smysl českých dějin 1895–1938, usp. M. Havelka. Praha: Torst, 1995, s. 810–828). Výklady vztahu Šalda – Masaryk – náboženství a jeho výjimečnosti se příznačně zjevovaly v dobách hledání jistot a duchovních hodnot. Konečného článek vyšel v Kritickém měsíčníku (2, 1939, č. 5/6, s. 243–249), který vedl literární kritik a historik **Václav Černý** (1905–1987). V prosinci 1967 otiskl Černý (Host do domu 14, 1967, č. 12, prosinec, s. 8–23; přetištěno in V. Č., Tvorba a osobnost I, usp. J. Šulc, ed. J. Kabíček. Praha: Odeon, 1992, s. 210–223) článek **FXŠ – TGM**, v němž zveřejnil Masarykovu kritiku Šaldových Loutek (vyšla knižně až v roce 1994 in Můj poměr k literatuře – Šaldův český román. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1994; poté ve svazku Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918. Spisy TGM 15, ed. J. Srovnal. Praha: Masarykův ústav AV ČR a Ústav T. G. Masaryka, 2005, s. 431–477), v jehož závěru (který zde uvádíme) se k některým aspektům tématu vrátil.*

lm

Několik slov k otázce Šalda – Masaryk Robert Konečný

Přečetl jsem si znepokojivou brožurku J. L. Fischera Národní tradice a česká filozofie. Fischer si v ní položil otázku, jaká je spoluvina české filozofie na událostech posledního roku, a ptá se, co dnes s filozofií. Jí a celému našemu životnímu stylu pak vytýká nedramatičnost, přizemnost; vzácnou výjimku vidí v Šaldovi, vyznavači duchovního heroismu, nového patosu životního, nového rytířství. Píše tam doslova: „Odmítaje s celou svou vášnivostí ideál civilizace staticky chápané, která by zabezpečovala duševní i hmotný blahobyt jedincův, vznášel – stejně naléhavě jako bez odezvy – požadavek kultury dynamické, pojmání života plného nebezpečí a nejistot, v němž by pro nikoho nebylo pohodlných záruk a pokojného spočinutí, nýbrž v němž by se každý musil na vlastní odpovědnost dobojovávat a dotvářet rovnováhy stále nové a nové. Jestli myšlení Masarykovo oscilovalo okolo osy individualistické, nedovedouc proniknout odtud k pevné nadosobní vazbě, tak usilovně želané, aby v přímých důsledcích toho každá vazba se hrozila jevit Masarykovi jako násilný útlak: značí individualismus v pojetí Šaldově víru v celkovost, v osobnost, a tedy v něco nadosobního. Snad nejspíše bylo by lze říci, že proti analytickému individualismu Masarykovu staví Šalda požadavek individualismu syntetického. Pravý individualismus umocňuje podle Šaldy osobu v osobnost, v úsobu, která, podřizujíc se řeholi a kázni stále vyšší a vyšší, dotváří se tím i svobody stále větší, stavějíc ji do služeb útvarů nadosobních, státu, národa, lidství. Tak dobojovává Šalda boj Masarykův a váže pevným svorníkem vše to, oč usiloval, co hlásal, k čemu vychovával svůj národ T. G. Masaryk. Je mým hlubokým přesvědčením, že teprve vzájemným vyvažováním a doplňováním díla i učení obou těchto mužů, jimiž vrcholí národní naše usilování posledního půlstoletí, dochází svého řešení ‚česká otázka‘, a že jenom tehdy, scelíme-li jejich odkaz v jednotnou a jednodlitou syntézu, dorosteme těch nových a nadměrných úkolů, před něž jsme byli postaveni a o nichž uvažovat je vlastním i posledním cílem těchto mých výkladů.“

Tu jsou tvrzení, okolo kterých se nedá přejít jen tak. Tu je Šalda povýšen na dovršitele toho, oč usiloval, ale po čem prý marně toužil Masaryk, sám si zatarasuje cestu k poslední vazbě. To je věc vážná! Masaryk jako analytický individualista, v jehož individualismu už tkví zárodky rozkladu, neboť se mu každá vazba jeví jako útlak! Šalda naopak jako scelovatel, jenž tvorbou osobnosti, zapojované do řádu stále vyššího, vytváří pevnou stavbu životní!

Nezbývá než se trochu poohlédnout, jak to s tím vztahem Šalda – Masaryk vypadá. Jaké je Šaldovo pojetí osobnosti a individualismu, jak je tomu u Masaryka, jak je tomu s tím posledním svorníkem v díle Šaldově a Masarykově? Otázky časovější dnes než jindy.

Podívejme se k Šaldovi: „Tedy ani východ, ani západ, ani levice, ani pravice, nýbrž střed, a to je mimo jiné i soustředění tvé osobnosti do tvůrčího ohniska. Postav se tam, kde je střed světa, a postav se na ten bod s takovou vahou a závažností své osoby, až se tam přenesou skutečné těžiště světa. Tedy jen věrnost sobě, svému nejlepšímu já, ničeho jiného není třeba. Stát se tím, čím jsi“ (ŠZ VII, 152). „Můj individualismus je tedy víra v osobnost a v její heroismus, rozuměj v její kvalitnou iniciativu, v její invenci, kterou není možno ani předvídat, které se není možno ani dopočítat, v iniciativu a v invenci, nutnou k chodu světa a dějin“ (ŠZ VII, 145).

Napadne vás ihned: stát se tím, čím jsi, věrnost sobě, svému lepšímu já. Ale co je to ta věrnost sobě, co je to lepší já? Když je iracionální, a tedy rozumem neuchopitelné, a tedy pojmově nezachytitelné? Chápeme přesto, o jaké „tam“ asi Šaldovi jde: vybičuj v sobě všechny *kvalitativní*, duchovní síly! Tesej na sobě přísným dlátem, uvolni cestu ucpaným zdrojům života, buď život sám, znič v sobě všechno, co oslabuje život a pomáhej v sobě všemu, co pobízí k růstu, co život zmnožuje a ochraňuje („frivolní jest mně každý balík papíru, který ucpává prameny života“ – řekne Šalda např. o náboženském románu Laichtrově v Časových a nadčasových, str. 358), a tedy: podrob se nej přísnější kázni, abys došel nejvyšší svobody, *tvůř* sebe samého, *tvůř* z osoby osobnost, odsobečti se, abys byl nejvíc sebou samým; nehotový, jen v obrysech jsi přišel na svět, ale se závratnou a z tebe samého ustavičně tryskající možností: dotvářet se až k bohočlověčství. Strhni Boha *do sebe* tím, že do něho stále víc budeš skrze život vrůstat, stvoř Boha skrze sebe, svým životem. Tento *antropocentrický, zbožštělý vitalismus, iracionální*, je samým jádrem titánského zápasu Šaldova, jediného vskutku titánského zápasu, jehož jsme byli v dějinách své kultury svědky v té opravdovosti a v té dynamické rozloze. (Březina titánem není, Vorovka a Hoppe a Klíma jsou proti Šaldovi uzouncí.) „Náboženskost obrací se k osobnosti, hledá osobnost a žádá si osobnost, a vytváří nebo pomáhá vytvářet osobnost jako dílo životné. Hledaje svůj poměr k božství, opouští všechny lidi ostatní, vzdaluješ se jim, unikáš jim. Zde jde o tvé vyšší žití nebo bezžití; a ve chvílích, kdy se o něm rozhoduje, čerta starého jest ti po celém světě“ (ČaN, str. 352). Kdo by nevzpomněl Kierkegaardova slova o Absolutnu, jež je ukrutné, poněvadž žádá všechno? Byli bychom ovšem ochotni vinit Šaldu z nesociálnosti takového procesu a s ním J. L. Fischera z falešné analýzy, pokud jde o vrůstání ve vyšší celky sociální, k nimž podle něho Šalda ukazuje cestu. Ale pozor: „Náboženskost jest mně tedy právem, souznačná s životnou tvorbou osobnosti a skrze osobnost... Kde náboženskost opravdu jest, tam se projevuje tím, že se život rozpučí výbojnou mízou, že rozkvétá svobodou, radostí, štěstím, že se přenáší vítězně přes mlhu, chlad, tíseň, pochyby, nevíru a malověrnost, mrzoutskou odpudivost, nastydlý a bručounský pesimismus, neplodné hloubaření a jalovou trudnomyslnost. Náboženský člověk je radostný a sije radost kolem sebe: rozradostňuje každého, koho se dotkne... Jeho duše je prostouplá zvýšenou energií životní: jest svá ve všem; na svůj radostný tón ladí a k souznění nutí všechny lidi, s nimiž se stýká“ (ČaN, str. 353). „Pravého náboženství není tam, kde není mučivě radostné touhy po stupňování všeho života, osobního i společenského; kde není touhy žít věčně život nejvyšší svobody a radosti; kde se nedychtí po něčem, co leží za trudem a užítkem i krásou dne a co jest právě život milosti a lásky: život překypělý, jemuž není konce a který zná jen věčný růst a neustávající stupňování“ (ČaN, str. 459).

Je snad jasno, oč Šaldovi jde, i když to neříká pojmově přesně: o ustavičné obrábění sebe samého v prudkém proudu života divokou, entuziastickou láskou k němu, plným ponořením do života, a o to, životem se v sobě dotvářet „skutečností stále skutečnějších a nakonec skutečností nejskutečnějších, Boha“ (tak napsal Šalda o Dostojevském v ŠZ III, str. 339, ale i o sobě. Víme, že mu i kritická tvorba byla jen ustavičným sebepoznáváním, sebeuvědomovacím procesem, prací na sobě samém. Proto je lhostejno, zda píše o malých či velkých autorech; píše o těch, kteří se do něho zařáli – třeba svou hloupostí).

Co že tak Šalda podtrhuje na Dostojevském? „Je v něm slovo úžasné hloubky a jasnovidnosti: milovati život víc než smysl života. Hledání a nalézání smyslu života, to je Tolstoj, morózní a žlučovitý romanopisec-filozof, ústící do sebevraždy Anny Kareninové, surové jako náhoda, nízké jako zrada. Vedle něho Dostojevskij je extatik, zamilovaný do života tajemnou láskou, tím tajemnější a vášnivější, čím je život k němu krutější, čím urputněji ho od sebe odstrkuje. Proč? Poněvadž jej cítí jako jedinou jistotu, která vede k jistotě poslední, totiž k Bohu“ (ŠZ III, str. 339).

Eros je nejsilnějším projevem života, proto Šalda v analýze Dostojevského na témž místě tvrdí, že se postavy jeho románů dobírají životem erotickým nejhlubšího sebepoznání, poslední jistoty, která je na dně lidské duše – Boha. Srovnejte s touto cestou: život – eros – Bůh snad nejosobnější a nejintenzivnější básnickou zkratkou Šaldova života, báseň *Prorok zpronevěřilý*, v níž chromý kurýr boží, živící vlastním tělem hořící trs své žíznivé štafety k Bohu, křičí po ženě: „Já ženy neužil, poněvadž vyslanec Tvůj, žel, ó třikrát žel, jsem byl.“ Lze snad potom rozumět entuziastickému výkladu a chvále života u Dostojevského! Hlubokou, v nejhlubším slova smyslu *erotickou* (nikoli sexuální) cestou k Bohu je i cesta Šaldova. Akt milosti životní, toť milost boží sama, toť Bůh sám. Miluj život a miluješ Boha! Opři se vášnivě všemu, co mrzačí a ničí, a opřeš se všemu, co mrzačí a ničí Boha. Ale život – je *tvůj* život. A Bůh je *tvůj* Bůh. Být si pak v každém okamžiku vědom jeho iracionality a řádu současně, vnímat a žít jej v jeho jedinečnosti, věčnost v okamžiku (kdo by nezapomněl na Masaryka!), toť pochopit heroické vzpínání, dynamické napětí, vysoký tlak Šaldovy duše, toť výsměch těm, kteří, nevidouce z života než služební pravidla, viděli v Šaldovi a v jeho vývoji jen „skoky“, neznajíce jeho vnitřního zákona. Snad hned na tomto místě: Masaryk se dává životem méně poučovat než Šalda, víc mu předpisuje. Odtud menší napětí, odtud větší klid a vyrovnanost Masarykovy osobnosti.k2

Nuže, je vitalismus Šaldův kopií vitalismu Bergsonova, rozvoje životního elánu od pudů k Bohu, od „duše uzavřené“ k „duši otevřené“? Otevřete si Zápisník V, str. 76, a čtěte: „Opakuji si nahlas poslední slova toho závěru: ‚vesmír, stroj na výrobu bohů‘, a kroutím nad ním hlavou. Kdyby byl vesmír opravdu strojem na výrobu bohů, nebylo by třeba tvořivého úsilí proroků a mystiků, nebylo by třeba jejich extáze, kterou se přenášejí do samotného jádra plamene životního. Stačilo by pak uvést jen do pohybu stroj, aby se bohové rodili.“

Proti čemu protestuje Šalda v kritice Bergsona? Nechce mít Boha v prostoru, mimo člověka, Bůh je v něm. Nuže, neměli jsme dosud u nás většího *zbožňovatele* života v člověku v tom smyslu nejvyšším: života jako cesty k Bohu a aktu milosti boží. Je příznačné, co chválí Šalda na Masarykových Hovorech: „Nejcennější a opravdu hodnotnou částí obou rozhovorových knih zůstává Masarykův krásný zdravý common sense, jeho bystrý orientační smysl skutečností; kde se probije mraky různých ideologií ne vždycky srovnalých, je to jako by z nich prorazilo slunce a polilo zemi na chvíli svým teplým světlem. To je, myslím, nejcennější odkaz Masarykův nám; a zde se tak brzy nevyučíme“ (ŠZ VIII, str. 70).

Příznačné! Šalda mluví o mracích různých ideologií asi tak, jako mluvil o morózním Tolstém proti Dostojevskému. Nuže, zjistivše totožnost života s Šaldovou cestou k Bohu, jsme u otázky nejdůležitější – *u gruntu osobnosti Šaldovy a Masarykovy – u jejich náboženskosti!* Co vytýká Šalda Masarykovu pojetí náboženského života? (Srov. ŠZ VIII, str. 64.) Jeho nedramatičnost! „Náboženskost Masarykova je velmi temperovaná, nedramatická, neboť ty vlastní náboženské zkušenosti, které působí otřes celé bytosti člověkovy a uvolňují všechny jeho latentní síly a energie, jsou mu podezřelé, nepřízná si jich, nepřipustí jich, protože proti nim se postaví vždycky jeho rozum, zaujatý a priori proti nim. Tedy, řekl bych, jen střední, mírné pásmo z celého globu náboženskosti! Myslím, že rozum a kriticismus, který nyní tak vytrvale a tak naléhavě podtrhuje Masaryk, omezují a zužují mu náboženskost na mravnost více, než je slušné a možné; Masaryk, víc než snad tuší, blíží se zase Kantovi a jeho kritice čistého rozumu a čisté soudnosti. Mně náboženskost není tam, kde nebyl pocítěn přímý poměr k Bohu. Kdo nemá sám náboženských zkušeností, tj. náboženských zážitků, kdo se nepřesvědčil o tom, kdo neuvěřil tomu, že do jeho života zasáhla Prozřetelnost, ten nikdy

nebude vědět, co je náboženskost... Z celého toho pojetí Masarykovy náboženskosti plyne pro mne jen něco záporného: že jeho činy nemohou být vyvozovány z otřesů náboženských, z přeorání celé bytosti ohnivým pluhem náboženským – to jsou představy a pomysly úplně mu cizí.“

Nemyslím, že by kdo pronikavěji dovedl vystihnout sám nejpodstatnější rozdíl náboženskosti Masarykovy a Šaldovy, a tedy i sám nejvnitřnější rozdíl jejich osobností. Pravda – jeden dodatek je nutný. Šalda má pravdu, když určuje pásmo Masarykovy náboženskosti jako pásmo mírné, neextatické, nemystické, neiracionální. A má právo říci, že jeho činy nemohou být vyvozovány z otřesů náboženských. Ale ztrácí tím nějak fakt, který si troufám postavit proti Šaldovi a který zase Šalda nedovedl pochopit, že Masarykovy činy plynou přece jen ze zážitků náboženských, ovšem jiných, než je to žhavé, tropické pásmo duše Šaldovy? Je to pásmo náboženskosti Ježíšovy, která také nebyla pásmem tropickým, ale *vědomím jasného směru*, kterým je třeba klidně se dát. Troufám si říci, že náboženství Masarykovo je daleko křesťanštější než náboženství Šaldovo, jež je typickým *náboženstvím romantickým*. V studii *T. G. Masaryk v moderní kultuře české* (ČaM, str. 164 a n.) staví velmi charakteristicky výš Masaryka protiracionalistického proti realistickému Masarykovi staršímu: „A přece, není pochyby, jest romantismus podstatnou složkou, s níž musí být počítáno při stavbě moderní kultury. Vylučovat jej jest tolik, jako ochuzovat život o jeho spodní živné prameny.“

Tak jsme se dostali k základnímu rozdílu typologickému, jenž nám snad dovolí označit *Šaldu jako individualistu romantického, Masaryka pak jako individualistu racionalistického*. Neboť také Masarykovi je tvorba osobnosti věcí hlavní (srov. aspoň dva výroky z Hovorů: „Měříme život příliš jednostranně: podle jeho délky, a ne podle jeho velikosti. Myslíme víc na to, jak život prodloužit, než na to, jak jej opravdu naplnit. Mnoho lidí se bojí smrti, ale nedělají si nic z toho, že oni sami a tolik jiných žijí de facto jenom položivem, bez obsahu, bez lásky, bez radosti... Že bychom po smrti splynuli s nějakou božskou prapodstatou, jak učí monismus, panteismus, panenteismus, tomu nedovedu věřit: já chci být já i po smrti, nechci se rozplynout v nějaké metafyzické kaši; jsem metafyzický individualista, chcete-li to nějak nazvat“). Šalda – plamen. Masaryk – světlo.

Nikoliv tedy analytický individualismus Masarykův proti syntetickému individualismu Šaldovu! Šalda naprosto nedobojovává boj Masarykův, to snad je jasno z toho, co bylo řečeno. Šalda naprosto se neliší od Masaryka tím, že by vázal „pevným svorníkem to, oč usiloval, co hlásal, k čemu vychovával národ T. G. M.“ Nikoliv. J. L. Fischer zapomněl též na 218. str. Hovorů: „Myslím, že můj konkrétism je až dost racionální, ale nevidím plnost duchovního života a snažení jenom v rozumu, vidím ji také v citu a vůli. Běží o to, harmonizovat celý a plný duchovní život člověka – i národa.“

Masaryk nikdy neanalyzuje proto, aby rozkládal; vždycky proto, aby analýzou ukázal na důvod poslední: Boha a život v něm.

Základna Šaldova i Masarykova je táž: náboženská. A tedy oba vidí týž životní svorník: Boha. Typ a metody jsou různé: *introvertní Šalda* (srov. jen hrdiny jeho beletrie!) zdůrazňuje pak ovšem primární a iracionální síly životní, pudovost, cit, fantazii, a tyto peřeje bohatě tryskajícího života zvládá silou osobnosti stále zkušenější divokou plavbou mezi peřejemi, stále vytrvalejší, stále statečnější. I je v něm víc patetického umělce a intuitivního extatika než vědce (srov. Kritika patosem a inspirací).

Extrovertní Masaryk klade důraz na řád rozumu a činu, nijak přitom nepodceňuje oblast iracionální, i když ji časem vyřazuje.

A tento dvojí typus je nejpatrnější v pojetí tvorby: *Šalda pracuje světem pro spásu duše své vlastní. Masaryk růstem své duše ke spáse světa*. Domyslete však výsledek! Je týž, ať jdete cestou Šaldovou či Masarykovou: vlada Boha v člověku a ve světě.

Cesta Šaldova je, pravda, strmější, nebezpečnější, dramatictější, skrývá nebezpečí osobivosti, teatrálního a prorocky neomylnického titanismu.

Cesta Masarykova je křesťanštější, pomalejší, trpělivější, střízlivější a laskavější. Nesálá a nežhne prudce a nevidí do divokých hloubek Šaldovy intuice. Zná však dobře *směr cesty* a jde jím pevně a bez rozčilování.

Naprosto už nemůže jít o syntézu obou typů! Neznám větší nemožnosti než slučovat tyto typy! Koneckonců: nezáleží na způsobu, jak jdu, tolik jako na tom, *kam jdu a jak opravdově jdu*; jak plně využívám svých možností, sebe, a tedy věrnosti k sobě pro svou cestu za Bohem skrze život. Všichni jsme individua – nedělitelní. Jde o to, abychom tuto svou nedělitelnost a nenapodobitelnost poznali. Jako Šalda ji poznal. A jako Masaryk. Každý po svém.

FXŠ – TGM **Václav Černý**

[...] Tématem Loutek, praví Masaryk, je *návrat* k Bohu; pak se prý lze ovšem divit, že je ten Šaldův Bůh tak neurčitý, nejasný a šaldovský teismus tak matný. Ale to je omyl, pravíme: Šalda se k Bohu *nevrací*, Šalda Boha *hledá*, to je velmi, velmi podstatný rozdíl. To Masaryk je *navrácenec*, Šalda je typický *hledáč*. A Bůh, k němuž se Masaryk vrátil, ač-li ho vůbec kdy zcela opustil, je vyjádřený a známý Bůh křesťanský, Bůh Písma, Bůh Abrahámův, Izákův, Kristův, Zákonodárce, jehož příkaz nalézáme již hotový, jasný, jednoznačný, a dlužno se ho držet: úkol není v tom, odkrývat a vytvářet pro život zákonnost jinou než křesťanskou, nýbrž očistit ji od nánosů a omylů, odcírkevnit ji a odklerikalizovat, smířit ji s moderní vědou a svobodným rozumem (lépe: dokázat, že mezi jejich ryzostí a právy není sporu) a učinit ji znovu principem moderního lidského života, jenž ztragičtěl výhradně odpadem od ní. To je program takto pojatého moderního humanismu, smyslem takto viděné demokracie: Masaryk je typický programátor, muž řádu, moralista. Tedy praktik, vykazovatel určitých cest a způsobů, hnaný démonem realizací. Politik, ale s fanatickým náboženským svědomím; filozof, jenž však – abych použil slov Nietzscheových – dosud nepozbyl pudů teologických. Nuže, tam, kde je Masaryk *teologem*, je Šalda *mystikem*, to je to celé. Odtud jeho sympatie, afinity katolické, ačkoliv obsahem své víry a svou představou Boha a křesťanské zákonnosti měl Masaryk při svých protestantských sklonech ke katolicismu blíže než on. A být mystikem, to znamená cítit Boha nikoliv jako osobu nebo zákon, které jsme – hotové, jasné, výslovné – omylem a tragicky opustili a nechali za sebou: nýbrž jako cíl, metu, budoucnost, přístav, jehož se máme teprve zmocnit silou své lásky. Odtud neurčitost Šaldova teismu, vytýkaná Masarykem: nad každým mystikem stál vždy teolog a hlídal jeho pravověrnost. Východiskem zbožnosti je pro Šaldu skutečnost a požadavek síly, ta je pro něj základní hodnotou, na to dobrý pozor. Síla, prvotní projev života, život sám ve svém kypění. Lepší silné zlo než slabošské dobráctví (Masaryk byl člověk velmi silný, ale co by asi tomuhle řekl!): neboť jen síla je schopna mocně milovat. Láska je druhá prvotní životní hodnota Šaldova. Z lásky tvoříme, láskou zmnožujeme, plodíme, přerůstáme sebe samé; tvořivost, třetí základní pojem Šaldovy filozofie; a přerůstání sebe samého, nadosobnost, pojem čtvrtý. Nejvlastnějším živlem Šaldova života, vzduchem, atmosférou, v níž fungoval, byl exaltovaný *pocit tvořivosti*. U Masaryka byl to *cit mravní*, volání povinnosti. Tvorbou z lásky, a to z lásky, jež se ze své smyslové a smyslné báze stále více zduchovňuje, množíme a umocňujeme tedy život, v sobě i mimo sebe: tedy stále silněji se *zosobňujeme*, stáváme se stále více sebou samými; a zároveň se stále silněji *znadosobňujeme*, stáváme se kvalitou a hodnotou obecnou. Šaldu na světě nejvíc zajímalo studovat a procíťovat (v sobě i v tvůrčích lidech) tento proces a průběh tvořivého zosobňování, jež je spolu i sebezobecňováním, odosobňováním, proces iracionální. A první Masarykovou otázkou na člověka naopak bylo: Jaký je tvůj praktický, pozitivní program, co chceš vykonat? Posledním cílem lidského tvůrčího úsilí o zosobnění a nadosobnost byl Šaldovi Bůh, pramen vši Síly, Lásky, Tvorby, nadosobní Osobnost absolutní; a jeho snem bylo dotvořit se niterné jistoty, že je platným a na výsostech uznávaným *spolupracovníkem* božím na díle věčného tvoření. Kdežto Masaryk se nikdy

nezbavil pocitu, že je pouhý *služebník* a nástroj Páně: plnitel a obhájce spravedlivého Řádu *uloženého*; a nikdy netoužil po pocitu jiném.

Tito dva muži se mohli respektovat, ale nemohli splynout. Ba, ani si plně porozumět. Čněli nad svým okolím soudobého českého života jako dva eratické balvany, v sobě celí, na sebe neredukovatelní, každý uskutečňoval výsost a čirost svého typu. Většinou k sobě mlčeli, vysílající si podezíravé pohledy: byli si navzájem „nemilými záhadami“, ač Šalda se v Masaryka vciťoval lépe, a je to pochopitelné. A když jeden chtěl druhého stihnout kritikou, tu se kritika většinou mýjela cíle, nedonášela a byla jen sebevyjádřením, výpovědí kritika o něm samém.

Nu, ale přece – říkáte mi – dáváte jednomu z nich za pravdu, v té naší otázce Loutek, volíte jednoho, nebo druhého. Odpovídám, že mě to ani nenapadne: odmítám volit jednoho *proti* druhému, volím je oba.

Píše Ingeborg Fialová-Fürstová (20. 6. 2018)^{cz/de}

Pěkná knížka v pevné vazbě, která vyšla už v roce 2016 v nakladatelství Residenz, se v mezích setkala s opravdu velikým ohlasem – měřeno počtem (převážně v Rakousku) publikovaných recenzí. Ačkoli většina recenzentů využívá rozbor biografické práce **Daniely Striglové** spíše k psaní o „objektu“ jejího biografického zájmu (tedy o spisovatelce **Marii Ebner von Eschenbachové**) než o její biografické studii, někteří (především ti, kteří se pohybují v germanistickém řemesle a sami napsali všelijaké práce, třeba Karl Wagner nebo Karl Markus Gauss) se přece jen věnují také charakteristice její studie – a to výlučně pochvalně. Mluví se o „všech britských ctnostech tohoto žánru – rešerši, inteligenci, sporé psychoanalýze a důvtipné empatii [s jejichž pomocí D. Striglová] spisovatelku doslova a do písmene probudila k novému životu“, mluví se o spojení „biografie s tmavým leskem realistického psaní“, jejímu biografickému přístupu jsou přiznávány „naprosto nové akcenty“. Ve stále nových spojeních a obměnách jsou kombinována chvályplná adjektiva („svěží obraz baronky von Ebner-Eschenbachové“, „[sice] vědecká, [ale] lehká“, „napínavá“, „excelentní“, „důkladná“, „znalá“, „odborná“, „výborně rešeršovaná“, „doporučeníhodná“ biografie). „Biografie se vyznačuje nadměrnou odbornou prací s materiálem, detailní znalostí díla a diferencovaným kritickým literárněvědným bádáním, které otevírá nové hodnotné pohledy na život básnířky.“

K této mnohohlasé chvále (která většinou zahrnuje ještě i vydavatelskou činnost Daniely Striglové – tím je míněna čtyřsvazková publikace děl Marie Ebner-Eschenbachové z roku 2015 vydaná v kapesním nakladatelství Schuber –: „Editorkám čtyřsvazkové publikace děl Marie von Ebner-Eschenbachové: Evelyne Polt-Heinzlové, Daniele Striglové a Ulrike Tanzerové náleží velký dík za záchranu tohoto cenného čtenářského pokladu spolu s výbornými předmluvami v každém svazku“) se beze zbytku připojuji – a myslím si přitom, že je ale snad naprosto samozřejmé, aby se rakouská germanistika, dav kritiků, nakladatelé a čtenářstvo s nejjvětší emfází ujímali své neznámější, ukázkové autorky 19. století.

Ale patrně to taková samozřejmost není, jak zmiňuje Daniela Striglová v předmluvě: „Málokdo by tvrdil, že by ovšem postava Ebner-Eschenbachové byla v dnešní době nějakým způsobem *sexy*. Je s ní spojen trochu zaprášený obraz matrony a katalog ctností zcela podle vkusu 19. století: dobrota, soucit, moudrost, mateřskost, lidskost, láska ke zvířatům, vřelé srdce“ (s. 11) a „image Marie von Ebner-Eschenbachové v dnešní době je nejen image už od nepaměti staré, nýbrž i staromódní ženy [...], odstrašující svou konvenčností“ (s. 12). Striglová se v úvodu věnuje otázce, proč tomu tak je, a obviňuje samu autorku: „Sama nebyla bez viny, v posledních desetiletích života velmi pomáhala malovat obraz stářím zmoudřelé, dobrotivé, skromné, nad jakékoli morální pochyby povznesené básnířky“ (s. 15), tedy obraz, image, která – mírně řečeno – působí poněkud zastarale. Autorka explicitně uvádí, že tento obraz spoluvytvářel vedle samotné básnířky především Anton Bettelheim, autor první biografie Marie von Ebner-Eschenbachové z roku 1900; v obsáhlém přehledu literatury pak lze najít další spoluvtvůrce mýtu „dobrého člověka ze Zdislavic“ (s. 12) (třeba Fusseneggerová, Klügerová), pak ale také německy povznesené ohrnovače nosů nad tímto mýtem (Koopmann, Martini) a promotory nového pohledu na dílo a působení Ebner-Eschenbachové (třeba Polheim, Magris, Fliedlová a především Klostermaierová, Rossbacher, Tanzerová a mnoho dalších).

Zřejmě podobně jako americká životopiskyně Doris Klostermaierová, jež vydala druhou Ebner-Eschenbachovskou biografii skoro přesně sto let po té první Bettelheimově (kterou kritizovala coby „hagiografii“), chce Daniela Striglová „objevit jinou Ebner-Eschenbachovou“ (s. 12), totiž současnici a pamětnici pohnutého 19. století, která byla a je stejně tehdy jako dnes velice aktuální, „žena rozervaná mezi epochami, politickými a literárními proudy“ (s. 14), básnířka, která „smýšlela a psala o lidech ve svém okolí nejen láskyplně, ale také s ironií, vtípem a jistou jízlivostí“ a jež „[napsala] romány a povídky, které se při čtení, na rozdíl od prvního dojmu, ukazují jako subverzivní, někdy i explozivní“ (s. 15).

Nenakažena poststrukturalistickou skepsí k žánru biografie, který Pierre Bourdieu prohlásil za „bastarda“, „nečisté umění mezi vědou a literaturou“, dává se Daniela Striglová neohroženě, ale zároveň obezřetně do díla, přičemž neustále reflektuje a kontroluje svůj postup. Samozřejmě jsou v biografii místa, kde je ona nebezpečná hranice mezi non-fiction / vědou a fiction / románovou biografií těsně míjena, kdy se nutkání vytvořit jednotu (života a charakteru spisovatelky) přespříliš podobá počínání spisovatele při konstrukci literární postavy, kde jsou „reálné“ události ze života autorky interpretovány za pomoci pasáží z fikcionálních děl, kde se prostě (někdy i s pomocí psychoanalytického inventáře – aniž se ovšem biografie stává „povídčným chorobopisem“) fabuluje. Ale „prostý“ / germanisticky nezkažený čtenář se o takovou hranici pramálo stará, naopak si cení čtivosti, malebnosti životního příběhu, který je zároveň příběhem uplynulého století. Občas, v napínavých životních etapách člověka až zamrzí, že autorka hranici k románu přece jen nepřekračuje rázněji a prostě nevypráví, tak rád by přece věděl, jestli Ebnerová opravdu... a co si o tom myslela Betty Paoli... a jak se při tom cítila... Ale možná jednou vyplní tato prázdná románová místa nějaký romanopisec šarže Petera Härtlinga, anebo ale ať si je doplní sám čtenář – četbou děl Ebner-Eschenbachové, ke které biografie rozhodně podněcuje.

Daniela Striglová převypravuje životní příběh Marie von Ebner-Eschenbachové chronologicky (aniž by postmoderními skoky v čase směřovala pozornost třeba na sebe nebo proces vzniku biografie). Život své hrdinky dělí do čtyř velkých kapitol, začíná tedy dětstvím „lesní slečinky“ ve Zdislavicích (1830–1848) v rodinném kruhu a uprostřed přírody, pokračuje „pozdním zrodem“ literárních aktivit Marie Ebner-Eschenbachové, který byl (kvůli dobře známým rodinným skrupulím a literárnímu světu tehdejší doby, kterému dominovali muži) skutečně zároveň i „těžkým porodem“ (1848–1875), vede dějovou linii k „popularitě“ (1875–1899) a uzavírá ji v kapitole „babí léto“ (1899–1916). Bezvýhradná koncentrace na ústřední postavu životopisu nicméně nenechává historické události, příhody, duchovní impulzy, na které dílo básničky reagovalo a z nichž v reflexi vyrostlo, scvrknout v pouhou kulisu, ba naopak: Ebner-Eschenbachová je nahlížena ve svém symbiotickém spojení se svou dobou, takže (jak píše jeden z recenzentů) „tato biografie zároveň dává vzniknout také komplexnímu obrazu epochy, na němž lze studovat poslední století monarchie z perspektivy šlechtičny se silným sociálně kritickým povědomím“.

Aniž bych na tomto místě chtěla ještě líčit další přínosy a zásluhy biografie (především množství prohlédnutých archivních materiálů, použití doposud neznámých dopisů, deníkových úryvků, ale také dosud málo povšimnutých textů Marie von Ebner-Eschenbachové, úctyhodný přehled literatury, svěží, někdy vtipný styl atd.), závěrem konstatuji, že Danielova Striglová může považovat úlohu, již si na počátku stanovila: „objevit ‚jinou‘ Ebner-Eschenbachovou“, za splněnou. Před čtenářem vyvstává skvěle čtivý, plastický obraz tu ohromně chytré, kritické ženy, stále připravené vtipně odporovat, pak zas ženy postonávající, pochybující a stále bojující s „démonem umění“ před bouřlivě pohnutou kulisou 19. století.

Přeložila Petra Grycová

Daniela Strigl: *Berühmt sein ist nichts. Marie von Ebner-Eschenbach. Eine Biographie.* [Popularita neznamena nic. Marie von Ebner-Eschenbachová. Biografie.] Wien: Residenz Verlag, 2016, 440 s.

Píše Jakub Ivánek (27. 6. 2018)^{CZ}

Kramářské tisky stály drahnou dobu spíš stranou vědeckého zájmu, ačkoli představují pozoruhodný a neobyčejně bohatý materiál dokládající literární preference nejširších vrstev čtenářů v době raného novověku i 19. století. Čestné výjimky představovaly průzkumy konkrétních sbírek či produkce určitých tiskáren (např. práce Štěpánky Běhalové věnované jindřichohradeckým tiskům) či etnografický zájem související s kulturou náboženských poutí (práce Markéty Holubové o poutích na Svatou Horu, ale i katalogizace sbírek Etnologického ústavu AV ČR s knižními výstupy). V poslední době se však toto téma dostává v širší míře do hledáčku mnohých odborníků z řad literárních historiků, etnografů, lingvistů, ale i knihovníků, a dokonce muzikologů. Dokladem toho je např. slibně se rozvíjející projekt NAKI věnovaný kramářským písním ze sbírek muzeí a knihoven na území města Brna, který od letošního roku řeší Masarykova univerzita spolu s Moravskou zemskou knihovnou, Etnologickým ústavem AV ČR a Moravským zemským muzeem. Jeho výsledkem v příštích letech nebudou jen publikační výstupy a konference, ale také výstavy věnované tomuto fenoménu.

Právě v oblasti výstavnictví předběhly brněnské kolegy **Martina Dragonová** a **Monika Szturcová** z Památníku Petra Bezruče při Slezském zemském muzeu v Opavě. Ačkoli je tato instituce známa spíše svými bezručovskými aktivitami (z poslední doby připomeňme loňskou konferenci ke 150. výročí narození této ikonické osoby české poezie, doprovázenou novým vydáním *Slezských písní* i odbornou publikací), pečuje také o Literární archiv, který shromažďuje řadu pozůstalostí spisovatelů z regionu českého Slezska a severovýchodní Moravy i jiné sbírky literárního charakteru s regionem související. K těm patří i sběry kramářské produkce tří známých vlastivědných pracovníků a sběratelů – Vincence Praska, Joži Vochaly a Jaroslava Ludvíka Mikoláše. Právě ty se staly základem představované výstavy ***Raděj se duše a buď veselá aneb Kramářské tisky z Památníku Petra Bezruče.***

Dragonová a Szturcová výstavu pojmenovaly citací jedné z vystavených kramářských písní. Ačkoli neznáme kontext citovaného imperativu, oslovení „duše“ navozuje dojem duchovního textu. To není překvapivé, neboť z výstavy vyplývá převaha nábožensky laděných textů ve sbírce (75 %, písně mariánské, o svatých, Kristu, poutní písně ad.). Samozřejmě výstava reflektuje rovněž přítomnost světských témat ve sledovaném materiálu, které zastupují nejen kramářské písně zpravodajské, milostné, žertovné, satirické, vojenské, didaktické či společensky normativní, ale také např. knížky lidového čtení 16. – 19. století. Právě přítomnost kramářských tisků různé povahy (nejen kramářských písní) je důležitým aspektem celé výstavy, neboť oblast kramářské produkce, prodávané ve velkém na trzích, poutích či podomním prodejem, netvořily zdaleka pouze kramářské písně (malé sešitky šestnáctkové či osmerkové formátu, které si lidé často sešivali do tzv. špalíčků), ale také další levné tiskoviny stejného či podobného formátu. Byly jimi prozaické modlitby, pověrečné tisky, knížky lidového čtení, snáře apod. Důležitou část exponátů pak představují i tzv. svaté obrázky, které se staly fenoménem, jenž ostatní podoby kramářské produkce přežil a vychází dodnes. Mimo písňový materiál je v doprovodných textech výstavy věnována pozornost zejména modlitebním tiskům a prozaickým sepsáním o svatých, poutních místech či zázracích.

Výstava přibližuje kramářské tisky v jejich obecném, ale rovněž regionálním rozměru, který bývá v rámci této produkce podstatný. Je totiž nezbytné sledovat dochovanou produkci jak na základě doložených regionálních sběrů (jaké tisky měli obyvatelé daného regionu doma), tak v rámci příslušnosti tisku ke konkrétní tiskárně (co se v daném regionu tisklo a zda šlo o produkci pro region, či širší distribuci). V oblasti dnešního českého Slezska a severovýchodní Moravy se v 18. století tisklo pouze v Opavě (odtud pochází i nejstarší kramářské písně z fondu – tisk dvojice písní o Janu Sarkandroví a lásce Boží z roku 1732). Rozšíření regionálních center knihtisku v 19. století (již na jeho počátku byla založena později proslulá těšínská tiskárna) mělo vliv na stoupající množství kramářské produkce v regionu.

Ne náhodou pochází většina tisků z fondu právě z 19. století. Samozřejmě je i přítomnost tisků z jiných oficín, ať už věhlasné Škarniclovovy tiskárny v uherské (dnes slovenské) Skalici, či tiskáren v Olomouci a Litomyšli, které rovněž šířily svou produkci do sledovaného regionu. Pozoruhodná je přítomnost nejstarší knížky lidového čtení ve sbírce, kterou je *Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně* vytištěná v Praze roku 1585. V souvislosti se sledováním regionálních dosahů a přesahů naopak zaujme doložení vlastníků dvou špalíčků ze sběrů Joži Vochaly (v obou případech z měšťanského prostředí Frýdku, jeden s tisky z rozmezí let 1732–1818, druhý z druhé poloviny 19. století). Regionální aspekt nesou rovněž podávané informace o poutních místech zastoupených v kramářských písních (spektrum poutí je přítom poměrně široké, ačkoli jsou preferovány moravské, slezské a polské lokality).

Kdybychom chtěli „kramářkové“ výstavě v opavském Památníku Petra Bezruče něco vytknout, byly by to zřejmě doprovodné exponáty, které měly návštěvníkům nastínit společenský kontext sledované tvorby. Potíž spočívá už v tom, že byly vybrány výhradně z náboženské sféry (krucifixy, růžence, drobné plastiky, závěsné obrazy s mariánskou a kristologickou tematikou, modlitební klekátka). To se může zdát opodstatněné vzhledem k převaze tisků duchovní povahy ve sledovaném fondu, ale tato jednostrannost nebyla vůbec nutná. Ideální by bylo prezentovat několika exponáty typickou domácnost někdejšího recipienta dané tvorby. Postačilo by možná zákoutí s truhlou plnou „bohatství“ tehdejšího člověka, lavicí za stolem se svícem a několika památečnými a zároveň ochrannými předměty náboženského charakteru. A v tom spočívá druhý a závažnější prohrěšek volby vystavených předmětů. Jejich velká část totiž navozuje dojem zařízení spíš zámožnější měšťanské domácnosti, ne-li přímo klášterního prostředí. Ani jeden z pěti prezentovaných obrazů bychom s největší pravděpodobností v tradiční domácnosti člověka z širších vrstev vesnického či městského obyvatelstva v 18. a převážné části 19. století nenašli. Naopak zcela na výstavě chybí ve Slezsku tolik oblíbené lidové podmalby na skle, ale také třeba kopie milostných sošek a obrazů z navštěvovaných poutních míst, ochranné medailonky s jejich vyobrazením apod.

Určitá „nevhodnost“ doprovodných artefaktů však nemůže narušit jinak velmi pozitivní dojem, který z výstavy a její koncepce vyplývá. Ten ještě umocňuje sice skromný, avšak pečlivě zpracovaný doprovodný materiál (leták s textem o výstavě a edicí dvou kramářských písní či originální a vtipné pexeso s dřevoryty a dřevorezbami použitými na sbírkových předmětech, které musí potěšit každého milovníka starší literární produkce). Opavským příkladem by se v budoucnu jistě mohly inspirovat další podobné výstavy, ať už zmíněného projektu brněnských badatelů, či případných vystavovatelů z nepřeberné řady českých, moravských a slezských muzejních institucí, které tisky kramářské povahy uchovávají.

Raděj se duše a buď veselá aneb Kramářské tisky z Památníku Petra Bezruče. 11. 5. – 5. 8. 2018, Památník Petra Bezruče, Slezské zemské muzeum v Opavě. Autorka výstavy: Martina Dragonová; spoluautorka výstavy: Monika Szturcová; výtvarné řešení: Martina Dragonová, Andrzej Cieslar; grafické zpracování: Martin Feikus.

Píše Radka Šustrová (4. 7. 2018)^{cz/de}

Paměť, sdílený obraz minulosti formující naše povědomí o určitém historickém období a jeho aktérech, je pro historika matrixem jeho vlastního zájmu, ale také něčím, s čím se musí neustále vyrovnávat. Základ každé paměti tvoří zkušenost, na niž ovšem následná desetiletí obvykle navrství ideologii podmíněné výklady a významy. Texty **Wenzela Jaksche** v knize s názvem **Ztracené vesnice, opuštění lidé... Reportáže z českého pohraničí 1924–1928** (Praha: Academia, 2017) nejsou o paměti a neposkytují ani žádnou dalekosáhlou interpretaci. Nastavují ovšem zrcadlo dnešní populární představě první republiky, obvykle spojované s principy demokracie, svobody a prosperity. Zároveň odkrývají méně známou stránku působnosti sudetoněmeckého sociálního demokrata a pozdějšího předsedy Německé sociálně demokratické strany dělnické v Československu Wenzela Jaksche (1896–1966).

Wenzel Jaksch je postavou, která v českém historickém povědomí nejčastěji připomíná vzrůstající napětí mezi českým a německým antifašistickým odbojem za druhé světové války. Jako lídr protibenešovské opozice v druhoválečném sudetoněmeckém exilu získal tuto pověst celkem právem. Benešova teorie právní kontinuity, která prezidentovi umožnila požadovat obnovu Československa v předmnichovských hranicích, znamenala podle Jaksche také pokračování nevyřešených vnitřních problémů republiky, zejména těch národnostních. Jaksch přitom vedl dvojitý boj: o jiný a lepší obraz sudetských Němců a o budoucnost Němců v osvobozeném Československu. Sílicí animozity vůči českým Němcům – v důsledku separatistické činnosti stoupenců nacionálního socialismu a následné nacistické okupace Evropy – spolu s Benešovou neochotou poskytnout této národnostní menšině právo na sebeurčení (a přiklonit se tak k národnostnímu, nikoli jen národnímu pojetí Československa), dostávaly sudetoněmeckého politika do svízelné situace a předjímalý jeho politický rozchod s Benešem. Snad právě proto je Jaksch nejvíce znám z exilového období, kdy se nacházel na vrcholu své politické kariéry a byl z českého pohledu nejkontroverznější. Kontroverzní byl ovšem už tehdy mimo jiné také mezi německými sociální demokraty, například pro své exilové souputníky a Benešovy spojence Josefa Zinnera nebo Johanna Wolfganga Brügela.

Zatímco v exilu při přímé konfrontaci s plány na poválečné vysídlení Němců hrála vcelku pochopitelně stěžejní roli Jakschova identita národní, nebyla vždy jedinou a převažující. Během novinářské kariéry zřetelně projevoval svou identitu politickou, přesněji řečeno sociálně demokratickou. Názorně to ukazují reportáže, které publikoval v letech 1924 až 1928 v pražském sociálnědemokratickém deníku *Sozialdemokrat*. Cesty do Orlických hor, šumavských lesů, teplické průmyslové oblasti, ke sklářům v Novém Boru, severočeským tkalcům či do Krušnohoří dokládají Jakschovo angažované politické přesvědčení a sociální citění. Jaksch je proměnil v působivé líčení obrovské bídy a nedostatku, hluboce kontrastující s pověstí „zlatých dvacátých“ let meziválečné republiky. Reportáže nejsou prvoplánovou kritikou, nýbrž poukazem na limity ekonomického vzestupu a reálného nedostatku státu tam, kde státní intervence bylo třeba. Autorova bezprostřednost, naléhavost a smysl pro kontrast ukazují nijak líbivou, avšak velmi realistickou tvář moderního kapitalismu v českých zemích. Markantní ekonomické a sociální rozdíly, které Wenzel Jaksch viděl na vlastní oči v navštívených oblastech, popsal jazykem přesvědčeného sociálního demokrata.

Editor knihy Thomas Oellermann zvolil chronologické řazení reportáží. Před čtenářem tak vystávají jednak trpké lidské osudy a jednak klíčové problémy, jimž čelilo obyvatelstvo v československém pohraničí. Konkrétní příběhy jsou nejsuggestivnější rovinou každého vyprávění. Už vzhledem k žánru samému mají v Jakschových reportážích nezastupitelné místo. Nevnučují nám vášnivé emoce; jsou vzhledem do syrové každodennosti a životních potřeb na maloměstě a na vesnici. Jaksch se nejčastěji zajímal o to, jak lidé žijí a jaké okolnosti je vedly k tomuto způsobu života. Nejde přitom často o situace, kde by rozhodla individuální volba, ústřední roli zde spíše hrají důsledky poválečné krize, kterým Jakschovi hrdinové čelí urputným úsilím o přežití. Autor o regionu, kde k těmto každodenním zápasům

dochází, hovoří jako o „místech s koncentrovanou lidskou bídou“ (s. 61), které zasáhla hospodářská krize po první světové válce obou přilehlých států – Československa a Německa.

Tzv. Sudety, jimž se autor během svých cest za reportážemi věnuje, mají dodnes svá specifika. Věděl o nich i Wenzel Jaksch. Geografické, ekonomické, politické, správní a v neposlední řadě také národnostní zvláštnosti pohraničí přispívaly k růstu nezaměstnanosti a stupňovaly bytovou nouzi. Zdá se proto, že situace zde byla v úplném protikladu k budovatelskému programu samostatné republiky a s tím souvisejícím důrazem na sociální otázku, který měl republiku rychle přeorientovat na mírovou průmyslovou produkci a maximalizovat export. Právě tyto výkonnostní parametry v podobě rozšiřování obchodních kontraktů, zvyšování těžby a výroby a důrazu na vysoké obraty a výnosy dramaticky prohloubily sociální a ekonomické rozdíly obyvatelstva. „Herodes byl šumař ve srovnání s kapitalistickými mocnáři, kteří bezcitně nechávají zahynout bezpočet proletářských dětí“ (s. 94), napsal výstižně Jaksch o teplické průmyslové oblasti v červenci 1926.

Jaksch si pokládá otázku, kdo za to všechno může a odpovídá jednoznačně: stát. Nedostatečná akceschopnost státních orgánů, které nepodpořily zaměstnaneckou politiku v regionu, nechávaly lidi žít na hranici chudoby a podvýživy, nezakročily proti korupci a nezajistily důstojné bydlení rodinám s dětmi, dokládají podle autora, že stát zde selhává. Jaksch na několika místech přiznává, že existenci těchto poměrů jednoduše nelze pochopit. V reportážích se věnuje fenoménu sociálního státu, jehož nejefektivnější nástroj – veřejnoprávní sociální pojištění – podrobuje silné kritice. V pohraničí, kde se lidé z nedostatku volných pracovních míst a vlastní nouze rozhodli pro domácí práci, se zákon o sociálním pojištění zaměstnanců proti nemoci, invaliditě a stáří často neuplatnil. Zákon, který je obvykle považován za jeden z největších úspěchů socialistických stran v meziválečném Československu, měl své limity, na něž dopláceli především domácí a zemědělské dělníci. Rozšíření sociálního pojištění bylo složitou otázkou právě s ohledem na zachování rovnováhy příjmů a výdajů pojištěnec a Jaksch by obtížně vysvětloval svůj požadavek na jeho rozšíření pojistným matematikům, kteří zákon konstruovali. Autor ovšem tuto expertní debatu neotvírá, pouze konstatuje nemožnost domoci se práva a pomoci ze strany státu.

Své velké limity měl také gentský systém, který zajišťoval podporu v nezaměstnanosti prostřednictvím odborů. Dlouhodobá nezaměstnanost způsobila ztrátu členství v odborech a tím také nároku na příspěvek. Tento známý neduh meziválečného opatření proti nezaměstnanosti dolehl těžce na obyvatelstvo v pohraničí. Podle Jaksche se k němu přidávala také snaha „využít strachu dělnictva ze strašidla nezaměstnanosti“ (s. 139), jímž se vyznačoval „podnikatelský absolutismus“. Pro reportáže je příznačné, že ačkoli autor píše o oblastech osídlených převážně německy mluvícím obyvatelstvem a zdůrazňuje radikální „vykořisťovatelský“ moment ze strany bohatých průmyslových magnátů a zemědělských velkopodnikatelů, jeho kritika nemá zjednodušující nacionalistický rozměr. Nejde mu o kritiku české vlády utlačující německé obyvatelstvo, ale o kritiku státu, jeho sociálního systému a jeho veřejných politik.

Jakschova sociálnědemokratická identita se v textech projevuje i jinak než zdůrazňováním sociálních témat. Jako nedobré znamení vnímal autor nedostatečné politické uvědomění místního obyvatelstva, projevované nízkou organizovaností. Jeho obavy vzbuzovala zvláště „politická netečnost mezi ‚revolucionizovanou‘ mládeží a mezi velkou částí žen“ (s. 145). Stimulace politického uvědomění a přivedení obyvatelstva do řad sociální demokracie byly podle něj jedinou cestou, jak poskytnout lidem sebevědomí, aby se přihlásili o slovo a učinili tak první krok, ve snaze domoci se svých práv a zlepšit svou životní situaci. Jakožto přesvědčený sociální demokrat Jaksch považoval za nejvhodnější cestu organizování dělnictva v řadách demokratické levice.

Jakschovy texty jsou působivým a poučným čtením o době, o které hovoříme převážně s nostalgií. Reportáže stojí za pozornost nejen pro svůj obsah, ale také díky své literární

úrovni a způsobu, jakým Jaksch dokázal vyjádřit své sociálnědemokratické přesvědčení. Je škoda, že kromě standardní ediční poznámky a stručné předmluvy nemá edice žádnou úvodní studii, která by reportáže zasadila do širšího kontextu. I bez ní se ovšem jedná o záslužný a kvalitně zvládnutý ediční a rovněž překladatelský počín.

Wenzel Jaksch: *Ztracené vesnice, opuštění lidé... Reportáže z českého pohraničí 1924-1928*. Překlad Zuzana Schwarzová. Praha: Academia, 2017, 286 s.

Píše Tereza Šnellerová (11. 7. 2018)^{CZ}

Deset let po vydání prvních, nebeletristických svazků uzavírá Triáda edici **Spisů Andreje Stankoviče** dvěma svazky shrnujícími na více než osmi stech stranách (s propojenou, navazující paginací) jeho původní básnickou tvorbu. Zaceluje tak nejen svou řadu, ale i dluh vůči básníkovi, jehož poezie vychází sedmnáct let po jeho smrti více méně v úplnosti poprvé. Spojení „více méně v úplnosti“ je zde na místě především vzhledem k historii vzniku textů, k okolnostmi vynuceným opakovaným cézurám mezi vznikem básní a jejich uveřejněním, a také vzhledem ke Stankovičovu naturelu, jeho radostnému uvádění básní v život: ze samizdatových znění např. přijímal za své některé chyby v prepisech, které jeho veršům dávaly nový smysl, své dokončené texty často rozdával přátelům a některé tak mohou být podnes v oběhu, nedohledány. Jako kritérium pro zachycení výchozího znění básní si editorka Lucie Bartoňová ve spolupráci s Robertem Krumphanzlem zvolila jejich první uveřejnění. Vydání se soustředí na chronologii sbírek – **Knihy básní** poprvé umožňují číst Stankovičovo dílo nespletitě (pořadí sbírek vydaných v devadesátých letech tiskem nekorespondovalo se sledem, v jakém jednotlivé texty vznikaly) – tedy v podobě, v jaké vstupovalo do povědomí a literárního dění, ať už jako samizdat, oficiální publikace či bibliofilie.

První díl básnických knih obsahuje sbírky vydané strojopisně: vedle dvojsbírky z šedesátých let *Noční zvuk pionýrské trubky – Patagonie* (1979) jde o *Osvobozený Babylon (Slovenský Raj)* (1979) a *Variace. Kecybely. Elegie. Nikdycinky* (1984). Druhý díl pak přináší první sbírku vydanou oficiálním tiskem *To by tak hrálo, aby nepřestalo (Dedikace, variace, elegie a torza)* (1995), dále omezeně rozšířenou bibliofilii *Obskurník* (1999) a zejména dosud v celku nevydaný konvolut textů/sbírku *Šarišské haiku* (z něhož byla významná část publikována v květnu 2001 v *Revolver Revui*). Titulní strany všech jmenovaných sbírek jsou v knize nadto opatřeny vrocením jejich dokončení, což umožňuje udržet si představu o Stankovičově periodicitě publikování či tempu psaní.

Celek v závěru druhého dílu doplňuje oddíl 125 básní vybraných z pozůstalosti a dalších básní nezařazených do předchozích sbírek či básní z příležitostných samizdatových i exilových periodik a několika vydaných oficiálně. Tento oddíl je charakterizován jako jakýsi dovětek k básnickému odkazu A. S. a jsou do něj pojaty všechny dosud nalezené básně splňující minimální editorskou podmínku – existují ve strojopisném prepisu či je jejich znění jinak upevněno (disketa, počítačový tisk), a předpokládají tedy jistou míru finalizace (rukopisné básně ponechává vydání stranou). Nad výsledným souborem může čtenář váhat. Nestandardnost řešení je nicméně dána povahou Stankovičova díla, které je nejen editorskou, ale i textologickou výzvou: „Otevřenost básnické výpovědi se vzpírá fixaci do uzavřené, ‚nehybné‘ podoby. S tímto vědomím jsme přistupovali k ediční přípravě, aniž bychom však rezignovali na vydavatelskou odpovědnost, která usiluje o garanci textové spolehlivosti a předkládá textologicky jakžtakž jednotně připravené literární dílo“ (s. 379). Oddíl „básní nezařazených“ má v rámci celku ilustrativní charakter, může se stát pramenem nového vhledu do Stankovičovy poezie, její interpretace. Nalezneme zde například cyklus *Triptych v adventu*, jehož fragment je součástí sbírky *Šarišské haiku*, či jinak provázané básně: například *Tellurické zrcadlo I.* – stejnojmenná báseň s pořadovým číslem III. je součástí sbírky *Variace. Kecybely* (v poznámce k jednotlivým básním posledního oddílu je omylem uvedeno II.).

Tyto dílčí sporné momenty však nezpochybnují mocný a pečlivý ediční počín. Souborné kritické vydání Stankovičovy poezie s rozsáhlým edičním aparátem umožňuje číst celé jeho dílo kompaktně zachytit podstatné motivy jeho poetiky a v různocnění i změny mezi jednotlivými vydáními. Básníkovi se tak s odstupem dostává plné a nové pozornosti. Vedle obsáhlého komentáře přináší vydání i dodatek ke strofickému členění v případech, kdy z úpravy delších básní nelze poznat, zda byl konec stránky i koncem strofy, dále abecední soupis básní a incipitů a medailon autora z pera Michaela Špirita. Poznámky k jednotlivým

básním navíc zohledňují Stankovičův způsob zacházení s vlastní tvorbou a nápady, odkazují na užití téhož názvu pro dvě různé básně, přesun jednotlivých veršů či další variace.

V zachycení tohoto charakteristického básnického postupu, provázaného navíc s bytostnou aluzivností, by však mohla být edice dovedena ještě dál – napomoci tomu mohly jmenný rejstřík či stručné vysvětlivky, jaké lze nalézt u nedávných nových vydání Stankovičovi poetikou blízkých autorů, jako jsou Jiří Kolář (*Prometheova játra/Trilogie*, eds. Jakub Říha a Petr Šrámek) či Ivan Martin Jirous (*Magorova summa III.*, ed. Martin Machovec).

Graficky se *Knihy básní* liší od předchozích nebeletristických svazků sebraného díla (2008 – *Josef Florian a Stará říše a Co dělat, když Kolja vítězí*); sjednocující typografie Viktora Karlíka a šedý plátěný, samizdat evokující přebal odkazují zpět k prostředí, z něhož Stankovič vyšel, a zároveň svou prostotou vkusně směřují pozornost k textu.

Přítomná edice dokazuje, že Stankovičovo dílo není jen dobovým dokumentem, ale poezií existenciální životní hry. Svéhlová, někdy až sžíravá ironie se v ní mísí s hlubokou elegičností. V jiskřivých kontrastech komponovaných obrazů, literárních aluzí a zvoleného jazyka, v užití hříček z ústní lidové slovesnosti a v borcení očekávání něčeho důvěrně známého, které je touto básnickou řečí vyvoláváno, vyrůstá svébytná autorova poetika. Ta se postupem času v odstínech proměnila (graficky se rozměňuje stavba básně, přibývá kratších forem, do popředí se dostává lyrický subjekt v první osobě), její sevřenost a nepokojné poselství však trvají.

Andrej Stankovič: *Knihy básní 1, 2*. Praha: Triáda, 2017, 878 s.

Píše Miriam Löwensteinová (18. 7. 2018)^{CZ}

Vzpomenout se nedá jinak než osobně, od dat a faktů jsou encyklopedie.

Privilegium potkávat se s profesorem **Oldřichem Králem** měla za jeho dlouhý život spousta lidí v nejrůznějších oborech. Některým dal rámce pro další směřování, jiným kus svého ducha a energie. Bylo na konkrétním člověku, co si ze setkání odnesl, a jestli se dostal panu profesorovi blíž. Jeho velkorysost nebyla nekonečná: kdo zklamal, do jeho světa už neměl šanci vstoupit. Přitom ho snad víc zraňovalo lidské selhání než odborná nedokonalost. Rozčilovalo ho libování si v průměrnosti, šlendrián, lenost, intelektuální dutost. Nerozuměl závisti, kariérismu, odpuzovala ho bezduchost a neslušnost.

Slušnost je vlastnost vzácná. Jeho generace ji měla pod kůží. Dochvilnost, plnění slibů, okamžité reagování na žádost a připravenost, pokud se mělo něco konkrétního řešit. Jak banálně to zní. Stejně tak Oldřich Král za samozřejmé považoval, že se čte, že si každý pokouší zodpovědět otázky, nutkavě vyskakující v procesu četby v hlavě. Že překlad není převod, že překladatelství není mechanické řemeslo sloužící k obživě a že by ho neměl provozovat každý. Tak by se dalo pokračovat. Mít na okruh svých lidí nároky je legitimní, zvlášť když je času tak málo. A plánů měl pan profesor Král víc než dost.

Zdánlivě nejsvobodnější byl od svého odchodu do jihočeské Lásenice. Do Prahy se vracel, když musel, anebo když už potřeboval živou komunikaci. Překládání je osamělá činnost, říkal, a myslím, že to každý překladatel podepíše. Bylo to i jeho nejproduktivnější období. Nemyslím množstvím, ale výběrem textů, kterým se věnoval. Každý jeho projekt míval odbočky, někdy logické, jindy zdánlivě zcela mimo vytyčené pole. Ale stály za to, ty *Meditační rohožky z masa*, *Vsuvka do Putování na Západ*, nebo i *Brána bez dveří*, kusy neuvěřitelné imaginace, šklebů, legrace a potěšení, pohozené těsně vedle toho úplně nejvíce kanonického. Navíc se vracel k leccemus z minula: takové jsou estetické eseje o malířství, které začal při svém působení na Zbraslavi, několikrát a vlastně věčně nové čtení *Laozi*, v poslední době přemýšlel o klasickém románu *Sen v červeném domě*. Odbočkami mířil znovu a znovu do filosofie, estetiky, malby, kaligrafie, k teorii velkých narativních žánrů.

S texty nezůstával sám, pokoušel se je zprostředkovat. Nikoliv už na sinologii, ale na komparatistice. Dávalo mu smysl mluvit k lidem, kteří měli široký rozhled a nebyli úzkoprse omezení filologií. Pro tyto „negramotné“ musel mnoho věcí doformulovat, aby mu rozuměli. A oni rozuměli. Z toho vyvstala i neustále odkládaná představa slovníku klasické čínské literatury, ta ale pokaždé zůstala tím posledním projektem v řadě, čistá koketérie v kombinaci s masochismem ve chvílích, kdy měl vymyšlený program na deset let dopředu.

Se vši vážností se pouštěl i do zdánlivě málo tvůrčí práce v nejrůznějších funkcích: neštítel se akreditací, formulování programů. Byl tolerantní i přísný školitel, pro většinu studentů byl spíš zjevením, inspirací, ovšem i jakýmsi božstvem mimo jejich dosah. Ne každý se dokázal nebo chtěl zeptat, ne každý mu přišel na chuť. Nové tváře potkával pan profesor nesmírně rád, zařazoval si, pamatoval si. A někdy z toho vznikl i krásný vztah.

Vztahy nemohly být vzhledem ke generační odlišnosti nikdy rovnocenné, a to nejen kvůli věku, ale kvůli hlubokému respektu, který u nadáním pozeňnaných typů lidí vzbuzoval. Ačkoliv s námi jednal jako se svéprávnými, zůstával – aspoň ve mně – uctivý odstup vyvolaný vědomím jeho intelektuální převahy. A nejen převahy, ale i šíře spektra, ve kterém se zcela přirozeně pohyboval. Žádný fachidiotismus, pěkné rozkročení i nápřah, podložené znalostí i zkušeností a geniálně intuitivní.

Naslouchala jsem mu s obrovským potěšením, připravená nasávat, v posledním desetiletí počtená čtením jeho rukopisů. A tak to bylo s několika dalšími. Moje zásahy byly zprvu spíš směšné, sem tam čárka, sem tam tečka, občas překlep. Víceméně korekce. S nesmělymi

poznámkami, pokud unikala logika. Bral to. Bral to od všech, kdo četl, a výsledkem byl nějaký jeho průnik. Jak těšilo, když přišla pochvala! To totiž uměl Oldřich Král krásně. Horší, když byla knížka bez reakce, když mu nestála za komentář.

Potřeboval něco víc než opravy. Kritické čtení, dodatečné otázky, souhlas i nesouhlas. Ovšem ne nadšení odbyté nějakým banálním adjektivem, ale podložené. Potřeboval pochvalu vypointovanou a erudovanou. Jako excelentní houslista dobře slyšel falešné tóny.

Potřeboval ale i lidi. Obyčejnou komunikaci o otravném listí, stavu květů třešní na zahradě, ale i o proraďné myčce, co se ho rozhodla opustit, nové košili. Lásku dával i dostával. Miloval bezpodmínečně syna a vnučky. Měl o ně dojemnou starost, ostýchal se po nich žádat, aby neobtěžoval. Tak to měl i s ostatními, nepředstavitelná nesmělost mu nedovolovala nakládat na lidi příliš.

Pan profesor Král byl krásný člověk a estét. To se projevovalo i na jeho vnímání objektů a lidí. Esteticismus to nebyl snobský, miloval krásu, oceňoval ji a čerpal z ní. Bavily ho ale i všechny prapodivné nebo nějak vykloubené projevy, všechno, co vybočovalo z prostřednosti, extrémů, klidně i opulentní šerednost a hnus.

S jazykem si hrál, jeho překlady z posledních deseti let jsou toho svědkem. Troufal si čím dál víc, obzvlášť v desetidílné *Slivoni ve zlaté váze*. Zůstane asi nedokončená, nikdo nedokáže navázat, nikdo nedokáže dát češtině tu jeho šfavnatost, peprnost, slovosled, vyjádřit celé to spektrum vrstevnatosti čínského sdělení. Číst po něm znamenalo v mém případě mumlat si věty nahlas, protáčet mozkové závity a rozšiřovat si hranice možného. Aktualizovat starou Čínu se vším všudy a refigurovat ji směrem k nám nečinilo panu profesorovi žádné potíže, navíc rád provokoval a experimentoval.

Nikdo nespočítá, s kolika lidmi se potkával. Dialog jsme totiž vedli každý zvlášť. Dával nám pocit výlučnosti, že právě s námi chce a potřebuje mluvit. Nespěchal, a tím přikrmoval naši iluzi. Do jisté míry to tak bylo: s jedním chodil na oběd, s druhým na kafe, dalšího chtěl mít ve Šporku, s nejstaršími brouzдал po pražských hospodách. Se mnou sedával U Černé Matky Boží na rohu Celetné nad mátou nebo zázvorem.

Zůstalo mnoho. Některé věci nedokončené. Třídílný *Sen v červeném domě* se dá vydat jako reprint i v současném stavu. Rozpracované texty dálnovýchodního taoismu pro Argo jsou téměř pohromadě. Ale *Slivoň* je teprve ve svém osmém díle. Sice arcipadouch Ximen Qing sejde ze světa strašnou smrtí už během následujících kapitol, ale až tam se pan profesor opravdu nedostal.

Člověk nepotká za život mnoho zásadních lidí. Většinu nechá odejít a neprotestuje. Profesora Krále nemám v úmyslu propustit. Zvlášť, když mám v mailu zprávu od jeho syna po návratu z Číny: Tatínek se Vám ozve později. Tak přemýšlím, co mu zase řeknu. A vím určitě, že by mi tenhle text v lepším případě dost počmáral.

(Sinolog, komparatista a překladatel Oldřich Král zemřel 21. června 2018.)

Píše Jiří Opelík (25. 7. 2018)^{CZ}

Ukázka

V 10. čísle loňského ročníku brněnského literárního časopisu **Host** vyšel nezvyklý čapkovský příspěvek: nezvyklý proto, že má podobu filmového scénáře. Jeho ústřední ideu – pojmenovat, „čím byla a čím pořád, navzdory všemu, je nebo může být česká demokracie. Co je její esencí“ – vymyslel producent Jakub Červenka, evidentně podnícen poptávkou po dílech schopných přispět v letošním říjnu k oslavám 100. výročí obnovení české státnosti. Zároveň s touto ideou dostavil se mu i nápad na postavy, jež by byly s to tuto ideu „unést“ a ideálně reprezentovat. Nakonec seznal, že vystačí se dvěma: s prezidentem T. G. Masarykem a „jeho“ spisovatelem Karlem Čapkem. Sepsáním scénáře pověřil pak plodného a úspěšného autora esejů, literatury faktu a v poslední době i televizních scénářů **Pavla Kosatíka** (*1962), který ho patrně přesvědčil jak svým trvalým zájmem o významné osobnosti i události českých dějin, tak schopností obratné popularizace a smyslem pro aktuálnost, pro „objednávku“ doby. Uvedené zadání a obsazení dalo se realizovat pouze na platformě pospolitého debatního dlení obou postav, dlení, jež v reálu kdysi vyvrcholilo jejich spoluprací na knize *Hovory s T. G. Masarykem*. Nedivíme se tedy, že právě tato kniha inspirovala titul i podtitul Kosatíkova scénáře (**Ta kniha nevyjde! Co nebylo v Hovorech s TGM**) a že mu navíc poskytla i rozjízďecí dramatický motiv a trvalý přísun motivického paliva. Ukázka otiskovaná v *Hostu* obsahuje šest obrazů (1. a 10. až 14., patrně závěrečný), nelze se tedy prozatím vyslovit k celku scénáře. Ale měl-li už autor potřebu seznámit čtenářskou veřejnost aspoň s částí připravovaného díla – předpokládáme, že s částí reprezentativní povahy –, bude jistě dovoleno vyslovit se ke scénáři rovněž předběžně a rovněž torzovitě.

Z přetištěného úryvku lze usoudit, že scénář je učebnicově postaven na jednotě místa, času a děje: časem je několik hodin dne 26. září 1928, místem park Masarykova letního zámeckého sídla ve slovenských Topolčiankách, děj je cele uložen do dialogu obou figur. Vstupní situace je takříkajíc vyšponovaná. Jak se tu dílem říká a dílem neříká, Čapkův celozářijový pobyt právě kulminuje, neboť zítra odjíždí, avšak s dobrým pocitem, že „Jsme na konci, s tou knihou“. Leč Masaryk je rozladěn, protože ho Čapek vyrušuje, právě když v altánu píše, pouštěje si na gramofonu dobový hit Ramona (!), milostný dopis své pozdní lásce Oldře Sedlmayerové, přestože ta má na zámek dorazit už pozítří. Z mraku rozladění pak snadno sjede blesk striktního zákazu: „Ta kniha nevyjde.“ Knihu netřeba vyvolat jménem, ale specifický důvod jejího zavržení už pojmenován být musí: prezidentovým dětem Janovi a Alici/Elis a vůbec prý „spouště dalších lidí“ na ní silně vadí „ta kapitola, kde mluvím o lásce a manželství“. („Já s nimi nesouhlasím,“ povídá nejdřív Masaryk, ale o pár řádek níže čteme: „Nechce to Elis. Ani jiní. A nechci to ani já...“) Čapek je nečekaným zákazem zničen, ale jako by to nestačilo, musí být Masarykem navíc nelítostně ponížěn výroky jako „Je po kšeftě“, „Byla to příležitost. Nevyužil jste jí“, „Chtěl jste si na tom udělat jméno“. Zarážející je, že nic z řečeného není pravda. 26. září 1928 nešlo žádné *Hovory* zakazovat, neboť neexistovaly, Čapek teprve dokončoval první ze tří dílů, podávající Masarykovu biografii jen po jeho odchod z Vídně do Prahy (1882) – *Věk mladosti* pak vyšel k Vánocům. Neexistoval však ani důvod k zakazu, neboť pohoršení budící (7.) kapitola byla sepsána až pro 3. díl *Myšlení a život* a byla z knihy vyřazena na základě veta Masarykových dětí – Čapek veto akceptoval – teprve po dokončení tohoto dílu v únoru 1935, aniž to v nejmenším ohrozilo jeho vydání. (Ostatně neexistuje jediný doklad toho, že by Masaryk za tu dlouhou dobu osmi let, kdy celek *Hovorů s T. G. Masarykem* vznikal, společný literární projekt jakkoli zpochybnil, či dokonce hodlal zrušit.) V září 1928 byl vztah mezi Masarykem a Čapkem idylický: Masaryk ještě chodil mezi pátečníky, Čapek nebyl ještě tolik stržen osobností Švehlovou, Jan Masaryk a Olga Scheinpflugová se ještě o sebe neucházeli. Není ani pravda, že kniha byla nápadem Masarykovým: Čapek její genezi podrobně evokoval v esejí *Mlčení s T. G. Masarykem*, korunujícím souhrnné, definitivní vydání *Hovorů* (od 1936).

V uvedeném duchu pokračuje scénář i v dalších otištěných obrazech. Například v *Hovorech* evokuje Masaryk scénku, jak se kdysi, předvolán do ředitelny brněnského gymnázia, zastal svého děvčete natolik energicky, až na ředitele vytáhl pohrabáč. Ve scénáři Čapek Masarykovi tuto scénku připomíná, ale (Kosatíkův) Masaryk ho tam malicherně opravuje: „To byly kleště na uhlí...“ Nebo: Čapek chtěl jet ve válečném roce 1915 do neutrálního Španělska, i zažádal si o pas. Když se to Edvard Beneš nějak dověděl, poprosil Čapka jako svého bývalého univerzitního posluchače, aby cestoval přes Švýcarsko a přitom tam provezl (evidentně Masarykovi) „nějaké papíry“ (Čapek toto setkání později vylíčil ve vzpomínkové glose *Beneš 1915*). Leč rakouské úřady Čapkovi po čase žádost vrátily „s odmítnutím a výstrahou“. Kosatíkův Čapek však Masarykovi ve scénáři tvrdí: „V tom patnáctém roce, ještě než Beneš odešel za vámi bourat Rakousko, jsem jel na cestu do Španěl“ – přestože i po Benešově emigraci Čapek trčel v Praze a nejel nikam. Nebo: V 2. dílu *Hovorů (Život a práce, 1931)* vzpomíná Masaryk na svůj návrat z USA do vlasti po skončené válce takto: „Když jsem dostal telegram, že mě doma zvolili prezidentem – [...] to byla pro mne jen starost: starost s odjezdem, kdo má jet s sebou a tak.“ (Národní shromáždění zvolilo Masaryka prezidentem 14. listopadu a on z New Yorku odcestoval 20. listopadu.) Podle scénáře však Masaryk 26. 9. 1928 prozradil Čapkovi tajemství dosud skrývané: „Řeknu vám, Čapku, co ještě nikdy nikomu... Já jsem se v tom osmnáctém roce nevracel z Ameriky do Evropy jako prezident. Vůbec jsem netušil, že mají v úmyslu mě zvolit...“ Nebo: Rovněž v 2. dílu *Hovorů*, a to v kapitole *S vojáky v Rusku*, Masaryk takto realisticky vysvětluje dilema českých legií v roce 1918: „Nebo vést vyhlazovací boj proti bolševikům: pád carismu, rozklad celé jeho administrace, zrevolucionování ohromné země – s padesáti tisíci (sic!) vojáků se nemohlo potlačit takové veliké hnutí, vyvolané neschopností starého režimu!“ Ve scénáři nám však Kosatík supponuje, že 26. 9. 1928 měl Masaryk docela opačný názor, který v *Hovorech* vlastně odvolal: „Ale říkám si, jestli jsem neudělal chybu tenkrát v Rusku, v sedmáctém roce. Měl jsem tam dvacet tisíc (sic!) plně vyzbrojených mužů, to bylo v tehdejší situaci dost... Když tak nemůžu usnout, přemýšlím vždycky o tom, jestli jsem v jejich čele neměl spíš táhnout na Moskvu a Petrohrad... Tehdy jsem uvěřil, že se za žádnou cenu nesmíme zaplést do ruských věcí. Ale kdybych se byl tehdy zapletl, možná by dnešní Rusko vypadalo jinak.“ Atd., atd.

Stojí také za to povšimnout si blíže způsobu, jakým scenárista konstruuje promluvy obou protagonistů. Měl by samozřejmě usilovat o to, aby zněly autenticky, ale to je přetěžký úkol. Věřohodnosti Čapkových promluv se Kosatík přednostně snaží dosáhnout tím, že je zakládá na tematicky vyhovujících citátech nebo parafrázích reálných Čapkových textů, jakkoli bez ohledu na jejich původní kontext a dataci. Např. ve scénáři se Masaryk Čapka ptá, co dělal ve válečném roce 1918, a Čapek mu to 26. 9. 1928 objasňuje takto: „Ta doba uvrhla všechny do strašné vnitřní krize. Bylo to hrozné... Ale ta hrůza, víte, měla taky dobrou stránku... Úplně na dně člověk poznal, že má duši... Když jste jenom šťastný, tak to nepoznáte. Tenkrát ale nebyl šťastný nikdo... Díky té válce jsem svoji duši objevil...“ Sečtějšímu čtenáři při těchto slovech okamžitě přijde na mysl dopis z 5. 12. 1917, v němž Karel Čapek básníku S. K. Neumannovi vysvětloval hlubší smysl své knižní prvotiny *Boží muka*: „Ale to myšlenkové, co v knize je, totiž to vysvobození člověka v okamžicích svobody, je – ačkoliv jsem se o to nestaral – patrně posedlost nebo osobní krize a hlavně válečná nálada. Válka vrhla člověka strašně do jeho vlastního nitra; a když byl člověk nejhůře stísněn, cítil v sobě něco neheroického ovšem, vyděšeného a smutného, ale přece svobodného a nezotročitelného, vlastní duši.“ Vidíme, že Kosatík přejal z autentického Čapka základní ideu včetně klíčových slov, ale potom ji už jen rozpustil v plytkém poučování a přibližných opisech. Jiné srovnání: Ve finální, takže zásadní debatě obou protagonistů o Bohu a náboženství Čapek ve scénáři praví: „Představuju si, že Bůh je jedním z nás. Je úplně stejně ubohý jako my. Je všude tam, kde je bolest, bída a těžkosti. Dává se poznat, když nabízí almužnu. Zmenšuje utrpení. Neporoučí hlasem hromu, ale prosí hlasem lidským... Kdo z lidí se potom začne snažit, aby druhým bylo líp, napomáhá i Božímu pořádku světa.“ K této promluvě se Kosatík inspiroval následující pasáží z Čapkovy polemiky s Jaroslavem Durychem na jaře 1927: „Mám-li to říci v termínech náboženství, tedy je to víra, že sloužíš-li člověku, sloužíš bohu. A že všechno, co vede lidské věci k dobrému, je napomáhání a spolupráce při božím provozu světa. Tady nám nepomůže víra, že v bohu je vše dokonalé, nýbrž bolest a zkušenost, že na lidské zemi je všechno tuze těžké,

nevykoupené a nedokonalé. Ani bůh se nezjevuje člověku ve své dokonalosti, nýbrž jako někdo, kdo se k tobě osobně obrací o přispění: proboha, člověče, dej cibuličku almužnou, abych i já netrpěl hladem člověkovým; narovnej tohle a smiř onohle, aby tu nebylo tolik vzteku a protivenství; já ti neporoučím hlasem hromu, ale prosím tě hlasy lidskými, hlasy chraptivými a tenouninkými, podrážděnými i beznadějnými, kterým můžeš rozumět.“

Kosatík založil tuto promluvu opět na autentickém čapkovském jádru, ale jinak jde už pouze o přibližné a banalizující tlumočení nádherného Čapkova textu scénáristovými vlastními slovy – o překlad do banalštiny. V tomto ohledu není ovšem výjimkou: všude dnes (např. v historizujících televizních scénářích) shledáváme, že autoři nemají sílu psát tyto promluvy důsledně v osobitém stylu jednotlivých postav, nemluvě už o tom, že je často nechávají říkat věci, které se vymykají jejich povaze, znalostem, angažmá.

Vraťme se však k *Hovorům* jako takovým: je to zpropadená kniha. V Kosatíkově scénáři nepřekáží jen Masarykovi, nýbrž ještě víc scénáristovi samému, vždyť ustavičně musí opravovat to, co údajně zkreslila, a doplňovat to, co údajně zamlčela (to se možná týká Masarykových soudů o některých „mužích 28. října“ a jiných vůdčích popřevratových politicích, jak je podává 10. a 11. obraz), zkrátka musí vést ustavičnou polemiku s její omylnou nebo děravou pamětí – na tom staví scénář svou existenci. Scenárista přitom prokazatelně nedbá ověřených historických faktů nebo autentických svědectví. Ale proč to vůbec dělá? Uplatňuje takto své (nezadatelné?) právo na tzv. básnickou licenci, chce se snad touto cestou etablovat jakožto umělec, jehož právo na svobodu fantazie je svaté? Nebo má za to, že jediné touto cestou – „nepravdami“ své fikce, vlastní verzí dějin – může tyto dějiny demytizovat (např. TGM nebyl žádný „tatiček“, ale muž krutý a autoritativní, Karel Čapek byl jen jeho patolízalský ocásek) a nalít tak národu čistého vína? Já si myslím, a patrně nejsem sám, že v historizujících žánrech – a Kosatíkův scénář k nim beze sporu náleží – smí autorova obraznost nezpochybnitelná historická fakta jen domýšlet, dotvořovat v jejich duchu, ale nikoli ignorovat, převracet, opravovat, nahrazovat fiktivními „fakty“, které mají jediného pána: libovolný autorův záměr. Leda že by autor podnikal v oboru tzv. alternativní historie (co by se dělo poté, kdyby určitá historická událost dopadla jinak, než jak skutečně dopadla), ale pochybuji, že by takový druh fikce (respektive sci-fi) mohl být vhodným příspěvkem k oslavě 100. výročí založení Československé republiky.

V průvodním slovu k ukázce filmového scénáře v *Hostu* se slibuje, že „v roce 2018 Český rozhlas odvysílá jeho (rozuměj Kosatíkovu) hru z prostředí Masarykovy rodiny a příštího podzimu autor chystá také knižní životopis Tomáše Garrigua Masaryka“. Těšme se tedy. Nebo se třesme?

(Publikováno ve *Zprávách Společnosti bratří Čapků*, č. 129, červen 2018, Literární příloha, s. III–IV.)

Píše Martina Niedhammer (1. 8. 2018)^{cz/de}

Neviditelná lojalita? je název sborníku publikovaného v roce 2016, v němž se čeští historici, kunsthistorici, teatrologové a literární vědci vydávají spolu se svými kolegy z Německa, Rakouska a Švýcarska po stopách analytického konceptu, který v poslední době získal na významu. Jak v úvodu zdůraznil **Václav Petrbok**, jeden ze tří vydavatelů, hrála lojalita, chápaná jako horizontální a vertikální vazba vyznačující se jistou měrou dobrovolnosti stejně jako vzájemnosti, doposud větší roli v německo- a anglickojazyčných výzkumech. Naproti tomu v českojazyčných publikacích se tento pojem objevuje jen zřídka, ačkoli ho, jak Petrbok dokazuje, v českých zemích zmiňují už raná standardní lexikografická díla. Ne náhodou se tak ovšem dělo pod jinými, synonymními označeními, jako například u Josefa Jungmanna, jehož známý *Slovník česko-německý* pracuje s pojmem „věrnost“ – první odkaz na možnou příčinu „neviditelnosti“ konceptu lojality v českojazyčném diskurzu. Proto lze oněch třicet převážně česky, občas ale i německy psaných příspěvků předloženého svazku chápat jako první impulz ve smyslu lepšího zviditelnění lojality jako kulturněvědeckého analytického nástroje.

Pro pojem lojalita je přitom charakteristická jeho šíře, která se na každý pád hodí k odkrývání vlastní sémantické komplexnosti a s ní úzce spojeného asociačního potenciálu. Strukturu do toho množství vnáší čtyři tematicky zaměřené kapitoly, které se zabývají vztahem lojality k hranici, ke státu a poddaným, k vizuální kultuře a k jazyku. Závěrečná část se věnuje otázkám skupinového, respektive individuálního přístupu k lojalitě. Není možné na tomto místě náležitě zhodnotit všechny příspěvky, které v mnoha případech pocházejí z pera vyložených znalců svého oboru. Zmíňme tedy jen několik reprezentativních příspěvků, na jejichž příkladu lze ukázat, jak sborník s pojmem lojality, který slouží stejnou měrou jako metodický nástroj i jako stylistický prostředek, pracuje.

V tom posledním případě se lojalita využívá především obrazně, aby názorně ukázala etnickou a/nebo jazykovou příslušnost a vymezila její hranice, aniž by se tyto identifikační vzory zkoumaly hlouběji s ohledem na jejich emoční náboj, na jim vlastní potenciál vytváření řádu nebo možnost proměny. Pojem lojalita tím zůstává na úrovni nepříliš distinktivní nálepky. Týká se to například příspěvku Ursuly Stohlerové, která se zabývá českojazyčnými překlady německojazyčné bestsellerové literatury poslední třetiny 19. století. Protože i v českých zemích byl zájem o populární zábavnou literaturu kvůli jejím alespoň středně sociálně kritickým tendencím, docházelo z národnostních pohnutek ke snahám potlačovat zmínky o německojazyčném původu těchto děl. „Tržní lojalita“ (s. 236) k německému knižnímu trhu byla tímto způsobem šikovně zatajována.

Odkaz na tento koncept je konkrétněji patrný v příspěvcích, které se zabývají materiální kulturou, protože zde je lojalita do jisté míry „zkamenělá“. To vyjevuje příspěvek Zdeňka Hojdy, který se zabývá pomníky osobností postavenými českými a moravskými Němci v dlouhém 19. století. Autor rozlišuje mezi pomníky nadregionálního a lokálního stříhu i mezi externími a interními adresáty, a díky tomu se mu daří vykreslit možnou škálu lojality stavitelů pomníků, jež se odráží i v triádě názvu svazku, tedy Rakušané, Němci a Češi. Příspěvek je místy vágní a zřejmě kvůli nedostatku prostoru se v něm odkazuje na příslušný výzkum, aniž by byl blíže pojednán. Koncentrace na několik vybraných příkladů by v tomto případě možná vedla k větší zahuštěnosti textu.

Problém omezeného prostoru v publikacích tohoto rozsahu by měl být ovšem všeobecně známý. Názorně to dokládá příspěvek Kamily Mádrové o uvádění jmen příslušníků císařské rodiny na reklamních poutacích a vývěsních štítech, jež rozhodně stojí za přečtení. Autorka se opírá o důkladné archivní rešerše v ústředním rodovém archivu Habsburků (Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien), díky nimž může rekonstruovat dosud opomíjený aspekt habsburské politiky založené na lojalitě. Navíc se jí ale daří plasticky zobrazit vztah mezi poskytovatelem a příjemcem lojality, tedy mezi živnostníkem a císařským dvorem a z toho

vyplývající vzájemný užitek, tedy vyšší zisky zajištěné zmíněným císařským majestátem, respektive hlubší propojení panovníka a jeho rodiny s obyvatelstvem. Ale i zde je potřeba vyjádřit lítost nad limitujícím rozsahem stran: O používání císařských jmen k označení produktů by se recenzentka ráda dověděla mnohem více.

Konflikty plynoucími z přítomnosti několika příjemců loajality, a tím i fenoménem neloajality se zabývá příspěvek Martina Krummholze. Předmětem jeho zájmu je umělecká tvorba českého sochaře Stanislava Suchardy (1866–1916), mimo jiné tvůrce známého pražského pomníku Františka Palackého, kterou zkoumá z hlediska jeho vazeb na různé umělecké tradice uvnitř pražské sochařské scény. Skutečnost, že se v uměleckém ohledu odvrátil od svého dřívějšího učitele Josefa Václava Myslbeka, je přitom méně závažná, než jeho vysoce ambivalentní postoj k „vůči Čechům nepřátelské“ Vídni, kde byl zároveň několikrát vyznamenán.

Do jaké míry je loajalita skutečně „měřitelná“, je částečně tématem zajímavého pojednání Václava Smyčky, který zkoumá věnování ve vědeckých publikacích z českých zemí na konci 18. a na počátku 19. století. Na základě kvantitativní analýzy konstatuje formální a funkční proměnu dedikací hojně užívaných od raného novověku, která započala kolem roku 1800 a byla doprovázena proměnou příslušných kódů: Loajalita vyjádřená ve věnování už tolik neodrážela hierarchický rozdíl mezi autorem a mecenášem, nýbrž spíše odkazovala na společná ideová východiska, například na lásku k vlasti nebo mateřskému jazyku. To umožňovalo emoční zapojení čtenáře, a tím zainteresované veřejnosti, kterou dřívější čistě reprezentativní styl dedikací neoslovoval.

Mnohé příspěvky sborníku jsou dokladem toho, že koncept loajality se díky své mnohovýznamovosti a emocionální dimenzi hodí k analýze menšin a jejich života nebo jednotlivců se zdánlivě protichůdnými jazykovými a společenskými vazbami: například stať Michala Frankla k diskurzu o domněle nedostatečné loajalitě českých Židů během první světové války, článek Marka Nekuly o jazyce původně německy mluvícího Bedřicha (Friedricha) Smetany (1824–1884) nebo studie Michala Topora o Alfredu Klaarovi (1848–1927), zpočátku dvojjazyčném novináři a literárním kritikovi pocházejícím z pražské židovské rodiny, z kterého se stal důrazný zastávce německé strany.

Tento výčet by se dal doplnit dalšími inovativními příspěvky z literárněvědných a uměnovědných oborů. Jako například shrnující článek Dalibora Turečka o vzorech loajalit v českojazyčné literatuře 19. století nebo pojednání Pavly Machalíkové o uměleckých směrech v malířství a národnostních konotacích, kterými byly podloženy v předbřeznové Praze. Všechny předkládají nové pohledy na atraktivní koncept bádání. Nejen z tohoto důvodu, nýbrž i pro svou obdivuhodnou tematickou šíři budiž tento svazek doporučen každému čtenáři, který se zajímá o kulturní dějiny českých zemí, respektive Rakouska v 19. století.

Přeložil Miloslav Man.

Václav Petrbok / Taťána Petrasová / Pavla Machalíková (Eds.): *Neviditelná loajalita? Rakušané, Němci, Češi v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 35. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň, 26. – 28. února 2015. Praha: Academia, 2016, 354 s.

Napsal Peter Demetz (8. 8. 2018)^{cz/de}

Článek **K pojmu sudetská literatura** je převzat z publikace Hluboká stopa. Nezávislá revue Skutečnost 1949–1953 (vydalo Československé dokumentační středisko, Praha 2008, k vydání připravil Vilém Prečan). Při vysvětlení autorské zkratky Pitt je v ní jméno **Petera Demetze** uváděno v české podobě jako Petr Demetz. Jak uvádí poznámka na str. 177, byl článek původně publikován bez názvu ve Skutečnosti, roč. 2, č. 5–6 (květen – červen 1950) na str. 123–124 v rubrice Diskuse a poznámky. V obsahu čísla je pak uveden pod názvem Nový literární monopol.

Skutečnost. Nezávislá revue byla vydávána mladší vrstvou československé emigrace po r. 1948. Iniciativa k jejímu založení vznikla v Ženevě, kde revue také začala v březnu 1949 vycházet, nejdříve v cyklostylované podobě. Později se měnilo několikrát místo jejího vydávání a působení redakčního kruhu – krátce Paříž, pak paralelně Londýn a Mnichov, až nakonec dochází na jaře 1953 k přesunu do Mnichova, kde ale koncem roku 1953 revue zaniká. V českém prostředí je tato revue na rozdíl např. od Tigridova Svědectví prakticky neznámá, Vilém Prečan odhaduje, že „z dnešních českých a slovenských historiků a politologů mladších osmdesáti let měl Skutečnost v rukou sotva půltucet lidí, odpočítám-li ediční kruh Hluboké stopy“. O to důležitější je články v ní publikované připomínat.

O autorovi předkládaného článku Peteru Demetzovi (*1922) píše v předmluvě k jeho knize Böhmen böhmisch Karel Schwarzenberg oprávněně, že přísluší ke všem třem národům, jež spoluurčovaly charakter duchovního života českých zemí. Vyrostl v rodině, jejíž otcovská linie sahala až do jižních Tyrol, zatímco matka pocházela z českožidovského prostředí, navštěvoval do září 1938 německojazyčné gymnázium, středoškolská studia však dokončil na gymnáziu českém. Jeho studium germanistiky na Karlově univerzitě v letech 1945–1948 se pak již nutně dalo v českém jazykovém prostředí. V roce 1949 emigroval do Německa, odkud se v r. 1953 přestěhoval do USA. Zde v letech 1954–1956 studoval nejdříve na Kolumbijské univerzitě a posléze na Yaleově univerzitě, kde od r. 1960 nepřetržitě působil jako profesor pro německou srovnávací literaturu až do svého emeritování v roce 1991. V 90. letech vyučoval na Ostravské univerzitě, poté také na Masarykově univerzitě v Brně.

Peter Demetz nebyl nikdy strohý akademik, soustřeďující se pouze na svůj obor. Anebo vyjádřeno jinak: svůj obor pojímal širěji, nejen jako filologii, nýbrž v jejích vazbách s kulturou, historií a filozofií a dalšími společenskými vědami. Důležitou složkou Demetzovy osobnosti bylo i jeho veřejné působení (mimo jiné se spolu s Jiřím Grušou, Peterem Kostou, Eckhardem Thielem a Hansem Dieterem Zimmermannem podílel jako vydavatel na 33 svazcích reprezentativního vydání české literatury v německých překladech v tzv. Tschechische Bibliothek), které bylo oceněno řadou prestižních vyznamenání (např. Velký kříž za zásluhy Spolkové republiky Německo, Evropská kulturní cena nadace Europäische Kulturstiftung, medaile Za zásluhy České republiky). Neopominutelné jsou rovněž Demetzovy vlastní překlady z české literatury: přeložil mj. Babičku Boženy Němcové, překládal z poezie Halasovy, Seifertovy a zejména Ortenovy.

Za svůj život vydal Peter Demetz řadu odborných knih, po svém emeritování však změnil žánr a užívá si nyní především útvarů eseje a vzpomínky. Tematicky se při tom soustřeďuje především na české země a dobu svého mládí. V roce 1996 tak vydal knihu Böhmisches Sonne, mährischer Mond (česky 1997 jako České slunce, moravský měsíc), po ní následovala Prag in Schwarz und Gold (1998, česky 2004 s názvem Praha černá a zlatá). V r. 2006 vyšly již zmiňované eseje Böhmen böhmisch (česky Dějiště: Čechy, 2008) a zatím poslední kniha s českým tématem Mein Prag: Erinnerungen 1939–1945 se objevila v r. 2007 (česky 2010 s názvem Praha v ohrožení: 1939–1945).

vm

K pojmu sudetská literatura Peter Demetz

Nový literární monopol si zakládá tisk odsunutých Němců, počítaje Franze Kafku a Franze Werfla, nemluvě o Rilku, do tzv. „sudetské“ literatury. *Difficile est satiram non scribere*, pozorujeme-li, jak třeba neonacistický *Europa-Kurier* otiskuje část Werflově *Musa Daghu* (kdyby tak věděli, že starý Werfel skutečně s odsunem nikdy nesouhlasil), nebo kterak někteří redaktori, písaři dříve pro pražský *Neue Tag*, dokazují velikost sudetské literatury jménem Kafkovým.

Je zřejmé, že název „sudetský“ má trojí platnost: zeměpisnou, ideologickou a administrativně politickou. Ovšem: nelze nahrazovat jednu druhou. Zeměpisný význam, běžný v německých učebnicích již před rokem 1918, míní řetěz pohoří od Labe do Slezska, nikoli tedy např. Krušnohoří, Šumavu a jiné oblasti. Zeměpisná platnost je základem ideologického významu, označujícího české, moravské a slezské Němce vůbec, pokud jejich politickým programem je separace od Československé republiky. Terminus a quo ideologické platnosti jsou, dle vlastního doznání sudetských předáků, léta dvacátá, kdy dřívější výraz „deutschböhmisches“ mizí v terminologii nových konfliktů. Nejmladšího data je platnost administrativně politická, vzniklá po mnichovské dohodě, kdy značné části – nikoliv celek – odtrženého území, jehož zeměpisnou páteří bylo právě sudetské pohoří, utvořily správní území „Gau Sudetenland“. (Vydal-li v těchto dnech bavorský ministr vnitřní záležitostí rozkaz, že název „Sudetenland“ považuje za úřední a doporučuje jej pro úřední styk, dokazuje tím jen, že Bavorsko je poslední velmocí uznávající mnichovskou dohodu.) Co je vlastně sudetská literatura ve vědeckém slova smyslu? Uvažujeme-li o třech odstínech přídavného jména, je to 1. písemnictví vzniklé na území sudetského pohoří; 2. písemnictví vyjadřující sudetskou ideologii, vzniklou po roce 1918; 3. písemnictví vzniklé na území tzv. Sudetengau, nebo 4. písemnictví odsunutých, vzniklé v Německu po roce 1945. Kafka a Werfel zřejmě Sudeťákům nenáleží: jako židé a pražští rodáci neměli nejmenší zájem o sudetskou věc a nestali se nikdy občany nějakého sudetského území, kdybychom již chtěli použít anachronické terminologie bavorského min. vnitřní.

Pro vědeckého pracovníka je troufalou nehorázností nazvat historický celek německého písemnictví v Čechách a na Moravě písemnictvím sudetským. Vezměme si například Adalberta Stiftera. Narodil se v Horní Plané, asi 300 km od sudetského území, a úřadoval, věrný katolík a c. k. úředník, ve Vídni a v Linci. Pokud měl zájem o české věci (o nichž napsal největší historický román německé literatury), díval se na ně ze stanoviska katolického univerzalizmu, který zná jen, ve smyslu zakládací listiny Karlovy univerzity, „fideles incolae regni Bohemiae“. Tedy ani stopy po sudetské ideologii. Jakým právem tedy nazývají Stiftera sudetským básníkem?

V Kafkově a Werflově případě přistupuje k tomu problému ještě pikantnější odstín: oficiální kruhy sudetské literatury první republiky se důrazně distancovaly od autorů židovských. Lidé kolem *Sudetendeutsche Monatsblätter* a Kraft-Verlagu považovali druhy Werflově za demokratické kolaboranty placené českou vládou, poněvadž spolupracovali s Laurinem v *Prager Presse*. Byla to prostě literatura velkoměstská, civilizační, evropská v protikladu k sudetské rustikálnosti, úzkému regionalismu, šovinismu. Znalec poměrů první republiky ví dobře, jaký rozdíl byl mezi Werflem a Watzlikem, Kafkou a Stroblem, Brodem a Hohlbaumem. Ovšem, časy se mění, sudetský tisk dnes objevil, že Werfel a Kafka jsou autory světovými a že by sloužilo sudetské věci v zahraničí anektovat tato slavná jména pro vlastní záměry. A tak se dnes leckdo dovolává Kafky coby sudetského velíkána a chytře si myslí, že velkou ryzost jeho díla zneužije pro očištění pošramocené sudetské firmy.

Píše Václav Petrbok (15. 8. 2018)^{cz/de}

Pod symbolickým, provokativním, zpočátku zdánlivě idylickým názvem *Gartenschönheit oder Die Zerstörung von Mitteleuropa: Sidonie Nádherny – Briefe an Václav Wagner (1942–1949)* [Krása zahrady aneb zničení střední Evropy: Dopisy Sidonie Nádherné Václavu Wagnerovi (1942–49)] vydali **Friedrich Pfäfflin** a **Alena Wagnerová** dosud takřka neznámé texty (korespondence, archivní materiály) z pozdní, nejpohnutější životní etapy proslulé majitelky a správkyňe janovického zámku a panství, mecenášky a přítelkyně R. M. Rilka, K. Krause, A. Loose či M. Švabinského. Na rozdíl od dosavadních vydaných svazků korespondence s proslulejšími adresáty, sršících mnohdy duchaplnými debatami o smyslu umění a literatury anebo obsahujících velmi osobní vyznání, je tato edice snad méně intelektuálně zaměřená, o to však syrovější a autentičtější. Samotné vročení korespondence napovídá mnohé: jde o dobu druhé světové války, kdy Sidonie Nádherná po marných pokusech zrušit či oddálit stěhování (Janovicko patřilo k tzv. zabranému území, na němž mělo vzniknout Cvičiště vojsk SS Čechy) se odstěhovala do blízkých Voračic, kde ji zastihl konec války. Neméně chmurnou kapitolu – pro českého čtenáře nepříliš příjemnou – představuje i období poválečné. Finanční, ale především osobní bezvýchodnost nastalé situace jen stvrdily události v únoru 1948, po kterých se Sidonie Nádherná definitivně rozhodla odejít z Československa. Po ilegálním překročení hranic v září 1949 umírá o rok později na rakovinu plic v Londýně.

Václav Wagner, úředník Státního památkového úřadu v Praze, historik umění a archeolog, Sidonii Nádherné na popud Anny Masarykové usilovně – a většinou zcela bez úspěchu – pomáhal vyjmout milovaný zámek z připravovaného zaboru. A to poukazem na památkovou i historickou hodnotu zámku a parku, osobními konexemi (též Sidonie Nádherná s nemalým sebezapřením požádala svou příbuznou, aby intervenovala u samotného Göringa). Kromě Sidoniných zpráv je ale z dopisů stále více patrné, že se tato „pragmatická“ známost zvroutčovala i jejich nemalou osobní a intelektuální blízkostí. Během několika návštěv v Janovicích byla Sidonie zasvěcena i do nebezpečných Wagnerových aktivit – záchrany řady uměleckých předmětů před soupisem a rekvírováním. Nepochybně i pod jeho nepřímým vlivem se stále více zajímala i o české prostředí a do jisté míry se s ním i identifikovala (též přechýlením svého příjmení a častější češtinou v dopisech). O to větší vystrážlivění – a zdá se, že definitivní a fatální – ji očekávalo po osvobození. Již v prvním lístku z 10. května lakonicky informuje o krádežích, které jí provedli sovětsí vojáci. Následují těžko uvěřitelné zprávy o drancování zámku a parku místním obyvatelstvem – jakkoliv způsobené též frustrací ze zmiňovaného zabránění celého panství této části půvabné České Sibiře pro vojenské účely a pozdější zamýšlenou kolonizaci „obyvatelstvem německého kmene“. K tomu se přidal i pochybný argument spočívající v tom, že Nádherní, představitelé staré české šlechty, byli zjednodušeně oceňováni kvůli užívanému dominantnímu jazyku za „Němce“, jejichž majetek nyní patří po válce údajně všem „českým lidem“. Ačkoliv se po nesmírných potížích (snad pomáhal i František Kovárna, s nímž ji pojila láska k tomuto kraji) podařilo Sidonii do Janovic vrátit – žila „provizorně“ v prádelně a snažila se přes fatální finanční nouzi, umocněnou i odejmutím polností, zahájit obnovu zámku –, byla konfrontována i se skrytou závistí a nepřízní místních, s nimiž žila v dobrých vztazích předtím takřka padesát let. Stíhání z „aktivní podpory okupační moci“ bylo pro lživé svědectví zastaveno. A přece i po těchto událostech se Sidonie Nádherná rozhodla darovat sbírky a mobiliář zámku pacovskému muzeu, aby mohly být k dispozici pro další generace a nepropadly po její emigraci konfiskaci. Darovací smlouva však nebyla dosud nalezena... Po její smrti byl vyvlastněn i zbytek nalezeného majetku (zejména archiválie), k připojení do archivního fondu Velkostatek Vrchotovy Janovice došlo až po vytrvalém úsilí obětavých regionálních pracovníků teprve na začátku sedmdesátých let.

Vzorně připravenou edici (jen: proč nejsou česky psané úryvky otištěné i v původním znění?) doprovází rozsáhlý poznámkový aparát (včetně plánů janovického zámku), seznam literatury (včetně dosavadních edic vydaných v Bibliothek Janowitz), obrazová příloha a především dvě

studie: Pfäfflin zasazuje vydané texty do širšího kulturněhistorického kontextu a připomíná i nejnovější aktivity spojené mj. s opravou janovického parku a přenesením Sidoniných exhumovaných ostatků domů v roce 1999. Wagnerová se důkladně zabývá životem a dílem (včetně originálního pojetí památkové péče) Václava Wagnera, pozdějšího politického vězně. Jakkoliv je celou knihu možné číst jako neradostné a nepříjemné svědectví o krutosti doby, v níž se tak daří malosti a mstivosti „obyčejného českého člověka“, podávají řádky korespondence také svědectví o vůli a obětavosti svým zásadám a přesvědčení, kritické náklonnosti a velkorysosti k lidem bez ohledu na původ, víru či národnost, a rovněž bezpodmínečné lásky k rodnému kraji.

Friedrich Pfäfflin / Alena Wagnerová (Eds.): *Gartenschönheit oder Die Zerstörung von Mitteleuropa: Sidonie Nádherny – Briefe an Václav Wagner 1942-1949*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2015, 342 s.

Píše Martina Dragonová (22. 8. 2018)^{CZ}

Miloš Sládek, přední odborník na českou barokní literaturu, se ve své nejnovější knize *Slovo ze srdce jejich...* (vydal Památník národního písemnictví v roce 2017) věnuje speciálnímu subžánru barokní homiletiky, jakým je **nedělní kázání**. Přistupuje k němu interdisciplinárně, a tak ve své knize kromě literárněhistorického zřetele tematizuje také dějiny teologie a řečnictví, kulturní historii, nastiňuje duchovní život tehdejší doby a vtahuje čtenáře do prožívání všedních i svátečních dní soudobého člověka.

První část knihy přináší výkladové kapitoly o vývoji kazatelství. Nejprve se Sládek zaměřil na představení dobových souvislostí: zmiňuje důležitou roli modlitby v každodenním životě, hlasité a tiché četby Bible i modlitebních knih, fenomén poutních procesí nebo společný zpěv náboženských písní. Čtenář se zde např. také dozví, co je to hrubá mše a další zajímavosti o někdejších životě věřících.

V dalších kapitolách autor připomíná, že homiletika byla od devadesátých let 17. století hlavním literárním žánrem bohemikálního písemnictví (rozlišuje kázání nedělní, sváteční a příležitostná) a plnila také v pobělohorské společnosti roli prostředníka mezi vzdělanou elitou a lidovými vrstvami. Poutavé pasáže v první části knihy tvoří popisy barokních chrámových interiérů a kazatelen s nápaditou výzdobou a promyšlenou symbolikou (např. kazatelna ve tvaru velryby, lodi nebo zeměkoule). Nechybí ani kapitola o přípravě a struktuře barokních promluv, v níž autor kromě rétorických figur zmiňuje také emblémy, verše, či exempla obsažená v barokní homiletice a dochází k závěru, že nejčastějším útvarem bohemikálních raně novověkých nedělních postil byla, zejména v první polovině 18. století, rozsáhlá kázání s konceptuálními prvky. Následuje výběrová bibliografie, přehledně shrnující dosavadní sekundární literaturu o homiletice u nás. V další kapitole představuje Sládek jednotlivé autory tištěných katolických postil a jejich literární tvorbu.

Stěžejní část Sládkovy knihy tvoří katalog, v němž autor přináší soupis témat kázání vycházejících z evangelijních čtení z vybraných bohemikálních katolických nedělních postil (vydaných v letech 1618–1763) od celkem osmnácti autorů. Katalog je úctyhodným výsledkem autorovy mnohaleté práce, vycházející z důkladného studia kazatelských souborů od Pavla Josefa Axlara (*Nábožný horlivý vůdce...*, 1720), Bohumíra Hynka Josefa Bilovského (*Cantator cygnus...*, 1720; *Doctrina christiana...*, 1721; *Pia quadragesima...*, 1721), Leopolda Fabritia (*Mravňá naučení na všechny veřejné neděle...*, 1761, 1763), Antonína Jana Kelského (*Conciones dominicales*, 1736), Jana Kleklara (*Semeno slova božího...*, 1701), Antonína Koniáše (*Vejtažní naučení...*, 1740), Caspara Knittla (*Conciones dominicales academicae...*, 1687), Johanna Krause (*Gründlich- und Nutzliche Controvers-Predigten...*, 1714), Damascena Marka (*Trojí chléb nebeský...*, asi 1728), Štěpána Františka Náchodského (*Sancta curiositas...*, 1707), Daniela Nitsche (*Berla Královská...*, 1709), Michaela Pellischotiho (*Trinitas dominicalis...*, 1741), Karla Račina (*Operae ecclesiasticae...*, 1706), Vojtěcha Šebestiána Scipiona (*Jak kostelní, tak domácí postila...*, 1618), Georga Scherera (*Postila, tj. Vykladové na nedělní evangelia...*, přel. Jan Barner, 1704), Matěje Václava Štajera (*Postila katolická...*, 1691), Chrysostoma Xavera Ignáce Táborského (*Mons Thabor...*, 1747) a Fabiána Veselého (*Conciones in omnibus annis dominicas...*, 1725).

Všechny tyto postily byly vytvořeny katolickými kazateli, většina z nich je psána v českém jazyce. Pro větší úplnost čerpal M. Sládek také z jedné latinské postily vydané v Praze v r. 1687 (Knittelovy *Conciones dominicales academicae...*), jedné německé vydané rovněž v Praze v r. 1714 (Krausovy *Gründlich- und Nutzliche Controvers-Predigten...*) a jednoho souboru kázání přeloženého z němčiny do češtiny Janem Barnerem (*Schererova Postila, tj. Vykladové na nedělní evangelia...*, 1704). Autor katalogu srovnává stovky homiletických textů nedělních kázání z hlediska tématu i různé kazatelské výklady dané perikopy. U každé neděle uvádí příslušné evangelijní čtení v dobovém českém překladu (z druhého vydání Koniášovy postily *Vejtažní naučení* z r. 1750). Katalog je doplněn tematickým rejstříkem.

Kázání byla dle M. Sládka nejvýznamnějším bohemikálním žánrem katolického písemnictví své doby a kromě náboženského vzdělávání sloužila také jako prostředek mravní výchovy pro široké vrstvy obyvatel. Autor dochází k závěru, že většina nedělních postil byla určena pro uživatele z řad kazatelů (viz především často citované promluvy Matěje Václava Štajera), ale také pro laické čtenáře k tiché četbě i společnému předčítání v rodinách. Díky komparaci mnoha nedělních kázání a jejich provázanosti s příslušnou perikopou si můžeme udělat komplexnější představu o dobové homiletice i o rozdílných kazatelských přístupech vybraných autorů a jejich nejčastějších tématech. M. Sládek upozorňuje též na ekonomickou náročnost vydávání barokních nedělních postil a všimá si, že převažují tvůrci z řad řeholního kléru. Zmiňuje i některé rozdíly v kázáních dle příslušnosti kazatele k určitému řádu.

Jednotlivá hesla katalogu jsou uváděna rytinami z meditativního díla Hieronyma Nadala *Adnotationes et meditationes in evangelia*. Jedna z rytin Nadalova spisu – Ježíšův rybolov – je symbolicky umístěna i ve frontispisu knihy. Obrazová příloha pak obsahuje pozoruhodné ilustrace z díla jezuita Matěje Tannera *Societas Jesu ad sudorem et mortem pro salute proxi laborants*, na nichž můžeme vidět dobové vzorové kazatele se symboly Krista či Ducha svatého a jejich posluchače při kázání i různé tvary kazatelen.

Velkým kladem knihy je, že M. Sládek výkladové texty hojně doplnil ukázkami a citáty z dobových pramenů, což je pro čtenáře myšlenkově osvěžující. Dalšími pluses jeho nejnovější knihy jsou velké množství excerpovaných pramenů, zajímavé kulturněhistorické poznatky, ale také připomínka kultivující role barokní literatury pro duchovní život i pro morálku tehdejší společnosti. Miloši Sládkovi se bravurně povedlo zajet na hlubinu barokního kazatelství a vylovit bohatý úlovek, jenž nejen nasytí mnoho milovníků barokní homiletiky, ale jistě dokáže oslovit také srdce mnoha čtenářů, kteří se třeba prostřednictvím tohoto díla s barokní homiletikou setkají poprvé.

Miloš Sládek: *Slovo ze srdce jejich aneb Nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém*. Praha: Památník národního písemnictví, 2017, 707 s.

Píše Manfred Weinberg (29. 8. 2018)^{cz/de}

V „předmluvě“ knihy *Franz Kafka and his Prague Contexts: Studies in Language and Literature* (Prague: Karolinum Press, 2016) Marek Nekula píše: „Kafka and Prague is hardly an original subject“ (s. 8). Autor si ale současně nárokuje „critical view“ (s. 9) na onen zdánlivě samozřejmý vztah „Kafka a Praha“. Co tedy kniha nabízí nad tento obvyklý stereotyp? Odpověď zní: Podrobnosti, velmi mnoho podrobností. Zevrubnost a důkladnost Nekulova výkladu ohromuje (někdy možná ovšem až „ochromuje“).

Sedm studií shromážděných v knize jsou překlady již dříve publikovaných článků v rozličných časopisech či sbornících, popř. kapitol z Nekulovy monografie vydané česky i německy *Jazyky Franze Kafky* (Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2003; *Franz Kafkas Sprachen* (Tübingen: Niemeyer, 2003); ve dvou případech se jedná o přepracování textů, jež už anglicky vyšly. Při svém čtení Kafky se autor odvolává na „nový historismus“, kdy by se Kafkovy texty nahlížely „in contrast not only with each other but, in the context of contemporary discourses, with other, non-literary texts“ (s. 9).

Studie *Suppression and distortion: Franz Kafka from the Prague Perspective* svým titulem upomíná na liblickou konferenci o Kafkovi v roce 1963, rozšiřuje svůj pohled ovšem na celkovou recepci Kafky v Československu. Na zmíněné konferenci šlo – jak je všeobecně známo – především o otázku marxistické interpretace Kafky. Nekula připisuje Eduardu Goldstückerovi strategickou roli při „transformation of the representative of the ‚Prague German-Jewish bourgeoisie‘ [...] into a son of the ‚Czech-Jewish rural proletariat‘, while the Jewish aspect was pushed into the background“ (s. 25) a zmiňuje, že toto nahlížení Kafky mělo v očích marxistů učinit Kafku „stravitelnějším“. České čtení českých textů [*Czech readings of Czech texts*] (s. 30 nn.) Franze Kafky je zde využito k hodnocení jeho dobrých znalostí češtiny. Zmíněná zevrubnost se ukazuje, když Nekula např. vyjmenovává (s. 33), později dokonce na několika stranách (srov. s. 98 nn.), Kafkovy chyby při užívání češtiny. Stejně podrobně se Nekula věnuje Kafkovým austriacismům a slovům s jihoněmeckým „zabarvením“ (srov. s. 103 nn.).

Stať s titulem *The ‚Being‘ of Odradek: Franz Kafka in his Jewish context* se sice odvíjí od „postavy“ Odradka z Kafkova textu *Starosti hlavy rodiny* [*Die Sorge des Hausvaters*], Nekula ale navazuje na interpretaci Pavla Trosta, která odkazuje na Kafkův vztah k otci a která Nekulovi umožňuje sledovat „exceptionally [...] the biographical path“, a vydat se tak k počátkům Kafkovy rodiny, „linking their story to that of the Jew’s emergence from the ghetto and the struggle for Jewish identity“ (s. 40). I zde se čtenář setkává s velkou zálibou v detailu: Nekula komentuje jak staré mapy Oseka, rodného města Kafkovy rodiny z otcovy linie, tak i výpisy z pozemkových knih. Později se zabývá Kafkovým obdivem k jidiš – který byl podle Nekulova názoru „aesthetically motivated“ a nikoliv Kafkovým pojetím jazyka coby „a living ethno-national community“ (s. 63) – a k hebrejštině a využívá této skutečnosti, aby našel jiný přístup k textu *Zpěvačka Josefína aneb Myší národ*, v němž identifikuje „pískání“ myší s jidiš, Josefinin „zpěv“ ovšem s hebrejštinou.

Ve studii *Franz Kafka’s Languages* zkoumá Nekula jazyky, které „Franz Kafka used in his everyday life and learned in school or in other contexts“ (s. 71). Věnuje se Kafkově znalosti latiny a řečtiny, francouzštiny, italštiny, angličtiny a španělštiny, opětovně hebrejštiny a jidiš, nakonec němčiny a češtiny a s ohledem na ni hovoří o Kafkově „early bilingualism“ (s. 91). O Kafkově znalosti češtiny ještě jednou čteme, že „Kafka was fully in control of his communication in Czech“ (s. 101). Studii uzavírá ještě rozbor Kafkovy němčiny (s. 102 nn.), kterou Nekula nepovažuje přímo za „the ‚poor‘, ‚sterilized‘ ‚ghetto German‘ of Prague Jewish society isolated socially and in dialect“ (s. 71 n.).

Stať s titulem *Kafka’s ‚organic‘ language: Language as a weapon* začíná představením Kafkova vztahu k (židovskému) „maušlování“ (s. 107 nn.), přechází ovšem k diskusi jednoty

„Volksgeist“ a „Volkssprache“ (s. 109 a jinde), tak jak toto téma určovalo *Language discourses of the nineteenth century* (s. 111 nn.). Nekula se přitom podrobně zamýšlí nad jazykovými teoriemi Moritze Lazaruse a Heymanna Steinthala, kteří tvrdili, že existuje „organický substrát“ jazyka. Vycházejí z těchto úvah o „organickém jazyku“ se Nekula opět obrací ke Kafkovým literárním textům a nalézá v jeho *Zprávě pro akademii* [*Bericht für eine Akademie*] „Herder’s theory in the words of Kafka’s Rotpeter“ (s. 111). V povídce *Starý list* [*Ein altes Blatt*] rozpoznává „[l]anguage discourse as a discourse of conflict“ a ve výroku, že se nomádi domlouvají jako kavky, „an allusion to *Mauscheln*“ (s. 124).

Ve studii *Franz Kafka at school. Kafka’s education in Czech Language and Literature* se Nekula věnuje tomu, jak se Kafka učil český jazyk nejprve ve „Volksschule“ (s. 129 nn.), pak v „Grammar School“ (s. 138 nn.), přitom neopomene ani „Syllabus“ (s. 142 nn.) a používané „Textbooks“ (s. 143 nn.). Jeho závěr zní: „So although Franz Kafka attended a German grammar school, he probably knew as much about Czech literature as the average pupil at an equivalent Czech school“ (s. 148).

Tématem předposlední studie je *Kafka’s Czech Readings in context*. Vedle opakovaného popisu Kafkových znalostí české literatury a jazyka coby „comprehensive“ (s. 155) je Nekulou čeština pojímána jako „Kafka’s bridge to the Slavonic world“ (s. 156), zvláště proto, že Kafka četl např. ruské autory v českém překladu. Nakonec Nekula dělá „inventuru“ českých textů, které Kafka přečetl: *Czech classical literature* (s. 166 nn.), *Newspapers, Periodicals and other media* (s. 169 nn.), *Anthology* (s. 171), zabývá se ale také jednotlivými autory, např. *Otokarem Březinou* (s. 172 nn.), *Fráňou Šrámkem* (s. 174 n.), *Petrem Bezručem* (s. 175 nn.) a také *The Langer brothers* (s. 177 nn.). Podrobněji se Nekula zaměřuje na Kafkův vztah s autory kolem *Moderní revue* (s. 178 nn.) a shrnuje, že navzdory „certain parallels in terms of motif“ lze říci: „the nature of Kafka’s writing is far removed from theirs“ (s. 184). Poté, co se ještě zběžně zamyslí nad „The left and Milena Jesenská“ (s. 184 nn.), dochází po představení Kafkova *Proof-Reading Czech translations* (s. 191 nn.) k názoru, že „Kafka’s knowledge of Czech literature and culture should not be underestimated“ (s. 195), což by ale na tomto místě knihy žádného čtenáře nenapadlo.

Poslední stať nese titul *Divided City: Franz Kafka’s Readings of Prague*. Nekula na jedné straně upozorňuje na Kafkův výrok, že se jeho život odehrával v malém okruhu ve středu Prahy. Na druhou stranu cituje známou větu, že ho Praha nepustí: „Praha nás ne a ne pustit. Ani jednoho. Ta matička má drápy. Tady se musíš podřídít, nebo –. Na dvou koncích bychom ji museli zapálit, na Vyšehradě a na Hradčanech, pak bychom jí možná unikli.“ (Franz Kafka: *Dopisy přátelům a jiná korespondence*, 2007, s. 20). Obojí se často cituje, ale Nekula vidí poprvé spojitost, když si všimá toho, jak „Vyšehrad with the Czech/Slavonic pantheon Slavín“ na pravé straně a „Hradčany with the Emperors’s Castle“ na levé straně Vltavy uzavírají onen malý „okruh“, v němž se cítil být Kafka zajatý. Obě strany se k sobě měly jako Skylla a Charybda, jimž je stejně tak těžké uniknout jako „the German-Czech battle over language with its monolingual ideology“ (s. 211). Protože již dříve také tematizoval motiv stavby babylonské věže v krátké povídce *Městský znak* [*Stadtwappen*] a v textu *Při stavbě čínské zdi* [*Beim Bau der chinesischen Mauer*], komentuje Nekula: „So it is that, in those of Kafka’s literary texts that take up the thread of contemporary public discourse, the small circle [...] is confronted with a space and a world divided by the Great Wall of China, the Babel linguistic confusion, and the Scylla and Charybdis of Czech and German nationalism represented by (inter alia) the opposing icons of Vyšehrad and Prague Castle [...]. In doing so he realigns the axis of Czech-German polarity, generalizing it into myth and thus lending his local ‚Prague‘ stories universal validity“ (s. 215). Tímto skutečně nabízí jiný přístup ke Kafkovým textům, které nemusí hovořit o Praze, a přesto mohou mít s Prahou velmi mnoho společného, např. tím, že reflektují její specifickou, také jazykovou interkulturalitu.

Souhrnem lze říci, že má čtenář v rukou zevrubnou, důkladnou a inovativní sbírku studií, které upozorňují na nové stránky stereotypního spojení „Kafka a Praha“.

Přeložil Lukáš Motyčka

Marek Nekula: *Franz Kafka and his Prague Contexts: Studies in Language and Literature*. Prague: Karolinum Press, 2016, 242 s.

Odpověď Jiří Opelík (5. 9. 2018)^{CZ}

Přinášíme další rozhovor s **Jiřím Opelíkem**, který přichystal pro Týnecké listy (Měsíčník obce Velký Týnec, 28, 2018, č. 8, 10. 8., s. 23–24) **Petr Hanuška**. Tentokrát o ediční přípravě Povídek Ladislava Grosmana (Spisy L. G., sv. 2. Praha: Filip Tomáš – Akropolis 2018) a souboru Když klec je pořád na spadnutí (Vzájemná korespondence Antonína Přídala a Jana Zábrany z let 1963–1984. Praha: Torst, 2018).

Grosman, Přidal, Zábrana aneb O dvou knihách a třech velkých osobnostech s editorem Jiřím Opelíkem

Pane docente, přede mnou leží knížka Povídek Ladislava Grosmana (1921–1981), která je druhým svazkem jeho pětidílných Spisů, jež začalo vydávat nakladatelství Akropolis. Obávám se, že autorovo jméno dnešnímu čtenáři příliš mnoho neřekne – snad jen s jedinou výjimkou, že je autorem literární předlohy oscarového filmu Obchod na korze. Pojďme jeho slovesnou tvorbu alespoň stručně představit.

Máte pravdu, jméno Ladislav Grosman říká dnes něco jen pamětníkům šedesátých let minulého století anebo těm filmovým fanouškům, kteří berou na vědomí scenáristy nebo aspoň scenáristy oscarových filmů; Grosman totiž napsal (podle vlastní novely) scénář k Oscarem vyznamenanému filmu režisérů Kadára a Klose *Obchod na korze*. Rodák z Humenného jakožto žid už nesměl maturovat na gymnáziu v Michalovcích; válku přežil paradoxně „skrýt“ v řadách vojenské pracovní služby a v táboře nucených prací, po potlačení Slovenského národního povstání se skrýval v horách. Ztrativ koncem války rodiče a tři z pěti sourozenců, přestěhoval se v roce 1945 do Prahy, kde absolvoval dvě vysoké školy a kde se zprvu živil jako nakladatelský i časopisecký redaktor, po slibných literárních začátcích pak od roku 1965 jako scenárista barrandovského studia (česky psal teprve od roku 1958). Emigroval s rodinou hned začátkem září 1968 do Izraele, kde nakonec na telavivské univerzitě přednášel slovanské literatury a tvůrčí psaní. Napsal toho hodně, ale knižně toho za svého života moc nevydal: ještě v Praze novelu *Obchod na korze* a soubor próz *Nevěsta*, poté uplatnil až svůj čtvrtý pokus o knížku povídek v českém exilovém nakladatelství v Curychu (*Hlavou proti zdi*, 1976). Takže berme plán na jeho *Spisy* jako nakladatelsky odvážný pokus splatit starý dluh.

Povídková kniha Nevěsta vyšla v roce 1969 po autorově emigraci do Izraele. Jaké místo v tehdejší literární kontextu svými tématy, motivy či stylem zaujala? Stačila na ni reagovat tehdejší literární kritika?

Nevěsta měla hroznou kliku, vyšla totiž přibližně v době nástupu nového Husákova vedení KSČ (duben 1969), kdy se politika tzv. normalizace teprve začínala formovat. Víme, že zakrátko si žádný spisovatel-emigrant v českých nakladatelstvích nejen „neškrtl“, ale začal být dokonce soustavně vymazáván z paměti českého čtenáře, leč *Nevěsty* se to ještě netýkalo: byla až do léta běžně recenzována – vyšel o ní dokonce referát v *Rudém právu* (!) od Štěpána Vlašína (!). Látkově těžily prózy této knihy z osobitého mírového i válečného života východoslovenských židů, což u autora *Obchodu na korze* nebylo žádné překvapení – tato látka byla pro Grosmana primární a provokovala ho vždy k jeho nejlepším literárním výkonům.

V exilu autor vydal jedinou knihu nazvanou Hlavou proti zdi. Reflektuje autorovu novou existenční situaci, nebo v ní převažují vzpomínky na ztracenou domovinu?

Ani to, ani ono. Grosman se touto knihou chtěl připomenout jako někdo, jehož spisovatelství nezaniklo s emigrací, tedy jako profesionální literát, což znamená, že se chtěl konečně zase jednou prezentovat novou knihou, výběrem ze své současné povídkové tvorby, a to texty, jež považoval – pro sebe – za vskutku reprezentativní. Proto svou knihu postavil na třech

pilířích: nosném oddílu složeném z povídek východoslovenských, poté na oddílu povídek řekněme pražských, hodně literátských, a nakonec na oddílu sestaveném z povídek ukotvených už v jeho nové, izraelské vlasti a v její aktuální problematice.

Pojďme k přítomnému druhému svazku Grosmanových spisů. Jistě to musel být nelehký ediční oříšek, protože jste ho připravoval z textů publikovaných časopisecky či ze zachovaných rukopisů. A těch zřejmě jednak nebylo málo, jednak možná nedosahovaly úrovně již editovaných textů, popř. s nimi měl autor různé záměry...

Mým úkolem bylo připravit pro *Spisy Ladislava Grosmana* reprezentativní antologii z jeho povídek. Vybírat jsem však měl nejen z povídek knižně nebo časopisecky už tištěných, nýbrž i z povídek dosud netištěných. Těch jsem měl doma plné dvě krabice z autorovy pozůstalosti. Bylo jich mnoho desítek, strojopisných, leč autorovou rukou dále revidovaných, skoro všechny v několika verzích, bohužel většinou nedatovaných. Byla to docela fuška udělat z toho všeho soubor, který by měl svou logiku vývojovou i kompoziční – způsob své práce jsem detailně popsál v ediční poznámce.

V rukopise zůstal povídkový soubor Ze země mléka a strdí. Proč jste ho do knihy nezařadil? Dočkají se ho čtenáři v rámci jiného svazku?

O množině povídek, již Grosman nazval *Ze země mléka a strdí*, zmínil jsem se už v ediční poznámce ke svazku *Povídky*: musel jsem totiž vysvětlit, proč jsem tuto množinu při pořádání *Povídek* pominul. Jde totiž o množinu přimykající se k dosud nevydanému celku nadepsanému *Dopisy Mileně*, tj. k celku fiktivních (literárních) dopisů, jež Grosman adresoval své kamarádce a někdejší barrandovské spolupracovnici Mileně Králové, rovněž posrpnové emigrantce (žijící s rodinou ve Švýcarsku), aby jimi evokoval vnitřní situaci v Izraeli přepadeném egyptskými a syrskými vojsky za tzv. jomkipurské války (říjen 1973). *Dopisy Mileně* budou osou dalšího svazku *Grosmanových Spisů*, do jehož ediční přípravy jsem se právě pustil. Už vím, že tyto fiktivní dopisy doplním jak reálnými, poštou doručovanými dopisy těžce adresátce, tak povídkami vybranými právě z množiny *Ze země mléka a strdí*. Nevím však ještě, kolik jich vyberu, kolik jich před mým „kritickým zrakem“ obstojí – vždyť s prací teprve začínám.

Druhou knihou, kterou mi Jiří Opelík udělal velkou radost, je svazek vzájemné korespondence překladatelů Antonína Přídala (1935–2017) a Jana Zábrany (1931–1984) z let 1963 až 1984 nazvaný Když klec je pořád na spadnutí. S jeho přípravou je spojen, jak prozrazujete v ediční poznámce, váš silný osobní příběh...

Své ediční počiny – podobně jako témata svých odborných prací – jsem vždycky potřeboval mít podepřeny i nějakým osobním důvodem, ale tady, v případě edice korespondence mezi Antonínem Přídalem a Janem Zábranou, mi má osobní motivovanost připadala dvojnásobná. Bral jsem svůj úkol nejen jako profesionální, ale přímo jako mravní povinnost, vždyť šlo o dva lidi generačně a lidsky nesmírně mi blízké, které jsem zároveň pro úroveň jejich tvorby obdivoval, kterým komunistický režim hodně ztrpčil život, ale kteří proti němu statečně prosazovali hodnoty, v něž věřili. S Přídalem jsme se natrvalo spřátelili už koncem padesátých let v prostředí brněnského literárního časopisu *Host do domu*, se Zábranou (+ 1984 v pouhých 53 letech) jsme v Praze bydleli kousek od sebe, a jakkoli jsme patřili k rozdílným kulturním okruhům, usilovali jsme o realizaci týchž hodnot a navzájem si v tomto úsilí fandili. Edice byla upečena v nekonvenčním prostředí: já ležel v nemocnici na lůžku v brněnské Nemocnici u svaté Anny, Přídál mě tam přišel navštívit a zároveň se o něčem poradit. Paní Marie Zábranová mu právě vrátila dopisy, které v letech 1963–1984 příteli Zábranovi posílal; a když je teď doplnil přijatými dopisy Zábranovými a celek vzájemné korespondence si znovu přečetl, zdálo se mu, že právě tento celek se jaksi deprivatizoval a nabyl významu, či lépe významů, které by mohly zaujmout i dnešní čtenářskou obec, Tonda nevěděl, zda se nemýlí; nevěděl, které z brněnských nakladatelství s edicí oslovit; a nevěděl, jak konkrétně edici pojmout. Vleže jsem mu nabídl, že si větší

ukázku přečtu a povím mu svůj názor, že věc projednám s redaktorem pražského nakladatelství Torst Janem Šulcem a že knihu sám připravím edičně. Koncem roku 2016 jsem dostal xerokopie korespondenčního celku a mohl začít pracovat. Začátkem roku 2017 Tonda u Svaté Anny operovali, 5. ledna jsem ještě od něho z „jipky“ dostal pozitivní esemesku, ale 7. února tam na následky operace umřel. V tu chvíli jsem svůj ediční závazek pocítil s desateronásobnou naléhavostí.

Přiznám se, že jsem knihu otevíral s určitým napětím, otazníkem, očekáváním. Zajímalo mě, co oba kromě identické překladatelské profese/poslání spojovalo? Jak jste tento faktor vnímal vy, člověk, který měl rozhodnout, zda jejich vzájemný písemný styk svým obsahem překračuje rámec pouhého soukromého mezilidského kontaktu a je přínosný pro širší čtenářský okruh?

Na počátku této známosti byla spolupráce básníka a překladatele Jana Zábrany a externího redaktora *Hosta do domu* Antonína Přídala, taktéž básníka a překladatele a navíc i rozhlasového publicisty a dramatika. Zábrana chtěl být v *Hostu* tištěn, Přidal o tom rozhodoval a stál o to. Jakkoli každý z nich byl svéráznou osobností, přišli při této spolupráci brzy na to, že mají nejen podobný vkus a hodnotový žebříček, nýbrž v mnohém ohledu i podobnou životní zkušenost, nehledě k tomu, že jsou oba náruživými čtenáři a pokoušejí se aktivně uspět v týchž literárních sférách. To vše mezi nimi podporovalo názorovou výměnu a vyvolávalo vzájemnou lidskou sympatii. Od ní už pak byl jen krůček k přátelství, nadto k přátelství, jež mělo své specifické, rozuměj profesní téma. Byl tu jen jeden problém: dělila je vzdálenost 250 kilometrů, takže se vídali jen zřídka, to když Přidal jezdil do redakcí pražských nakladatelství a Zábrana do brněnské redakce *Hosta do domu* (v letech 1966–70 tu byl členem redakční rady, která se scházela jednou měsíčně). Jenže když *Hosta* normalizátoři v roce 1970 zastavili a z Přídala udělali na celé desetiletí zakázaného autora, jezdit přestali. Byli odkázáni na dopisy nafukané na psacím stroji, leč právě z nich víme, že byli natolik a přímo nelítostně zapřaženi do práce, že by na osobní styk stejně měli málo času. Bylo to zkrátka dopisové přátelství. Všecko vzájemně museli „vyřizovat“ písemně, což však paradoxně mělo i svůj klad, neboť to zvýšilo specifickou váhu této korespondence: napsali si to, co si jinak přátelé běžně „vyříkají“, a co se proto bez náhrady ztratí – takto to zůstalo uchováno pro ně i pro jiné. Samozřejmě nikdy nepočítali s tím, že by jednou jejich korespondence mohla být tištěna, takhle samolibí nebyli.

Nebyl jsem tím, kdo o jejím vydání rozhodl, jen jsem podpořil či potvrdil prvotní záměr Přidalův. V ediční poznámce přetiskuji jeho dopis, v němž mi vypočítal leitmotivy svého dopisového styku se Zábranou. Pro mne je vydání této korespondence primárně ospravedlněno její ojedinělou dokumentární hodnotou. Dva významní představitelé své generace, jejichž tvorba bude myslím teprve doceněna, vydávají tu – nezáměrně, o to však důvěryhodněji – autentické svědectví o svém uměleckém i existenčním zápase v podmínkách diktovaných zrůdnou a pustošivou totalitní mocí. Vidíme názorně, jak to doopravdy chodilo: jak enormní mravní a koneckonců i fyzické nároky to kladlo na zúčastněné jednotlivce, jaké důsledky to mělo pro jejich rodiny, jak to fungovalo v kulturních, především nakladatelských institucích navenek i v jejich zákulisí, jak solidarita vítězila nad diktátem. Nahlížíme, jak u obou našich korespondentů šly ruku v ruce vnitřní příkaz uchovat si rovnou páteř a vrcholný profesionální výkon (především překladatelský), jak ani nepříznivé pracovní podmínky nezabránily spontánním profesním diskusím obou přátel, a to zejména na poli teorie a kritiky překladu, jak jim právě obcování s vysokým uměním pomáhalo v každodenním životě.

Myslím si, že edičně připravit takový svazek musí být ještě komplikovanější než v předchozím případě se slovesným dědictvím Ladislava Grosmana. Navíc každý list je na konci doprovázen bohatým poznámkovým aparátem. Pro ilustraci – vysvětlujete odkazy k domácím i zahraničním kulturním osobnostem, k textům, ke knihám, k dobovému kulturnímu i politickému provozu i kontextu, k překladatelským problémům atd.

Editorovou povinností je všemožně napomoci dobrému a plnému porozumění těchto dopisů, a to už proto, že byly napsány před drahným časem (konkrétně před 55–34 lety). Čtenářům všech stupňů vyspělosti a zasvěcenosti musejí být objasněna jména, nadpisy, data, cizojazyčné formulace, souvislosti všeho druhu, především pak dobové souvislosti, to, co je dnešku už skryto, ale co umožní minulost evokovat v šíři potřebné k porozumění otiskovaných dopisů. Ostatně mě tahle vysvětlovací práce (ve svazku obohacená přetiskem dalších relevantních textů obou korespondentů) baví a mám v ní dlouhou zkušenost, datující se od let 1955–56, kdy mně jako začínajícímu asistentovi na olomoucké bohemistice moji vzácní kolegové, literární historik Oldřich Králík a lingvista Miroslav Komárek, svěřili úkol doprovodit vysvětlivkami 8. svazek *Kritických projevů F. X. Šaldy*. Objevil jsem tehda ve svém odborném zájmu novou pevninu a od té doby na ní stále víc zdomácňuji, jsem rád užitečný druhým. Doufám, že takovým budu i v případě této edice.

V čem si myslíte, že přítomný svazek může současného zájemce o českou literární historii, resp. o překladatelství obohatit?

Editor každé knihy si samozřejmě přeje, aby si jeho edice našla širší okruh čtenářů a aby se tito čtenáři rekrutovali ze všech generací. Bylo předem jasné, že se kniha *Když klec je pořád na spadnutí* nemůže stát žádnou populární četbou a už vůbec ne bestsellerem, ale myslím si, že její publikum nemusí zůstat omezeno na pár literárních historiků, nýbrž že je s to oslovit především ty z vyspělejších čtenářů, kteří si třeba počtli v Zábranových překladech Babela, Bunina, Pasternaka, G. Greena, mnoha detektivkářů, amerických beatníků aj., nebo v Přidalových překladech P. Whitea, J. Hellera, D. Lodge, L. Rostena, G. K. Chestertona aj. a chtějí se o těchto překladatelích dovědět něco bližšího, kteří se zajímají o českou historii a literaturu druhé poloviny 20. století nebo kteří jsou jednoduše zvědaví, jak takové knižní sebrání dopisů vlastně vypadá.

Píše Václav Maidl (12. 9. 2018)^{cz/de}

Výbor z **Klostermannovy** povídkové knihy *V srdci šumavských hvozdů* nazval jeho editor **Michal Hořejší** v narážce na povídku *Schovanec* případně **Velebnost, melancholie, hrůza**. Těmito klíčovými slovy vystihl dojem z Klostermannova fikčního světa, jenž je po generace zakotvený v českém čtenáři. Je ovšem otázka, zda na základě čtenářského ztotožnění s fikčním světem proto dělat z Klostermanna dokumentaristu, jak to činí M. Hořejší ve své předmluvě („Autor svými prohlášeními stejně jako vypravěč zmíněnými postupy budí ve čtenáři dojem, že předložené dílo je především dokumentem.“). Oněmi postupy míní např. používání iniciál místo vlastních jmen či neúplných letopočtů, což ani jedno fakticitu, kterou bychom od dokumentu čekali, příliš nepodporuje, zato je oboje známo z literatury 19. století jako prostředek zevšeobecnění nebo úmyslné anonymizace. Ani Klostermannova prohlášení o reálné existenci osob, které sloužily jako předlohy jeho postav, bych nebral jako argument pro dokument, nýbrž je spíše chápal v kontextu přihlášení se k uměleckému směru realismu, byť přihlášení distancovaného: „Osoby [...] existovaly, a co [...] vypravuji, se také stalo; já jsem to pouze kombinoval, uspořádal a v jakýsi celek upravil; je-li v tom realismus, tož jsem realistou.“

Když přemýšlím o tom, proč chce mít editor z Klostermanna dokumentaristu (on sám se k tomu vyjadřuje jen všeobecně: „Chceme-li proto z jakéhokoli důvodu Klostermannovy knihy vnímat jako dokumenty...“ s. 12), napadají mne dvě možné příčiny. Tu první vidím v současné rozvolněnosti pojmu „dokument“ a vzniku nových žánrů jako „hraný dokument“, „dokumentární román“, v nichž fakticita ustupuje do pozadí a naopak se dostává prostoru pro subjektivní podání nedoložených faktů. Ta druhá příčina je spíše „technická“: Prohlásím-li Klostermanna za dokumentaristu, umožňuje to poměřovat jeho díla měřítky „skutečný – neskutečný“, „věrohodný – nevěrohodný“, „existující – neexistující“, „faktický – vymyšlený“ (přičemž by myslím tato měřítka naprosto vyhovovala hodnocení běžného žánru realistické prózy, chceme-li Klostermannovu tvorbu do této přihrádky zařadit – viz autorovo citované prohlášení výše). Nastavená měřítka pak fungují jako nástroj analýzy textu a pomáhají odhalovat případné rozpory, a to jak ve vztahu k zobrazované realitě, tak ve vlastních textech.

Právě v detailní analýze textu spatřuji Hořejšího devizu. Oceňuji jeho postřehy o rozdílných typech pralesa, jak je Klostermann líčí v souvislosti se Šumavou (přesněji Podrokláním, neboť jak správně upozorňuje M. Hořejší, Klostermann sice píše o „Šumavě“, ve skutečnosti se ale soustřeďuje pouze na jednu její část, kterou bychom dnes nejspíš označili jako centrální), stejně jako jeho poukázání na rozporuplnost mezi líčením konkrétních lokalit a Klostermannem deklarovaným stavem centrální Šumavy jako celku.

Hořejší Klostermannovi bezesporu rozumí. Chápe jeho jedinečnost při zobrazování vztahu člověka a přírody, jež může okouzlovat svou krásou a divokostí (spíše čtenáře a turisty) a dokáže být také díky této divočině i meteorologickým podmínkám a zvrátům nebezpečná (především pro místní). V této souvislosti a také v souvislosti s Klostermannem coby autorem odcházející původní Šumavy by možná neškodilo propojení se šumavským fikčním světem Josefa Váchala, Klostermannova obdivovatele a v jistém smyslu pokračovatele (*Šumava umírající a romantická*). Vlastně by se tím jen potvrdilo Hořejšího konstatování o Klostermannově rozkročenosti mezi romantismem a realismem (a my bychom o to více porozuměli Klostermannovým rozpakům, měl-li sám definovat svou příslušnost k některému z uměleckých směrů).

Stejně tak lze souhlasit, když Hořejší připomíná autorovo rozkročení mezi českým a německým jazykovým kontextem. (Tento aspekt Klostermannovy osobnosti byl objeven a „vytěžen“ v devadesátých letech 20. století zejména na bavorské straně, a to především díky neúnavnému překladatelskému úsilí Gerolda Dvoraka /1928–2002/, pocházejícího z Kašperských Hor. Na vzbuzený zájem o tohoto autora v Bavorsku pak navázala svou činností bavorská sekce spolku Karl Klostermann – Dichter des Böhmerwaldes).

Hořejší má rovněž pravdu, jestliže upozorňuje na to, že díky Klostermannově tvorbě začala být Šumava jako jediné pohraniční pohoří osídlené německým obyvatelstvem považována za „území propojené s českým světem“. Autor přitom němčinu šumavských horalů, respektive jejich těžce srozumitelné nářečí nezakrývá, jazyková skutečnost však zůstává v pozadí a ve vlastním textu se objevují jen nepatrné poznámky k dialektu apod. (srov. např. jméno hlavní postavy v povídce *Červené srdce* Steinzen-Agnes, kdy vypravěč rozhodne: „My ji nazveme po česku prostě Anežkou.“ Na jiném místě téže povídky osvětluje přídomek jiné postavy „Kolomaz“ tím, že němečtí šumavští horalé nemají ve svém slovníku slovo „Wagenschmier“. Poručík ve stejnojmenné povídce je charakterizován coby Šumavan, který „češtinu a vlaštinu lámal vpravdě se strašným přízvukem a nakládal ukrutně s pravidly mluvnice“ atp.) Klostermann jako by vycházel z předpokladu – za jeho života ještě samozřejmého a zjevného –, že jeho čeští současníci vědí, že zde žije převážně německy hovořící obyvatelstvo, a není tudíž nutno na tuto skutečnost zvláště upozorňovat. V dalších čtenářských generacích a zejména po r. 1945 se povědomí o „německé“ Šumavě postupně vytrácelo, o to snadněji došlo k jejímu „počeštění“.

Při poměřování Klostermannova vztahu k realitě si zaslouží zmínku studie Jana Lhotáka *Tři neznámá svědectví o velikonoční katastrofě v Sušici v roce 1859* ze *Sborníku prací z historie a dějin umění* vydaném Historickou společností Klatovy v r. 2013, neboť potvrzuje některé Hořejšího závěry. Lhoták ve studii porovnává Klostermannovo líčení zřícení sušického mostu o velikonočních v r. 1859 v povídce *Osudné velikonoce* a zejména v jeho vzpomínkách *Za ranních červánků se* záznamy jiných tří očitých svědků, tehdy již dospělých (zatímco Klostermann byl v té době jedenáctiletý chlapec), jež jsou uloženy ve sbírkách Muzea Šumavy v Sušici a ve Státním okresním archivu Klatovy a zůstaly až do Lhotákovy studie nepovšimnuty, stejně jako s dochovanými reáliemi tehdejšího života v úředních dokumentech a zprávách (počet onemocnělých tyfem v r. 1859, stav řeky o velikonočních). Dochází tak až ke zjištění, že Klostermann značně nadsazuje: zatímco spisovatel píše o tyfové epidemii, sušické matriky za rok 1858 a do 30. dubna 1859 dokládají pouze sedm osob zemřelých tyfem. Zatímco Klostermann nechává zřícené utonout v Otavě rozvodněné jarním táním, Lhotákem objevený německy psaný dokument konstatuje „nízký stav vody“. Lhotákovo srovnání nás tak přivádí až ke goethovskému *Dichtung und Wahrheit*: Může autor, emocionálně excitovaná osoba (a tou Klostermann bezpochyby byl; samozřejmě existují i jiné typy autorů), být brán za strohého dokumentaristu? Ani v takovém žánru ne, jako jsou memoáry, natož pak ve svých prózách. Jsem proto rád, že v závěru své předmluvy nazírá M. Hořejší Klostermanna i jako hodnotného prozaika, jehož dílo „v rámci domácí prózy konce 19. století přesto zůstává jedinečným fenoménem“ (s. 15). To je platforma, na které se opravdu můžeme shodnout.

Karel Klostermann: *Velebnost, melancholie, hrůza*. Editor a předmluva Michal Hořejší. Praha: Nakl. Nikola Klímová – Take Take Take, 2016, 144 s.

Píše Jiří Hubáček (19. 9. 2018)^{CZ}

Většinu patrně jméno Sofie Podlipská dnes mnoho neřekne, pro některé mohou být její texty alespoň cenným pramenem ke studiu nejrůznějších společenských otázek spjatých s obdobím jejího života; jen málokoho však zajímá také jako spisovatelka, autorka různorodých beletristických i popularizačních textů. **Jana Vraiová** tuto stránku ve své monografii o (macharovsky řečeno) „zapomínané“ až „zapomenuté“ postavě naší literatury rozhodně neopomíjí.

Její práce nazvaná *Umíněnkyně dobra Sofie Podlipská* má důležitý podtitul *Kapitola z dějin literárního midcultu 19. století*. Čtenář je jím upozorněn, že v ruce rozhodně nedrží souhrnné pojednání o životě a díle Podlipské (které mimochodem stále chybí), ale poměrně specifický pokus o interpretaci autorčina díla. Ten vychází z předpokladu existence střední (midcultové) vrstvy literatury, jež, přijímajíc částečně impulzy a podněty literatury vysoké, se zároveň snaží bezprostředně oslovit daleko širší čtenářskou obec. Za typickou představitelku této literární vrstvy Vraiová považuje právě Podlipskou.

Knihy je rozdělena na dvě odlišné části. Po úvodních partiích, jež mají mj. za úkol osvětlit termín literárního midcultu, se autorka obsáhle věnuje dobové recepci spisovatelčina díla a pokračuje sledováním jejího odvíjení po smrti Podlipské v podstatě až do současnosti. Druhou část knihy tvoří soubor pěti případových studií, v nichž se autorka příslušnost Podlipské k literárnímu midcultu snaží prokázat interpretací jejích textů.

Je-li tedy celá knižní studie zaměřena k literárnímu midcultu, může poněkud zarazit (a nepříjemně překvapit), jakým způsobem autorka tento termín (jež se pokouší do české literární vědy uvést) definuje a vymezuje. Čtenáři se totiž dostane jen velmi letmého odkazu k Umberto Ecovi, z jehož pojetí autorka (patrně) vychází, aby jej pak obsáhle konfrontovala s názory jeho předchůdců (zejména MacDonalda a Woolfové), jež Eco – a po něm i Vraiová – zásadně odmítají. Daný pasus je tak sice určitým vzhledem do historie daného termínu, jeho podrobnější vymezení či definici však nepřináší. Té se čtenáři nakonec dostane, avšak v podobě zhuštěné, až lapidární, když autorka pouze prostě konstatuje, že termín midcult považuje za synonymní ke „střední vrstvě literatury“, přičemž ho podle vlastních slov zbavuje „sociologického aspektu“. Je pak ovšem otázkou, proč bylo nutno uvádět do české literární vědy nový jednoslovný anglický termín – neboť zdůvodnění Vraiové, že jeho potřebu dokládá zejména „zvýšená frekvence bezpříznakového užití termínu (= tj. střední vrstva kultury) u absolventských prací“ (s. 21), mnoho nevyjasňuje. Ostatně autorka sama jiný jednoslovný termín v naší literární historii nalézá – je jím Schauerova „četba“ v protikladu k „literatuře“ – další ze synonym nově zavedeného midcultu. To, že se odůvodnění definic toho, jak midcultový autor pracuje se čtenářem (s. 20), dostalo jen nepatrného místa, může vést zejména ve druhé části knihy ke zdání, že je vlastně autoritativně předkládán jakýsi kodex toho, co midcultový autor dělá či nedělá, a následně se jen hledají souvislosti mezi jednotlivými body tohoto kodexu a dílem Sofie Podlipské.

Silnou potřebu terminologizace pocítujeme i za neustálým hledáním vhodného označení literárních směrů druhé poloviny 19. století. Souvisí to patrně s tím, že pojmy jako romantismus, *biedermeier* či realismus jsou pro Vraiovou silně spjaty s určitým typem literární tvorby i s konkrétním historickým obdobím. Proto se jí „může zdát nepatřičné“ vztahovat klasické definice *biedermeieru* k literatuře druhé poloviny 19. století (s. 55), proto za dominantní směr tohoto období autoritativně prohlašuje realismus. Ten přitom prý Podlipské neumožňoval dovádět její díla ke „šťastným závěrům“, a právě pro tento rys ji Vraiová řadí mezi autory označované později jako midcultové (s. 146); její dílo vykládá jako kombinaci realismu s postupy *biedermeieru* a romantismu, a aby jej pojmenovala, utíká se k dobově užívanému termínu ideální realismus. To vše jen znovu ukazuje na to, že literatura druhé poloviny 19. století se prostému „škatulkování“ na školy a směry houževnatě vzpírá; východisko se tu snad spíše než v četných definicích „ideálních realismů“, „*parnasismů*“ či

„novoromantismů“ (jichž jsme byli svědky dříve) nabízí v pojmání období jako kreativního prolínání nejrůznějších směrů a technik.

Přes tyto metodologické obtíže je třeba ocenit, v jaké šíři se Vrajová studia dané problematiky podjala. Tvorba Podlipské je průběžně zasazována jak do kontextů společenských (čtenářská poptávka, snahy spisovatelů o rozšiřování čtenářské obce), tak literárněhistorických. Jednotlivé aspekty její tvorby jsou přitom neustále konfrontovány především s díly jiných významných autorek daného (i předešlého) období; jména Němcová, Světlá, Krásnohorská, Nováková či Preissová se tu skloňují skutečně častěji než jména většiny spisovatelů-mužů. Tím Vrajová na jedné straně zasazuje dílo Podlipské do kontextu, v němž bylo často vykládáno již dříve (jak dokládají četné práce o „přátelství tří“ – Němcové, Světlé a Podlipské), na druhé straně implicitně klade otázku po svébytnosti a specifčnosti literatury psané ženami-autorkami, otázku v dnešní době hojně řešenou a stále naléhavou.

Jak lze vyvodit již ze stručně nastíněného obsahu monografie, je dílo Podlipské v práci interpretováno jakoby „ze dvou stran“. Jeho příslušnost k literárnímu midcultu mohou potvrdit jak jeho přímé analýzy, tak již dobová recepce, popř. změny perspektivy vnímání osobnosti jeho autorky v průběhu času. Je skutečně obdivuhodné, jak rozsáhlý materiál dokázala Vrajová v tomto směru shromáždit. To, že je všechn zúročen asi na stu stranách, s sebou však nese také jistá úskalí. Některé charakteristiky či literárněhistorické výklady Vrajové se mohou jevit jako povrchní až schematické (jako např. charakteristika kritiky devadesátých let 19. století či fakt, že autorka vztahuje historickou prózu Podlipské sice k Herlossohnovi, ale úplně opomíjí Tyla, Vocela, Marka či Chocholouška) a výklad někdy může působit spíše jako jakási volná koláž rozsáhlých citací pramenů jen volně spojených autorským komentářem. Nelze se ubránit pocitu jisté neuspořádanosti, vzniklé paradoxně snad právě ze snahy o strukturalizaci výkladu. Tematické recepční okruhy, jež si Vrajová zvolila za základní rámce svého výkladu (recepce povídek pro děti, historických próz, kritika let devadesátých, recepce egodokumentů atd.), ji totiž neustále vedou k odbočkám porušujícím chronologii výkladu i jeho tematickou jednotu. Vznikla tím nepřehledná mozaika vzájemně souvisejících exkurzů, jež jsou sice propojeny rámci jednotlivých vyšších tematických celků, tyto rámce však nejsou v textu nijak zřetelně vyznačeny. Snad by bylo lépe (odhlédneme-li od možnosti striktně chronologického výkladu – jež se dle mého názoru při sledování proměn recepce konkrétního autora jeví jako zcela legitimní) rámce těchto tematických celků naznačit např. průběžným víceúrovňovým číslováním jednotlivých exkurzů, a strukturu výkladu tak čtenáři zpřehlednit. Nehledě k tomu považuji první část publikace za velmi užitečnou rekonstrukci proměny recepce midcultového autora.

Druhá část knihy se oproti tomu o podobnou soustavnost nesnaží. Je to pět studií, které vzájemně souvisejí jen zaměřením na aspekty přisuzované midcultovému autoru. Přitom jde někdy o sondy rozebírající detailně jen malou část autorčina díla, někdy o studie značně širšího zaměření. Za sevřenější a jasnější přitom rozhodně pokládám skupinu první, do níž lze zařadit první dvě ze zmíněné pěti studií – jedna interpretuje povídku *Česka a Němec* z hlediska vytváření kulturních stereotypů, druhá obsáhle zkoumá intertextové vztahy Podlipské *Virginie* ke *Consuele* George Sandové. Ostatní tři studie nejsou zdaleka tak sevřené a jednotné. Týká se to hlavně třetí z nich, rozebírající vztah Podlipské k literárnímu realismu – nutno říci, že spíše než Podlipskou se Vrajová v této kapitole zabývá Novákovou, popř. autory jinými, Podlipská tu působí jenom jako jakýsi „doplňek“. Předposlední studie zkoumá Podlipské práce vlastně jakožto texty didaktické, tedy „poučující“ a „vyučující“; jakkoli je to (zejména u Podlipské) téma klíčové, domnívám se, že jde o problematiku daleko širší, než daná sonda mohla postihnout. Jako opravdový appendix pak působí kapitola poslední, sledující část posmrtně vydané korespondence Světlá – Podlipská, jež dokumentuje, jak obě autorky uvažovaly o významu okultních nauk v období vzrůstajícího zájmu o ně (tedy během devadesátých let 19. století).

Knihy Jany Vrajové je jistě pozoruhodným pokusem znovu „objevit“ Podlipskou-autorku. Ještě daleko cennější je však dle mého názoru onen fakt, jenž zůstal explicitně nevysloven,

totiž možnost rozpoznat v české literatuře druhé poloviny 19. století specificky fungující „střední vrstvu literatury“ a studovat ji s vědomím této specifičnosti – ať už ji budeme nazývat midcultem nebo zůstaneme u některého z českých synonym. Tak se kniha Vrajové může stát počátkem nového promýšlení a teoretického uchopování problematiky této vrstvy literární produkce.

Jana Vrajová: *Umíněnkyně dobra Sofie Podlipská. Kapitola z dějin literárního midcultu 19. století*. Praha: Akropolis, 2017, 232 s.

Napsal Walther Victor (26. 9. 2018)^{cz/de}

Devátý román redaktora pražského německého deníku Bohemia **Ludwiga Winderera** (1889–1946) **Der Thronfolger** (Následník trůnu), jenž vyšel v listopadu 1937, přijala českoněmecká (státotvorná) kritika jednohlasně pozitivně, ale také jednostrunně jako povedený historický román vykreslující život Františka Ferdinanda d'Este. Jediný nesoulad panoval v tom, zda na titulní postavu nahlížet jako na tragickou figuru, anebo – ve shodě s oficiálním československým narativem – v něm spatřovat čelného reprezentanta „morbidního Rakouska“, takto alespoň hlavního hrdinu románu zhodnotil Paul Leppin. Ze zcela odlišné perspektivy k dílu na stránkách lucemburských německojazyčných sociálnědemokratických novin Escher Tageblatt (27. 11. 1937) přistoupil **Walther Victor** (1895–1971), jenž si položil otázku, čím může být dílo více než dvacet let po sarajevském atentátu aktuální. Celý článek, který je uveden níže, osciluje kolem toho, co Victor skryl do titulu **Der Grund der Gründe** (Důvod důvodů), tj. otázky, „jak došlo k válce a s tím ke všem hrůzám přetrvávajícím ještě do naší současnosti“.

Vzhledem k tomu, že šíření Winderových děl v nacistickém Německu nepřicházelo s ohledem na autorův židovský původ v úvahu a v Rakousku byl Následník trůnu na základě zákona o ochraně tradic před koncem roku 1937 zakázán, reprezentuje tak Victorův hlas po obyvatelích českých zemí (české vydání v překladu Františka Šelepky vyšlo v rámci Knihovny Lidových novin v dubnu 1938) druhou nejpočetnější skupinu čtenářů románu, totiž německé exulanty. Victor, původem z poznaňské židovské rodiny, mezi nimi nepatřil k nejprominentnějším, avšak ani k těm zanedbatelným. Měl za sebou již bohatou politickou kariéru v řadách SPD, do níž vstoupil po návratu z fronty, v letech 1926–1931 ji pak zastupoval v městské radě ve Zwickau.

Politické zájmy se ústrojně prolínaly s jeho novinářskou profesí, postupně prošel redakcemi stranických periodik v Hamburku, právě v saském Zwickau a nakonec v Berlíně, kde ho zastihl Hitlerův nástup k moci. Dva roky se skrýval v ilegalitě, než byl zatčen a krátce vězněn. Ještě roku 1935 se dostal do Švýcarska. Ač zde dlouhodobě spolupracoval s apolitickým časopisem Naturfreund (Victor byl ovlivněn vlnou poválečného vitalismu a dlouhodobě se angažoval v hnutí přátel přírody), byl roku 1938 – krátce po otisknutí recenze na Winderera – kvůli svým politickým aktivitám přinucen zemi opustit. Poslední měsíce před vypuknutím války strávil v Lucembursku, právě v redakci Escher Tageblattu, načež přes Francii odešel do USA.

Nejvyšších met Victorova kariéra dosáhla až po návratu z emigrace do Sovětské okupační zóny roku 1947 (nyní již samozřejmě v řadách SED). V rámci Kulturního svazu pro demokratickou obnovu Německa (Kulturbund zur demokratischen Erneuerung Deutschlands) patřil k propagátorům vytvoření svazu spisovatelů. Následně se stal jeho prvním tajemníkem, přičemž se soustředil zvláště na podporu mladých literátů. Ke stávající publicistické a kritické tvorbě přidal ještě editorskou. Ve čtenářských výběrech, určených často mládeži, se snažil přiblížit díla klasiků, samozřejmě v první řadě marxismu-leninismu (ostatně již roku 1937 se vydal do Londýna pátrat po stopách Friedricha Engelse), za zmínku stojí zvláště ve své době oblíbená řada čítanek klasické literatury Ein Lesebuch für unsere Zeit. K Ludwigu Winderovi se bohužel již nevrátil, a tak druhé německé vydání Následníka trůnu spatřilo světlo světa zásluhou Kurta Krolopa až roku 1984...

Ladislav Futtera

Důvod důvodů Walther Victor

„Neodpuzovalo ho to, co bylo společné, nebál se společného, ale společenství.“

Tato slova stojí v knize, jejíž pozdní vydání nás udivuje a která přesto v této době působí neuvěřitelně aktuálně. Je to biografie onoho muže, jehož zavraždění 28. června 1914 se stalo vnějším podnětem ke světové válce, je to životní příběh arcivévody Františka Ferdinanda Rakouského („Následník trůnu,“ napsal Ludwig Winder, Humanitas Verlag Zürich). Tato kniha, napsaná mužem, jenž již na značném počtu jiných děl prokázal umění pozorovat komplikované charaktery a odhalovat tajemství psychiky, podává formou poutavého románu nutné doplnění ke všem nepočítaným beletristickým, politickým a sociálním zkoumáním, která se zabývají důvodem důvodů: otázkou, jak došlo k válce a s tím ke všem hrůzám přetrvávajícím ještě do naší současnosti. Zde totiž nejde o souvislosti světového hospodářství, o teorie imperialismu, zde se nevychází z politických map, nýbrž se vniká do samého středu člověka, na příkladu jediného muže, jeho života a bytí, se s pomocí mistrovské analýzy jeho povahy zřetelně dovozuje všechno to, co vedlo ke strašlivé světové krizi. Tento muž je také její první zdaleka viditelnou obětí: k pozemské spravedlnosti se druží zákon tragédie, avšak kniha, jež nám o tom vypráví, se stává přímo zdrcující argumentací za demokracii, za společenství lidí a národů, za mír. Proto je tato kniha, již spisovatel skromně nazývá románem, vynikajícím politickým počinem, učebnicí odporující onomu duchu, jemuž máme co děkovat za všechno současné zlo.

Příběh začíná u matky, princezny Marie Annuniaty Bourbonso-Sicilské, která se později provdá za arcivévodu Karla Ludvíka, bratra rakouského císaře Františka Josefa. První dítě z tohoto svazku se vyvede po matce. Je to žena vskutku vražednického charakteru, žena, jejímž ideálem byl čin jejího otce, který jednou nechal postřílet 20000 poddaných, poněvadž nesměšleli tak jako on. Tato žena, v níž se souchotiny páří s nespoutanou, ba řekněme rovnou šílenou ctižádostí, zaseje do svého prvorozence všechny vlastnosti, které ovládají ji samotnou. Sama umírá, jelikož ji strávily její vášně, ale její syn prosadil, co bylo jejím cílem. „František Ferdinand, dítě sotva životaschopné a až do mužného věku souchotinářský kandidát smrti“ se stal „zdravým, silným, ramenatým a násilnickým“. Jak se jím stal, to se dozvídáme na několika stech stránkách této knihy. Zformuje se člověk, který může platit za typ oné třídy absolutistických povah, které neznají nic, vůbec nic jiného než vlastní mocichtivé plány, vlastní pohnutky, pro něž jsou jejich bližní jen předměty, kteří pokládají celé národy za své vlastnictví, pro něž jakýkoliv lidský život kromě vlastního nemá cenu, kteří – sami nesmírně bohatí – netuší, že „existují na zemi milióny lidí, kteří by byli šťastni, i kdyby měli třeba jen odpadky z jeho hostin, že všude jsou zoufalí lidé, hladovějící, ubožáci bez přístřeší, kteří přespávají pod velkoměstskými mosty v páchnoucích podzemních stokách“. A takový zná jen jedno: střílet, plnit, zabíjet.

Vyděšený čtenář tohoto životopisu si pomyslí: Jsou vůbec takoví lidé!?! Copak je to možné? Z nanejvýš záslužné knihy poznáváme děsivou skutečnost, že muž, jenž svou smrtí rozpoutal největší světový požár svých dob, si nic nepřál toužebněji než dosáhnout za svého života tohoto cíle, než být u toho, až začne velký boj. A že tedy žádný život nebyl méně hoděn toho, aby kvůli němu byly nasazeny životy miliónů. Když má poprvé jednat samostatně, říká následník trůnu jednomu úředníkovi: „Víte, já nikomu nedůvěřuji. Kdo se spoléhá na druhé, je ztracený.“ Poté, co ani arcivévodovi není dovoleno v době míru střílet po lidech, prokáže tuto zásadu nenávisti k lidem na všech ostatních živých tvorech. „Svou chuť vraždit si vybouřil při lovu. Velitel pluku se zděsil, když pozoroval mladého arcivévodu na honu.“ Od této první zkušenosti již nebylo cesty zpět. „Všude, dokonce i na lodi, se zlostí vytahoval pušku a mířil, zuřivě střílel po každém zvířeti, které spatřil.“ Vše se jen zhorší, když ho přepadne zděděná choroba. Tu „zamířil ze svého lůžka (!) okénkem kajuty na ptáka a přivřel uspokojením oči, když zasažený pták spadl do moře“.

Jak se projeví takový – je možné ještě říci: člověk? – pokud získá politický, vůdčí vliv? Odpověď je nasnadě. Strašlivě! Přátele nemá. („Dobrý sluha“, řekne jednou, „je možná cennější než dobrý přítel.“) I jeho nadřazení v armádě se mladého muže děsí. Posádka, ve které žije, ho označuje za zuřivce. Vždyť i starý slabý císař, jehož se pokouší stále silněji ovlivňovat, si zoufá nad jeho povahou tíhnoucí ke všemu zlému. Válka, tento „nezbytně nutný konflikt“, se mu jeví být již o mnoho let dříve přímo nejvlastnějším politickým cílem. Již v roce 1909 vysvětluje náčelník rakouského generálního štábu starému Františku Josefovi: „Veličenstvo, následník trůnu je stejně jako já přesvědčen o nezbytnosti války.“ A když toto zvíře v lidské podobě opustí přijímací sál svého strýce, sténá císař, který přitom také nebyl právě svatý: „Co je to za člověka, co je to za netvora, co je to za nebezpečného blázna!“ Nedůvěřuje nikomu, každého žene proti druhému, rozeštvává jednotlivé národy Rakouska-Uherska proti sobě, intrikuje, kde je to jen možné, máje před očima jediný cíl, přitom se zbaběle a uboze třese ve chvílích nebezpečí, rovněž v tom zůstává věrným obrazem všech takových metel lidstva, vyhlíží císařovu smrt, aby pak tím jistěji mohl zažít smrt miliónů. Tak kráčí tento František Ferdinand vstříc kulce, která pro něho byla ulita.

Kniha, ve které toto všechno čteme, se vyhýbá jakémukoliv závěru. Pouze líčí, potud je to skutečně román. Záměrem je předvést konec jako rozuzlení antické tragédie, jejíž dramatické vyvrcholení tvoří zásah nadpozemské síly osudu. Avšak právě zde nemůžeme zůstat opodál jako diváci dojímavého divadelního představení. Sarajevské výstřely totiž pouze vyjevují onu pravdu, že násilí plodí vždy jen další násilí, že to nebylo žádné slepé dílo osudu, co zabilo Františka Ferdinanda, nýbrž jeho vlastní démon. Muž, který nenáviděl společenství, dosáhl ještě ve smrti toho, čím se prostopášně opájel: zkázy. Ale jeho život a smrt je jen novým důkazem, že důvod důvodů nespočívá pouze v dynamice materiálních skutečností, ale především v lidské povaze. Za toto poučení musíme být autorovi této jak zevrubné, tak vzrušující knihy vděční.

Píše Jiří Brabec (3. 10. 2018)^{CZ}

Evě Hahnové učarovalo slovo stereotyp. Do knihy *Od Palackého k Benešovi* (Academia, 2014) sebrala a krátkými komentáři opatřila texty německých autorů nejrůznější provenience, texty čerpané z nejrůznějších zdrojů a nejrůznějších žánrů (publicistika, pamflety, přednášky, vzpomínky, promluvy politiků, odborná pojednání, úřední dokumenty atd.). Soustředila se pouze na projevy (často krácené), které mají demonstrovat kontinuitu zjednodušených, otřelých postojů a ustálených ideologických tvrzení. Stále se opakující slovo „stereotyp“ zastínilo její nesmělé pokusy o historickou analýzu nebo snahu postihnout individuální diferenciaci projevů. Nabízí se otázka, zda si autorka pohodlným opakováním neusnadňuje interpretační práci. Skutečnost, že v jednom nevelkém odstavci dokáže použít slovo stereotyp osmkrát, neodkazuje pouze k chudobě stylu, ale také ke skutečnosti, že se Hahnové boj proti stereotypům proměnil ve stereotypní prezentaci, která dostatečně nedbá historického kontextu, odhlíží od významových proměn jednotlivých pojmů či od tlaků dobových diskurzivních praktik.

V „historickém výzkumu stereotypů“ Hahnová pokračuje v nové publikaci **Češi o Češích. Dnešní spory o dějiny** (Academia, 2018). Již program prezentovaný s entuziasmem a moralistním patosem je výmluvný: „Tato kniha se věnuje dnešní zálibě některých českých autorů v osočujících výrocích o vlastním národu, protože jsou v současné veřejné mluvě jedem s dalekosáhlými následky. Již na první pohled je zřejmé, že polarizují českou veřejnost a politické dění v zemi... Kdo pohlíží na svět brýlemi stereotypů a užívá opovržlivých výroků vůči některým skupinám, nevymaní se z tohoto zlovyku ani ve vztahu vůči komukoli jinému“ (s. 19). „Lehkovážnou mluvu o minulosti“, „hanlivé a urážlivé stereotypy“ autorka nachází v nejrůznějších oblastech, jejichž specifika ji příliš nezajímají (novinářský komentář ke dni, politická úvaha, syntetizující historická pojednání, filozofická reflexe). Tak jsou smotány diskurzy politické, sociologické a historiografické. Před čtenářem se rozvíjí plejáda rozsévačů „jedu“ (Jiří Pehe, M. C. Putna, Tomáš Halík a řada dalších). Nad jejich texty se vznáší autorčin soud – jsou to odsouzeníhodné „stereotypy“. Skutečné problémy historiografie se Hahnové nahony vzdálily. Jde o seriál snadno předpokládaných odpovědí. Tato pohodlnost, s kterou neotřese žádný skutečný problém, znemožňuje, aby zkoumané texty uměla nebo chtěla vůbec přečíst. Příklad za mnohé. Uvede citát: „Jsou to přece Čecháčkové, kteří píší po zdech ‚Židi ven‘ a kteří už se třesou na židovský majetek. Češi se snaží pro Kaufmany [postavy z Radokova filmu *Daleká cesta*, J. B.] aspoň něco nejmenšího udělat. V tom je rozdíl mezi Čechy a Čecháčky.“ A hned následuje její komentář: „Zde nám autor sdělil, že Češi, kteří se nechovají podle jeho vkusu, jsou v jeho očích tak leda Čechy druhé jakosti“ (s. 27). Skutečně jde o „vkus“? Nemyslím, že by Hahnová zastávala antisemitismus, příklad odkazuje pouze na její ledabylý způsob čtení.

Značná část knihy je věnována „stereotypům“, „předpojatým obrazům národa“, které Hahnová našla u Jana Patočky, u historiků Petra Pitharta, Petra Příhody a Milana Otáhalu (Podivena) a Václava Bělohradského. Jde o studie, pojednání, úvahy, které se již dávno staly předmětem veřejné diskuse. Byly odmítány i přijímány. Z těchto recepcí Hahnová sestavila jakési pásmo, které nic nového nepřináší. Autorka pouze prezentuje emotivně motivovaný souhlas či nesouhlas s přepisovanými stanovisky. I tam, kde jí kritici nabízejí klíč k hlubší analýze, nechává to bez povšimnutí. Například si přetiskuje Vašíčkův poukaz k Patočkově apodiktčnosti v úvahách o historii. Hahnová nemá ráda problémy, vidí spřízněné duše a nositele „zla“. Nezajímají ji důsledky Vašíčkových slov o Patočkově „zkoumání hodnotícího horizontu a vztahení české historie k němu“. Připomenutím iniciační role Patočkových projevů, které dostávají do pohybu myšlení o minulosti, ale především o světě, v kterém žijeme, Vašíček, i když nepřímo, odkazuje k diskusím, které provázela Masarykova díla z devadesátých let.

Nebylo málo kritiků, kteří Masarykovi vytýkali, jak není práv historickému zkoumání, jak si upravuje minulost podle svého konceptu. Užívali obdobný slovník, jako používá v boji proti

stereotypům Eva Hahnová: „výroky [autorů stereotypů] neosvětlují minulost a nespočívají na ověřených informacích. Slouží pouze jako ilustrace v předpojatých obrazech národa“ (s. 79). Ctitelka Masaryka z tohoto diskurzu ovšem autora konstruktů „české otázky“ vytěsnila. Dá to dost velkou námahu, zvláště když začne vyprávět o Patočkově interpretaci Josefa Jungmanna. Masaryk byl přece první „drastický“ kritik tehdy do nebes velebeného Jungmanna, jemuž vytýkal nejen mravní pochybení, ale především jeho konstrukt češství. V tom Patočka pokračuje. Samozřejmě zde jde o konstrukt situovaný do jiného historického kontextu. Co mají však společného, je odpor proti typu nacionalismu, který se formoval v průběhu 19. století a s kterým se česká společnost dodnes nevyrovnala.

Hahnová nabízí, co autoři „stereotypů patočkovského ražení“ měli ještě uvést, co si měli přečíst, co si neuvědomili, co přehlédli, co měli opravit a napravit. Někdy by jim stačilo jen málo, jako například Václavu Bělohradskému, který „není osobně zatrpklý či vůči Čechům negativně předpojatým autorem“ (s. 138), ale bohužel používá „hanlivé výroky o selhávajícím českém národě“. Tuto výtku si má čtenář zapamatovat, Hahnová ji opakuje na dvou místech (s. 116 a 138). Polemická vášeň se octne až v poli nechtěné komiky: „Václav Bělohradský však mnohdy mívá leccos české za hezké, i když není lehké to objevit“ (s. 144). „Výrazové prostředky Václava Bělohradského naznačují, že nevnímá omyly jako samozřejmou součást lidských dějin“ (s. 146). A to ho autorka pokládá za „pozoruhodného filozofa“.

Po třech kapitolách, věnovaných Patočkovi, Podivenovi a Bělohradskému, následuje smršť jmen, která s sebou nesou nejružnější témata: Andrej Kiska, Dušan Třeštík, Petr Placák, Jaroslav Hašek, Jiří Gruša, Emanuel Rádl, Josef Pekař, Zdeněk Kalista, Jan Slavík, Rudolf Voříšek, Emanuel Vajtauer, Jaroslav Werstadt, Roman Jakobson, Stanislav Budín, Albert Pražák, desítky osobností, které sotva se nadechly k řeči, už je Hahnová opouští s nemilosrdnými či laskavým oznámkováním. A to ještě stihne pojednat o prezidentské volbě, tělocvičném spolku Orel, o časopisu *Masarykův lid* atd. Nenachází tentokrát jen „módní stereotypy“, ale i vzorné příklady historiků, kteří „uvážlivě“ a racionálně píšou o českých dějinách. Ovšem „pro koho patří integrita osobnosti a badatelská svědomitost k zastaralým ctnostem lidského rodu, ten se bude těžko zajímat o [jejich] životní dílo“ (s. 183). Aby se čtenář správně orientoval i v této oblasti, setká se již na prvních stranách knihy s autorčíným vskutku lichotivým autoportrétem.

Alle jsou uvedeny i jiné příklady hodné následování, dokonce i ze života. Autorka čtenáře seznamuje s příběhem Marka Adama z deníku *Referendum*. Ten při volbě prezidenta váhal mezi Karlem Schwarzenbergem a Milošem Zemanem, ale posléze si uvědomil naše demokratické tradice (nikoli ty stereotypní, falešné tradice neofeudalismu) a volil Zemana. Inu, co k tomu dodat?

Tady není spor o názory, ale o odmítnutí ukázkového diletantismu, apriorismu, chvatného žurnalistu, kterému nejde o přesnost pojmenování, o poznání. Z knihy trčí ideologicky motivovaná snaha mít moc nad interpretací dějin.

Eva Hahnová: *Češi o Češích. Dnešní spory o dějiny*. Praha: Academia, 2018, 268 s.

Sborník „*Mir hat immer die menschliche Solidarität geholfen.*“ *Die jüdischen Autorinnen Anna Seghers und Lenka Reinerová* (2016, „Vždycky mi pomohla lidská solidarita.“ Židovské autorky Anna Seghers a Lenka Reinerová, vyd. Viera Glosíková, Ilse Nagelschmidt, Sina Meißgeier) zahrnuje celkem devět příspěvků studentů z Prahy a Lipska, které vznikly na základě meziuniverzitní kooperace a workshopů vedených **Vierou Glosíkovou**, vedoucí katedry germanistiky na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy, a profesorkou německé literatury na univerzitě v Lipsku **Ilsou Nagelschmidt**. Příspěvky se týkají autorek, které se osobně znaly, obě měly židovské kořeny, komunistické přesvědčení a podobné osudové linie (postihlo je vyvraždění rodinných příslušníků a nucený exil v Mexiku za druhé světové války).

V popředí literárních analýz stojí román *Transit* (1943, Transit) Anny Seghers a povídka Lenky Reinerové *Die Schiffskarte* (2000, Lodní lístek – první verze povídky vyšla již v roce 1962), texty, které pojednávají o exulantech čekajících za druhé světové války v Marseille na vybavení dokumentů potřebných k emigraci do zámoří. Sborník obsahuje celkem devět studií rozčleněných do tří sekcí s názvy *Text und Kontext* (Text a kontext), *Existenz- und Identitätsproblematik* (Problematika existence a identity) a *Sprachreflexionen* (Jazykové reflexe). Příspěvky sborníku přitom jednak hledají a analyzují paralely mezi oběma díly, jednak se věnují vybraným aspektům jednoho z nich. Studie k povídce *Lodní lístek* přitom nabízí mnohé nové interpretační postřehy a odhalují nová literárně historická fakta. Oproti tomu se jeví interpretace *Transitu* na mnoha místech jako zjednodušující, v některých případech shrnují existující poznatky ke zkoumanému aspektu románu, jindy je dostatečně nezohledňují. Čtenář tak snadno nabude dojmu, že *Transit* patří k víceméně neprobádaným textům Anny Seghers. Některé příspěvky, jež si kladou za cíl analyzovat paralely mezi *Transitem* a *Lodním lístkem*, pouze mapují motivicko-tématické shody a rozdíly a neskýtají žádný interpretační přínos. Studie Lenky Volfové *Rollenspiel – Die Suche nach der Identität* (Hra s rolemi – hledání identity) takto srovnává charaktery hlavních mužských postav, Julia Behrend odhaluje ve stati *Die weiblichen Figuren – eine Analyse* (Ženské postavy – analýza) rozdíly v povahových rysech ženských protagonistek. Postřehy k románu *Transit* lze každopádně chápat v celé knize – ať ve studiích, které se soustředí pouze na něj, nebo v komparacích s povídkou *Lodní lístek* – spíše jako impulzy k hlubšímu pochopení textů Lenky Reinerové, které mají s texty Anny Seghers nemálo společného.

K pozoruhodným patří příspěvek Nicolle Schiller a Franze Schollmeyera s názvem *Cafés im Exil und ihre Bedeutung im Leben und Werk von Anna Seghers und Lenka Reinerová* (Kavárny v exilu a jejich význam v životě a díle Anny Seghers a Lenky Reinerové). Autoři zde docházejí k závěru, že kavárny mají v obou textech symbolickou funkci (ve smyslu Pierra Nory) a jsou alegorií společnosti exulantů za druhé světové války. Kavárny jsou svébytným pojítkem mezi emigranty a představují aporický moment mezi setrváním a emigrací.

Do druhé sekce *Problematika existence a identity* patří například studie *Bruchstückhafte mythische und märchenhafte Elemente in Transit von Anna Seghers und in Die Schiffskarte von Lenka Reinerová* (Fragmentární mytické a pohádkové prvky v *Transitu* Anny Seghers a *Lodním lístku* Lenky Reinerové). Studie Karolín Bůžek má nedostatky v oblasti teoretické přípravy; teoretické uchopení mytologie je vratké a autorka neupřesňuje, s jakým pojmem pohádky ve své studii pracuje. V případě nástinu mytologických prvků u Seghers se jedná vesměs o shrnutí existujících poznatků, přičemž odkazy na sekundární literaturu ani zde nejsou vyčerpávající a jsou spíš namátkové. Autorka zcela opomíjí biblickou rovínu románu, která tvoří vedle řecké mytologie důležitou součást jeho mytologického přediava. Biblické motivy přitom rozkrývá například již Hans-Albert Walter ve studii *Anna Seghers' Metamorphosen. Transit – Erkundungsversuche in einem Labyrinth* (Metamorfózy Anny Seghers. *Transit* – pokusy o probádání labyrintu) z roku 1984, o kterou se Bůžek ve svém článku několikrát opírá. Postavení motivu „soukromého anděla“ (Hausengel) v povídce *Lodní*

lístek a dalších dvou povídkách Reinerové na roveň komplexních mytologických struktur v románu *Transit* není zrovna přesvědčivé. Každopádně je ovšem upozornění na „soukromého anděla“, který je zde jednoznačně personifikací jednoho ze znaků pevné lidské osobnosti, důležité v tom smyslu, že zkoumání uměleckého jazyka a obraznosti textů Lenky Reinerové patří k deziderátům. V popředí analýz autorčiny tvorby totiž dosud stály především biografické a historické souvislosti.

Poslední dva příspěvky v oddíle *Jazykové reflexe* se týkají jazykové problematiky. Ondřej Veselý ve svém příspěvku *Prager Deutsch und Lenka Reinerová's Schiffskarte* (Pražská němčina a Lodní lístek Lenky Reinerové) shrnuje rysy tzv. pražské němčiny a provádí z tohoto hlediska fonologickou analýzu zvukových nahrávek projevů Lenky Reinerové. Jedná se o první podrobnější jazykovědný popis autorčina mluveného slova vůbec, čímž je analýza jistě záslužná. Veselý ovšem vykresluje příliš jednotný a statický obraz pražské němčiny, ze kterého mu pak Reinerová nutně trochu vypadává. V závěru studie tak autor opatrně tvrdí, že Reinerová s velkou pravděpodobností v určitých aspektech mluvila přece jen jinou němčinou než německy mluvící Pražané před sto nebo dvěma sty lety. To je stejně nepřesvědčivá hypotéza jako proslulé opačné tvrzení Klause Wagenbacha: „Wenn man hören will, wie Kafka gesprochen hat, dann muss man nur der Reinerová zuhören, denn sie spricht ‚Prager Deutsch‘“ („Pokud chcete slyšet, jak mluvil Kafka, poslechněte si Reinerovou, protože ta mluví pražskou němčinou.“, cit. podle *Närrisch an das Leben glauben. Lenka Reinerová im Gespräch mit Norbert Schreiber*. [Bláznivě věřit v život. Norbert Schreiber vede rozhovor s Lenkou Reinerovou], 2008, s. 34–35).

V příspěvku *Reflexionen zur Muttersprache und Muttermotivik in Anna Seghers' Exilroman Transit* (Reflexe k mateřskému jazyku a motivům spojených s matkou v románu *Transit*) Laura Hofmann pozoruje bipolární strukturalizaci mateřštiny jako jazyka zločinců na jedné straně a jazyka pronásledovaných na straně druhé. Ačkoli se v příspěvku nezabývá Lenkou Reinerovou, bylo by zajisté přínosné sledovat také roli mateřštiny v díle a projevech této autorky – zajímavá je například skutečnost, že v mexickém exilu Reinerová se svým blízkým přítelem a proslulým „zuřivým reportérem“ Egonem Erwinem Kischem mluvila česky, aby si navodili atmosféru rodné Prahy, jak autorka vzpomíná v románu *Hranice uzavřeny* (*Grenze geschlossen*. Berlin: Neues Leben, 1958, s. 282).

Stěžejním přínosem studentského sborníku je určité usouvztažení děl obou autorek, které deklaruje již název publikace. Na to, že je Reinerová autorkou nejen čistě autobiografických statí a vzpomínek na tzv. pražskou německou literaturu, popř. autentickým svědkem historie téměř celého 20. století, ale že jsou její beletristické texty – konkrétně právě *Lodní lístek* – texty literárně hodnotnými, upozornil v roce 2003 Steffen Höhne v encyklopedii *Lexikon der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur seit 1945* (Lexikon německy psané současné literatury od roku 1945, svazek 2. Mnichov, 2003, s. 1020 a násl., zde s. 1021): „...mit der [Erzählung *Die Schiffskarte*] [gelingt] eine epische Dimension schicksalhafter Verstrickungen in Marseille, die einen Vergleich mit Anna Seghers *Transit* nicht zu scheuen braucht“ („V ní [povídce *Lodní lístek*, M. B.] se povedlo vytvořit takovou epickou dimenzi osudových propletení v Marseille, kterou lze bez rozpaků srovnat s románem *Transit* Anny Seghers.“). Od doby citovaného výroku Höhneho se odborná diskuse k Reinerové neposunula o mnoho dále a literárně estetickým kvalitám jejího díla se takřka nevěnovala. Sborník je tedy jedním z prvních pokusů o interpretaci povídky *Lodní lístek* nejen jako odrazu autorčiných životních zkušeností, ale také jako estetického útvaru, který je oprávněně postaven naroveň věhlasnému románu *Transit*.

Viera Glosíková / Ilse Nagelschmidt / Sina Meißgeier (Eds.): „*Mir hat immer die menschliche Solidarität geholfen.*“ *Die jüdischen Autorinnen Anna Seghers und Lenka Reinerová*. Berlin: Frank & Timme, 2016, 102 s.

Píše Marie Škarpová (17. 10. 2018)^{CZ}

U této knihy vydané v loňském roce nakladatelstvím Academia se čtenář zarazí už na titulní straně a nepomůže mu ani nahlédnutí na přední desky či hřbet knihy: tam všude se lze dočíst, že kniha přináší český překlad spisu *Miscellanea historica regni Bohemiae* **Bohuslava Balbína**. Z plánovaných tří desítek svazků ambiciózního literárního projektu se sice Balbínovi podařilo dokončit jen třetinu, ovšem i tak jsou *Miscellanea* textem úctyhodného rozsahu, u něhož lze jen těžko uvěřit, že by ho někdo dokázal vměstnat do jediného knižního svazku. Teprve nahlédnutí do obsahu záhadu vyřeší: publikace nabízí překlad „pouze“ první knihy první dekády **Rozmanitost z historie Království českého**, pojednávající o české přírodě, která byla v latinském originále vydána r. 1679. A obsah se vyplatí dočíst až do konce. Jen tam se lze totiž dozvědět – pokud nechceme listovat více než šestisetstránkovým svazkem –, že kniha v sobě ukrývá překlad ještě jednoho textu, a to páté kapitoly nazvané *O poloze a přednostech Moravy* ze spisu **Mars Moravicus** (1677) Balbínova vrstevníka a přítele **Tomáše Pešiny z Čechorodu**.

Balbínův i Pešinův text pro tuto edici vybavili komentáři a vysvětlivkami Stanislav Komárek, Václav Cílek a Jiří A. Čepelák a nutno uznat, že jejich komentující texty jsou vskutku nepřehlédnutelné. Byly totiž vsunuty přímo do editovaného textu, a to i za cenu „rozbití“ jeho plynulosti, a odlišeny jen vložením do závorek nebo pomocí jiného typu a jiné barvy písma. Výsledkem toho je, že čtenář má při čtení neustále dojem, že autoři komentářů Balbínovi pořád „skáčou do řeči“ (mnohdy ho ani nenechají dokončit větu) a v případě potřeby starého autora sice shovívavě, leč okamžitě doplňují či opravují nebo uvedou na „pravou míru“, jak to s tím či tím – rankeovsky řečeno – vlastně bylo a je.

Modelem pro takto uspořádaný komentář zjevně nebyla ani tak dosavadní ediční praxe jako spíše současná podoba internetových diskusí: k primárnímu textu se všichni zúčastnění vyjádří dle svých přání a schopností a toto vše se pak jednoduše bez jakékoli redakce dá k dispozici čtenáři, aby si to prostě nějak přebral (srov. neúčelné vrstvení vysvětlivek za sebou – např. s. 103, 194–195, 301). Komentáře k editovanému textu v tomto případě nejsou výsledkem týmové spolupráce, ale jde o oddělené příspěvky jednotlivců, které se od sebe liší nejen různou barvou písma, ale také různým pojetím. Komentáře Václava Cílka mají charakter drobných glos, jež jsou s editovaným textem spojeny mnohdy jen volně, doplňují určité zajímavosti či naznačují, jak se to s danou věcí mělo dále (viz např. s. 60, 88, 98, 117, 129). Komentáře Stanislava Komárka se pak převážně pokoušejí o identifikaci Balbínových a Pešinových mineralogických, botanických a zoologických názvů. Nespokojují se přitom s uvedením českého termínu, ale připojují i současný latinský ekvivalent a vedle toho uvádějí i původní latinské pojmenování. Výsledkem je přeplnění editovaného textu až k nepřehlednosti spoustou českých a latinských termínů. Zároveň tím dochází k paradoxní situaci: primárním cílem bylo nabídnout český překlad latinského textu, ten je ale editorem znovu zaplněn latinskými pojmy... Nebylo by účelnější např. uvést novodobou latinskou terminologii společně s českými ekvivalenty v jednom rejstříku? Užitečný rejstříkový aparát, kterým editoři knihu vybavili, by tak mohl být ještě efektivnější. Navíc Komárkova úzkostná snaha o identifikaci všech biologických názvů je občas až nechtěně komická, když např. nabízí zoologické komentáře i v těch pasážích, které se popisu české fauny vlastně vůbec netýkají – viz např. zoologické komentáře u Balbínova konstatování, že pověstný krkonošský duch Rýbrcoul se někdy zjevuje mj. i v podobě ropuchy či krkavce (s. 73).

Jako dosti nešťastné se ukazuje i editorské rozhodnutí převést Balbínovy četné odkazy na sekundární literaturu z marginálních poznámek do hlavního textu a především ponechat je v originálním latinském znění. Nejde totiž o bibliografické údaje v našem pojetí. Balbín např. používá množství neuzuálních zkratk, které by si zasloužily rozepsat. Především však většinou necituje názvy knih přesně, nýbrž je volně parafrázuje; bylo by tudíž více než žádoucí tyto jeho odkazy identifikovat. Nebo snad editoři předpokládají, že všem čtenářům bude jasné, že např. Balbínovo označení *Annalles Bohemici* je odkazem na *Kroniku českou* Václava

Hájka z Libočan, že na jeden a týž spis *Vestigia Bohemiae piae* Balbín odkazuje minimálně trojím různým pojmenováním (*Po stopách zbožných Čech; Stopa zbožných Čech; Stopa svatých Čech* – s. 186, 209, 223 aj.), že *Boleslavská historie a Výťah z českých dějin* jsou dvě různá označení pro týž Balbínův vícedílný text *Epitome rerum Bohemicarum seu Historia Boleslaviensis* atd.?

Pro Balbínovy *Rozmanitosti* je příznačná velká míra intertextuality, jež je vždy pro editora úkolem i výzvou. J. A. Čepelák a S. Komárek se sice pokoušeli o identifikaci Balbínem citovaných textů, žel v úhrnu nesystematicky: citace antických autorů identifikuje J. A. Čepelák velmi pečlivě, a to pomocí systému zkratk uváděných v závorkách přímo v editovaném textu. Citáty a odkazy na neméně četné raně novověké texty a autority jsou v edici identifikovány jen nepřímo, pomocí komentovaného jmenného rejstříku, jež vytvořil S. Komárek. Četné Balbínovy odkazy na jiná jeho vlastní díla nejsou identifikovány vůbec, z přečetných vnitrotextových odkazů jsou identifikovány jen některé.

Situaci mohla jistě zachránit redaktorka publikace Kateřina Křišťůvková. Ta ovšem neuhlídala ani pravopisnou bezchybnost knihy, ani nezvládla redakční sjednocování (např. některá jména v textu nefunkčně kolísají v latinizované i české podobě – Bartholomeus Anglicus / Bartoloměj Anglický; Joannes Victorinus / Jan Viktorin aj.), nemluvě o tom, že nepomohla překladateli J. A. Čepelákovi odstranit některé drobné lapsy, které v jinak velmi čtivém a dobrém překladu ke škodě věci zůstaly (viz např. formulace „všichni, kdo napsali o Krkonoších“ – s. 82; „začátkem zimy jich Čechy naplňují takové zástupy“ – s. 60; „hrad sedí“ – s. 191; „u nejjasnější slavatovské hraběnky Františky“ – s. 384). A redaktorka by si byla bývala mohla též všimnout, že v textu jsou funkčně zcela přetíženy kulaté závorky – používá je jak Balbín, tak editoři a ti do nich vkládají opravdu kdeco...

Úvod k publikaci napsal S. Komárek. Jeho zaujetí Balbínovými geologickými, botanickými a zoologickými výklady je plně pochopitelné a jistě právem vytýká, že tento přístup chybí u českého výboru z Balbínových *Miscellaneí* vydaného v r. 1986. Na druhou stranu se z limitující jednostrannosti editorského přístupu bohužel nepoučil ani on. Vždyť první kniha *Rozmanitosti* zdaleka není jen pojednáním o živé a neživé přírodě Čech. Paleta Balbínových témat je záměrně obdivuhodně široká: kniha nabízí výklady např. i o hospodářství (čtenář se dozví leccos o výrobě skla či papíru, o hrncířství, lázeňství, zemědělství nebo rybníkářství) a obsahuje též četné historické exkurzy z dějin každodenního života zejména šlechty. Také témata jsou řazena jinak, než jsme zvyklí: např. na pojednání o výskytu drahokamů v Čechách navazuje pasáž o bohatství Rudolfa II. a o okázalosti Viléma z Rožmberka, který je jakožto katolík a štědrý podporovatel Tovaryšstva Ježíšova vyličen přímo jako ideální představitel staré české šlechty. Balbínovým primárním cílem zjevně nebylo vytvořit botanickou, zoologickou či mineralogickou encyklopedii, nýbrž podat chválu české země a české kultury. Celý cyklus se ne nadarmo jmenuje „rozmanitosti“ – v Balbínově pojetí jde o synonymum pro bohatství, či přímo hojnost, výjimečnost, pozoruhodnost či podivuhodnost (viz tento pojem v názvech mnoha kapitol). Toho si je koneckonců vědom i S. Komárek, když v jednom z komentářů konstatuje, že Balbínův seznam ptáků Čech byl „vedený možná spíše touh[o]u ukázat faunistickou pestrost oblíbené země nežli úzkostlivou péčí o přesný druhový seznam“ (s. 392).

To, co spojuje tematickou přepestrost první knihy, ale zároveň i celý rozsáhlý projekt *Rozmanitosti*, je kritérium českosti: český původ či sepětí s Čechami. Čechy jsou představeny jako jakási kunstkomora plná vzácných a výjimečných skutečností, jež jsou dokladem štědrosti a přízně přírody, či lépe řečeno jejího Stvořitele. Základní modalitou Balbínova textu je apologie, pokus obhájit výjimečnost a vysokou kvalitu všeho českého, ať už jde o skutečnost přírodního či kulturního původu, a zároveň latentní polemika s „hanlivými zmínkami“ o Čechách všeho druhu. Pomocným rozlišujícím kritériem je přitom neustálé porovnávání s Německem: co českého je totožné s německým, o tom není třeba psát (s. 337, 344, 347, 388 aj.).

Zároveň je v Balbínově textu patrná snaha o významový přepis některých dobových kulturních stereotypů. Pozoruhodný je jeho pokus reinterpretovat příznakově český symbol husy, který měl v katolickém prostředí pejorativní konotace „husitského kacírství“, pomocí odkazu na antiku, jenž tak tomuto „českému“ symbolu dodává pozitivní a zároveň dobově vysoce prestižní význam (viz s. 50). Brilantní je rovněž Balbínova práce s dobově prestižním motivem hledání antických kořenů místní kultury. Snaha dokázat její historické sepětí s antickou civilizací v raném novověku totiž přímo iniciovala žánr tzv. starožitností, a to nejen v Itálii, ale také všude v Evropě, kde bylo možné doložit antické osídlení či přítomnost římských legií. Balbín ovšem nedostatek antických reálií na území Čech neinterpretuje jako deficit, nýbrž naopak jako mimořádnou poctu: sám osud prý Římanům zapověděl vládnout na území mezi Dunajem a Labem (s. 54, 62 aj.). Celý text je ostatně dobrým dokladem Balbínova argumentačního umění. Tak např. se snaží dokázat, že určitý deficit (např. nedostatek přírodních zdrojů soli v Čechách) se za jistých okolností může stát naopak předností (onen nedostatek soli se interpretuje jako důkaz úrodnosti české půdy). Balbínovi tedy rozhodně nešlo o pouhé shromažďování informací a první kniha *Rozmanitostí* není jen „pramen o ptáčích, koních, psech i lidové tradici“, jež „svým obdivem k české zemi, ale i ke Stvořiteli působí okouzlejícím dojmem“ (s. 450), jak se jí pokusil v doslovu charakterizovat V. Cílek.

To ovšem S. Komárka nezajímá. Zaujetí vlastním přístupem a preferencemi je u něj tak výrazné, že mu dovolí bez sebemenšího ostychu přiznat, že úvodní text k edici de facto vytvořil na dvou (sic!) titulech balbínovské sekundární literatury, ve své době sice významných, nicméně dnes už zastaralých (nejnovější zmiňovanou balbínovskou prací je onen výbor *Rozmanitostí* z r. 1986). Na jedné straně tak sice S. Komárek horuje pro vytvoření „balbínologického“ akademického pracoviště (s. 20), na straně druhé je jeho neznalost relevantní odborné literatury vskutku zarážející. Jak jinak si totiž vysvětlit např. to, že se pokouší sestavit chronologii Balbínova života (nazvanou „Tabulka přibližných let Balbínových pobytů“ – s. 21) a přitom zjevně netuší o pracích Anny Fechtnerové, Martina Svatoše a dalších badatelů, neví, že existuje digitální databáze řeholníků z českých zemí raného novověku, o práci s archivními prameny ani nemluví? Vágní a školácky nepřesné formulace „vyobrazení české země z původní Balbínovy knihy“ (s. 41), „olomoucká jezuitská škola“, „vlastenec starého ražení“, „lokální lidový jazyk“, „krásná, ale pro nespecialistu poněkud zašmodrchaná barokní latina“ (vše na s. 18) apod. pak prozrazují neznalost základní historiografické a filologické terminologie. Věc nezachrání ani úporná snaha o rádoby čtivý text, ve kterém se to hemží pokleslými žurnalismy (např. Balbínovi žáci jako „Balbín boys“) a nefunkčními odbočkami, v nichž nás autor poučuje, co je to pověra nebo dokdy Evropané věřili na strašidla.

Zarážející je i Komárkova neobeznámenost s metodologií historické vědy. Proti balbínovským klišé sice velmi horlí, sám ovšem dosavadní stereotypy bohužel spíše petrifikuje, např. když bezděčně přejímá martyrologické motivy balbínovské literatury 19. a 20. století (viz prohlášení o Balbínově „pohnutém životě“ /s. 18/ nebo líčení problémů s cenzurou při vydávání spisu *Epitome rerum Bohemicarum* téměř jako pohádkového boje dobra se zlem /s. 19/). Ke Komárkově horlivému brojení proti pojetí B. Balbína jako „protireformačního tmáře“ (s. 20) lze snad podotknout jen to, že objevuje Ameriku už dávno objevenou... Metodologickou naivitu úvodního textu nezachrání ani rádoby provokativní zpochybnění Balbínova autorství tzv. *Obrany jazyka slovanského, obzvláště českého* – jde totiž o pouhou spekulaci, nijak argumentačně nepodloženou, a navíc si její autor sám protiřečí: na s. 32 sice Balbínovo autorství *Obrany* zpochybňuje, na s. 507 mu ovšem vyčítá, že jen lhal nad úpadkem češtiny.

Charakteristika Balbínovy historiografické metody je odbyta odkazem na studii Kamila Krofity z r. 1938. Že existuje recentní zahraniční literatura, která nabízí četný dobový materiál ke srovnání a navíc se pokouší o zařazení Balbínových starožitnických prací do (západo)evropského kontextu (viz alespoň práce Stefana Benze a Jana Marca Sawilly), Komárek zjevně vůbec netuší. Stejně tak mu ani na mysl nepřijde, že Balbínův text je

znamenitým příkladem učeneckých praxí druhé poloviny 17. století. Že je to výborný materiál nejen pro analýzu dobových představ o přírodních procesech a vzniku světa a jeho principech, ale také pro analýzu dobových technik fixace, způsobů uspořádávání a šíření vědění (to jistě nelze odbýt konstatováním, že Balbínovo „členění do kapitol je dosti libovolné“ /s. 23/, protože neodpovídá současným představám o kompozici odborného textu).

Edici Pešinoва textu S. Komárek předeslal více než stručné *Úvodní slovo editora* (s. 507), v němž se čtenář dozví snad jen to, že pešínovské bádání autor tohoto textu vůbec nezná a asi ani nepovažoval za nutné se s ním seznámit. Na analýzu odlišností Pešinoва a Balbínova textu, které nespočívají jen ve volbě odlišného regionu (Čechy a Morava) a rozdílném rozsahu (Pešínovo pojednání je nesrovnatelně stručnější), si tedy budeme muset počkat. Text nazvaný *Ediční poznámka* je pak spíše nechtěnou parodií ediční zprávy; ostatně editorské informace jsou nesystematicky roztroušené v celé úvodní stati (asi nejvíce jich je v textu nazvaném *Poznámky k nomenklatuře a grafickým jednotlivostem* a už sama formulace tohoto názvu mluví za vše). Ještěže je součástí knihy CD s fotokopií starého tisku Balbínova textu...

Komárkovo zaujetí tématem je sice zjevné, ale k ediční práci mu evidentně chybí odborná průprava a erudice i základní znalosti textologické práce. Takovýto upřímně nadšený diletantský počín bychom očekávali na soukromém blogu, ne však v knize, jejíž vznik byl finančně podpořen Ministerstvem kultury ČR a kterou vydalo nakladatelství zaměřené na vydávání vědecké literatury. Situaci snad mohl zachránit poctivý erudovaný lektorát knihy, ovšem pouze za předpokladu, že by lektor nebyl zároveň autorem jejího doslovu a autorem části komentářů, jako je tomu v tomto případě. Že by se v dotyčném nakladatelství neměli na koho s lektorováním knihy obrátit?

Edice první knihy *Rozmanitosti z historie Království českého* Bohuslava Balbína je tak především exemplární ukázkou toho, jak je v současné české nakladatelské praxi podceňována ediční a redakční profesionalita a jak přehlížená je filologická, resp. obecně humanitní vzdělanost. K přání S. Komárka dočkat se brzy „komentovaného a přesného českého překladu všech svazků Balbínových Miscellaneí“ (s. 20) se nelze než připojit. Spolehlivé kritické vydávání Balbínových *Rozmaností* – navzdory právě vydanému svazku – totiž bohužel stále ještě nezačalo...

Bohuslav Balbín: *Rozmanitosti z historie Království českého*. Přel. Jiří A. Čepelák, komentáři opatřili Stanislav Komárek, Václav Cílek a Jiří A. Čepelák. Praha: Nakladatelství Academia, 2017, 614 s.

140. výročí narození pražského prozaika, básníka a kritika Paula Adlera (1878–1946) připomíná letos několik počinů, mj. jednosvazkové vydání jeho próz v edici Clause Zittela a Fabiana Maucha pod titulem *Absolute Prosa* (Düsseldorf: C. W. Leske) nebo „1. mezinárodní konference o Paulu Adlerovi“ v Drážďanech 27. – 29. září s hlavním titulem „Paul Adler (wieder-)entdecken – Bilanzen und Perspektiven“. Název tohoto setkání naznačuje, jak obtížně lze stále vymanit vnímání Adlera ze schématu objevovaného zapomenutého autora – v této roli je takřka kanonizován. Jedním z podnětů pro jeho uchopení ne primárně v souřadnicích centra a periferie přitom může být rozsáhlá monografie **Annette Teufelové** *Der, un-verständliche Prophet. Paul Adler, ein deutsch-jüdischer Dichter* (Drážďany: Thelem, 2014). Pro úplnost připomeňme, že autorka je také editorkou komentovaného vydání románu *Nämlich* (Drážďany: Thelem, 2017).

Zatímco Max Brod a další současníci zdůrazňovali nepříliš určitou „profétickou“ náplň Adlerova psaní a kárali „dábelskou“ excesivnost jeho stylu (M. Brod: *Pražský kruh*. Akropolis, 1993, s. 81), který se vymyká popisu, usilují některé novější práce o prosvětlování nábožensko-filozofických intencí Adlerova díla (Jürgen Egyptien), jeho místa v kontextu tzv. židovské renesance (Daniel Hoffmann), německého expresionismu (Heidemarie Oehm) nebo modernistické kritiky jazyka (Erich Kleinschmidt). Annette Teufel na tyto studie navazuje a trefně podotýká, že dosud vždy šlo o pojednání jedné ze tří stěžejních prozaických knih (cyklus povídek *Elohim*, 1914; romány *Nämlich*, 1915, a *Die Zauberflöte*, 1916) a nikoli širších souvislostí Adlerova díla, které mohou jeho poetiku i dílčí aspekty textů osvětlit nově. To je cílem Teufelové – a namnoze se jí to daří přesvědčivě a přínosně. Vychází přitom z důkladné znalosti archivních materiálů a Adlerova díla od juvenilní novoromantické lyriky přes nacházení vlastního stylu v prózách předválečných až po mnohvrstevné kompozice zmíněných tří děl a menší texty předcházející Adlerovu literárnímu odmlčení v roce 1921. Zároveň jejímu výkladu udávají směr jasně zformulované a na Adlerových textech názorně rozvíjené interpretační teze.

Nevyhnutelné je porovnání s první adlerovskou monografií vlámského filozofa a publicisty Ludo Abichta *Paul Adler, ein Dichter aus Prag* (1972). Zatímco Abicht líčí Adlera právě jako „básníka z Prahy“ a v počínu objevení zapomenutého básníka ze ztraceného teritoria německé kultury se soustředí na biografii a bibliografii, sleduje Teufelová především cíl interpretace literárního díla a již v první kapitole o lyrických prvotinách zdůrazňuje Adlerův odstup od dobového pražského literárního provozu, navzdory obdobně novoromantickému ladění jeho rané tvorby. Vzhledem k prominentnímu postavení Rilka v prostředí generace „Jung-Prag“ lze nicméně těžko odhadovat, že by „pražská literární společnost tohoto nového ‚romantika‘ jistě přijala neméně přátelsky, jako předtím přijala Reného Rilka“ (s. 45) a je otázkou, zda se pozice „básníka z Prahy“ nejeví jako „potenciálně zajištěná pozice“ (tamtéž) spíše našemu zpětnému pohledu. Právě „pražskou“ kontextualizaci považuji – ještě před absencí rejstříku – za hlavní slabinu knihy Teufelové. Jsou zde faktické chyby, např. čteme opakovaně o židovského spolku „Barissa“ (s. 109 aj.; místo „Barissia“), významné „letáky“ *Frühling* jsou uvedeny jako *Moderne Flugblätter* (což byl podtitul od třetího čísla), časopis *Wir* se skrývá pod názvem *Deutsche Flugblätter für die Künste* (zkomolenina podtitulu *Deutsche Blätter der Künste*; obojí s. 34). Praha kolem roku 1900 je sice jaksi v souladu s územím bádání, nicméně ploše popsána jako „periferie kulturního života“ (s. 28); bylo by snad vhodné naznačit četná propojení s vídeňskou i berlínskou scénou, vzhledem k nimž by se třeba zmiňovaný odchod lokálního kritika Alfreda Klaara do prominentního berlínského *Vossische Zeitung* nejevil až tak překvapivě. Tvrzení, že „antisemitské útoky přicházely v ‚německé Praze‘“, tj. v prostředí německy mluvících Pražanů, „nanejvýš ze strany českého ‚lidu“ (s. 109), uvedené jako argument pro chladnější přijetí politického sionismu pražskými židovskými intelektuály, opomíjí např. výrazné střety v prostředí německých univerzitních spolků či pozdější divoké protesty studentů proti volbě židovského historika Samuela

Steinherze rektorem německé univerzity. Gustav Janouch je prezentován jako nezpochybněný zprostředkovatel Kafkových výroků (např. s. 47, 471).

Teufelové nicméně naštěstí nejde o charakterizaci Adlerova „vrcholného“ literárního díla prostřednictvím pražského prostředí. Přesvědčivě ukazuje, že směrodatné inspirační zdroje našel Adler mimo Prahu, v době sedmiletého putování po Evropě (1903–1911) a posléze v Berlíně i umělecké kolonii na drážďanském předměstí Hellerau (žil zde v letech 1911–1921 a 1923–1933). Namnoze přitom opravuje stylizované obrazy ze života básníka – například Abichtovo romantizující líčení alpského putování Adlera s přítelem Jakobem Hegnerem. Zatímco je Adler podnes často zmiňován v kontextu hellerauské kolonie (či dokonce jako spoluzakladatel), Teufelová ukazuje, že důležitější roli pro Adlera hrál vzor Theodora Däublera, vztah k Martinu Buberovi a Berlín (1911–1912), k němuž našel pro expresionistickou generaci typicky ambivalentní vztah (velkoměsto jako životní prostor avantgardy i jako zdroj odcizení člověka) a posléze zde poznal hlavní zastánce své tvorby, Ericha Barona a Carla Einsteina. Do Hellerau Adlera zjevně nevedlo nadšení pro ideové pozadí „zahradního města“, ale nabídka Baronova, aby se v Drážďanech ujal vedení *Neue Blätter* a pracoval na překladech milovaného Paula Claudela. Adler si od toho sliboval etablování v německém literárním provozu i vlastní spisovatelský úspěch. Nic z toho se ostatně nenaplnilo – což Adlera snad tím spíše obrátilo k vlastní tvorbě, od konce roku 1914 definitivně nezávislé na dobových vzorech.

Einsteinova poetika autonomního básnictví Adlerovo myšlení o literatuře výrazně ovlivnila. Einsteinovy poetologické reflexe také pomáhají Teufelové jako stěžejní „tmel“ v samostatné kapitole rekonstruuující Adlerovy „Poetologické pozice“ na základě jeho recenzí knih Maxe Broda, Georga Munka, Theodora Däublera, Gerharda Hauptmanna a dalších nebo korespondence s Alfredem Paquetem. Pozoruhodně je doplňuje komentář o poetologických implikacích povídky *Das Einhorn*. Dokresluje Adlerovo odmítnutí mimese a psychologismu v literatuře, jeho kritiku zdánlivě autentického zprostředkování autorova prožitku prostřednictvím básně, i jeho důraz na význam tvůrčí myšlenky – logu – stojící v centru a vyzařující z textu. Díky ní se „absolutní próza“ stává silou podněcující čin, přesahující u Adlera dalece revoluční jednání v politickém smyslu. Teufelová ovšem rozvíjí představu takového jaderného „slova“ ve vztahu k celkové koncepci Adlerova díla, jež je dle ní soustředěno kolem jednotného revolučního a mesiánského logu. Interpretovaná tři díla tak otevírají různé perspektivy pohledu na kritickou situaci a možnost změny člověka i světa: Román *Nämlich* představuje antropologii moderního člověka, v níž dichotomie dobra a zla přestává hrát roli, resp. vyzývá k překonání. Teprve díky němu může člověk prolomit tragický řetězec událostí, jenž v románu *Die Zauberflöte* charakterizuje celé dějiny lidstva, aby byl opět nastolen mytický stvořitelský pořádek světa, o němž v rozmanitých variacích vyprávějí povídky cyklu *Elohim*.

Tolik ve zkratce Teufelové formulace poetické mytologie Adlerovy. V obšírných výkladech jednotlivých textů přitom nevěnuje pozornost jen jejich motivicko-tematické rovině, nýbrž pozoruje jejich jazyk (např. ukazuje, jak se v neologismech a posunutých významech slov zračí důvěra v tvůrčí, ba stvořitelskou sílu slova) a poetologicky relevantní místa. Z dílčích biografických i tematických momentů jejího výkladu je patrně nejvýraznější vztah Adlera jako autora i myslitele k židovství. Je zachycen v jeho rozporuplnosti i časových proměnách. První fáze vztahu k Buberovi je ve znamení sdíleného vztahu k mysticismu a nesouladu ve věci nacionalismu: V židovství se pro Adlera koncentruje obecně lidská zkušenost existence v nevykoupěném světě. Právě jako žid chce usilovat o nastolení „jednoty“ a překonání odcizení či jakékoli rozpolcenosti a zůstává zastáncem německo-židovské kulturní symbiózy. V dopisech Buberovi začátkem třicátých let ujišťuje, jak je mu vlastní rozhovor i polemika s (židovským) Bohem, ale zároveň se označuje za „a-teistu“, neboť úkolem zodpovědného člověka je jednat tak, jako by Bůh neexistoval (coby instance zasahující do chodu lidského světa). To nakonec nevyklučuje zdánlivě opačnou perspektivu Adlerova eseje *Glauben aus unserer Zeit* (1916), podle nějž má moderní člověk, který navzdory všemu úsilí Boha nenalézá, jednat, „jako by Bůh existoval“ (coby instance zaštiťující pořádek stvoření).

Knihy Annette Teufelové nabízí osobitou a v Adlerových textech dobře ukotvenou interpretaci jeho díla. Ponechává prostor pro další zkoumání – lepší pozornosti může se dostat mapování Adlerova místa v kontextu pražské moderny kolem roku 1900, víceméně nepodchyceny zůstávají souvislosti jeho publicistické tvorby ve dvacátých a třicátých letech, zejména množství článků pro *Prager Presse*, podobně jako motivy a okolnosti vydání tematického čísla *Die Aktion* věnovaného Paulu Adlerovi v červnu 1916. To však nic nemění na tom, že jakýkoli další příspěvek k adlerovskému bádání bude vstupovat do nepochybně přínosného rozhovoru s touto publikací.

Annette Teufel: *Der ‚un-verständliche‘ Prophet. Paul Adler, ein deutsch-jüdischer Dichter*. Dresden: Thelem, 2014, 536 s.

Napsal T. G. Masaryk (31. 10. 2018)^{CZ}

*Cyklos přednášek **Jak pracovat?** vycházel původně (podle zápisů jednoho z posluchačů) v prvních dvou ročnících slovenského měsíčníku Hlas od října 1898 do srpna 1899; v prosinci 1924 byl přetištěn v Masarykově sborníku (1, 1924/25, č. 3, s. 256–293). První samostatné knižní vydání, které Masaryk již autorizoval, připravil V. K. Škrach (Praha: Čin 1926). Následující pasáže vybíráme aktuálně z těchto úvah a napomenutí TGM – které jsou součástí 24. svazku Spisů (Hilsneriáda. Texty z let 1898–1900; v tisku), jež řídí redakční rada vedená Jiřím Brabcem a vydávají Ústav T. G. Masaryka, o. p. s., a Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.*

lm

Jak pracovat? **T. G. Masaryk**

Teorie a praxe. Motivy práce

[...] Pojem teorie se zaměřuje s blouzněním. Kdežto ve skutečnosti jde o přesné, vědecké myšlení. A na druhé straně: je skutečně všechno praktické, co domnělí praktikové prohlašují za praxi? Pak by se nikdy nestal bankovní krach. Mnozí praktikové jsou nadměru nepraktičtí. Zajisté nebudeme odsuzovat teorie, když nepřináší užitek hned. My nemyslíme pro okamžik. Vůbec by myšlení nebylo možné, kdybychom nemyslíli pro budoucnost. [...] Na druhé straně heslo „život“, jak se hlásá, je příliš neurčitě. Je myšlení mimo život? Jestliže člověk musí myslit a myslí, je to projev životní. Nanejvýše se může žádat jistá harmonie.

[...] Dělejme tedy rozdíl mezi viditelnou a neviditelnou prací. Ne všechno, co se vidí, je pravé a skutečné. To znamená neupadat v materialismus a mechanismus. Konečně nebudu odpírat tomu, že je dnes jistá rozplizlost v práci vědecké, jisté oslabení energie vůle. Mnozí přičítají to všechno přílišnosti práce intelektuální: přetížení rozumu. Já mám pochybnost, že by všechna ta neurčitost světa měla kořen v přílišné teorii, spíše ve špatné teorii, ve špatné metodě. Jestliže diletanté chtějí nemyslet, aby se vůle neoslabila, já myslím, že slabost ta pochází nikoliv z myšlení přílišného, nýbrž z nemravného života. [...]

Jaký je charakter vědecké práce?

Především přesnost je charakteristická. Tento pojem přesnosti dostáváme teprve z práce samé. Člověk, který nepracuje vědecky, nemá de facto ponětí, co je přesnost práce, jako slepý o barvách. Obvykle proti vědě mluví právě ti, kdo jí nejméně rozumějí.

Co je to tedy ta exaktnost, to lze opsat jen per analogiam. Je to ta bezpečnost – chceme-li to srovnat –, jakou dříve a dosud hledali lidé v daném slovu. Příklad, to bylo zárukou jistoty. Práce vědecká je nepřetržitá přísaha, je ustavičné hledání a konstatování pravdy; mít vědomí této pravdy a mít schopnost tuto pravdu dokázat jako pravdu, to je ta přesnost. [...] Vědecky pracovat znamená být pozorným. Dej pozor! Jiného logického pravidla není. Celý experiment není než dávat pozor. A to není jen intelektuální vlastnost, nýbrž i mravní: konstatovat pravdu, neklamati ve vědě sebe ani jiných.

[...] To dodržování času je již veliká věc, nejen intelektuální, ale i mravní. To znamená dostat slovu. Pozorujme jen, jak si u nás v „maličkostech“ nevážíme této přesnosti. Náš řemeslník desetkrát slíbí a nesplní. To není „maličkost“. To je charakter celého národa, charakter celých tříd. To je nepřesnost mravní i rozumová. Nebo moderní fabriky, moderní průmysl, jak vychovává společnost! Moderní obchod, to je docela něco jiného než starý. Mezi anglickým

kupcem a ruským je rozdíl jako mezi dnem a nocí. Zde samá lež, samé hádání – u anglického kupce přesnost; tolik to stojí, a dost. [...]

Třetí znak vědecké práce je, že je eo ipso drobná a jen drobná práce! [...]

Co je vzdělání všeobecné?

[...] Není sumou vědomostí, sice by konverzační slovník byl nejlepším prostředkem vzdělávacím. Lidé s takovým encyklopedickým vzděláním nám neimponují. Všeobecné vzdělání není sumou vědomostí, protože vědění je organismus, něco živého. To jsme my, kteří myslíme, pracujeme, a všeobecné vzdělání – to je ten celý člověk, popřípadě celá daná společnost. Proto jde o vědění organizované, spojené jedno s druhým. Dále všeobecné vědění je něco vyššího než jednotlivá věda, proto všeobecné vzdělání není učeností, přeuceností. Ta je obvyčejně údělem specializace, méně všeobecného vzdělání. Ne o účelnost běží, ale o živé, organické vědění, přirozenou vševědoucnost.

Každý všeobecný vzdělanec má vedle toho být odborníkem; tím nabývá přesnosti. Jen tou měrou, kterou je zároveň specialistou, vyhýbá se diletantismu, který bývá údělem všeobecného vzdělání. Proti diletantismu je jediným lékem specializace. My všichni do jisté míry jsme diletanty, pomáháme si v rozličných oborech populárními spisy, ale nesmíme se klamat, že pokud není správné metody při tomto všeobecném vzdělání, jistá nedovzdělanost, polovičatost snadno se stává údělem každého, kdo o toto všeobecné vzdělání usiluje. Právě dnes je veliké nebezpečí státi se polovzdělanec. Diletant je člověkem jen předmluvy, jen titulního listu, to je ta povrchnost. Diletantismus je rakovina nejen rozumová, ale i mravní; má špatný vliv na charakter. Vzdělání, jak z nás dělá člověka, může z nás udělat i nečlověka. Je vzdělání dobré i zlé. Vzdělání se často stává požitkářstvím a užívá se ho často jako stimulans, jako černé kávy. Lék proti tomu: pochopit, co je to přesnost práce, co je to práce v malém. [...]

Jak číst?

Předně: číst tak pozorně, že vystihneme všechny myšlenky spisovatelovy.

Za druhé: při pozorné četbě musíme vystihnout jeho metodu. Ten způsob práce mozku, ducha spisovatelova, jak k tomu přichází, i když to nepovídá.

Za třetí: kdo dobře čte, čte mnoho mezi řádky. Kdo nedovede číst mezi řádky, vůbec nepochopí knihy. Ze čtení poznáváme člověka. Někdo se v knize schválně ukazuje jako člověk, pak to není nesnadné; ale i když studujeme Newtona, poznáváme člověka. To je právě čtení, pak je nám kniha živá, a my sami čteme živě.

Podrobnější rady byly by: dělat si výtahy. Překládejme každý nějakého autora, snažíce se, abychom vystihli originál. Překládal Goethe, Tolstoj; tu se nutíme k takovému pronikavému čtení. Prospěšné je dále dělat si ke knize index. Snažit se vystihnout všechny hlavní body. Takovéto čtení je hygiena mozku – mozkocvik. Dobře je každý rok aspoň jednou, třeba jen malé pojednání, tak pozorně pročíst.

Nebo dále: je prospěšnější značit si v knize, či neznačit? Možná že jedno i druhé v něčem prospívá. Myslím, že značit v knize má mnohé výhody, věci důležité barevnou tužkou, věci méně důležité obyčejnou tužkou. Já neměl nikdy čisté knihy. Za léta se mi vyvinula celá abeceda zvláštních značek. [...]

O knihách

[...] Kniha je člověk, je více, je duší člověka; jistě kniha dobrá. Na takovou dobrou knihu můžeme pohlížet jako na dopis člověka moudrého, milý, snad obšírný, ale poučný; ovšem

dopis tomu, kdo dovede číst. Kniha je nejlepším přítelem. Jsme knihami spojeni s duchy všech národů a dob. V knihovně dobře vybrané jsme jako ve věčnosti; ztrácí se historie, máme tu nejstarší a nejnovější myšlenky jednu vedle druhé, postihujeme, že člověk je nejen bytostí historickou. Každý vzdělanec má mít svou zvláštní knihovnu, svou docela osobní. Pověz mi, co čteš, a já ti povím, kdo jsi. Máme mít knihy, nejen jako prostředky při práci, ale máme každý mít autory milé, své; zde si můžeme vybírat společnost lépe než ve světě, a aspoň jednoho autora měj každý svého a toho čti často a často. Autor, který se dá přečíst jednou navždy, není ten pravý. [...]

Samota

Chtěl bych povědět slovo pro samotářství a pro samotu. Člověk, když chce myslit, musí vyhledávat samotu, být samotářem. A snad právě ve městě máme lepší příležitost myslit než na venkově. Ve městě může člověk žít jako na poušti.

O sebevzdělání

[...] Rozumí se samo sebou: vzdělání všeobecné, vzdělání, po kterém každý myslící člověk prahne, musí být světové. Ale to neznamenaá těkat po světě, politický národní kosmopolitismus, nýbrž pochopit svět z našeho českého hlediska. Goethe pravil: „Svět, ať je sebevětší a obsáhlejší, není koneckonců nic jiného než rozšíření naší bytosti a nepodává nám více, než podává naše bytost.“ To je pravda a platí to také pro nás, a právě pro nás. My světovosti nedosáhneme cizí pomocí, nýbrž musíme si jí dobýt prací vlastní; právě ze svých poměrů musíme udělat poměry světové. Český národ se musí stát světovým, česká otázka musí být světovou, a to se stane jen naší vlastní prací. [...] Malý národ nemůže se měřit s velkým, ale právě proto musíme o to usilovat, aby naše vzdělání všeobecné, čím světovější, bylo zároveň tím národnější, tj. pochopením pravého ducha českého a naší historie. Tedy zkrátka pracovat k tomu, abychom dosáhli vzdělání skutečně národního. [...]

My velice často působíme právě tím, čím působit nechceme, a je jisté, že při nejlepším vypuntíkování svého plánu na jiné lidi působíme ne tím, co jsme vyspekulovali, nýbrž celým svým charakterem, celým svým životem, a snad tím životem víc. Každý z nás působí svým životem víc než svou filozofií. Ale tím nutnější je dbát o tento program, aby ten náš charakter, to naše úsilí byly určitě soustředěny. [...] Ale nestačí žít pořád v té mlze, nýbrž těm tužbám my musíme propůjčit slovo a program. Naše životní práce záleží v tom, že jednak pořád takto usilujeme snažně vpřed, bažíme a dychtíme, a na druhé straně přitom zase ta perná práce, to vypracování toho životního programu. Jedno druhého nevyklučuje a jsme vždy zabezpečeni, máme-li takový určitý program.

Vzdělání sociální a politické

[...] Je-li tedy politika vědou a praxí přesnou, který je hlavní problém politický pro myšlení teoretické? K tomu je odpověď jedna a jen jedna: je jediný problém politický, sociální, historický, totiž ten, pochopit poměr individua ke společnosti, jinými slovy: problém individualismu a kolektivismu, vyložit, čím se individuum stává bytostí společenskou; to pro praxi znamená, jak se individuum k celku společenskému má chovat, jak vsahovat v pravomoc, v obor činnosti jiných individuí? [...] Vyanalyzovat, co je v individuu společenského, to je proto těžké, že naše vědomí je čistě individuální, že my ve svém vědomí nemáme nic kolektivistického. Odtud tedy stálý spor individualismu a kolektivismu. Tu neběží toliko o hospodářský individualismus – kolektivismus, nýbrž o noetický, metafyzický problém: čím je individuum zároveň společenskou bytostí, které jsou povinnosti individuální a které sociální?

[...] Po stránce logické je otázka: do které míry mám pravdu já a všechno to, čemu mě učí logika (podstatně individuální), a pokud má pravdu kolektivum? V praxi samé se řeší tato

otázka tím, že se uznává princip majoritní, pravda všech se nedá určit, a proto se to určuje přibližně majoritou poslanců.

To není jen v parlamentě, nýbrž víceméně všichni se podřizujeme většině: většina to řekla. Co je minorita, co je individuum? Je třeba vytknout pravidla, podle kterých se pravda určuje. Pravda není závislá na majoritě, je výsledkem práce individuální; proto pořád se určují práva, tj. pravda minority, proto dnešní problém pro parlament je: učinit takový řád volební, který by zaručoval mínění celku. Otázka je, jak zaručit politickou, a nejen politickou, nýbrž v každé práci odbornou znalost. Pokročilejší politikové se neklamou, že v politice princip majoritní je docela něco přechodného, je to první pokus přivést k platnosti mínění celku. [...]

Po stránce etické stejně je otázka, jak pravda závisí na mase. Je pravda to, co majorita odhlasuje, či to, co mi individuální svědomí káže? Odtud rozpory individua proti mase; anarchismus proti socialismu.

Rozumí se tedy, že zde pro člověka myslícího nastává úkol dobře psychologicky analyzovat tento poměr individua a celku. Individualismus je po mém soudu mnohem oprávněnější než kolektivismus, který by úplně ničil vědomí a svědomí individua; s tímto nazíráním v praxi souvisí ještě zbytek starého nazírání na politické vůdce, že by tito vůdcové měli nějaké vědomosti nad jiné lidi vzácnější. Je to zvláštní politický okultismus, žrečství, augurství, jako by poslanec, když je zvolen, najednou více věděl než předtím; je to nazírání, jako by znalost politická byla něco ne lidského, ale nadlidského. [...] Postavení vůdčí dá se i při demokratickém smýšlení uznat, ale nesmíme v něm vidět nic nadpřirozeného. Při takovém nazírání se bude vůdce kritizovat, a tím celek získá. [...] Tedy problém, jak si nadšení zachovat při zdravém a jasném rozumu. Havlíček je člověk nadmíru nadšený, hotový obětovat vše, a přitom ustavičně naléhá na kritiku a jasnost myšlení a zejména dovozuje, že bez jasnosti ani nemůže být náležitého nadšení; bez jasnosti to bude vášeň slepá, fanatismus. Neruda praví: ne slepá, ale uvědomělá láska je pravá. [...] Bez nadšení ani kritika by nebyla možná. Starší páni jsou v majoritě, a majorita má všechny prostředky stíhat mladší generaci. To, co platí o nadšení starých, platí též o nadšení mladých. Nemáme jiného měřítka než logiku a opět logiku. Kde není kritizování, zavládá autoritářství, a to je hrob všeho myšlení ve vědě i v politice. [...]

Úkolem každého vzdělance je, aby lid vzdělával a vzdělával také sebe sám. Styk každého jednotlivce s masou je dobrý. Nevím, jak se lidé mohou postavit před své voličstvo a udělovat mu rady a nechtít se zároveň od něho mnohému naučit! Ale to je právě umění naučit se od masy něčemu. Kdyby se ovšem odborník chtěl učit teprve od lidu v odbornictví, to by byl ztracen; musí dovést říci: tomu nerozumíš.

[...] Co se taktiky týče, nemůže být otázka pro nás, zda radikálně či méně radikálně, nýbrž otázka je předně: je-li to správné, či ne, a pak teprve, jak stát podle přesvědčení a temperamentu na této své pravdě. Nedat svého přesvědčení potlačit spolkem, stranou, ničím. Opírat se tomu ustavičnému kompromisování, které vidíme všude a všude v Čechách. My dnes jsme zase tam, že mezi nejkrajnějšími směry není žádného rozdílu. [...]

O kompromisu

[...] Každý kompromis je zlý. Kritická otázka při kompromisování je, jde-li o zásadu, či o věc indiferentní. Je-li zásada v nebezpečí, je kompromis mravně nepřijatelný. A ze zkušenosti víme, že takových příležitostí, kde by šlo jen o věc indiferentní, je málo. Kompromis nejčastěji proto znamená slevnění ze zásad, a vzniká tak ten etický a politický diletantismus, který vidíme u nás. Voličstvo u nás stejně odhlasuje rezoluci radikální jako snad za hodinu konzervativní; mase voličstva se nedivím; člověk z venkova tomu nerozumí, nemá na těch věcech žádné účasti, vždyť dvakrát v životě uslyšel politickou řeč, ale právě inteligence to dělá; je to otázka velmi úzkého kruhu inteligence.

Tu nezbyvá, má-li se stát obnova, než počít tím, že si osvojíme každý náležitě politické vzdělání a že budeme mít víc odhodlání stát v pravdě, nebát se toho, říci mínění své, než se to dnes děje. Nepochlebovat národu a neříkat: národ chce to a to. Prostě poctivost žádá, abychom poměr individua a celku určovali jinak, než se to děje.

Píše Lucie Merhautová (7. 11. 2018)^{cz/de}

Maria Stona (vlastním jménem Maria Stonawski, provdaná Scholz, 1859–1944) byla především na přelomu 19. a 20. století poměrně známou německy píšící básnířkou a spisovatelkou z rakouského Slezska, početnou beletrii publikovala i v meziválečném období. Po druhé světové válce byla připomínána okrajově, zcela zničen byl zámek v Třebovicích (dnes součást Ostravy), který spolu s přílehlým velkostatkem v šedesátých letech 19. století zakoupil otec Josef Stonawski, zkáze podlehl i rodinný archiv. Odborný zájem o Marii Stonu se probudil až v posledních dvou desetiletích. Žánr časopiseckých studií, slovníkových hesel či konferenčních vystoupení přesáhl v roce 2014 univerzita v Opavě vydáním objevené publikace **Martina Pelce Maria Stona und ihr Salon in Strzebowitz**, která spisovatelčin život osvětluje v mnoha neznámých detailech a souvislostech, a to díky důkladnému archivnímu průzkumu v Opavě, Ostravě, Brně, Kodani, ve Vídni, v Německu a ve Švýcarsku. Pelcovi se podařilo soustředit množství dopisů různým adresátům (upozorňuje přitom, že i tak jde o zlomek) a korespondence také představuje hlavní pramen (vedle úředních dokumentů a literárních textů), z něhož ve své interpretaci vychází. Nejpřekvapivějším přitom byl objev a obsah takřka 150 dopisů dánskému kritikovi evropského významu Georgu Brandesovi, pozoruhodné jsou však i dopisy spisovatelkám Marii Eugenii delle Grazie, Marii Ebner von Eschenbach či význačným autorům, kritikům či redaktorům (mj. Arthuru Schnitzlerovi, Hermannu Bahrovi, Richardu Schaukalovi), místní elitu mezi adresáty zastupuje např. ředitel opavského muzea Edmund Wilhelm Braun. V druhé části publikace se může čtenář začíst do chronologicky řazené komentované edice vybraných dopisů více než dvaceti adresátům z dlouhého časového období 1887–1930 a nechat se oslovit živým stylem inteligentní, zvědavé, vtipné, často prostořeké a emocionální pisatelky.

První část knihy představuje monografickou studii *Maria Stona und ihre Welt*, která vykresluje spisovatelčin život v různých kulturních a literárních souvislostech, snaží se rekonstruovat jednotlivé její přátelské okruhy a jejich historie a prolínání. Klade si otázku významu lokálních kulturních center rakousko-uherské monarchie a jejich spojení s centry většími a velkými, ať prostřednictvím tisku, osobních kontaktů či salonu, který se Stona na svém zámku snažila rozvíjet jako místo setkávání představitelů slezské, rakouské a mezinárodní kulturní elity. Spisovatelka podle Pelce napodobovala život aristokracie, zimní měsíce trávila ve Vídni, letní v lázních či na cestách, zejména díky dobrému železničnímu spojení se pohybovala na ose Vídeň – Třebovice – Berlín, případně mezi Třebovicemi, Opavou a Vratislaví. Své básně, prózy, fejetony publikovala v mnoha periodikách různého zaměření – od vídeňského konzervativního rodinného listu *An der schönen blauen Donau* (kde mj. v téže době debutoval i Arthur Schnitzler), přes *Neue Freie Presse*, *Troppauer Zeitung* až po modernistickou *Die Gesellschaft* redigovanou na sklonku 19. století Ludwigem Jacobowskím, s nímž ji pojilo blízké přátelství a který také pobýval na jejím zámku. Pozoruhodnou kapitolu představuje vzdělání a světonázorová orientace, které zvědavé ženě neposkytla školní docházka, nýbrž vychovatelka Valeska Schliephacke a po ní různí duchovní učitelé a rádci, kteří také rozšiřovali její okruh známostí. Mezi nejvýznamnější patřili štýrský filozof a liberální poslanec Bartholomäus von Carneri, zmíněný Brandes či Rudolf Steiner. Maria Stona byla též matkou, která poměrně emancipovaně vychovávala svou dceru Helenu, z níž se stala sochařka – její osobnost byla pro autora objevem a oprávněně upozorňuje na to, že by si zasloužila samostatnou monografii. Prozatím jí věnoval alespoň studii, zabývající se jejím setkáváním s prezidentem T. G. Masarykem v letech 1932–1934 (*Tomáš Garrigue Masaryk a Helena Železná-Scholzová*. In: *Český časopis historický* 114, 2016, č. 1, s. 116–145), časopisecky také vydal a komentoval její korespondenci s Rudolfem Jeremiasem Kreuzem (*Helena Železná-Scholzová – znovuzrozená. Poválečná léta sochařky v dopisech příteli /1946–1949/*. In: *Časopis Slezského zemského muzea: série B*, roč. 63, 2014, č. 2, s. 155–186).

Z hlediska ženské emancipace a tvorby je pozoruhodné, že se Stonou jako s korespondentkou a autorkou se v rostoucí míře setkáváme až po její rozluce s manželem Albertem Scholzem (1850–1905, synem majitele hutí, majitelem cukrovaru v Chropyni, který málem promrhal i třebovický majetek). Období dětství, dospívání a manželství Pelc proto pojednává na základě retrospektivních poznámek a literárních děl – především románu s autobiografickými rysy *Der Rabenschrei* (1907). Literární dílo jistě v detailu dokáže plasticky vystihnout psychologické momenty, atmosféru, které z archivních dokumentů nevyčteme, Pelc však zároveň poukazuje na silné autostylizační prvky v literárních dílech, v korespondenci a ostatně i v životě. Jistě by stálo za to, věnovat se hlouběji otázce, co pro Stonu umění a literární tvorba v různých obdobích znamenaly. Z hlediska recepce je vyzdvížen zejména poměrně pozitivní ohlas autorčiny druhé sbírky *Lieder einer jungen Frau* (1899). Právě recepce nám může ukázat, v jakých rámcích bylo dílo čteno. Otázky estetické a literárněhistorické přitom nelze nechat stranou s tím, že předmětem zájmu jsou dějiny kulturní, a spokojit se přehledem děl. Autor pak nejasně zachází s pojmy literárního kánonu a tradice, s představou centra a okraje a možná zbytečně Stonino dílo marginalizuje. Zatímco kánon je vytvářen institucionálně, tradice se obnovuje a oživuje v interpretacích. A určité čtení by měla monografie o spisovatelce nabídnout, a tak i orientovat čtenáře, který neví, kam si ji zařadit – například v jakém je její psaní vztahu s rakouskými autory a autorkami, s nimiž si koresponduje. Není samozřejmě v moci jednoho badatele a jedné publikace zhodnotit tvorbu tak širokou a zároveň z velké části roztržtější v dobovém tisku, práce Martina Pelce nicméně rozhodně přináší spolehlivý a barvitý obrys života ženy, která dokázala v daných historických podmínkách vytvořit určité kulturní centrum, udržet rodinné jmění a zároveň se věnovat sféře společenské, intelektuální, literární i rodinné. Kniha, zřejmě kvůli tomu, že vyšla německy v Česku a měla malou distribuci, nezaslouženě trochu zapadla. Úvodní studie by si zasloužila i české vydání a další zájem o autorku by mohl vyvolat rovněž nový výbor jejích literárních prací – poslední soubor povídek vyšel pod názvem *Dorfgestalten aus dem Vorfeld von Groß-Ostrau* v roce 1962 a v češtině ještě v podobě moderního překladu objevena nebyla...

Martin Pelc: *Maria Stona und ihr Salon in Strzebowitz. Kultur am Rande der Monarchie, der Republik und des Kanons*. Opava: Schlesische Universität in Opava, 2014, 295 s.

Píše Michal Topor (14. 11. 2018)^{CZ}

Jde-li o dějiny coby aspekt oborové sebereflexe, literárněvědná bohemistika v posledních letech spíše strádá. Lze se sice dovolat několika podstatných monografických vykročení, např. sborníku věnovaného Franzi Spinovi (vyšlo jako 2 sv. řady *Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert*, eds. Steffen Höhne a Ludger Udolph, 2012) či výboru z prací Arnošta Krause (ed. Václav Petrbock, 2016, viz echo, 24. 5. 2017) – příznačně, resp. konjunkturálně tedy knih z oblasti germanobohemistické. Stranou pozornosti by neměly zůstat ani některé výňatky z dějin ediční praxe (příkladně: Jiří Daňhelka: *Textologie a starší česká literatura*, ed. Jakub Sichálek, 2013 /Varianty, sv. 5/) nebo kniha ***Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století*** (eds. Josef Förster, Ondřej Podavka a Martin Svatoš, Praha: Filosofie, 2015; srov. echo, 16. 3. 2016). Ty však spolu s několika dalšími studii a edicemi rozptýlenými v časopisech apod. jen sotva mohou narušit převahu setrvalého, ba postupujícího nezájmu (kolik studentů bohemistiky kupř. věnuje svou závěrečnou práci některému období z dějin své disciplíny?), programové diskontinuity a – dojde-li přece jen na dotyky s projevy staršího literárního dějepisectví – leda shovívavosti vůči nim, jako by šlo o ozvěny pravěku, a schematicnosti v představě o jejich východiscích, kontextech. Platí-li Vodičkovovo „[a] proto nám dějiny literárněhistorického bádání ozřejmují nejlépe i samu problematiku této nauky“ (z úvodu stati *Literární historie. Její problémy a úkoly*, 1941), je otázkou, jak moc dnes čeští literární historici-bohemisté vůbec rozumějí tomu, co dělají.

V německém prostředí panuje naprosto jiná konstelace. Její základ lze identifikovat v aktivitách soustředěných kolem Arbeitsstelle für die Erforschung der Geschichte der Germanistik, založené v r. 1972 Eberhardem Lämmertem a Walterem Müllerem-Seidelem. Takto sdružení badatelé během následných desetiletí výchozí iniciativu rozvinuli řadou pozoruhodných případových studií i kompendií, jako je *Internationales Germanistenlexikon 1800–1950* (red. Christoph König, Berlin: De Gruyter, 2003). Výsledkem této činnosti je i časopis *Geschichte der Germanistik*, vycházející od roku 2003 (v návaznosti na předchozí *Mitteilungen des Marbacher Arbeitskreises für Geschichte der Germanistik*, zal. 1991) dodnes.

Ve městě u řeky Neckar, Schillerově rodišti, se v r. 2013 na půdě zdejšího Archivu německé literatury (Deutsches Literaturarchiv) také uskutečnila konference, zúročena sborníkem ***Nachlassbewusstsein. Literatur, Archiv, Philologie 1750–2000*** (eds. Kai Sina a Carlos Spoerhase. Göttingen: Wallstein Verlag, 2017 /Marbacher Schriften, Neue Folge, sv. 13/). Do něho zařazené studie ozřejmují fenomén (literární) „pozůstalosti“ jako nesamozřejmou „kulturní formaci“, jež je mnohostranně vpletena do docela konkrétního souboru historicky podmíněných rámců, akcentů, podnětů (opakovaně, jako zakladatelské, jsou interpretovány zejména Goethova úvaha *Archiv des Dichters und Schriftstellers*, 1823, a Diltheyova stať *Archive für Literatur*, 1889), iniciativ, praktik a rozhodnutí.

Titulní, obtížně přeložitelná složenina (obstály by „smysl pro pozůstalost“, „starost o pozůstalost“?) umožňuje integrovat individuální i společensko-kulturní potenciál pojmu. Autoři jednotlivých studií – tu v obecněji zaměřených postřezích, tu v minuciózním zkoumání vybraného materiálu/případu – rekonstruují jak „sebehistorizující“ (dle Kaie Siny), předzůstalostní vyjádření, koncepce a operace autorské (od J. W. Goetha přes G. E. Lessinga, J. G. Herdera či Jeana Paula až k Friederike Mayröckerové), tak podniky skutečně pozůstalostní. Ty mají široké rozpětí od vše-shromažďujícího kultu k více méně pietním, ale současně nutně zcizujícím zájmům vydavatelským a šířeji literárněhistorickým (problematice vztahu pozůstalostní a ediční „politiky“ se ve sborníku nejdůkladněji věnuje Rüdiger Nutt-Kofoth, poukazuje rovněž na schopnost hybridních edic podržet ve hře materialitu dochovaných dokumentů, vzít tak na sebe úlohu archivu), zároveň vedou ke vzniku institucí, definovaných jednak ideou národní důležitosti literatury, jednak přesvědčením o potřebnosti

centralizované a systematické archivace (i zpřístupnění) z toho, co po sobě literát – nejednou v záměrné, stylizující zkratce – zanechal nebo co po něm zbylo (opracováno někým druhým).

Nad efektem zchlazení (ztuhnutí) každodenně proměnlivé materie osobního vlastnictví, vázaného navíc k určitému domovskému prostoru, v ustálenou, veřejně disponovatelnou archivní jednotku, roztržďenou dle unifikujícího klíče, představená kniha nemoralizuje. Především ze statí věnovaných momentům autorského odporu či ironického postoje vůči literárněhistorickým a jinak pozůstalostním nárokům na to které dílo či vůbec autora (srov. Behrsovu kapitolu o Gottfriedu Kellerovi a Böttcherovu o Peteru Rühmkorfovi; několikrát traktován je v této souvislosti i pověstný příběh pozůstalosti Kafkovy) nicméně prosvítá ochota problematizovat zkoumanou „kulturní praxi“ do nejzazších důsledků.

Kai Sina / Carlos Spoerhase (Eds.): *Nachlassbewusstsein. Literatur, Archiv, Philologie 1750–2000*. Göttingen: Wallstein Verlag (Marbacher Schriften, Neue Folge, sv. 13), 2017, 434 s.

Napsali Ferdinand Deml a Julius Mader (21. 11. 2018)^{cz/de}

Vnímání německé literatury v českých zemích jako teritoria rozpadajícího se na humanisticky laděnou, z velké části židovskou literaturu pražskou a sudetoněmeckou literaturu vysloveně či latentně provinční a nacionalistickou bylo sice značně utvrzeno konferencí v Liblicích v roce 1965, vyplynulo však z dlouhodobých diskusí o postavení Prahy jako centra či ne-centra německé kultury v Čechách. Ty sahají daleko před rok 1918, v politickém a kulturním kontextu ČSR a v souvislosti s vlivem situace v Německu na československou kulturní scénu třicátých let nicméně nabývaly nových významů. Jelikož ani v této době nebyla řeč o napětí mezi Prahou a „provincií“ vynálezem toliko marxistických autorů, nelze mluvit o jednotné linii vedoucí až k obrazu dominujícímu v Liblicích. Stejně různorodé jsou i doklady o překračování či popírání takového napětí – jak vidno už na koncepcích tak rozdílných antologií jako *Wein* (vyd. firma Jos. Oppelt's Neffen, 1933) nebo *Hausbuch sudetendeutschen Humors* (vyd. Paul Hußarek, 1933). Diskuse o vztahu německé Prahy a „provincie“ se vedly také v pacifistickém a pro-československém časopisu **Die Wahrheit**, založeném roku 1921 Wilhelmem Bartou a vydávaném do září 1938 Adalbertem Révem. K aktérům těchto debat patřili mj. občasný přispěvatel **Ferdinand Deml** a pravidelně zde publikující **Julius Mader**. Kromě stránek *Die Wahrheit* oba spojuje to, že navzdory důležitému postavení v meziválečném literárním a mediálním provozu nebyla jejich dráha dosud podrobněji zmapována.

Ferdinand Deml (1902–1974), rodilý Pražan, působil během studií germanistiky ve vedení *Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag*, kde se mj. stavěl proti nacionalistickým a antisemitským excesům v letech 1922–23, a vedl časopis *Die Deutsche Hochschulwarte* (Německá vysokoškolská hlídka). Po absolutoriu nastoupil do redakce *Deutsche Zeitung Bohemia*, 1931–38 deník vedl jako odpovědný redaktor. Nedlouho po jeho zániku se uchýlil do emigrace, po krátkém působení v československé zahraniční armádě přečkal válku převážně v Anglii. Poté působil v Praze na ministerstvu informací, jímž byl vyslán do východního Berlína. Roku 1950 emigroval do Frankfurtu n. M. a později do Bonnu, kde pracoval pro německou tiskovou kancelář. Ve svém příspěvku *Gibt es eine Sudetendeutsche Literatur?*, rozděleném do čísel *Die Wahrheit* z května 1928, reaguje mj. na nedlouho předtím vydané literárněhistorické knihy Josefa Nadlera a Rudolfa Wolkana, a vytyčuje si cíl poukázat na „zajímavé souvislosti a vývojové zvraty“ (č. 9, s. 7) jimi nezohledněné. Pro účel našeho připomenutí ale zaměříme pozornost na Demlův obecný popis povahy sudetoněmecké literatury ve všech „historických“ zemích ČSR. Není náhodou, že z jeho argumentace vysvítá Nadlerovo pojmosloví (daleko spíše než Wolkanova rétorika národnostní konfrontace), Deml nicméně oslabuje komponentu etnický dané kulturní charakterologie a podtrhává moment mísení.

Život *Julia Madera* (1899–?) je z velké části nezmapován; jeho působení po druhé světové válce se zatím nepodařilo podchytit jinak než v osobně laděném stanovisku *Pavla Eisnera* (Pan Mader. In: *Kulturní politika*, 18. 1. 1946, s. 3). Za první republiky patřil k významným publicistům a kulturním zprostředkovatelům; psal články o literatuře a kulturním vyžití mladé generace, přeložil řadu knih Karla Čapka (*Zahradníkův rok*, *Válka s mloky a další*), *Vladislava Vančury* (Pekař Jan Marhoul, *Konec starých časů*), *Jaroslava Žáka* (*Študáci a kantoři*), *Petera Jilemnického* (*Pole neorané*) či *Milo Urbana* (*Živý bič*). V *Die Wahrheit* publikoval i po roce 1933 hojně a v souladu s její protinacistickou linií. Jeho překlady Čapkových článků vyšly ještě začátkem března 1938 v rakouských časopisech, které v dalším čísle již oslavovaly anšlus. Rychlou proměnou zjevně prošel i Mader. Vypovídá o ní svědectví *Pavla Eisnera* i ověřená fakta: v září 1939 se zapsal na německou univerzitu v Praze a pod vedením *Ericha Trunze*, zasloužilého člena NSDAP a významného aktéra oficiálního akademického provozu třetí říše, sepsal a v prosinci 1941 obhájil disertaci *Untersuchungen über das Tragische im besonderen bei Hans Grimm* [*Studie o tragičnu zvláště u Hanse Grimma*]. V lednu 1935 psal o Praze a sudetoněmecké provincii (*Prag und die sudetendeutsche Provinz*) v reakci na diskusní pořad pražské *Uranie* z 9. 12. 1934,

v němž vystoupili opavský básník a prozaik Emil Hadina, spisovatel a hudební kritik Prager Tagblattu Walter Seidl a liberecký publicista Frank Matzke. Diskutéři se shodli, že Praha je sice přirozeným centrem sudetoněmecké kultury, ale tuto roli neplní a oblasti „provincie“ se k ní takto nevztahují. Doporučili proto věnovat pozornost potřebám regionů, aniž by se vše jiné šmahem odsuzovalo jako „hakenkreuzlerství“, a zřídit Sudetoněmeckou kulturní radu jako platformu dialogu. Mader zjevně nesdílí naděje ohledně takového kulturněpolitického konstruktérství, ba považuje je za jednu z příčin současné krize – vedle neschopnosti aktérů odložit vlastní ideologické brýle a „opotřebované“ pojmy, k nimž snad můžeme počítat i opozici kosmopolitismu vs. lidové zakotvenosti.

Ani jeden z citovaných článků nepostuluje neproblematickou jednotu německé literatury v ČR, nepropagují však ani zásadní propast mezi metropolí a regiony. Můžeme je tak vnímat jako podněty k diferencovanému ohledávání dobových reflexí situace literatury (v obou případech souhrnně označované jako „sudetoněmecká“), pohybujících se mimo výlučnou alternativu „jednoty“ vs. „mnohosti“/„podvojnosti“.

Štěpán Zbytovský

Existuje jen jedna sudetoněmecká literatura? Ferdinand Deml

Sudetští Němci coby množina všech Němců žijících na teritoriu tzv. historických zemí Československa nebo z těchto zemí pocházejících netvoří jednotnou skupinu ani z hlediska národnosti či jazyka, ale ani vzhledem k jejich historii. Strukturou se podobají dómům a chrámům v Praze, v jejich duchovním středobodu, na nichž pracovali architekti různých epoch, různého stylového vnímání a z různých zemí. Čím hlouběji do minulosti při znovuobjevování někdejších podob této metropole pronikáme, tím více nám uniká pestrost jejich stavebních slohů. Stejně je na tom i badatel, který se ponoří do písemnictví sudetoněmecké minulosti. Přes tato území se rytmicky, jako podle nějakého zákona, přelévaly proměnlivé vlivy, ze západu a východu, z jihu a severu, i tak si ale naše stará domovina uchovala svou původní sílu a výlučné postavení mezi Rakouskem, Bavorskem, francouzskou Falcí, Duryňskem a Saskem, Slezskem a švábským Sedmihradskem s předsunutým územím Spiše. Ovšemže aniž by si ji jeden ze tří rivalů, kteří ji obývají, árijský Němec, Žid a Čech, byl schopen podmanit a vtisknout jí svůj jedinečný punc. Z kontaktu těchto tří kultur, z nichž každá stejně vroucně usiluje o přizpůsobení se zbylým dvěma a současně se vůči nim vymezuje umíněně trvající na konceptu čistoty, se zrodilo to, co v nejširším a veskrze nepolitickém smyslu nazýváme sudetoněmeckou literaturou: písemnictví, které je často prostou směsicí různorodých elementů, někdy emulzí, jejíž složky již nelze od sebe navzájem rozeznat, nikdy ale není vnitřní syntézou všech daností.
[...]

Pražané jsou intelektuálové. Svou tvářností se odlišují od obyvatel Šumavy či Chebska; vedle tělesných předků mají i předky duchovní a tito jim vtiskli rysy, jež jim pouhá příroda předat nemohla. V Praze povstává z míšení krve těchto tří rivalů mystický zdroj dávající vzniknout novému druhu. Ve kvasem rozjitřené a plodné zmeti národů se přetavuje, co jsme zdělili i co nám předává krajina. „Co se dělo v Praze, byl starý romantismus, pocit německví u vnuků Slovanů a Židů.“ [Deml cituje z Nadlerových Dějin literatury německých kmenů a oblastí (*Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*, Bd. 4, S. 895) – pozn. Š.Z.] V tajuplné Praze vyrůstají oslniví géniové, kteří ztělesňují směsi německo-árijského, židovského a českého prvku: Rainer Maria Rilke, Franz Kafka a Franz Werfel, vrcholní představitelé pražského sudetoněmeckví. Na příkladu odlišnosti Kolbenheyera a Werfela se ukazuje nepřekonatelný protiklad mezi sudetoněmeckvím zemitým a na druhé straně kosmopolitním, mezi rodnou hroudou a městem, mezi umíněnou touhou po čistotě a vůlí se

asimilovat. Tato rozpolcenost odpovídá na otázku, existuje-li jen jedna sudetoněmecká literatura, jasným ‚ne‘.

Die Wahrheit, Jg. 7 (1928), č. 9, s. 7n.; č. 10, s. 6.

Praha a sudetoněmecká provincie Julius Mader

[...] O této privátní rozmišce tří sudetoněmeckých spisovatelů, z nichž dva náleží k mladší, třetí ke starší generaci, bychom mohli především říci, že je mnohem více charakteristická tím, co zamlčuje, než tím, co říká. Obraz rozvratu sudetoněmeckého kulturního života, který je nám předestřen v chytrých slovech či květnatých frázích, je pravdivý jen z půle. Co do důvodů tohoto rozpadu ale – ach, jak zde se chodí kolem horké kaše! Jeden z účastníků sporu kárá bezohledné politické štváče, již „bezostyšně [vystupují] na rovině ducha“. Činí podle něj z každého umělce hlásnou troubu politických názorů. „Toto napětí je neúnosné. Duch má vytvářet hodnoty, které přesahují čas a prostor. Nadto se mají duchovní lidé vztahovat pouze k politické realitě, mají pozvedat svůj hlas toliko proti nespravedlnosti, hladu a ponižování.“ To byste ale museli někdy zakřičet, vy „mistři naší kultury“, to byste se ale museli jednou ozvat a vzbouřit se proti nespravedlnosti, hladu a ponižování, pokud by měla být tato slova víc než pouhou frází! Vystačilo vám to ovšem pouze k rozhodnutí zřídit Sudetoněmeckou kulturní radu.

Nikde ani slovo o tom, že rozpolcenost sudetských Němců tkví především v ideologických a sociálních rozdílech, které nelze překonat tím, že bude vytvářen nátlak na Prahu nebo na provincii, ani tím, že budeme organizovat výměnu duchovních hodnot mezi oběma tábory. Krize sudetoněmecké kultury? Vnitřní nemohoucnost mnoha představitelů kulturního života, nepřestávajících halit skutečnost v mlhu dnes již obsahově vyprázdněných pojmů, jejich neschopnost být dělný a tvůrčí v čase a v prostoru fyzické a duchovní nouze člověka – to je, přeneseno na sudetoněmecký příklad, jedna z největších příčin této krize.

Die Wahrheit 14 (1935), č. 3, s. 9n.

Přeložil Lukáš Motyčka

Píše Marie Škarpová (28. 11. 2018)^{CZ}

Milostný partnerský vztah patří ke skutečnostem, u nichž jsme ochotni věřit, že jde o antropologickou konstantu, přítomnou v lidské společnosti každé kultury a doby. Onen svůdný pocit důvěrné blízkosti a srozumitelnosti pravděpodobně zakusí ne jeden z nás – navzdory velké časové vzdálenosti a zřejmé kulturní distanci – také při čtení souboru **milostné korespondence z 12. století**, původně sepsané v latině, jež je od loňského roku dostupná v čtivém českém překladu **Jany Daňhelové** v edici nazvané **Dopisy dvou milenců**. Součástí této knihy, vydané nakladatelstvím Argo, je též editorčina fundovaná průvodní studie.

Soubor více než sta milostných listů je přitom největším sborníkem milostné korespondence, jaký se nám ze středověku dochoval, byť jeho dochování není bez jistých obtíží. Máme ho totiž k dispozici pouze v jediném opise, a to ještě opise poměrně pozdním, pořízeném humanistou Janem de Woëvre ve druhé polovině 15. století. Navíc tento humanistický rukopis uchoval středověký epistolární soubor ve zjevně zkrácené podobě, se zřetelně vyznačenými výpustkami, jejichž přesný rozsah ovšem nejsme s to určit. Základní strukturu sborníku jako epistolárně vedeného milostného dialogu Muže a Ženy, byť se „mužské“ a „ženské“ dopisy nestřídají vždy pravidelně, však raně novověký opis pravděpodobně přejal ze středověké předlohy. Podílí se tedy na oné výše zmiňované srozumitelnosti starobylého textu to, že ho čteme v podobě upravené francouzským humanistou, nám časově i kulturně bližším?

Přestože je u tohoto jediného známého opisu zřejmé, že vznikl v klášterním prostředí (cisterciácký mnich Jan de Woëvre byl knihovníkem kláštera v Clairvaux), *Dopisy dvou milenců*, resp. přesněji řečeno dopisy jednoho mileneckého páru, jsou dílem (zatím) beznadějně anonymním, jeho provenience i autor, resp. autor a autorka, nejsou známí a všechny pokusy zpřesnit jeho datování v rámci 12. století zatím selhávají. Otázkou také zůstává, zda jde o reálnou korespondenci, vzniklou jako součást milostného vztahu dvou historických osob, anebo jde o fiktivní dopisy, jež byly vytvořeny jako rétorické cvičení v rámci tzv. „ars dictaminis“ (umění psát dopisy) pro sbírku modelových listů.

Ať už tomu bylo tak či tak, tato milostná korespondence sugeruje přesvědčení, že lásce nestačí jen osobní fyzické setkání (byť to se v jednotlivých dopisech tematizuje často), ale že potřebuje i slovo, a to slovo psané. Vždyť (milostný) dopis nejen umožňuje komunikaci na dálku a jistým způsobem zastupuje tělesně nepřítomnou milovanou bytost. Literatura nepomáhá žitou skutečností jen pojmenovat, ale také ji v komunikačním aktu, jakým je vyznání lásky či slib věrnosti, slovem přímo utváří.

Příznačné je, že tento soubor dopisů vlastně o milostném vztahu, o němž pojednává, mnoho informací nenabízí. O Muži ani o Ženě se nedozvíme téměř nic konkrétního a dopisy neumožňují sledovat celý průběh jejich milostného vztahu: dochovaná korespondence čtenáře uvádí „in medias res“, o okolnostech navázání milostného vztahu se nedozví nic. Ostatně jednotlivé dopisy na sebe ani vždy bezprostředně nenavazují, mezi některými z nich jsou patrné poměrně ostré textové švy.

Tato narušovaná koheze textu asi o to víc vzbuzuje touhu spojit si dopisy do ucelenější podoby pomocí příběhu a jejich zjevná fragmentárnost tím více láká k domýšlení původního celku. V tomto kontextu je hypotéza, jež se snaží spojit vznik tohoto korespondenčního souboru s jednou z nejznámějších milostných dvojic evropského středověku, s Abélardem a Heloisou, jistě pochopitelná. Jejich životní osudy, dobře známé především díky Abélardově autobiografickému spisu *Historia calamitarum* [*Historie mých pohrom*], dochovaným vzájemným dopisům i dalším literárním pramenům, mohou *Dopisům dvou milenců* poskytnout dramatický příběh, na jehož pozadí je lze číst: dodávají jim žádoucí kontinuitu, doplňují chybějící začátek i konec. Do našeho současného čtení tohoto sborníku středověké milostné korespondence, dochovaného v humanistou zkrácené úpravě, vstupuje nepochybně

těž naše zkušenost s pozdějším, raně novověkým žánrem epistolárního románu, vybízající k tomu, abychom si za souborem dopisů dotvářeli strhující milostný příběh. A *Dopisy dvou milenců* se našim současným způsobům a technikám čtení nevzpírají. Nicméně tím podstatným zůstává, že především nabízejí působivé literární zpodobení niterného a intenzivního partnerského vztahu včetně jeho různých nuancí i jistého vývoje.

Zároveň je zjevné, že tyto epistolární texty byly vytvořeny na základě diktáminových pravidel. Jejich úvodní pozdrav (povinné „salutatio“), jenž je převážně vyznáním, kým pro autora/autorku dopisu je adresát(ka) a kým se ve vztahu k němu či ní cítí být autor(ka), je většinou působivou ukázkou literárního mistrovství perifráze. Podobně je povinné úvodní „captatio benevolentiae“ především brilantním vyjádřením vnitřního rozporu, jakkoli jen zdánlivého, mezi předstíraným nedostatkem vlastních literárních schopností a touhou pokusit se i přesto vyjádřit své city. V dopisech se hojně tematizují jak limity slova, jeho nedostatečnost pro adekvátní vyjádření zakoušeného citu, jež ústí v trýznivou touhu stvrdit svá nedokonalá, nedostatečně přesvědčivá slovní vyjádření činy, neboť jedině ony prý skutečně „promlouvají“, tak zároveň víra v moc slova, přesvědčení, že silnější a mocnější než všechny skutky dokáže být právě slovo. Koneckonců pro humanistického kopistu byly evidentně zajímavé právě tyto univerzálně formulované části dopisů, neboť právě ty si opsal – a zachoval je tak i nám.

Zejména dopisy úvodní části sborníku nabízejí především dvě základní modality výpovědi: přání a vyznání. To však nikterak nebrání v tematizování celého repertoáru situací: v dopisech se vyzývá k opatrnosti, jsou reakcí na prosbu o odpuštění, líčí se muka způsobená nepřítomností milované bytosti, prosí se o svolení, vyjadřuje se omluva, vyzývá se k usmíření, ale též se vyjadřuje distancovaný postoj či přímo pohrdání atd. V pozdější části souboru lze sledovat skrze tematizaci nových situací, jako jsou výčitky, vyjádření nesouhlasu či nespokojenosti se stávajícím stavem věcí, návrh ukončit dopisování, opětovné zahájení korespondence atd., také jistý vývoj milostného vztahu. V celku epistolárního souboru, resp. v podobě, v níž se dochoval, se nicméně pracuje s poměrně úzkým repertoárem motivů, jako je naděje, útěcha, štěstí, zdraví, věrnost, touha po blízkosti milované bytosti a po spojení s ní, obdiv k ní apod. Celý korpus tak lze číst jako umění variace na několik málo témat, jako mistrovské umění synonymního vyjadřování – jde o opakování, jež neunavuje.

Dopisy dvou milenců jsou tedy texty výrazně rétorickými až patetickými, nicméně nesklozávají k používání slovních klišé či neupadají do prázdné strojenosti projevu, spíše naopak nabízejí příklady vpravdě mistrovského užití rétorických a básnických prostředků. Jejich podmanivost spočívá v tom, že velmi přesvědčivě sugerují přítomnost skutečného intenzivního, živoucího citového vztahu.

Základní strukturace milostného epistolárního souboru jako dialogu Ženy a Muže zároveň umožňuje sledovat jistou diferenciaci mužského a ženského (milostného) psaní a sborník tak nabízí jistě pozoruhodný materiál ke studiu textové konstrukce maskulinity a feminity. Od Muže se očekává především neohroženost, statečnost, aktivita a kreativita (srov. např. opakovanou formulaci „doufala jsem, že najdeš způsob“), jeho vztah k Ženě je pak konstruován téměř výhradně jako vztah učitele k žákyni, Muž především poučuje (a tady se vazba k životnímu příběhu slavného scholastického filozofa a jeho nadané žáčky nabízí zejména výrazně). Mužské psaní se prezentuje zejména v modalitě konání, ženské spíše v modalitě přání. Ovšem milostná korespondence je ukončena z vůle Ženy, vyjadřující jistě blíže nespecifikované zklamání a rozčarování. Je jistě zajímavé, že dopisem Ženy celý epistolární korpus také začíná, nicméně mužské dopisy v korpusu převládají.

Kromě *Dopisů dvou milenců* nabízí recenzovaná kniha – rovněž ve výborném překladu Jany Daňhelové – ještě další známé středověké milostné listy. Ty se ovšem dochovaly jako jednotliviny nebo v souborech nesrovnatelně početně skromnějších, než tomu je v případě *Dopisů dvou milenců*. Při jejich pročitání se opakovaně vnučuje otázka, o jaký typ, resp. typy vztahu mezi mužem a ženou v této středověké milostné korespondenci vlastně jde. Příkladem

je dopis adresovaný Ludvíkovi VII., v němž mu jistá šlechtična nabízí sňatek a jenž se dochoval pro nás možná poněkud překvapivě jako součást oficiální korespondence královského dvora, nebo dopis, v němž žena dává muži souhlas s nabízeným navázáním blíže nespecifikovaného vztahu, ovšem pod podmínkou, že současně nedojde k porušení jejího závazku čistoty. Některé dopisy z epistolární sbírky z kláštera v Tegernsee vzniklé v poslední třetině 12. století pak pojednávají o vztahu mezi dvěma ženami – opět se vrací otázka, o jaký typ vztahu to vlastně jde. Ostatně v mnoha listech shromážděných v této edici je autorský hlas ženského rodu – byly jejich původkyněmi opravdu (vždy) ženy?

Rovněž pro tyto dopisy je příznačná nekonkrétnost a práce s náznaky a narážkami; také v návodu jak psát milostnou korespondenci s názvem *Rota Veneris* [*Kolo Venušino*] z přelomu 12. a 13. století jeho autor, renomovaný boloňský a padovský profesor Boncompagno da Signa přímo nabádá, že „prostopášný“ dopis nesmí být snadno rozpoznatelný, pro případ, že by se náhodou dostal do cizích rukou. Ona nekonkrétnost milostných dopisů také zjevně byla jedním z hlavních důvodů pro jejich uchování, neboť nabízely možnost být využity jako vhodný model pro jakýkoli další analogický případ. Paradoxně nejkonkrétnější tak jsou listy, které zjevně vznikly jako součást sbírky modelových dopisů.

Edici Jany Daňhelové se tedy nabízí číst spíše od konce. Kdo začne čtením návodů k psaní milostné korespondence a ukázek modelových dopisů, umístěných v závěru knihy, bude asi moci tím více ocenit krásu slova úvodních *Dopisů dvou milenců*. Tento středověký epistolární soubor lze jistě pojímat jako dobový model milostné korespondence, ale zároveň též či snad především jako mistrovsky jedinečné literární sdělení o úchvatné kráse i trýznivé bolesti partnerského milostného citu, mimořádně působivé a podivuhodně rezonující napříč věky.

Dopisy dvou milenců. Milostná korespondence 12. století. Překlad, úvodní studie a komentáře Jana Daňhelová. Praha: Argo, 2017, 166 s.

Deutschlernen „von unten“ [Jak se učí němčině zespodu] – titul kolektivní monografie autorů **Bettiny Morcinek, Veroniky Opletalové, Helmuta Glücka** a **Karstena Rinase** (vyšlo ve Wiesbaden: Harrassowitz, 2016) odkazuje na centrální badatelské dezideratum současné historické sociolingvistiky: jak napsat alternativní dějiny jazyka, „dějiny jazyka zespodu“ (srov. např. stejnojmennou monografii Stephana Elspaße *Sprachgeschichte von unten*, vyšlo Berlin / New York: De Gruyter, 2005), které by zohlednily žánry a producenty zkoumaných textů, již dosud nestáli v centru pozornosti dominující historiolingvistiky. Předmětem výzkumu se stává právě ona, pozornost se soustředí na její roli při vytváření a zprostředkování jazykových ideologií a stereotypů. Podtitul námi recenzované knihy sám upřesňuje předmět vědeckého zájmu autorů: **Böhmakeln a Kuchldeutsch** zde rekonstruují a představují jako již „odeznělé“ (s. 163) jazykové variety, „vzniklé míšením každodenní komunikace mezi rodilými mluvčími češtiny (z nižších sociálních vrstev) a (většinou výše postavenými) Němci“ (s. 82). Tím chtějí umožnit alternativní pohled na historické procesy osvojování jazyka, a tedy i na průběh jazykových kontaktů. Publikace se přitom nezabývá řízeným osvojováním jazyka spojeným s cílenou výukou jeho (standardní) podoby, ale naopak neřízeným osvojováním nestandardních registrů tohoto jazyka, jež vyplývá z každodenní nutnosti komunikace s jinojazyčnými osobami.

Tváří v tvář nedostatku autentických zdrojů se publikace zaměřuje především na literární doklady obou fenoménů (tedy tzv. „bémáklování“ a „kuchldeutsch“), zasazuje je do historického a v nejširším slova smyslu i literárněhistorického kontextu. Její součástí je i výčet jazykových fenoménů (bohatě opatřených konkrétními příklady), které autoři považují za typické pro zmíněné jazykové registry. Na vědeckou část publikace, dlouhou zhruba 150 stran a rozdělenou do šesti kapitol, navazuje rozsahově podobný souhrn vybraných zdrojů. CD přiložené k publikaci obsahuje 24 zvukových a hudebních příkladů a má zprostředkovat čtenáři, jak zněly zkoumané fenomény, které byly primárně historicky užívány v mluveném registru.

Zprostředkovatelská role dýchá z celé publikace: konkrétně se současněmu mluvčímu snaží mediálně přiblížit historické jazykové registry a zpřístupnit historicko-sociolingvistický výzkum lingvistickému laikovi (srov. 126). Vědecké veřejnosti publikace nabízí – jak její autoři na mnoha místech podtrhují – „pouze počáteční návrhy“ pro širší, systematickou analýzu (srov. např. s. 79). Své ambice ovšem tato kniha splňuje pouze částečně: Autoři sice usilují o výklad srozumitelný i nelingvistickému publiku, a to obzvláště v jazykovědných kapitolách (např. v první kapitole při popisu výchozích jazyků češtiny a slovenštiny), tento záměr se jim ale nedaří konsekventně realizovat. V celé knize se navíc setkáváme s inkongruencemi a redundancemi: na povrchu se projevují např. užitými pravidly citování, strukturně prolínají obzvláště pátou kapitolou věnovanou zdrojům, která místy působí, jako by šlo o zprávu z projektu určenou pro interní potřebu.

Sbírka zdrojů představuje soubor těžce přístupných textů a zvukových dokumentů: autoři však z lingvistického hlediska dostatečně nedbají na vyváženost tohoto korpusu. Z literárněvědného hlediska je velmi nápadné, že kniha nenabízí adekvátní teoretické, či přinejmenším terminologické prostředky, aby popsala fenomén literárního zprostředkování u zkoumaných jazykových registrů. Čtenář se sice dozví, že se v případě „bémáklování“, tak jak je dochováno v textové podobě, jedná o jevištní registr (v této souvislosti se autoři také věnují jeho literárním funkcím, srov. např. s. 49nn. v případě vídeňské lidové hry či s. 115nn. v případě české literatury), ke konsekventnímu rozlišení mezi „literárním“ a „reálným bémáklováním“ – přestože je naznačeno – ale nedochází. Autoři se důkladně nevěnují ani neustále se opakující otázce, jaké je „reálné“ jádro literární reprezentace. Jako omluva této skutečnosti působí upozornění, že se jedná o studii jazykově- a kulturněhistorickou, nikoliv literárněvědnou, umístěné před spíše literárněhistorický popis rozličných typů zdrojů.

Navzdory úmyslu poukázat na badatelská deziderata a tím iniciovat hlubší analýzy neformuluje kniha eventuální následné otázky explicitně. Tyto otázky spíše vyplývají mezi řádky či právě z inkongruencí. Zůstává nejasné, do jaké míry vznikal seznam jazykových fenoménů typických pro „bémáklování“ (kapitola 6) na základě korpusu. V komentářích k jednotlivým fenoménům se opakovaně odkazuje na starší literaturu, částečně i v takových případech, kdy v textových pramenech nelze zmiňované fenomény spolehlivě doložit. Mezi těmito referenčními díly se nacházejí také texty nevědeckého charakteru, jejichž autory jsou tehdejší pražští novináři jako např. Heinrich Teweles (1856–1927) nebo Egon Erwin Kisch (1885–1948). Právě Kischovi je přisuzována rozhodující funkce, např. jde-li o posouzení „správnosti“ literární reprezentace / literárních reprezentací „bémáklování“ (srov. s. 88).

Autoři publikace jsou si vědomi, že by bylo vzhledem k pramenné situaci, jakož i k primárně literárnímu charakteru pramenů velmi troufalé chtít psát „gramatiku tohoto smíšeného jazyka“ (srov. s. 13). Současně ale jejich formulace ukazuje, že v principu považují za metodicky přípustné, aby se pro prozatímně osvojené jazyky (smíšené variety s nízkým stupněm ustálenosti) homogenní gramatika vypracovávala. Jazykové fenomény jsou jako typické pro „bémáklování“ primárně charakterizovány skrze svou odchylku od normy cílového jazyka. Recenzovaná kniha analyzuje literární imitace „bémáklování“ a „kuchldeutsch“ klasickými metodami kontrastivní lingvistiky porovnávajíc strukturu se třemi srovnávacími varietami „standardu odpovídající, „správné“ němčiny“, „rakouské němčiny“ a „vídeňštiny“ (s. 123), které jsou chápány jako homogenní a distinktivní. Aby se identifikovaly interference, tvoří standardní čeština výchozí jazyk, popř. první cizí jazyk těch, kdo se učí. Užité kontrastivnělingvistické postupy aplikované na korpus zdrojů slouží primárně k nalezení odchylek od aktuálního standardu německé němčiny. Sekundárně se pak ověřuje, zda je konkrétní fenomén akceptovatelný ve standardu či mluvených nebo nářečních registrech němčiny v Rakousku, popř. ve Vídni. Zvláště zohledňovány jsou vzhledem k předpokládanému kontextu osvojování němčiny u česky mluvících osob právě poslední dva zmíněné registry. Diachronní rozměr je naproti tomu naprosto opomenut, historické imitace dobového registru prozatímně osvojeného jazyka se tímto paradoxně dostávají do kontrastu se současnými varietami.

Pro celou monografii je typické relativně neflexibilní vnímání (národních) jazyků a jejich variet jako distinktivních, jednoznačně ohraničitelných a pojmenovatelných entit – exemplárně lze toto pojetí doložit na výroku, že je pouze s obtížemi možné určit, „odkdy byla slovenština užívána jako svébytný, identifikovatelný západoslovanský jazyk“ (s. 19). Obrácení tohoto předpokladu potom také určuje definici předmětu badatelského zájmu publikace: Existují-li v (semi)vědeckém diskurzu dva pojmy pro česko-německé variety prozatímně osvojeného jazyka, tedy „bémáklování“ a „kuchldeutsch“, musí nutně označovat dvě rozličné entity. Kombinující kanonické lingvistické popisy jazykové rozmanitosti historické Prahy a Vídně s definicemi ve slovníku se proto autoři publikace snaží tyto entity rozlišit a na základě této difference nakonec umisťují „bémáklování“ do Vídně, zatímco „kuchldeutsch“ lokalizují v Praze. Při práci s početnými prameny ale přehlížejí skutečnost, že už v roce 1884 identifikoval zakladatel kreolistiky Hugo Schuchardt ve své (i pro námi recenzovanou publikaci) zásadní studii *Slawo-Deutsches und Slawo-Italienisches* alespoň pojem „Kuchldeutsch“ jako jakýsi „bottom-up“, tedy jako označení pro česko-německé smíšené variety obvyklé ve všeobecném užívání jazyka, když uvádí, že je takto nazýván česko-německý žargon (Schuchardt, s. 18).

Recenzovaná kniha se primárně vyznačuje obsáhlou rešerší literatury – často ovšem postrádáme hloubku a kritickou distanci vůči autoritám. To platí obzvláště v případě teoretické a metodologické základny. V tomto smyslu publikace nenaplnuje očekávání implicitně obsažená v titulu související s alternativními dějinami osvojování jazyka. Cíl, který

si monografie sama explicitně stanovuje a který tkví ve snaze nabídnout čtenáři úvod do tematiky a zpřístupnit prameny, navzdory tomu ale splňuje.

Přeložil Lukáš Motyčka

Bettina Morcinek / Veronika Opletalová / Helmut Glück / Karsten Rinas: *Deutschlernen „von unten“: Böhmakein und Kuchldeutsch*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2016 (Fremdsprachen in Geschichte und Gegenwart 16), 392 s.

Píše Luboš Merhaut (12. 12. 2018)^{CZ}

V uplynulých výročních měsících vyšlo množství titulů spjatých různorodým způsobem s T. G. Masarykem, jen zřídka se však vracely k pramenům, přímo k jeho vlastní práci. Jednou z výjimek je kniha **T. G. Masaryk: Národ a dějiny jako sociologický problém. (Výbor textů)**, již vydala Univerzita Karlova (Karolinum, 2018, redakcí Václava Hozmana). Publikace vlastně reprodukuje a modifikuje koncepci a strukturu svébytné, byť poněkud zapadlé edice *Thomas G. Masaryk: Constructive Sociological Theory* (New Brunswick / London: Transaction Publishers, 1994), kterou připravili Alan Woolfolk a Jonathan B. Imber, a k níž v tomto smyslu odkazuje stručně jen Ediční poznámka.

Masarykovy sociologické názory a rozklady čítanka představuje v šesti oddílech, jež jsou podle původního vzoru poměrně výmluvně nadepsány: *Oběti kulturního boje* (tj. především téma moderní sebevražednosti), *Filosofická sociologie* (metodologie a noetické založení sociologie), *Otázky náboženství a humanity, Proti Marxovi: „Reformaci, ne revoluci“*, *Nacionalismus bez šovinismu a Duch demokracie a pracovní morálka*. Vybírá kapitoly či části z Masarykových prací, jež lze vypočítat v chronologii takto: *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty, Moderní člověk a náboženství, Otázka sociální, Jak pracovat?, Rukověť sociologie, Ideály humanitní*, přednášky *Česká reformace a Význam znovuzrození, Rusko a Evropa, Světová revoluce*. Z tohoto výčtu je zároveň zřejmé, že i specificky sociologické hledisko (znovu)zjevuje komplexnost a teoreticko-praktickou syntetičnost Masarykova myšlení, propojující podněty a fenomény filosofické, historické, společenské a politické s kulturními a uměleckými.

Původní edice kanadských sociologů přebírala úryvky z dostupných překladů Masarykových prací do angličtiny, jež v kolísavé kvalitě vycházely od desátých do sedmdesátých let 20. století (s výjimkou úryvku z *Rukověti sociologie z Naší doby 1900*, jehož převod byl pořízen poprvé právě pro tento výbor). Česká čítanka mohla naštěstí použít texty ve znění *Spisů TGM*, které pod vedením Jiřího Brabce vydává Masarykův ústav a Archiv AV ČR a Ústav T. G. Masaryka (a které již spějí v několika zbývajících číslech k završení); na svazky, z nichž čerpá, odkazuje v Ediční poznámce. Bohužel už neposkytuje informaci zásadní: o primárních zdrojích, neodkazuje tedy k dobovému kontextu a chronologii jinak než vrocením pod titulem jednotlivých položek výběru. Přítomná edice ponechala stranou nejen úvod, jež napsal americký sociolog a politolog Alan Wolfe, a předmluvu Alana Woolfolka, ale rovněž poznámky k jednotlivým tematickým celkům a textům – rovina komentářů v českém vydání zcela zmizela a chybí. Publikace *Constructive Sociological Theory* obsahovala ještě soubor vybraných Masarykových sentencí (s určením jejich zdroje, což v případech podobných výrokových kaleidoskopů zvykem povýtce nebývá), který česká sociologicky založená čítanka přebírat samozřejmě nemusela, a – rejstřík, který by naopak obsahovat nutně měla (užitečný by tu byl nejen jmenný, ale i věcný). Z hlediska edičního kniha *Národ a dějiny jako sociologický problém* selhala a v uspořádání nepřinesla vlastně nic nového. Jediným fruktifikujícím vkladem bylo zařazení předmluvy Miloše Havelky.

Havelkova stať *Masarykova filosofická sociologie* osvětluje intenci primárního výboru z roku 1994 (tj. i jeho nadpisu *Konstruktivní sociální teorie*), spočívající v zdůraznění Masarykova „sociologicky podloženého morálního a politického aktivismu“, především pak zařazuje Masarykovo sociologické myšlení do dobových souvislostí, přehledně upozorňuje na jeho zásadní rysy. Končí tímto pregnantním shrnutím: „1) Masarykova sociologie představuje méně vnímanou a méně vykládanou dimenzi jeho myšlení, její diagnosticky-kritická a aktivistická orientace je nicméně dodnes aktuální. / 2) Centrem Masarykova myšlení vůbec a jeho sociologie zvláště byl pojem ‚krize‘, přesvědčení o ‚krizi moderního světa‘ a ‚moderního člověka‘, které se projevují politicky, filosoficky, společensky a nábožensky. Masarykovu sociologii můžeme vykládat jako reakci na tuto situaci. / 3) Základní principy Masarykovy sociologie, jíž k této křiži přistupoval, odpovídají standardům vědeckosti sociologie jeho doby. Zvláštní roli mezi nimi hrála tzv. ‚morální statistika‘ a ‚vědecká psychologie‘,

umožňující vykládat jednání a chování individuí a skupin z jejich motivů. / 4) Pro Masaryka byla sociologie disciplínou ‚terapeutickou‘, nikoli čistě analytickou a jeho sociologická zjištění směřovala ke kritice situace doby a k možnostem její nápravy, nikoli k jejímu ‚pouhému‘ zachycení a popisu. / 5) Byla probarvena jeho filosofickým pojetím člověka a lidského soužití a spojena s přesvědčením o potřebě sociální integrace a duchovní stabilizace individuí na základě opravdovosti, důslednosti a nadčasovosti hodnot, orientujících jejich jednání. Tuto roli se mu zdála plnit náboženská víra v nejširším slova smyslu“ (s. 29).

Nakladatelství Karolinum pořídilo tento výbor až příliš snadno a rychle. Nicméně (nejen) odborná veřejnost v něm má k dispozici jakostní průhled přímo do Masarykovy společensky směřované práce. Poskytuje odkaz na pramennou jistotu čtenářům, kteří neprahnou po „jiném“ Masarykovi nebo po jeho „polidšňovaných“ obrazech v komerčně publicistických výkladech (zpravidla přitom jde o kompilace starších prací, zahrnující nově nanejvýš tendenční důrazy, resp. zkreslení).

T. G. Masaryk: *Národ a dějiny jako sociologický problém. (Výbor textů)*. Praha: Karolinum, 2018, 344 s.

Píše Jozo Džambo (19. 12. 2018)^{cz/de}

Nemálo obrazů, symbolů a metafor, které kdysi bývaly pevnou součástí kulturní a společenské komunikace, bylo v průběhu času vytěsněno coby „anachronismy“ nebo pozapomenuto, ačkoli je jejich výpovědní hodnota nadčasová a nemohly by být výstižnější. Jedním takovým obrazem jsou „včely“, které bývaly v běžné mluvě, literatuře a emblematické všudypřítomné jakožto užitečný a nesobecký hmyz, aby pak ustoupily kouři továren, strojům, asfaltu, hluku a v neposlední řadě také novým symbolům. Osvícenci 19. století z řad slovanských národů nenašli vhodnější slovo a symbol, jak obrazně vyjádřit svou intenci – sbírat „nektar“ kultury a předávat ho dále –, než „matica“ (včelí královna, královna matka). Právě tak nazvali kulturní zařízení, jež se odlišovala od vědeckých akademií a chtěla zprostředkovávat vědění co možná nejpopulárnějším způsobem. Své „matice“ tak založili Srbové (1826), Češi (1831), Chorvati (1839), Lužičtí Srbové (1847), Ukrajinci (1848), Moravané (1849), Slovinci (1863), Slováci (1864) a Poláci (1882).

Záběr „matice“ byl široký; nevyčerpal se jen rozličnou publikační činností, ale patřily k němu i přednášky ze všech vědeckých odvětví a v tomto ohledu se asi nejvíce podobal lidovému vzdělávacímu zařízení Uranie. „Matice“ se staraly o lidové knihovny, o podporu žáků a učňů, osvětu širokých lidových vrstev atd. Jejich nejdůležitějším polem působení ale zůstávala beletristika; literatura vlastního národa i národů jiných, jež byla k mání v překladech, opravňuje také zde – s patřičným omezením – k použití Goethova pojmu „světová literatura“. Skutečnost, že byla německojazyčná oblast pro Slovany mimořádně důležitá, lze snadno doložit jak geograficky, tak obecně, kulturně. Že slovanský prostor nebyl ani na německé straně žádná „tabula rasa“, lze dokázat neméně snadno. Výrok *Slavica non leguntur* (Slovanské se nečte) rozhodně neplatí pro dobu, o níž pojednává zde diskutovaná publikace (1770–1850). Jména Goethe a Herder zde stojí pouze jako vyčnívající příklady pro množství méně známých nadšenců, kteří projevíli velký zájem o slovanské písemnictví a vůbec o kulturu slovanských národů.

Několik příspěvků ve sborníku „*Neue Bienen fremder Literaturen*“ [Nové včely cizích literatur] demonstruje na konkrétních jménech, vedle dvou širších příspěvků (Michael Rössner a Moritz Csáky), jak probíhalo prostředkování literatury mezi jednotlivými jazyky. Peter Drews se věnuje Josefu Wenzigovi coby zprostředkovateli české literatury v německojazyčném prostoru. Wenzig byl někdo, kdo jasně zformuloval to, co pohánělo úsilí i jiných současníků „prostředníků“, totiž že znalost literatury určitého národa „[je] nepostradatelným prostředkem, jak se ho naučit chápat v jeho ideích, v jeho nejhlubším nejnvtřnější životě (s. 92)“. Wenzig byl překladatel, tj. zprostředkovatel literatury z přesvědčení, a jeho snahou bylo „prezentovat německým čtenářům v postupně vycházejících svazcích to nejzajímavější z celkové poetické literatury Čechů“ (s. 93). „Svazčky“ se mínily literární forma, známá v němčině jako „Blumenlese“ (květobraní, řecky „anthologia“) popř. „Sammlung von Blüten“ (sbírka květů, latinsky „florilegium“), s níž se dnes setkáváme v původně řeckém pojmu „Anthologie“ (antologie). Tím se zase vracíme k motivu včel, které sbírají „sladkost“ květů a z ní, což ohromovalo už Vergilia, nesobecky vyrábějí med. Stejně je tomu s literaturou, kterou někdo nezištně předává dál.

Ale literatura měla v době, jíž se výzkum věnuje, mnohdy také za úkol více či méně zřetelně posilovat sebeidentifikaci vůči jiným národům nebo ji hravou formou, šikovným uměleckým trikem vystavit na odív. Peter Deutschmann ukazuje na příkladu Slovenska, jak se včela a chov včel téměř staly národními symboly. Odkazuje na četné včelozpytné spisy z 18. století, a zároveň také spatřuje metaforickou kontinuitu až do dnešní doby. V této souvislosti zmiňuje román Petra Jaroše *Tisícročná včela* (1979), jenž byl roku 1983 zfilmován. Včela byla už ve starověku vnímána jako společenský hmyz, čímž se vetřela myšlenka analogie mezi organizací společenstva včelího a lidského; paralelizaci včely a člověka šlo snadno přenést na politické pole, a tak byl kontakt s včelami uchopen i jako kulturní práce pro vlastní

(slovenský) lid. Včela se tak stala nejen metaforou či symbolem, ale také modelem patriotického jednání, jež se projevilo především v oblasti lidového vzdělávání.

Róbert Kiss Szemán ukazuje na četných příkladech, jaké květy raší z „národního emblematismu“ (s. 195) v knize Jána Kollára *Slávy dcera* (1824). Vydání z roku 1832 je rozšířeno o dva zpěvy o slovanském nebi a pekle, nachází se tu i seznam (slovanských) „národních hříchů“ (např. odnárodňování) a „hříchy neslovanských pachatelů vůči slovanskému národu“ (s. 198) (např. pohrdání, germanizace, maďarizace aj.).

O sebeidentifikaci jde i v jiných literárních žánrech a dílech. Václav Hanka tak našel zalíbení v jihoslovenské hrdinské epice, v níž se mísí historie s mýtem, a proto neudiví, že právě on byl jedním z nejnáruživějších protagonistů teorie o pravosti Rukopisů královédvorského a zelenohorského. O shodách a rozdílech v česko- a německojazyčné recepci obou rukopisů podává zprávu Dalibor Dobiáš. Vysvětluje, že tato epika, ať už autentická nebo domyšlená, měla svou „údernou sílu“ až do revolučního roku 1848, ale ve veřejném diskursu rozhodně neumlkla ani po něm.

Hankovými překlady a adaptacemi této epiky se zabývá Dalibor Tureček, zatímco Renate Hansen-Kokorusová oceňuje výkon překladatelky Therese Albertine Luise von Jakobové (pseudonym Talvj). Talvj, jež u jižních Slovanů na základě romantického nadšení pro jejich exotiku objevila „prazvuky hluboké, původní poezie“ (s. 127), dokázala o jejich „líbeznosti“ díky svým překladům přesvědčit dokonce i Goetha (s. 127).

Zde prezentovaný svazek je výsledkem konference, jež se konala v listopadu 2014 ve Vídni, a ideově navazuje na konferenci z roku 2011 s příbuzným titulem *Die Bienen fremder Literaturen. Der literarische Transfer zwischen Großbritannien, Frankreich und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1850)* [Včely cizích literatur. Literární tranfer mezi Velkou Británií, Francií a německy mluvícími oblastmi v období světové literatury (1770–1850)].

V předmluvě ke konferenčnímu sborníku „*Neue Bienen fremder Literaturen*“ zmiňuje literární vědec Murray G. Hall „zajímavý úkol pro budoucnost: podrobně prozkoumat roli mimoevropských zemí (Jižní Amerika, Indie, Japonsko, Čína) v literárním transferu s německy mluvícími oblastmi“ (s. VII). Tím by byl opuštěn úzký (!) evropský prostor a přesvědčivě potvrzen Goethův pojem „světové literatury“.

Představení sborníku jako je tento, v němž ke slovu přichází dvacet autorů nabízejících vysoce zajímavý a informativní obsah, může dopadnout jedině neuspokojivě, neboť se musí omezit na několik málo odkazů. Vědeckému „florilegiu“ jistě takováto nevyhnutelná selekce ukřivdí, ale i to málo, co bylo zmíněno, má za úkol probudit zvědavost na tuto výtečnou, dobře promyšlenou a příkladně redigovanou publikaci.

Přeložila Petra Grycová

Gertraud Marinelli-König / Philipp Hofender (Ed.): „*Neue Bienen fremder Literaturen*“. *Der literarische Transfer zwischen den slawischen Kulturen und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1850)* [„Nové včely cizích literatur“. Literární transfer mezi slovanskými kulturami a německy mluvícími oblastmi v období světové literatury (1770–1850)]. (= Buchforschung, Beiträge zum Buchwesen in Österreich, 8), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2016, 299 s.

Napsal Vojtěch Jirát (31. 12. 2018)^{cz/de}

Vedle známých studií Arnošta Krause a Pavla Eisnera o „německé literatuře na půdě ČSR do roku 1848“, resp. „německé literatuře na půdě ČSR od roku 1848 do našich dnů“, publikovaných v sedmém díle Československé vlastivědy z roku 1933, je Jirátův text, vyšlý o rok později a programově zaměřený na německy psanou literaturu z Československa první třetiny 20. století, dnes takřka neznámý. Tato přehledová esej, uveřejněná v kompendiu Dvacáté století. Co dalo lidstvu. Výsledky práce lidstva XX. věku, jež obsahuje mj. pojednání Willyho Haase Základy německé literatury od přelomu století a známější výklad Bedřicha Václavka Česká literatura XX. století, nepředstavuje jistěže vrcholný výkon Jirátova germanobohemistického působení, patrného s různou intenzitou během více než poloviny jeho krátkého (1902–1945), ale velmi intenzivního, pedagogicky a vědecky tak plodného života. Patří však k dalším nepřehlédnutelným výkonům meziválečné české germanistiky, která s různou motivací (primárně ovšem „aktivistickou“ ve smyslu česko-německého sblížení chápaného jako přední kulturněpolitický úkol) přibližovala širšímu českému (a slovenskému) publiku literární a kulturní aktivity jejich německy mluvících spoluobčanů a spoluobčanek. Vedle kulturní publicistiky, překladové produkce, univerzitních extenzí na všech třech českých univerzitách nového státu sloužily k propagaci žádoucího pohledu na kulturní spolupráci také státem subvencované či veřejně propagované encyklopedie, naučné slovníky (v této době vycházely nejméně tři), učebnice, čítanky, antologie, ale i adresáře či různá „Alba reprezentantů všech oborů veřejného života československého“. Tyto publikace vytvářely určitý hodnotový kánon těch, jejichž dílo zasluhovalo pozornosti, a nezanedbatelným způsobem formovaly všeobecné povědomí o písemnictví sousedního „menšinového“ národního společenství.

Nepřekvapí proto Jirátovo tradiční rozdělení německy psané literatury na pražskou a „české a moravské provincie“, jakkoliv výslovně připouští plynulé přechody mezi nimi a automaticky nespojuje veškerou literaturu „provincie“ s nacionalismem či přímo šovinismem. Zájem o Sauerovo, resp. Nadlerovo pojetí literatury jako výkonu artikulovaného v určitém geografickém prostoru, jenž její podobu spoluvytváří i svým etnickým ustrojením a historickou tradicí, lze rozpoznat v pasážích analyzujících Rilkovu tvorbu, i když i zde Jirátova interpretační poctivost doznává, že tento klíč není a nemůže být univerzální (pasáž o Spundovi či nezařaditelnosti dalších autorů, narozených sice na území Čech, resp. Moravy, ale působících většinou mimo ně).

Jedno je však patrné zcela bezvýhradným způsobem: Jirát, stržen (nepochybně, že upřímně) představou o zásadní úloze spisovatele a překladatele coby prostředkovatele „výhradně pozitivních“ hodnot „těm druhým“ věnoval rovněž podstatnou část své eseje literárním zprostředkovatelům (zejm. překladatelům s čestnou zmínkou též o jedné ženě, A. Auředníčkové), o nichž poněkud apodikticky tvrdil, že „dodnes je tento obor specialitou českoněmeckých básníků“, notabene „většinou z Prahy“. Z české strany pak ovšem lze chápat za jejich předního reprezentanta i Jiráta samotného.

Václav Petrbok

Vojtěch Jirát: Písemnictví československých Němců

Německá literatura v Čechách zažila svou velkou dobu kolem 1400, kdy tu vzniká nejvýznamnější dílo německé rané renesance, *Der Ackermann aus Böhmen*, mohutná báseň v próze, která co do historického významu i básnické hodnoty nenašla dlouho důstojného následníka; doba reformační konkuruje jen kvantitou, nikoliv kvalitou, (odmyslíme-li si kázání jáchymovského žáka Lutherova *Mathesia*, který do českoněmecké literatury vlastně nepatří), v dalších stoletích následuje pokles, z něhož německou literaturu v Čechách nevysvobodí ani pobyt vynikajících romantiků v našich zemích, ani přízeň ke kmenovému

svérázu. *Ebert*, Goethem vlídně pochválený, je jen slušný průměr, ostatní je podprůměrné, velická postava *Stifterova* náleží mnohem spíše do písemnictví rakouského nežli německočeského v užším slova smyslu. *Meissner* a *Hartmann* vděčí za svou popularitu, větší ostatně u Čechů než u Němců, látkám a mladočeskému elánu, nikoli svému umění. Teprve na konci století nastává obrat. Dotud mělo německé písemnictví v zemích české koruny leckterý rys provinciální zaostalosti, nyní mladí básníci se přimykají úzce k směrům a módám v kulturních centrech Berlíně a Vídni, do nichž se často stěhují. Proto literatura za posledních 50 let prochází týmiž vývojovými stadii jako literatura ostatních kmenů německých: naturalismem, dekadencí a novoromantikou, v druhém desetiletí XX. stol. expresionismem, nejnověji pak návratem k realitě, známým jako „nová věčnost“. Ale zároveň s touto kulturní asimilací jde proud opačný: mladí básníci po 1890 hledají styky s českou modernou, Moderní revue přináší jejich básnické i kritické příspěvky, počíná se uvědoměle pěstovat výměna kulturních statků, především cestou překladatelskou. V tom předchází příkladem *Friedrich Adler*, oddaný tlumočnick Jaroslava Vrchlického. V původní tvorbě rozšiřují tito básníci své motivy o české látky, traktované bez národnostního zaujetí, ale s vědomím vlastní odlišnosti. Mladý *R. M. Rilke*, syn pražské úřednické rodiny a potomek starého selského rodu z ústeckého kraje, zpracovává v své lyrické prvotině *Larenopfer* (1896) pražské a české motivy, soudobým českým životem se obírá i jeho raná próza (*Zwei Prager Geschichten* 1899). Ale pražskoněmecké písemnictví kolem 1900 a později se neodlišuje jen látkově od soudobého písemnictví německého; ani asimilovaní spisovatelé nemohou v novém prostředí zapřít svého původu, tím méně spisovatelé bydlící v Praze. Tři prvky vytvářejí odlišnou básnickou fyziognomii pražskoněmecké literatury: české prostředí jim uvádí na vědomí problémy, jiným autorům v té naléhavosti neznámé, a začasť zasahuje i do jejich intimního života (vliv kamenné minulosti i lidové přítomnosti pražské i zálibu v české hudbě v to počítajíc), rakouská kultura společenská i slovesná jim vnuká melancholickou rafinovanost i elegantní požitkářství přezrálých období a otvírá nejhlubší tajemství německého slova i básnického tvaru, židovská rasa, k níž náleží většina těchto spisovatelů, určuje jejich postoj k životu, dávši jim do vínku pronikavý, analyticky školený intelekt a prudké reagování na podněty zvenčí. Tyto vlivy vytvořily nejen „pražský expresionismus“ *Werfelův*, *Brodův*, *Pickův*, *Fuchsův*, zpočátku – reakcí na odkaz smyslům nepřátelského ghetta – zdůrazňující právo živelnosti a přitakávající moderní civilizaci, později hlásající nadvládu ducha nad živočišnými pudy, odpor k válce a soucit s trpícím lidstvem a takto oklikou se vracející k židovství, nýbrž i k melancholicky obludné Praze v románech *P. Leppina* a démoničnosti *V. Hadwigera*, předchůdce expresionismu; vytvořily nejen křišťálově jasnou a chladnou prózu *F. Kafky*, dopracovávající se nadlidské a nadživotní dokonalosti, nýbrž i zuřivé reportérství *E. E. Kische*, zachycující dychtivě všechny projevy současného života. Tyto podmínky nepůsobí však na písemnictví venkovských Němců, a tak městská literatura pražskoněmecká se mnohým svým rysem odlišuje od literatury české a moravské provincie, věrné selskému citění a selským námětům a tvořícím tak období k říšskoněmecké heimatkunst. Ta ráda zpracovává národnostní boje ve smíšeném území, většinou se zaujatostí, nedovolující autorům, aby byli právi nepřátelské straně. Nejvypjatější nacionalismus charakterizuje knihy *H. Watzlika*, spisovatele hodnotných povídek ze života šumavských horalů. Jen hluboce založený Pojizeřan *G. Leutelt* je vzdálen tendence.

Přechody mezi oběma skupinami jsou ovšem plynulé. Venkovští Němci přicházejí do Prahy na univerzitu, poznávají rušný studentský život i národnostní třenice a zachycují své prožitky v románech; *K. H. Strobl* a *R. Hohlbaum* zpracovávají milostný poměr mezi německým studentem a českou dívkou, viděnou ovšem očima Čechům naprosto nepříznivýma. I *Rilke* tvoří přechod: snívá melancholie jeho první lyriky i prózy vyrůstá z pražského měšťanského ovzduší; tichá zbožnost jeho „Knihy hodinek“ a milenectví smrti v poslední sbírce „Duineské elegie“ je však hlasem kraje, z něhož vyšel před půltisíciletím básníkem Ackermanna aus Böhmen, rozhovoru truchlícího člověka se smrtí. (Souvislost se severočeskými předky, genealogicky dokázaná, je v díle Rilkově mnohem zřetelnější než nedokazatelná souvislost s korutanskou šlechtou, od níž rodina chtěla odvozovati svůj původ.) O něco později vydají severní Čechy jiného básníka nábožensko-mystických sklonů, *E. Gv. Kolbenheyera*, autora děl o mysticích a hledáčích pravdy Brunovi, Paracelsovi, J. Böhmovi a Spinozovi.

Také spisovatelé z Moravy vykazují některé samostatné rysy. Odedávna inklinovali spíše k Vídni než k Praze; oba největší básníci Moravy starších generací, *Fr. v. Saar* a *J. J. David* žili ve Vídni a tam zakotvil i Rilkův vrstevník *R. v. Schaukal*, jeden z nejcharakterističtějších německých novoromantiků. Vrstevnictví tu však znamená i naprostý protiklad: zatímco Pražan Rilke, Němci víc a více cítěný jako zjev neněmecký, slovanský, celý život se kolísal mezi západem a východem, mezi ruskou trpnou zbožností a francouzskou láskou k plastické formě, přiklání se však mnohem spíše k východu než k západu, brněnský rodák Schaukal této alternativy nezná. Vychovanec románských kultur a ctitel aristokratických zvyklostí až do vnějšností a nahodilostí, nikdy nedával najevo svůj původ z germánsko-slovanského rozhraní a úplně se naturalizoval ve Vídni. Zcela zřetelně se liší moravský expresionismus od expresionismu pražského, třebaš z díla *L. Windera* slyšíme hudbu „židovských varhan“, známou z pražských autorů, a třebaš romány *E. Weisse* a *H. Ungara* se blíží stylisticky i motivicky současným Pražanům. Jejich obzor je však zachmuřenější, jejich analýza více pod vlivem duševního umění Dostojevského, jejich umění, přese všechnu zoufalost, energičtější. Také generace postexpresionistická našla na Moravě výrazného a originálního zástupce v *B. Brehmovi*, autoru románu o rakousko-srbském konfliktu, vedoucím k světové válce, a jeho dvou nositelích.

Najdeme i některé osobnosti nezařaditelné a některé spisovatele, zařadované do českoněmecké literatury neprávem. K prvním náleží vídeňský kritik, lyrik a žurnalista *Karl Kraus*, neúprosný nepřítel vši politické fráze a neupřímného umění, apokalyptický básník obrovitého dramatu o světové válce, přítel a pozdější odpůrce Werflův, příznivec *F. Janowitze*, rodáka poděbradského, nadaného lyrika, jehož vývoj znemožnila smrt ve válce.

Těžko zařaditelný je i lyrik a dramatik *Leo Greiner*, novoromantik, svými jevištními díly přiklání se k směru novoklasicistickému, dále olomoucký rodák *F. Spunda*, spisovatel mystických a magických románů, ctitel neklasického Řecka. Ovšem, fantastika a podivínská groteska je jedním, a nikoli nejbezzvýznamnějším znakem českoněmecké literatury: vedle napolo fantastického Leppina připomeneme jen *Leo Perutze*, grafika *A. Kubina* a přechodného Pražana *G. Meyrinka*, který v „Golemovi“ a „Noci Valpuržině“ napsal dva chef-d'oeuvre fantastického románu.

Neprávem bývají započítáváni do českoněmecké literatury někteří spisovatelé, jejichž díla nevykazují žádných znaků speciálně českoněmeckých: naturalizovaní Vídeňané *E. Hadina* a *F. K. Ginzkey*. Zato musíme se v přehledu moderní literatury českoněmecké zmíniti o překladatelích. Zprostředkovatelství mezi německou a českou kulturou se autorům, pocházejícím většinou z Prahy, namítalo samo sebou, zájem a osobní styky vykonaly vše ostatní, a tak již před válkou a za války se objevují z jejich péř překlady, studie a úpravy českých děl: dodnes je tento obor specialitou českoněmeckých básníků. *Werfel* svým věhlasem pomohl k uznání Březinovi, z Březiny překládá i *O. Pick* a *E. Saudek*, *R. Fuchs* za války se nebojí vydat německy Bezručě a po válce vydat antologii z české literatury, stejně učinil i všestranný tlumočnick slovenských děl a překladatel německé poezie do češtiny *P. Eisner*. Antologii z české prózy vydala *Anna Auředníčková*. *M. Brod* dopomohl studiem i překlady operám Janáckovým k světovému úspěchu a zachránil úpravou Weinbergrovu i Křičkovu operu před zapadnutím. Ponenáhlu se objevují i samostatné překlady ze starší české poezie, *E. Neumann* překládá Čechovy Písně otroka; překládá se po Adlerovi znovu Vrchlický a j. V tomto oboru se projevuje souvislost našich Němců s českou zemí zvlášť výrazně a sympaticky.

(*Dvacáté století. Co dalo lidstvu. Výsledky práce lidstva XX. věku*. Díl VII. Z duševní dílny lidstva. Praha: V. Orel, nakladatelství a knihkupectví společnost s r. o. [1934], s. 123–126.)

Napsal Richard Messer (bonus)^{cz/de}

Předkládáme čtveřici textů, jež Richard Messer (1881 Pancsova/Pančevo – 1962 Praha) publikoval – německy – v letech 1923 a 1924 ve dvou pražských periodících (Prager Presse a Die Wahrheit) a poté, v letech 1931 a 1934, znovu v Prager Presse a nakonec v bratislavské revui Forum. Jde přitom jen o drobný výsek z bohatého odborně filologického, především však publicisticky zaměřeného díla, signovaného do roku 1923 (tedy v období počínajícím univerzitním studiem v Budapešti, s pobyty v Grenoblu, Heidelbergu, Bernu, Ženevě /zde v pozici soukromého docenta/ a zakotvením v Poszony/Pressburgu čili Bratislavě) variacemi jména Meszleny, poté již rodným Messer a odvozenými šiframi.

Prvním z textů, recenzí tehdejší Rilkovy novinky – knihy Sonette an Orpheus (Prager Presse 3, 1923, č. 282, 14. 10., Dichtung und Welt, č. 40, s. II–III), Messer navázal na své propracovávání Rilкова profilu v předchozích letech – již v roce 1919 otiskl postupně v mnichovském Allgemeine Zeitung články Der Rahmen und die Novelle, v berlínském Das literarische Echo stať Rainer Maria Rilkes Tropik a v jenské revui Die Tat pojednání Über die Mystik Rainer Maria Rilkes, v roce 1923 nákladem Bedřicha Kočího vyšla v Praze knižně Messerova monografie Moderní pražský mystik Rainer Maria Rilke, jež měla být, avšak nestala se prací habilitační (i přes krach tohoto pokusu Messer brzy nato definitivně přesídlil do Prahy a působil – až do druhé poloviny padesátých let – na zdejší české filozofické fakultě jako lektor němčiny). Připojujeme úvahu, již redakce časopisu Die Wahrheit vystavila jako vítěznou odpověď na otázku: „Welche Mittel sind geeignet, das friedliche Zusammenleben der Nationalitäten in der tschechoslowakischen Republik zu fördern?“ (Wege zur Einheit. In: Die Wahrheit 3, 1924, č. 7, 1. 4., s. [1]–5; stať byla také – s odkazem k tomuto kontextu a jako pozoruhodný projev bratislavského vzdělance – přetisknuta v deníku Pressburger Zeitung /161, 1924, č. 92, 2. 4., s. 1–2/, o ocenění stati informoval týž deník už 19. 3., s. 4).

Aby soubor alespoň částečně ozřejmil příznačnou dvojdmost Messerových zájmů, totiž pohyb mezi filologií (zabýval se především aspekty a proměnami velkých epických žánrů, pohybuje se v rozmezí jdoucím od časů Schillerových či Goethových ke Carlu Spittelerovi) a výtvarnou kritikou, doplňujeme jej dvěma texty příslušejícími k druhé z oblastí: textem k šedesátinám Adolfa Loose (Prager Presse 11, 1931, č. 80, 21. 3., s. 8) a čerstvě posmrtným portrétem malíře Alfreda Justitze (Alfred Justitz zum Gedächtnis. In: Forum 4, 1934, č. [4], s. 126–127). Jako Rikárd Meszlény spolupracoval Messer nejpозději už v roce 1905 s redakcí budapeštské revue Művészet /Umění/, před válkou publikoval v různých časopisech profily výtvarníků (Ferdinanda Hodlera, Alberta Giacomettiho; z druhým z nich byl doložitelně v kontaktu); samostatně vyšel roku 1914 svazek Genfer Maler (věnováný Otto Vautierovi, Emile Bresslerovi, Maurici Barraudovi a Gustavu Françoisovi), v roce 1919 byl tajemníkem bratislavského Uměleckého spolku (Kunstverein). Pro Prager Presse od podzimu 1921 referoval o úkazech na slovenské výtvarné scéně a deník, jehož výtvarněkritické rubrice v dalších letech dominoval Jaromír Pečírka, se Messerovi postupně stal základní publikační platformou (především tu sledoval novou kunsthistorickou a výtvarněkritickou produkci). Tuto spolupráci – co se psaní o výtvarném umění týče – v průběhu dalších let Messer proložil příspěvky do časopisů Kunst für Alle, Forum, Dílo či Akord, část svých kunsthistorických úvah svěřil také – koncem třicátých let a poté i po válce – Filozofické revui. K této lince přiléhá také diptych Jak se dívat na obrazy a Jak se dívat na sochy (1938, znovu 1946).

mt

Rainer Maria Rilke: *Sonety Orfeovi*

Rozpoznat průměrné umělce od těch, kteří jsou povolání k velkému dílu, lze nejspolehlivěji podle toho, jakou měrou jejich vývoj ovlivnil nezvratný osud. Stojí před Bohem a nemohou jinak, zvláště ve svém umění. Zde především jsou pod jeho zákonem. Čím dále Rainer Maria Rilke kráčí po cestě, kterou pro sebe přísně zvolil, tím jasněji představuje zosobnění nutnosti jazykového vývoje. Zdá se, že jakmile se jednou vydal na cestu, musí po ní jít až do naprostého konce, ať už vede k utrpení, nebo nemožnosti tvořit. Aťsi! Copak nás může trápit, že míříme ke klamnému cíli, je-li cesta k němu roubená stromy se šťavnatými plody? Nouze naší beznadějně odbožštěné doby křičela v Rilkově *Knize hodínek* až do nebe. Jeho hlas netrpělivě tápal po všech stezkách, které měly vést k Božskosti či které tento cíl přinejmenším slibovaly. Ze žalmů jeho *Hodínek* zaburácela nová víra v novou, a přece prastarou emanaci, stejně mohutně jako burácí nová píseň z píšťal prastarých varhan. Její melodie zněla již na samém počátku v tak plných rejstřících, že nebylo možné, ba vůbec myslitelné ji v tomtéž směru ještě vystupňovat. A tak muselo přijít něco nového; jáské rozechvění hledače Boha nechal Rilke za sebou a už v *Knize obrazů* se vrhl na předmět, od emanace přešel k věci, v níž uvízla. To byla ta skutečnost, která ho po nadmíru neklidném volání Boha, přímo žhnoucím jeho já, přinutila v *Knize obrazů*, v *Životě Mariině*, v *Zápisích Malta Lauridse Brigga* ochladnout, zaměřit se na věc, probádat krok za krokem každý předmět všehomíra (každíčkou věc: město, strom, slepce, tygra, víno, květinu, dítě, dívku, ženu i horu, pěkně jedno po druhém) a zvážit, do jaké míry jsou schopné emanace, do jaké míry mohou obsáhnout Boha. Mezi nimi se ukazují velké a nečekané rozdíly, srozumitelné jen samotnému básníkovi. Ukazuje se, že vydá-li se člověk cestou jednotlivostí, nikdy nedojde konce. Zkušenost z *Knihy obrazů* básníka přiměje odstoupit od namátkového zpytování všech věcí. Ztělesněním ataku hnusu z takového beznadějného začínání je Malte Laurids Brigge. Kolik věcí prokázalo zoufale malou schopnost obsáhnout Boha! Nadešel tedy čas výběru a ten byl přísnější a přísnější. Jsou odmítány stále větší masy věcí, protože je zřejmé, jak jsou bohapusté, jak jsou chudé, neschopné pojmout Boha. Proces zduchovnění by byl v jejich případě přišel moc draho. Žádostivost v básníkovi vzbuzují už jen vzácnosti, jen věci překypující Božstvím. Básník tím nastoupil zhoubnou cestu do světa ezoteriky. Touto cestou musí pokračovat dál, až k závrtným výškám, ovíván řídkým, sotva dýchatelným vzduchem.

„Zahrady zpívej, mé srdce, jichž neznáš; ty sady jak vázu
vylitou do skla, jasné, kam nedojdem snad.

Vody a růže z Ispanu či ze Širazu
blaženě zpívej a veleb jak nikdo dosavad.“

[z knihy *Sonety Orfeovi*, přel. Václav Renč. Praha: Vyšehrad, 1944, s. 61, sonet č. XXI]

Zpod nohou horského tuláka už dávno zmizela žírná půda, za zády mu zůstaly i jeho nesčetné vyvolené, naslouchající ovečky –, on musí jít dál, už není možné se zastavit. Ještě pořád ho lákají skvosty, jež jsou stále vzácnější. S nutkáním strnule pokračovat v cestě však brzy dosáhne nejvyššího vrcholu, za nímž nevyhnutelně následuje hrůzný pád. Kdo může předpovídat, jak a kam dopadne? Roztříští se o kamenitou zem, která jeho tóny pohrbí navěky? Nebo Matka Země toho opovážlivce zachytí a měkce mu ustele na rozkvetlé louce, něžně ho ochraňuje před jakoukoli újmou? Kdo je s to něco takového předpovídat? Pěvec *Sonetů Orfeovi* se žene pořád výš a výš. Okolo něj samá skála. Jen občas se v mrazivé nehybnosti řídkého horského vzduchu ještě mihne světýlko křišťálu. Jeho ale nic nezastaví. Tu a tam se mu, vzdalujícímu se nedokonalosti jakékoli skutečnosti, ještě může dostat té či oné vzácnosti, podaří se mu vyloudit ještě čistší tón na strunách světelných paprsků, nasát ještě jemnější vůni –, ale pak přijde pád, příšerný a nevyhnutelný. Zaviněný odlidštěným, citu zbaveným tajným uměním, ezoterikou. Ať tomu pěvci i tak nikdo nebrání, i kdyby mohl. Stojí pod zákonem, jenž je Božský a Božským zůstane, i pokud ho zničí. Nám se Božství už nikdy nezjeví v ničem hmatatelnějším než v završení podobných údělů. Chtěl by snad někdo v duši alespoň trochu měšťácky spořivý zachránit keř, vzplanuvší proto, že se do něj vtělil Jehova? Počátek Rilkovy esoteričnosti, jeho stupňujícího se odcizení od toho, co je citově vnímatelné, tkví právě v těchto sonetech. Jsou tu ale ještě plody, které se sice musí ztěžka vylámat ze

studené skály, ale stojí za námahu, jsou podivuhodně cize, nepochopitelně sladké. Okolo tuctu z 53 básní. V nevšedních, mlčenlivých hodinách se k nim můžeme vrátet, blažení a šťastní z takového vlastnictví. Sonety č. V, VII, XIII, XIV, XIX, XX z prvního dílu a III, VI, XVIII z dílu druhého. Jsou to ony slavnostně strohé římské číslice, které jednotlivé básně uvádějí a které skrz svou nevídanou cizost pozvedly skutečnost nejhlubšího lidského rozechvění výše, než se povedlo komukoli před ním a než se vůbec kdy zdálo možné.

Adolf Loos

Šedesáté narozeniny Adolfa Loose slavil celý kulturní svět, a to plným právem. Moderní architektura si v boji, který sváděla posledních třicet let, vydobyla vítězství, jehož důležitost sahá daleko za její hranice a jež má význam pro obecně lidský vývoj. Užijeme-li dnes stále oblíbené a bohužel velmi rozšířené vojenské terminologie, nebyl Loos v tomto boji snad nikdy přímo generalissimem, avšak zajisté byl nadmíru úspěšným vojenským velitelem. Určitě náležel k nejvyššímu generálnímu štábu, jeho hlas tam měl váhu. A stejně jako moderní umění války, jako úspěch velkého podniku nebo moderního státu nikdy není dílem sebenadanějšího jednotlivce, tak souhrnné dílo Adolfa Loose není pouze něčím osobním, nýbrž je také nadindividuální. Není vůbec možné z něj ono osobní vyloupnout a odloučit je od toho, co je v něm epochální. Důležitost jeho díla spočívá v tom, že muselo vzniknout zcela vzdáleno všemu náhodnému, módnímu a rozmarnému, že muselo povstat z vnitřní podstaty doby. Loos je reprezentativní architekt naší epochy. Jeho architektonické dílo vznikalo z nejhlubších potřeb, z nečistšího přesvědčení jak jeho samého, tak celé evropské kulturní obce. Proto je velkým umělcem, jedním z největších, které máme. Kulkova kniha *Adolf Loos. Das Werk des Architekten* [Adolf Loos. Dílo architekta] nabízí krásnou a obsáhlou sbírku Loosových staveb, interiérů a plánů, doplněnou pečlivými a věcně informativními legendami. K Loosově biografii a podstatné části vlastního textu lze jen podotknout, že nedoceňuje skutečný umělcův význam. Loosovo architektonické dílo je významem neskonale větší než to, co je možné obsáhnout v programových prohlášeních. Kulkova kniha tak zobrazuje stadium Loosova díla, které leží dvacet pět let v minulosti. Pro vysokou hodnotu knihy je nicméně rozhodující fakt, že poskytuje velmi jasnou představu o mistrově díle těm, již nemají možnost prohlédnout si jeho stavby ve Vídni, Paříži, Praze, Brně a Plzni či na jiných místech.

Loosova kniha *Trotzdem* [Přesto] může být správně nahlížena pouze vzhledem k historii svého vzniku. Jedná se o soubor novinových článků, jež logicky vyznívají mírně zastarale. Jde o bojovné texty, psané v zápalu každodenních bitev, a fanfáry znějící z minulosti mají vždy trochu pachůf donkichotství. Tolik věcí dnes již považujeme za samozřejmé. Mnohem důležitější, ba z hlediska vývoje lidstva to jediné důležité je, že stavitel Loos před námi stanul jako vítězný průkopník nové, lepší lidskosti, který začal zušlechťovat naše vnímání prostoru a prostředí, ve kterém žijeme, a tím nás přivádí k tomu, abychom přestali vršit sami sebe, humanitu v nás samých, stále výše a výše. On je mistrem zednickým, jenž stavěl katedrálu Boží, jedním z těch, o nichž Rilke tvrdí:

„Dělníci jsme: ať učňové, tovaryši neb mistři,
sklenujem tebe, strmou ústřední loď chrámovou.
Tu mnohdy přijde vážný z dálky host, jenž na vše jist zří,
jak záblesk projde našich duchů stem a všecky zbystří
a nový mistrný hmat ukáže rozchvělou rukou svou.“
[*Kniha hodinek*, přel. Jozef Tkadlec. Praha: Fr. Borový 1944, s. 30]

Napjatě naslouchající, pevně a klidně hledící tvář Adolfa Loose pro nás ztělesňuje tohoto „vážného z dále hosta“. Nikoliv proto, že spoluzvěstuje některé z rozhodujících principů lidskosti člověka, což činí i mnozí další, nýbrž proto, že je uskutečňoval, kdykoliv jen mohl, dokonce i v boji s celým světem. Proto v generálním štábu humanity uctíváme právě jeho jako úspěšného velitele.

Cesty k jednotě

Již zvolený titul prozrazuje, že se v následujících řádkách dotkneme neuralgického bodu života Československé republiky. Nadaní vůdci našeho státního osudu mohou uchránit a s Boží pomocí uchránit naši republiku na dlouhou, co možná nejdelší řadu let před otřesy, které by mohly přijít zvenčí; nelze si ovšem myslet, že bychom v našich dějinách zůstali naprosto ušetřeni nenávistných aktů méně či více agresivních. Otázka, která rozhodne o našem radostném či truchlivém osudu, ovšem zní: Podaří se nám v čase, který nám byl dopřán, pohnout převážnou většinu veškerého obyvatelstva k tomu, aby nikoliv rozumově, nýbrž citem přijala za svou tuto skutečně československou republiku? Opatrnost nutí k pesimismu: dle mého odhadu dnes přinejmenším třetina našeho obyvatelstva není – ať již z jakýchkoli důvodů – ochotná a připravená se rozhodně postavit za náš dnešní stát (Němci, Maďaři, slovenští Ľudáci, komunisté). Za takových okolností nebudeme s to odolávat bouřím. Musíme změnit stav věcí, nechceme-li všichni bez rozdílu zajít v nekonečném hoři. Jediná cesta, jak tomu zabránit, je zajistit československou republiku *pomocí její nejvnitřnější podstaty* a tím ji zachránit. To ale musíme chtít se vši vážností. Chtít skutečnou věc, nikoli pouhé zdání!

*

Okamžitě po převratu se o nás začalo hovořit jako o „Švýcarsku východu“. Když jsme se ovšem dali do vytváření státního aparátu, museli jsme si přiznat, že nám pro dosažení tohoto ideálu v naší situaci naprosto chybí předpoklady: ona řada historicky etablovaných, organicky rozvinutých malých států (kantonů) či městských států, jež by všechny za sebou měly dlouhou a plnou zkušenost politické samosprávy. A tu jsme heslo o „Švýcarsku východu“ odhodili jako neaplikovatelný ideál. Jaký omyl! Nešlo přeci o špatný ideál, jen jej nešlo beze všeho přenést z oblasti přání do naší reality. Bývalo by potřeba jej nejdříve přizpůsobit našim specifickým životním podmínkám. Nesvedeme asi jen tak vytvořit spolkový stát; politicky centralizovaná republika se silně vyvinutým hospodářským, kulturním a případně i národnostním *regionalismem* je ale veskrze něčím, co do budoucna můžeme považovat za uskutečnitelné. Rovnováha odstředivých a dostředivých sil je organickou, logickou, estetickou a historicky danou formou naší republiky. O dosažení tohoto ideálu můžeme usilovat. A taky jsme se mu za pět let určitě přiblížili, nevědomě hnáni svými instinkty. Ovšem jak dál? Odpovědi jsou další dvě otázky.

*

I. *Jaký by měl být nový bytostný základ naší veřejné mentality, aby vůbec mohla vzniknout atmosféra příhodná pro budování politicky jednotné, navenek pevně semknuté a uvnitř regionálně různorodé československé republiky?*

II. *Jakými prostředky lze tuto mentalitu vytvořit nebo alespoň podpořit její zrod?*

Samotná existence menšin je dnes považována většinou za státní a národní neštěstí, s nímž je třeba se smířit jako s osudem, poněvadž to jinak nejde. V duchu si česká většina možná přeje, aby menšiny neexistovaly, aby měla co do činění s národnostně jednotným, čistě československým obyvatelstvem. To přání je stejně neplodné jako bezpředmětné, takové přání vede do pekel: odhlédneme-li zcela od skutečnosti, že jeho splnění leží mimo vši možnost, znamenalo by uměnění mezinárodního významu a evropské závažnosti našeho státu. I kdybychom unifikovanost československého národa dnes považovali již za skutečnost a nikoliv za ideál budoucnosti, i kdybychom prosazení československého jazyka prorokovali ty největší úspěchy, stejně budeme muset pohlédnout pravdě do očí: podstatná část obyvatel našeho státu zůstane jiné národnosti, německé nebo maďarské. *Nejvnitřnějším základním rysem našeho státního uzpůsobení* je tudíž národnostní rozrůznění, to znamená dvouvrstevnost naší skladby, jedna vrstva v horizontálně-sociálním směru, druhá ve vertikálně-národnostním. Pociťuje-li tedy československá většina, jsouc sama nezměnitelnou

svěbytností a vnitřní podstatou naší republiky, již zmíněnou národnostní různorodost jako přítěž a jako neštěstí, pak tuto naši republiku, tak jak je skutečně uzpůsobena, popírá a přitakává toliko svému zbožnému přání, které ale neodpovídá realitě.

Při budování státu se musíme opírat o jeho skutečnou podstatu, nikoliv o imaginární, vysněné základy. Československý národ jako národ státotvorný se musí teprve naučit milovat skutečné uzpůsobení naší republiky, s jejím horizontálním a vertikálním členěním. Musí se naučit chápat, že toto dvojité orientované členění je nakonec pro náš stát opravdovým štěstím, že existence menšin, ovšemže stát podporujících menšin, musí být námi všemi pocíťována jako štěstí! Před československým národem leží těžký úkol: tento přerod musí ze *všeho nejdříve* uskutečnit ve svém vlastním nitru. Nejjistější, nejvýhodnější a nejlepší cestou je učinit ze svého včerejšího protivníka svého zítřejšího přítele. Jen pohleďme na Bismarcka a Rakousko, na Anglii a Búry! Konečně se musí prosadit poznání, že v nejhlubším a nejvlastnějším životním zájmu našeho státu není menšiny zničit, nýbrž je zachovat. Stejně jasně a rázně je však nutné zdůraznit správnost a účinnost zásady, že v žádném případě nesmí dojít k posunutí současného rozložení sil v neprospěch státotvorného národa.

Vraťme se ale ke švýcarskému příkladu! Po přeslavném Wettsteinově vyjednávání při ustavování vestfálského míru se Švýcarsko začalo jevit jako jednotný spolkový stát; jednotlivé snahy o osamostatnění některých kantonů od té doby selhaly a lze je považovat za bezvýznamné epizody, které způsobily pouze škody státu a lidu. To však nic nemění na skutečnosti, že jednotlivé kantony ještě dnes fungují vysoce samostatně, ba suverénně. Od doby Napoleonovy „Helvétské republiky“, zejména pak od Vídeňského kongresu nabyl převahy vývoj k centralizovanému zřízení, tedy vývoj ve prospěch státu, v neprospěch suverenity kantonů. Ať je tomu ale jakkoliv: zůstává jednota navenek, různorodost uvnitř! A to je princip, o němž bychom měli usilovat, jež bychom se měli snažit naplňovat. Švýcarsko nadále podle svého jména (původní kanton Schwyz), většiny obyvatelstva a podle svého charakteru, pokud ho vůbec lze národnostně určit, zůstává německým, přesněji alemanským státem, nezávisle na tom, je-li zrovna spolkovým prezidentem člověk alemanského či románského původu. Kanton Bern je skutečně a psychologicky jakýmsi „předvojem“, vedoucím státem, který spolkovému celku a jeho zvenku viditelnému charakteru vtiskl svého ducha. A v této převaze nespátřují ostatní kantony, ani ty románské, vůbec žádný druh ústrku nebo ponižování či dokonce ohrožení. Naopak, na utilitaristickém podkladě pouze svobodně a s radostí uznávají historicky, psychologicky, statisticky a logicky danou skutečnost. Ta spočívá v tom, že alemanské alpské kmeny ve své době tento stát založily, vybojovaly si jej, zvítězily s ním v bitvách, a vtiskly mu tak navždy svůj charakter. Ostatní se tedy podvolují a zařazují bez zášti a výhrad, ačkoliv se některé románské kantony, například Ženeva, v období připojení mohly pochlubit neporovnatelně vyšším stupněm kulturnosti než alemanské pastevecké národy původních kantonů nebo kantony druhého spolkového státu. Ano, burgundské, románské rytířstvo mělo na vítězství Alemanů u Morgartenu, Sempachu a Murtenu dokonce lví podíl. V těch dobách ale nebylo chorobného přepínání národního, lépe řečeno lokálně kmenového principu v takové míře, jako je tomu dnes. Curych a Basilej byly a jsou hospodářsky daleko silnější než Bern, a přesto jim nečiní problém uznat jeho pozici vůdčího kantonu v politickém smyslu. Nemá-li naše republika postrádat vlastní smysl, oprávnění k existenci a evropské poslání, musí si zachovat svůj základní československý charakter stejně jako své několikrát národnostní členění. Naše menšiny mají stejně málo důvodů československému lidu navenek upírat politickou reprezentaci státu, jako je tomu v případě švýcarských kantonů vzhledem k Bernu. Vedení ovšem přirozeně neznamená politické vyloučení menšin. Československý lid založil tento stát a dovedl tím do vítězného konce 600 let trvající myšlenku, které se po staletí obětovalo mnoho hrdinů a mučedníků. Běh světových dějin dal této myšlence za pravdu, dopřál této touze naplnění a novému státu dal návdavkem německou, maďarskou a karpatskorusínskou menšinu. Pro tento stát není hanba ani neštěstí, když bude z politické skutečnosti vyvozovat následky, rozhodně to neznamená rezignaci a v žádném případě ohrožení kulturní a etické svěbytnosti těchto menšin.

Od pouhého administrativního centralismu naší současnosti, který nemá oporu v tužbách ani ve víře veškerého obyvatelstva, nás nyní musí československá vláda vést pomocí jednotlivých mezikroků nejdříve k výraznému regionalismu a později k organicky se vyvíjejícímu autonomismu, jenž sám bude tvořit zase pouhý přechod ke vzdálenému ideálu navenek jednotného a nerozborného spolkového státu a uvnitř suverénně se rozvíjejícího spolku zemí. Regionalismus v první řadě znamená vědomou péčí a rozvíjení sil vzcházejících z regionů. Takový regionalismus by musel nejdříve být přítomen v našem vědomí jako směr vývoje naší společnosti. Jeho cílem je vytvářet takové skupiny obyvatelstva, jež se uvnitř samy autonomně vyvíjejí a zároveň si radostně uvědomují své svobodné a chtěné začlenění do státního celku československé republiky.

Kvůli nám všem je zapotřebí, aby vznikl naprosto nový a našim poměrům zcela odpovídající ideál vzdělání. Slovo vzdělání musí v našich zemích nabýt zcela nového významu a smyslu, jiného, než jaký má jinde. Slovem vzdělání, užíváme-li je v goethovském významu, můžeme totiž rozumět hlavně ustrojení a schopnost myslet a cítit jednotlivosti a jevy, jež nás obklopují, v jednom celku. Jak bychom mohli považovat občana našeho státu za vzdělaného, pokud mu jazykové, výchovné a duchovní překážky znemožňují i pouhé nejpovrchnější porozumění značné části obyvatel této země? Člověk, který nemohl nebo nechtěl získat vlastní, z osobní zkušenosti vycházející znalost duševní a fyzické uzpůsobenosti veškerého obyvatelstva naší země, nemůže být ve smyslu naší československé republiky považován za vzdělance, poněvadž jej obklopuje duchovní vězení jeho původní národnosti. Tytéž symptomy se ale tisícekrát opakují v hospodářství, politice, vědě a vůbec ve všech oblastech života. Jaký může mít Čechoslovák, jemuž je například Herder naprostou neznámou, pohled na němectví nebo na kulturní proces filiace svého národa s němectvím? Jaký názor může mít německy hovořící spoluobčan na samostatnost a svébytnost československé kultury, je-li mu Březinova lyrika stejně nepřístupná jako Smetanova hudba nebo sochařské umění Jana Štursy? – to vše pouze jako náhodný příklad. Jakou představu může mít o československých ideálech státu chovaných po celá staletí, o úsilí tohoto národa, o poměru mezi doopravdy uskutečněnými věcmi a ideály spoluobčan, Maďar jazykem i vzděláním, který – zadržován v duchovním vězení bismarckovsko-andrassyovského dualismu – nemá ani potuchy o linii vycházející od Husa a Palackého, Riegera, vedoucí až k Havlíčkovi a Masarykovi? Podmínkou duchovního a citového společenství, které spolu chceme a musíme uzavřít, je, aby padlo co možná nejvíce čínských zdí vzájemné jazykové a věcné ignorance. Teprve na takto vyrovnané a zorané půdě může uzrát poznání, že uvnitř těchto hranic daných historií a osudem se musíme společně dělit o radost i žal. To je *skutečnost*, každodenní, těžký, svatý, plodný sňatek národů.

*

Jakými prostředky lze tuto mentalitu vytvořit nebo podpořit její zrod?

Měli bychom najít malý počet lidí, kteří jsou věci nakloněni ve výše popsaném *unionistickém smyslu* celou svou duší, a seskupit je v *sekcí*, jejíž přirozená administrativní pozice by se nalézala mezi ministerstvem unifikací a ministerstvem školství a lidové osvěty. Mám na mysli výkonný výbor s pěti referenty. Dva za československou většinu, jejichž oblastí by byly především česko-slovenské vztahy, a tři pro menšiny. Bylo by nanejvýš žádoucí a značně slibné, kdyby se dotyční lidé mohli této různorodé, svízelné, náročné a osudově zodpovědné úloze dosáhnouti vnitřního, duševního a nikoli pouze administrativního a kodifikačního *sjednání* věnovat s nasazením celé své osobní síly, s nasazením neděleným; souhra obou faktorů, tedy osob na svém místě a jejich naprostého pracovního nasazení, může snad zaručit kýžené výsledky. Správný výběr těch, kdo přicházejí v úvahu, je současně otázkou rozhodující o osudu celé věci.

Jaké vlastnosti předurčují pro takovou práci? Především musí jít o osobnosti iniciativní, vzdělané, se znalostí světa i lidí, o osobnosti, které nepostrádají fantazii a jsou schopné vcítit se do duše určitých skupin obyvatelstva naší země, o řečníky, spisovatele, muže veřejného života mající takt a vrozený cit pro proporce života, mající dar usuzovat, co, kde a kdy je

možné; o zajímavé lidi, kteří jsou schopni získávat jednotlivá srdce i zástupy pro sebe a věc, kterou zastupují. Všech těchto vlastností je zapotřebí v nejvyšší míře. Hlavní věcí však zůstává porozumění unionistickému cíli a naprostá odevzdanost této myšlenky. Každé odborné vzdělání, ať je jakéhokoliv zaměření, je pro tento účel využitelné, pakliže vyrůstá z těch nejhlubších kořenů a sahá dostatečně vysoko k oblakům, aby z odbornosti vrostlo až v oblast obecně platného.

Pracovní program zde můžeme představit pouze v prvních náznacích. Každý učiněný krok bude v závislosti na svých účincích a případné reakci samozřejmě a organicky vyžadovat tisíce dalších kroků.

Sekce bude muset vejít do styku s celou šíří společenských problémů. Ze svého pohledu se bude muset zabývat veškerými tiskovinami (deníky a časopisy) na našem území, bude muset být v neustálém kontaktu se všemi kulturními (školy, muzea aj.) a hospodářskými institucemi, spolky, orgány, organizacemi (lóže aj.), se všemi politickými stranami a zájmovými skupinami, se vším tiskem v hlavním městě i na venkově, všude bude muset působit v unionistickém smyslu veškerými myslitelnými prostředky osobního a oficiálního, bezprostředního i zprostředkovaného vlivu, na každém kroku bude muset bojovat s rozkladnými tendencemi, přinejmenším je zmírňovat nebo zkoušet paralyzovat jejich účinnost a podporovat tendence syntetické. Předseda sekce bude muset být v bezprostředním kontaktu se všemi vládními orgány a vždy se zasazovat a mít možnost se zasazovat o to, aby bylo unifikací hledisko podporováno, zohledňováno a nikdy poškozováno. Již z tohoto důvodu by přicházel v úvahu pouze muž s naprostou všeobecně uznávaným politickým, národním, morálním a kulturním renomé.

V samotné Praze by měl být neprodleně a s co možná nejštedřejší podporou založen *unionistický společenský klub*, který by měl za úkol sjednotit a sblížit všechny unionisticky smýšlející občany republiky bez rozdílu politické preference, národnosti nebo náboženského vyznání. Tento unionistický klub by pak musel zakládat lokální pobočky v celé zemi, aby vytvořil společenskou platformu, na níž by Češi a Němci, Slováci a Maďaři mohli spolupracovat. Z podstaty tohoto klubu vyplývá, že by se jeho členům *nikterak nezakazovalo* členství v jiných stranách a spolcích; *naopak*, bylo by více než žádoucí, aby co největší množství jeho členů šířilo unionistického ducha v dalších organizacích.

Jen a pouze tímto způsobem bychom v budoucnu místo pouhého státu mohli tvořit jeden společný lid. Podobně jako ve Švýcarsku by i u nás mohl ustoupit prvotní pocit příslušnosti k národu do pozadí a uvolnit místo diferencovanému, sekundárnímu pocitu příslušnosti k vyššímu celku. Teprve potom bychom se mohli nazývat státem lidu. Každý občan takového státu by byl druhému bratrem, bez ohledu na národnost; zatímco člověk stejné národnosti žijící za hranicemi by zůstal toliko milým sousedem a přítelem. Příbuzenský svazek je člověku totiž bližší než všechna sousedství. Tato zásada se přes vší názorovou rozličnost velmi jasně projevila při vypuknutí války v roce 1914. Švýcaři jak románského, tak alemanského původu zůstali ve vztahu ke svým francouzským, popř. německým spoluobčanům na druhé straně hranice *především Švýcaři!* To dokazují např. Ferdinand Hodler, Carl Spitteler na německé, Felix Bovet na francouzské straně. Toť jediná cesta, která nás spasí. Byla schůdná pro Švýcarsko, musí být i pro nás.

Na památku Alfreda Justitze

Příliš záhy odešel Alfred Justitz z tohoto světa. Jasně a hmatatelné výsledky jeho práce dokládají, že krácel po velmi plodné cestě. Odešel příliš brzy, neboť jej na této cestě čekaly ještě mnohé cíle, jejichž podoba již nabývala znatelných, zářivě barevných tvarů. Jeho současníci a souputníci, kteří se k výšinám ubírali daleko troufalejší rychlostí, si často mysleli, že Justitzův jen pozvolna stoupající krok navždy zabředl v dolinách. Mnohým z nich ovšem brzy došel dech, jejich tempo rychle ochablo. Když je pak Justitz dohnal, bez zadýchání prošel

kolem nich a s obezřetností sobě vlastní dále zrychloval. Tichý, opatrný a klidný, uvážlivý a ryzí – to jsou slova, která se nabízejí jako příznačná a která vytváří dojem starého mistra vzbuzujícího úctu. Není divu, že ony staré, takřka symbolické stupně životní dráhy, které spojují řemeslo s představami učňovství, tovaryšství a mistrovství, ztělesňoval nejen s větší obsahovostí, skutečností a přísností, ale že si tyto stupně navždy uchoval jako trvalé hodnoty. Coby tovaryš nepřestával být učněm a jako mistr byl vždy zosobněním trojjedinosti zmíněných stupňů. Zřetelně se to projevuje v obzvláštním vztahu jeho kreslířského tvůrčího procesu k jeho tvůrčímu procesu malířskému. Ovšem, i v Justitzově případě, stejně jako u mnohých jiných vyslovených koloristů, není kresba nikdy samoučelná, nýbrž představuje předstupeň a přípravu k obrazu, je takřkajíc vědeckým probádáním předmětu. V souladu s touto tradiční představou by musel normální tvůrčí proces vzniku obrazu vést od prvních skic tužkou s již více či méně vyzrálou ideou obrazu k rozličným studijním kresbám s více či méně hotovými nuancemi barev. Když ale listujeme kresbami tohoto autora, zjistíme, že původní formy malovaných obrazů nikde nenajdeme a že mnohé kresby – co se týče tématu, dispozice a stylu přednesu – jdou svými vlastními, samostatnými cestami. Malby nejsou ve své kreslené podobě přítomny a kresby se naopak nikde neobjevují namalované. Ano, při bedlivějším pozorování vzdálenost obou oblastí stále více narůstá. A pouze dlouhá, uvážlivá cesta, po níž se Justitz ubírá, svede tyto zdánlivě definitivně oddělené proudy do jednoho mohutného řečiště. Jeho kresby jsou na první pohled tak překvapivě neoriginální, jak je jeho malířství jedinečné. Jsou to kresby převážně figurální, scénicky narativní, oproti jeho obrazům zachycujícím výhradně stavy a nálady. Jeho studijní kresby mají velikou soubornou hodnotu, měly by být vlastně kupovány v celku či ve velkých sériích, jelikož ve svém vzájemném vztahu umělecky znamenají daleko více než jednotlivě. Kresba byla pro Justitze oblastí, v níž po celý svůj život úmyslně a při dobrém uvážení zůstával když ne učněm, tak přeci tovaryšem. Tovyšem, poněvadž se – dosáhnuv naprosté řemeslnické zručnosti – se vši vírou podřídil vyšší, ohromnější tvůrčí vůli. Tento přístup u něj zaznamenáváme opakovaně až do konce jeho života. Probírat se jeho kresbami znamená procházet se celou galerií moderního umění, samozřejmě především toho francouzského. V oněch několika stovkách Justitzových kreseb máme před sebou jakýsi lexikon nejzvučnějších jmen dnešního umění pohromadě: Picasso, Derain, Matisse, Dufy, Segonzac, Vlaminck, Pascin, Utrillo, Cézanne, George Groß a mnozí další, kteří jsou nahlíženi vždy skrze Justitzův interpretační pohled. Je ovšem zapotřebí stanovit míru závislosti a odstupňované samostatnosti Justitzovy kresby na slohu svobodně zvolené předlohy. Justitz samozřejmě nikdy nepracoval podle nějaké konkrétní picassovské nebo jiné předlohy, ale dobíral se tvůrčí podstaty toho či onoho autora a v osvojeném cizím jazyku takřkajíc napsal jednu či více básní. Tuto namáhavou a podivuhodně důkladnou metodu Justitz zvolil, aby si nejdříve skutečně tvůrčím způsobem přisvojil vnitřní bohatství, skutečný obsah současného umění. Metoda jeho práce vypovídá o tom, že byl prost té nejzhoznější choroby, největšího zlořádu veškerého umělectví: touhy být originální. Věděl, že neexistuje a nemůže existovat žádná chtěná originalita, a jeho duch byl natolik nezávislý, aby dle tohoto strohého poznání také žil, aby vydobyl z této přísné pravdy následky pro to, co činí i nečiní. Při vši své zdánlivé tiché smířlivosti se v tomto nedal ničím a nikým zmást. I když cesta od těchto kreseb nevedla přes tematické a stylistické shody k Justitzovým obrazům, přesto se nad onou hlubokou propastí klene vysoký most. Celé kreslířské dílo je předstupněm díla malířského. Každý obraz povstal vždy al prima v barvě na plátně, malíře samého ovšem vyškolil a předvzdělal kreslíř. A ani zde nedochází k ostrému předělu, nýbrž k pozvolnému přechodu. Kresba – zamýšlená pouze jako všeobecný vzorec – byla téměř zcela jako od Picassa či někoho jiného a tiché, něžné podtóny jen upomínají na našeho umělce, který se podvoluje s rozhodností sotva myslitelnou a sám sebe zatlačuje do ústraní. Tu se však poměry obracejí. Jeho malířství setrvává v harmoniích zdánlivě zcela jedinečného, osobního, ničemu nepřibuzného světazklidnění. Zátíší s modrošedým pozadím, jemně zářící keramika a jablka, akt ležící ženy, jejíž tělo září hnědavě-zlatými odlesky, les v zaprášeně šedozelené barvě oliv, květiny s kouřově se rozplývajícími vzory rozvláknění, neskutečně něžně uložené do vertikálně členěné prostorovosti tmavozeleného a hluboce modrého pozadí – tato zátíší jsou tichá a klidná svou atmosférou a plna prazvláštního napětí. Právě proto, že jsou prosta všeho náhlého, křiklavého, hmatatelného, zaklesávají se nepozorovaně do hlubiny našeho nitra. Teprve po letech nás nebezpečně doženou a my pak

dlouze pátráme, abychom s údivem odhalili ten či jiný Justitzův obraz jako zdroj našeho pozměněného vnímání vztahů mezi snem a skutečností. Tato skutečnost, kterou Justitz hledá a po níž prahne, kterou se snaží tak vášnivě osvobodit od jejích rušivých nahodilostí, ztrácí své jindy tak jasné hranice oddělující ji od sousední oblasti vize. Nakonec se zdá, jako by Justitzova tvůrčí námaha spočívala pouze v jednom: osvobodit v této souvislosti předměty od prokletí hluku a zvuku. A všechna slova nakonec pozbydou smyslu, neboť čím více se nastalé ticho prohlubuje, čím čistěji se v mlčení snoubí veškerá barevnost, tím jasněji zase melodie vystoupí ze smířených protikladů.

Jakkoli jsou všechny zmíněné příbuznosti s jednotlivými školami a směry v Justitzových kresbách nepochybné, zdají se nám v jeho malbách jen lehce napovězeny, atmosféricky podvědomé a pouze vzdálené. Ale i v případě jeho malovaných obrazů se po hluboce důvěrném kontaktu s nimi dostaví dojem nějaké vzpomínky. Nalézáme-li na jednom zátiší cizokrajné orchideje na červenohnědé podložce, světle hnědé doutníky vedle modravých lahví vody, které jsou s tak různě odstupňovanou drsností barev propojeny s pozadím, působí-li jedna věc ve své tělesně vysoké zaoblenosti a jiná hned vedle ní v ploché kontuře docela hrůzostrašně, a celek přesto dýchá vřele pohnutou skutečností, připomene nám to tu a tam dráždivý půvab nejkrásnějších věcí Derainových a fantastických poloh Dufyho. Ale současně již při tomto dojmu, že se na něco rozpomínáme, zažíváme pocit, že způsob Justitzovy malby je podstatně odlišný. Při vši své osobní jedinečnosti je Justitz stále současníkem a stoupencem zmíněných umělců.

Tak byly uzpůsobeny cíle a směr, stejně jako tempo a rytmus jeho úsilí, jdoucího vpřed i do výše. Co jsme tedy mohli po takto zajištěných a již v bezpečí spočívajících výsledcích očekávat, nebyly neurčité naděje: byla to jasně rozpoznatelná, v minulých dilematech již obsažená vyústění. Ležela všechna v dosahu hmatatelného. Pouze Justitzova vytrvalost plná odříkání, jeho důvěřivá pokora před pozvolným zráním plodu jej ochránily před tím, aby zlatá jablka ze stromu trhal předčasně.

E*forum 2018

Die *Echos* sind eine online-Plattform für Originalartikel, kritische Reflexionen des literaturwissenschaftlichen Betriebs, Rezensionen neuer wissenschaftlicher Publikationen sowie für interdisziplinäre Diskussionen von literaturhistorischen Fragestellungen. Seit Herbst 2010 werden sie vom Institut für Literaturforschung (IPSL) herausgegeben. Die Beiträge der bisherigen Jahrgänge wurden bereits in insgesamt sechs E-Books veröffentlicht. Seit 2014 erscheinen neben den bohemistischen *Echa* auch die deutsch-tschechischen *Echos*, die sich vor allem mit deutschsprachiger Literatur der böhmischen Länder beschäftigen. Nach mehr als sechs Jahren wurden mit Jahresbeginn 2017 diese beiden parallel existierenden Reihen vom *E*forum* abgelöst. Das literaturwissenschaftliche *E*forum* für Bohemistik versammelt neben explizit bohemistischen Themen auch Beiträge über deutschsprachige Literatur aus den böhmischen Ländern mit besonderem Fokus auf die Erforschung älterer Literatur.

Das Jahrbuch ***E*forum 2018*** dokumentiert das Anliegen des Projekts, eine verständliche, eigenständige und offene Plattform abseits des „normalen“ wissenschaftlichen Betriebs zu etablieren, die Platz für kritische literaturhistorische Lektüre sowie für Meinungen und Inspirationen bietet. Die einzelnen Beiträge sind hier chronologisch nach dem Erscheinungsdatum auf der Homepage geordnet, zuerst die tschechischen und dann die deutschen Artikel (Texte, die es in beiden Sprachen gibt, werden mit ^{cz/de} gekennzeichnet). Alle Texte wurden für diese Buchausgabe noch einmal durchgesehen und in Interpunktion und Orthografie vereinheitlicht. Der Band wird um eine Übersicht der rezensierten Bücher sowie Kurzbiografien der Autorinnen und Autoren und ein Namensregister ergänzt.

E*forum^{cz} 2018

Die bohemistischen Beiträge im *E*forum* – Originalartikel sowie Veröffentlichungen älterer Arbeiten – wurden redaktionell betreut von Luboš Merhaut, Marie Škarpová und Michal Topor. Im Jahr 2018 waren es insgesamt 25 Beiträge, die im Prinzip durchgängig im zweiwöchigen Rhythmus auf der Homepage veröffentlicht wurden.

Die breite Thematik der hier versammelten bohemistischen Beiträge wird am Ende des Buches durch ein Sach- und ein Namensregister strukturiert, die ebenfalls eine Orientierung für diverse Lesemöglichkeiten bieten. Die Texte verfolgen drei Linien, die sich gegenseitig kreuzen und ergänzen – eine informative, eine kritisch-wertende und eine interpretativ-zusammenfassende. Rein literaturhistorische Themen und Perspektiven werden ergänzt um Beiträge zur gesellschaftlich-kulturellen Kontextualisierung von Literatur sowie um interdisziplinäre Beiträge. Mit älterer Literatur (bis zum 18. Jahrhundert) befassten sich Marie Škarpová, Vojtěch Bažant, Martina Dragonová, Jakub Ivánek, Jan Malura und Kateřina Smyčková. Beiträge zu neueren literarischen und bohemistischen Themen stammen von Jiří Brabec, Libuše Heczková, Jiří Hubáček, Milan Jankovič, Luboš Merhaut sowie von Jiří Opelík, Tereza Šnellerová und Michal Topor, die mehrfach vertreten sind. Zudem erinnert Miriam Löwensteinová in ihrem Nachruf an den Sinologen und Übersetzer Oldřich Král.

Beiträge aus der Sparte „*napsal*“ („es schrieb“) bzw. „*odpověděl*“ („es antwortete“) erinnern mittels ausgewählter älterer Arbeiten an Persönlichkeiten der tschechischen Literatur, der Literaturgeschichte oder Literaturkritik, vor allem zum Anlass diverser Jubiläen, neuer Editionen oder anderer Projekte des IPSL. In diesem Jahr ging es um: in den Reflexionen aus der Feder von Robert Konečný und Václav Černý ging es in diesem Jahr um Emil Saudek, F. X. Šalda und T. G. Masaryk sowie um deren gegenseitige Beziehungen. Aus der Zeitschrift *Týnecké Listy* wurde im *E*forum* ein aktuelles Interview von Petr Hanuška mit Jiří Opelík

abgedruckt. Diese Beiträge wurden redaktionell betreut von Luboš Merhaut und Michal Topor.

E*forum^{de} 2018

Die germanobohemistischen Beiträge des *E*Forums*, die parallel auf Deutsch und Tschechisch erscheinen, werden vom Institut für Literaturforschung in Zusammenarbeit mit der Kurt Krolop Forschungsstelle für deutsch-böhmische Literatur (am Institut für germanische Studien der Philosophischen Fakultät der Karls-Universität Prag) herausgegeben. Zu der Redaktion gehörten 2018: Václav Petrbok, Lucie Merhautová, Václav Maidl, Petra Knápková und Michal Topor sowie Manfred Weinberg und Štěpán Zbytovský von der Kurt Krolop Forschungsstelle.

Die hier versammelten Texte gehören alle zu einem gemeinsamen Dachprojekt, dessen Ziel es ist, eine kontinuierliche Reflexion über neuere Denkanstöße zur deutschen Kultur tschechischer Provenienz sowie über weitere Aspekte der deutsch-tschechischen Beziehungen, Kontakte und Konflikte anzuregen; und zwar nicht nur aus literaturhistorischer Perspektive (die jedoch überwiegt), sondern auch aus linguistischer, künstlerischer, politischer oder allgemein historischer Sicht, und das sowohl im tschechischen als auch im transnationalen, mittelosteuropäischen oder noch breiterem Kontext.

Eine ganze Reihe von Monografien und Editionen aus diesem Bereich wurden im *E*Forum 2018* besprochen: die Edition der Korrespondenz zwischen Friedrich Torberg und Hugo Haas, der Sammelband *Der Erste Weltkrieg auf dem deutsch-europäischen Literaturfeld* sowie weitere kollektive Monografien (über Franz Spunda, Egon Erwin Kisch, Hans Natonek, Bertha von Suttner, Anna Seghers und Lenka Reinerová sowie Paul Adler und Maria Stona). Außerdem eine Biografie von Marie Ebner von Eschenbach, Stefan Simoneks Band *Von Lenau zu „Laibach“*. Beiträge zu einer *Kulturgeschichte Mitteleuropas*, eine kommentierte Übersetzung der Gedichte von Victor Hadwiger sowie zwei Monografien von Marek Nekula (eine über das „Pantheon“ in der tschechischen Literatur und Kultur und eine über Franz Kafka). Rezensiert wurden: Peiter Judsons *The Habsburg Empire: A New History*, die Übersetzung der deutschen Reportagensammlung von Wenzel Jaksch, die Sammelbände *Neviditelná lojalita?* (dt.: *Unsichtbare Loyalität?*) und *Neue Bienen fremder Literaturen* sowie die kollektive Monografie *Deutschlernen „von unten“*. *Böhmakeln a Kuchldeutsch*, oder aber die edierte Briefsammlung *Gartenschönheit oder Die Zerstörung von Mitteleuropa: Sidonie Nádherný – Briefe an Václav Wagner (1942–1949)* und eine kommentierte Prosa-Auswahl von Karel Klostermann. Kunsthistorischen Themen widmeten sich die Beiträge zur Evelyn Reitz' Publikation *Discordia concors: kulturelle Differenzerfahrung und ästhetische Einheitsbildung in der Prager Kunst um 1600 und zum Ausstellungskatalog Josef Führich (1800–1876): z Chrastavy do Vídně – Joseph Führich (1800–1876): von Kratzau nach Wien*.

In der Sparte „*Es schrieben ...*“ wurden im Laufe des Jahres eine Reihe älterer Texte veröffentlicht: Peter Demetz' Artikel *Zum Begriff der Sudetendeutschen Literatur* (der vor zehn Jahren in Vilém Prečans Buch *Tiefe Spur. Unabhängige Revue Skutečnost [Wirklichkeit] 1939–1953* erstmals veröffentlicht worden war), Walther Viktors Rezension zu Ludwig Winters Roman *Der Thronfolger* vom November 1937, zwei Texte von Ferdinand Deml und Julius Mader, die einen Einblick in die publizistische Tätigkeit dieser beiden wichtigen Mitarbeiter der Prager Zeitschrift *Die Wahrheit* geben, und nicht zuletzt Vojtěch Jiráts Studie *Pisemnictví československých Němců* (dt.: *Das Schrifttum tschechoslowakischer Deutscher*) aus dem Handbuch *Dvacáté století. Co dalo lidstvu. Výsledky práce lidstva XX. Věku* (1934, dt. etwa: *Das zwanzigste Jahrhundert. Was es der Menschheit brachte. Ergebnisse menschlicher Arbeit im 20. Jahrhundert*). Als Bonus

wurden für dieses Jahrbuch vier Texte des Germanisten Richard Messer ausgewählt und ins Tschechische übersetzt.

Zur Gruppe der traditionellen, überwiegend aus den Reihen der *E*forums*-Redaktion stammenden Autorinnen und Autoren gesellten sich in diesem Jahr: Jitka Ludvová, Aleš Urválek, Ingeborg Fialová-Fürstová, Ladislav Futtera, Radek Malý, Luis Carlos Cuevas, Martin Hořák, Adéla Rossípalová, Lena Dorn, Konstantin Kountouroyanis, Jan Mareš, Radka Šustrová, Martina Niedhammer, Markéta Balcarová, Agnes Kim und Jozo Džambo.

Luboš Merhaut und Michal Topor, Dezember 2018

Es schreibt: Jitka Ludvová (3. 1. 2018)

Der Nachlass des österreichisch-böhmischen Schriftstellers, Dramatikers, Drehbuchautors und Übersetzers Friedrich Torberg (1908 Wien – 1970 Wien) befindet sich in der Wiener Nationalbibliothek. Darunter sind auch dreiunddreißig Briefe, die Torberg mit dem tschechischen Schauspieler Hugo Haas (1901 Brünn – 1968 Wien) und seiner Frau Bibi (Marie Bibikoff, 1917 Bern – 2009 Laxenburg bei Wien) wechselte. Die Korrespondenz ist gegenseitig: Torberg schrieb mit der Maschine, so dass sich Durchschläge erhalten haben, Haas schrieb meistens mit der Hand. Die Briefe decken – mit großen Abständen – die Zeit vom Dezember 1940 bis zum Frühjahr 1962 ab, die größte Anzahl stammt aus dem Jahr 1942. Einige wurden bereits in anderen Arbeiten verwendet, vor allem in der Monografie, die der Verwalter von Torbergs Nachlass David Axmann schrieb (*Friedrich Torberg: die Biografie*, 2008), oder im Sammelband *Die „Gefahren der Vielseitigkeit“*. Friedrich Torberg 1908–1979 (2008).

Die Korrespondenz wurde von Katja Karnjak in Zusammenarbeit mit Aneta Horáková und der Übersetzerin Alžběta Peštová herausgegeben. Die Briefe halten anschaulich fest, welchen Bogen die Leben beider Protagonisten in zwanzig Jahren umschrieben. Beide flüchteten ins Unbekannte, geplagt von den Sorgen um ihre Prager Familien, die fast alle in den Gaskammern umkamen. Torberg gelangte in Hollywood auf eine Liste mit zehn ausgewählten Autoren, die für ihr antifaschistisches Werk bekannt waren; dies war nur ein vermeintlicher Vorteil, denn die Verträge waren formeller Art, praktisch brachten sie ihnen keine Arbeit ein und Torberg lebte während des ganzen Krieges mit Mühe von seinem Schreiben. 1951 kehrte er nach Wien zurück, wo ihm eine beachtliche Karriere gelang. Hugo Haas gelang es nur schwer, sich in New York durchzusetzen, er verbrachte die Nächte über Englischlehrbüchern und konnte sich in Hollywood erst gegen Ende des Krieges als Schauspieler, Regisseur und Produzent etablieren. Im November 1944 wohnte er bereits in einem eigenen Haus, unzufrieden mit dem ruhigen Leben: „[...] Ich werde, nachdem ich noch zwei oder drei Filme gemacht habe, radikale Schritte unternehmen um hier rauszukommen“ (S. 161; die Übersetzung stammt von der Herausgeberin). Die späte Rückkehr in das veränderte Europa im Jahre 1962 bedeutete wiederum einen schwierigen Schritt ins Unbekannte.

Den ersten erhaltenen Brief vom 30. 12. 1940 schickte Haas aus Chicago Torberg nach Hollywood. Beide schienen in Prag nur oberflächlich miteinander verkehrt zu haben, weil Haas seinen Prager Bekannten höflich siezt. Zwischen Januar und November 1941 mussten sie sich persönlich getroffen und angefreundet haben, weil sich der Ton der tschechisch (Haas) sowie tschechisch und deutsch (Torberg) geschriebenen Korrespondenz deutlich ändert. Von beiden Seiten nimmt darin vulgäres Vokabular überhand, das man besonders mit einem eleganten Filmstar wie Haas schwer in Einklang bringt. Die vulgären Ausdrücke bereiteten im Übrigen auch den Herausgeberinnen Kopfzerbrechen, sie bezeichneten sie letztendlich als eine Art eigentümlichen Humor und überlieferten sie in Gänze. In der Korrespondenz mit anderen Personen kann man sehen, dass Haas in dieser Hinsicht oft auch seine Theaterkolleginnen nicht schonte, die außerordentliche Intensität der beidseitigen Vulgarität während der amerikanischen Jahre lässt sich wohl auf die stressige Lebenssituation zurückführen.

Der größte Teil der Korrespondenz betrifft die aktuellen Ereignisse im professionellen Leben beider Akteure. Es mischen sich Nachrichten über bevorstehende Veranstaltungen, ein wenig Klatsch, Empfehlungen wichtiger Bezugspersonen, zahlreiche Berichte über Kontakte mit anderen Pragern in Amerika. All das kann helfen, einige Bücher und Filme zu datieren oder bestimmte Situationen zu erklären. Inhaltlich interessant und neu sind Einzelinformationen: zum Beispiel die authentische Erklärung in Torbergs Brief an Bibi Haas vom 30. 12. 1941, warum dieser „Friedrich Kantor“ (wie er nach seinem Vater hieß) seinen Namen in „Torberg“ änderte und warum er ihn ohne „h“ schrieb (später waren andere Versionen im Umlauf).

Oder die Nachricht über den Schock, den der verwöhnte Haas erlebte, als er die amerikanischen Gepflogenheiten bei der geschäftlichen Besetzung von Filmrollen annehmen musste, oder als er auf der Bühne und im Film auf die amerikanische Disziplin stieß (New York, 16. 12. 1941: „Ich bin täglich 12 Stunden bei den Proben. So eine Tschochon habe ich in meinem ganzen Leben noch nicht gesehen. Ich habe eigentlich relativ wenig zu tun, muss aber den ganzen Tag dort sein.“, S. 103, im Original Tschechisch). Interessant sind die fragmentarischen Informationen über Jan Masaryk, den beide persönlich kannten. Es scheint, dass Masaryk gelegentlich als Vermittler zwischen Europa und Amerika auch in Sachen Autorenrechte wirkte und von einigen Autoren sogar Vollmächte hatte (am 16. 1. 1942 beispielsweise schreibt Haas an Torberg über ein nicht genanntes Stück von František Langer).

Einer der Briefe hält einen ernsten Konflikt zwischen den beiden Freunden in einer Prinzipienfrage fest. In dem auf Deutsch verfassten Brief vom 26. 5. 1944 reagiert Torberg darauf, dass ihm wohl Haas verbot, in dessen Haus deutsch zu sprechen. „[...] Dein tschechischer Chauvinismus stört mich,“ schreibt Torberg. „[...] Du machst sogar einen Gewissenszwang daraus, Du tust so, als ob es irgendetwas mit Gesinnung zu tun haette, in welcher Sprache man spricht. Wenn da eine Gesinnung drin steckt, dann ist es die, die uns in die Emigration getrieben hat. *„Sprecht Tschechisch ... Sprecht nicht Deutsch ... es ist eine Schande, dass wir nicht Tschechisch sprechen ...“* – ich kenn den Text, Hugo, ich kenn ihn aus dem Mund derselben Leute, die dann mit dem Henlein gepackelt haben. Der alte Masaryk, dessen Schriften ich vielleicht so gut kenne wie Du, hat nicht so gesprochen.“ (Original deutsch von Torberg, S. 154f.). Haas sah in einer undatierten kurzen Antwort ein, dass er es übertrieben hatte, und gab Torberg Recht.

Die Edition ist in drei Kapitel gegliedert: Sie enthält die Briefe im Original, dann alle in deutscher Übersetzung (mit Kommentaren) und alle in tschechischer Übersetzung (mit Kommentaren). Die Abschriften der Originale sind diplomatisch. Den Herausgeberinnen sind geringe Fehler in den Daten entgangen (z. B. ist der Brief auf S. 85 im Original auf den 25. 1. 1962 datiert, in den deutschen Anmerkungen auf S. 223 jedoch auf den 15. 1. 1962). Die ausführlichen Kommentare mussten oft mit der unübersichtlichen Welt der amerikanischen Filmmanager zurechtkommen und brachten eine Reihe nützlicher, bisher unbekannter Informationen. Der Druck ist weniger geglückt, im Rezensionsexemplar wurden die Seiten 49, 52–53, 56–57, 60–61 und 64 im ersten Teil, d. h. in der Originalversion der Briefe, nicht bedruckt. Zum Glück sind sie alle in den beiden Übersetzungen dupliziert, sodass das Buch seinen Zweck gut erfüllen kann.

Übersetzung: Katka Ringesová

Katja Karnjak (Hg.): *„Milá Pampeliško“ – „Lieber Hugo“*. Die Korrespondenz zwischen Hugo (sowie Bibi) Haas und Friedrich Torberg. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Olomouc, 2014, 348 S.

Es schreibt: Václav Petrbok (17. 1. 2018)

Josef Führich (1800–1876) wie auch sein umfangreiches künstlerisches Werk (u. a. auch Zeichnungen und Grafiken) sind heutzutage selbst kunstinteressiertem Publikum in Tschechien kaum bekannt. Der eine oder andere erinnert ihn vielleicht noch als einen der vielen bildenden Künstler im Böhmen der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, die man mit dem „epigonalen“ Historienstil assoziiert; die etwas besser Informierten kennen vielleicht sogar seine Grafiken mit Themen zur böhmischen Geschichte. Doch Führichs privates wie künstlerisches Leben nach 1834, als er Prag definitiv in Richtung Wien verließ, sind bisher in der tschechischen Kunstgeschichte kein Forschungsthema gewesen, er wurde einfach als österreichischer Maler abgestempelt und dadurch „abgehakt“. Ähnlich verhielt es sich auch mit dem Interesse und der Auseinandersetzung der deutschsprachigen KunsthistorikerInnen mit seinen künstlerischen Wurzeln in der nordböhmischen Heimat oder aber mit seiner Studienzeit an der Prager Akademie (Josef Bergler und sein Umkreis), ganz zu schweigen von seinem weiteren Wirken in Böhmen. Dank etlicher Publikationen zu den deutschen Nazarenern gibt es zwar auch eine gute faktografische Basis zu seiner Zeit in Rom, jedoch wieder, ohne dass auf spezifische Verbindungen zu seinem böhmischen, bzw. etwas breiter gefasst, deutsch-österreichischen Milieu eingegangen würde.

Pavla Machalíková, ausgewiesene Kennerin der böhmischen bildenden Kunst um 1800, und der Kunsthistoriker Petr Tomášek präsentieren nun in dem zweisprachigen Katalog *Josef Führich 1800–1876: Von Kratzau nach Wien – Josef Führich 1800–1876: Z Chrastavy do Vídně* den Künstler vor allem in Zusammenhang „[mit] der Entwicklung der Kunst in den böhmischen Ländern des 19. Jahrhunderts“ (S. 19).

Sein Leben kann hierbei als ein Pars pro toto etlicher Künstlerbiografien aus Böhmen in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts dienen. Die Autorin geht chronologisch vor: Nach der Beschreibung des familiären Hintergrunds des Künstlers, wo er vor allem durch seinen Vater, den Maler Wenzel Ambros Führich, geprägt wurde, stellt sie sehr anschaulich regionale Besonderheiten der Gegend von Kratzau vor. Damals war dies die nördlichste Ecke des Bunzlauer Kreises, ausschließlich deutschsprachig und mit starken Verbindungen zu den benachbarten Regionen, in die Lausitz und nach Sachsen, in dessen Hauptstadt Dresden auch der Vater einige Zeit seiner Wanderschaft verbracht hatte.

Gemeinsam mit seinem Vater widmete sich der junge Josef der Freilichtmalerei, größtenteils auf den Ländereien der Familie Clam-Gallas, denn die „nordische [...] und melancholisch begriffene Natur“ (S. 41) zog, ähnlich wie zum Beispiel das Lausitzer Gebirge oder das Böhmisches Mittelgebirge, schon seit dem ausgehenden 18. Jahrhundert zahlreiche deutsche Landschaftsmaler an. Und es war eben der Landherr, der dem jungen Anwärter der Künstlerzunft dazu verhalf, an die Prager Kunstakademie zu gelangen. Deren damaliger Direktor Joseph Bergler, der sich nach und nach auch den neuen Kunstrichtungen öffnete, sich auch gegenüber anderen Stilen als dem streng klassizistischen sensibel sowie an der Historienmalerei mit nationaler (als Landespatritismus begriffener) Thematik interessiert zeigte, beeinflusste viele seiner Schüler (wie z. B. Martin Tejček, Franz Nadorp). Führichs Interesse – das er vor allem, aber nicht nur in seinen Zeichnungen zum Ausdruck brachte – galt jedoch nicht ausschließlich der Thematik, die man heutzutage als typisch böhmisch bezeichnen würde (im Sinne des böhmischen kulturellen Erbes, wie etwa seine Zeichnung „Der starke Bivoj“/„Silný Bivoj“ von 1818 oder sein Beitrag zu der Ausgabe des Lithografiezyklus „Geschichte der Böhmen in Bildern“/„Dějiny Čechů v obrazích“). Denn etwa zu dieser Zeit beschäftigte er sich intensiv mit deutscher Poesie (Johann Wolfgang von Goethe, August Friedrich von Kotzebue, Friedrich Schiller, Christoph Martin Wieland) und den deutschen Romantikern (Novalis, Ludwig Tieck, Gebrüder Schlegel, Wilhelm Heinrich Wackenroder), deren Werke er auch illustrierte. Sein Interesse an der Kunst der Romantik verstärkte sich noch nach seinem Aufenthalt in Dresden, wo er vermutlich auch Caspar David Friedrich und Johann Christian Dahl (mit denen er 1824 in Prag gemeinsam ausstellen

würde) sowie andere, ältere zeitgenössische Künstler und ihr Werk in der Dresdner Galerie kennenlernte. Aus einem erhaltenen Skizzenbuch Führichs aus seiner Zeit an der Prager Akademie wird seine bereits anhaltende Begeisterung für mittelalterliche Kunst, vor allem für Albrecht Dürer, ersichtlich. Diese intensivierte sich noch weiter während seines Aufenthalts in Wien, wo er dank der Vermittlung seines Freundes František Tkadlík die dortigen mittelalterlichen Bildsammlungen sichten konnte. An Dürer faszinierte Führich, wie Machalíková erwähnt, nicht nur seine „deutsche Meisterhaftigkeit“, sondern auch seine künstlerische Fantasie, die komplett im Gegensatz zu Führichs bisheriger klassizistischer Ausbildung mit ihrem Mäßigungs- und Wahrheitsanspruch stand. Dieser „Kulturtransfer“ wurde zum wichtigen Streitpunkt einer Debatte, die anlässlich der bereits erwähnten Prager Ausstellung von 1824 entbrannte und an der sich u. a. auch der damals einflussreiche Übersetzer Václav Alois Svoboda beteiligte. Die Debatte über neue Strömungen in der böhmischen bildenden Kunst mit Schlüsselbegriffen wie „Romantik“, „nationale Kunst“, „altdeutscher Stil“ oder „das Charakteristische in der Kunst“ hat bereits Roman Prahl in einer früheren Studie hervorgehoben – in diesem Zusammenhang sei noch auf die ähnlichen Diskussionen über den Beitrag der „deutschen“ Philosophie zur böhmischen und tschechischsprachigen Kultur hingewiesen, die zwanzig Jahre später geführt wurden. Führichs Einstellung in diesem Streit hatte eine gewisse Entfernung von seinem bisherigen Lehrer und Mentor Joseph Bergler zur Folge. Führich verstand seine Positionen – auch wenn dies einen anderen Anschein erwecken mag – nicht direkt national orientiert, seine mittelalterlichen Inspirationen sowie sein Interesse an Legenden, Mythen und Folklore waren etwas „Charakteristische[s] im Sinne eines gewissen Ausdrucks“ (S. 122). Die nationalen Konnotationen der Debatte, wie sie im selben Jahr auch während der hitzigen Polemik über die Echtheit des Gedichts Libussas Gericht zwischen Josef Dobrovský und Václav Alois Svoboda hervortraten, waren Führich völlig fremd. Seine Illustrationen zu Wilhelm Tiecks Leben und Tod der Heiligen Genoveva (kommentiert von seinem Landsmann, dem Universitätsprofessor für Ästhetik und Kritiker Anton Müller) ermöglichte ihm – auch dank der Unterstützung von Fürst Metternich – einen Aufenthalt in Rom, dem Zentrum der damaligen Kunst, wo sich sein künstlerisches Interesse an Religiosität und Historismus noch verstärkte (das bezeugt u. a. ein Brief von 1827 an die Eltern, in dem er sich über die abschätzigen Einstellungen aus Prag zur „deutschen“ Kunst wundert, indirekt womöglich auch über die Positionen seines Freundes Tkadlík, S. 191–192). Schließlich zeigte sich bei der Prager Ausstellung 1831 ziemlich deutlich, dass Führichs frühromantischer Zugang von religiös-patriotischen Thematiken (allerdings breiter gefasst, im Sinne von österreichisch bzw. gesamtdeutsch) und der symbolischen Methodik der späteren nazarenischen Kunst abgelöst worden war. Diese ästhetische, ideelle und thematische Veränderung seines Stils und Ausdrucks wurde durch seinen Weggang nach Wien de facto besiegelt. Dort lebte er weitere vierzig Jahre als geschätzter, populärer Autor vor allem kirchlicher Malerei (zum Beispiel in der Johann-Nepomuk-Kirche in der Wiener Leopoldstadt), ab 1840 schließlich als Professor an der Kunstakademie, wo er sich polemisch zu neuen Kunstrichtungen äußerte. Diesem Abschnitt in Führichs Karriere widmet sich in dem hier besprochenen Katalog der zweite Autor, der Kunsthistoriker Petr Tomášek.

Die spannenden Ausführungen beider Autoren über Leben, Werk und Rezeption dieses wichtigen bildenden Künstlers der damaligen Zeit zeigen, dass sich Führich – sowie auch viele andere Akteure – vor allem an der „deutschen Kulturnation“ orientierte. Seine Sympathien für die einflussreichen klassisch-romantischen Konzepte gehen nicht nur aus seinem künstlerischen Werk hervor, sondern tauchen auch in seinen Lektürenotizen oder in seinen Kommentaren zu damaligen Kunstdebatten auf. Ganz offensichtlich repräsentierte er somit eine politische Loyalität gesamtösterreichisch-monarchistischen Charakters, anfangs unleugbar geprägt vom böhmischen Landespatriotismus – auch wenn heutzutage die Parallelität dieser beiden politischen und kulturellen Loyalitäten manch einem wenig plausibel erscheinen mag... Führich schloss sich der sprachlich definierten nationalen Bewegung nicht an, weder der tschechischen, noch der deutschen (und war dabei zu seiner

Zeit keine Ausnahme). Sein ganzes Leben hatte er nur eine einzige Sicherheit, in der er erzogen und von der er zutiefst überzeugt war: den Glauben an Gott.

Übersetzung: Martina Lisa

Pavla Machalíková / Petr Tomášek: *Josef Führich (1800–1876): z Chrastavy do Vídně – Joseph Führich (1800–1876): von Kratzau nach Wien*. Prag: Nationalgalerie in Prag in Zusammenarbeit mit der Kreisgalerie in Liberec, 2014, 366 S.

Es schreibt: Aleš Urválek (31. 1. 2018)

Über den Ersten Weltkrieg nachzudenken, heißt auf eine bereits hundertjährige Denktradition zurückzublicken, deren kontroverseste Beiträge man in Deutschland mit Fritz Fischer und weltweit mit Christopher Clark verbindet. Wen die Forschung über Literatur und den Ersten Weltkrieg interessiert, möge, abgesehen von etlichen bereits während des Krieges herausgegeben Sammlungen, in den 1970er Jahren ansetzen; damals erschienen die ersten bis heute zitierten Monographien und Tagungssammelbände, in denen etwa Thomas Mann, Rainer Maria Rilke, Stefan George, ideengeschichtliche Kontexte („Ideen von 1914“), die geistesgeschichtliche Vorarbeit von Friedrich Nietzsche oder Sigmund Freud, sowie spezielle Themen, so die Frage der (Dis-)Kontinuität der jeweiligen Stellungnahmen der Literaten zum Kriege erörtert wurden.

Seit 2008 kann man sich vom Umfang des Themas in einem bio-bibliographischen Handbuch überzeugen, das auf eine erschöpfende Art über Autoren und Bücher der deutschsprachigen Literatur zum Ersten Weltkrieg in den Jahren 1914 – 1939 informiert. Eine wahre Flut der Publikationen zum Thema hat allerdings das Jubiläumsjahr 2014 gebracht. Außer dem kulturwissenschaftlichen Handbuch zum Ersten Weltkrieg und der bekannten Monographie *Die Schlafwandler...* von Ch. Clark ist auch ein gesamteuropäischer Überblick über die damalige literarische Szene von Geert Buelens erschienen, in dem auch weniger bekannten Autoren wie Janko Jesenský oder Anton Schnack Gehör geschenkt wird. Dieser jubiläumsbedingte Anlass scheint auch hinter dem Sammelband ***Der Erste Weltkrieg auf dem deutsch-europäischen Literaturfeld*** von Bernd Neumann und Gernot Wimmer zu stehen.

Dessen Anliegen bringt im einleitenden Essay B. Neumann zunächst allgemein auf den Punkt, indem er dem Ersten Weltkrieg insofern eine Exklusivität zuschreibt, als bis dahin noch nie „so viele Künstler und Wissenschaftler demonstrativ für eine Seite Partei wie zu Beginn des *Großen Krieges*“ (S. 15) ergriffen, ja sich „die Künste noch nie derart einschneidend und radikal“ (ibid.) wie eben durch diesen verwandelt hätten. Konturen bekommt das eigentliche Ziel der beiden Herausgeber allerdings erst, sobald die Frage der repräsentativen Stimmen gestellt wird, wobei sich zeigt, dass „Franz Kafka in die Riege der vom Weltkrieg beeindruckten Dichter gar nicht erst aufgenommen“ (S. 17) worden sei. Daraus leiten die Herausgeber zunächst die Notwendigkeit ab, die Kriegszeit in möglichst allen ihren Phasen in den Blick zu nehmen, um – und dies scheint das Besondere an dem Band zu sein – nachdrücklich belegen zu können, dass „der Prager Angst-Dichter“ (ibid.) diesem Kontext doch zuzuordnen sei.

Von Anfang an wird diese Ambition recht aufdringlich reklamiert: selbst zu allgemein gültigen Kontexten wird stets Kafka herangezogen und herbeizitiert. So muss der Leser belehrt werden, dass die in dem mentalen Humus aufblühende Rezeption der Kierkegaard'schen Angst auch „in Kafkas Tagebüchern zu finden ist“ (S. 22). Kafka muss, da er schon mal als „Großstadt-Beamter und nächstens bis zur Erschöpfung Schreibender“ (S. 24) gilt, sowohl ins „Zentrum dieser epochalen Schwächenerscheinung“ der Neurastheniker gestellt, als auch zugleich als „der österreichische Beamte“ (S. 31) hervorgehoben werden, der die „Massenhaftigkeit des Menschen und seine taylorisierte Arbeit ins Bild geholt“ (S. 25) und der Welt „der global operierenden Zwischenhändler“ (S. 26) eine Gestalt gegeben habe. Weniger Kafka würde diesem Band guttun, denkt man sich, wenn man sieht, wofür dieser „Vertreter des Expressionismus“ (S. 42), „Angstschreiber“ (S. 91) und „Weltschriftsteller der apokalyptischen Katastrophe“ (S. 118) hier stehen muss: selbst die zweideutigen Botschaften seiner literarischen Texte werden mit der *schlafwandelnd* (Ch. Clark) zweideutigen Art der Kriegspolitikerhandlungen parallelisiert, ja die warnend gemeinten Vorkriegsvisionen Ivan Blochs vom Ausgang des 19. Jahrhunderts und die Maßnahmen der beiden Haager Friedenskonferenzen (1899 und 1907) werden aufgrund einer recht vagen Angstähnlichkeit Kafkas Erzählung *Der Bau* angeglichen, obwohl

diese mehr als 20 Jahre später entstanden (1923/24) und herausgegeben (1928) wurde. Diese vielerorts kontraproduktive Überakzentuierung Kafkas mag auf das langjährige Forschungsinteresse beider Herausgeber zurückzuführen sein, das eben diesem Prager Autor gilt und in den letzten Jahren zu einer Reihe von Monographien und Sammelbänden geführt hat. An sich müsste dies nicht weiter stören, hätten sich beide Herausgeber nicht das seltene Recht eingeräumt, außer der gemeinsam geschriebenen Einleitung in den Sammelband jeweils zwei ihrer Studien aufzunehmen. Von den insgesamt 276 Seiten sind somit mehr als 120 von den Herausgebern verfasst worden.

Für eine gleich dreifache Irritation mag auch der Titel des Bandes sorgen: die Reihenfolge „deutsch-europäisch“ wirkt, soweit sie nur in einem einzigen Beitrag ansatzweise reflektiert wird, an sich genauso erklärungsbedürftig wie die vollkommene Absenz jedweder methodologischen Fundierung zum Feld (Pierre Bourdieu). Den prekären Aspekten des Deutsch-Europäischen geht nämlich in seiner Studie nur Thorben Pätke nach, sofern er die deutsch-österreichischen Europavisionen – dargelegt an Thomas Mann, Hugo von Hofmannsthal und Rudolf Borchardt – in das damals wiederzubelebende Deutsch-Europa Konzept einfügt. Und der europäische Horizont wird vielmehr nur proklamiert, in der Einleitung angedeutet, doch mit Ausnahme des Essays von B. Neumann nirgends erreicht. Über die deutschsprachige Grenze hinaus gelangt man wiederum nur in einer einzigen Studie (Gábor Kerekes *Der Erste Weltkrieg in der ungarischen Literatur zwischen 1914 und 1948*), ohne dass man dabei allerdings das Deutsche ins Europäische einbeziehen würde.

Die Struktur des Sammelbandes, chronologisch gegliedert in die Themenkomplexe „Angst – Krisenempfinden und Kriegspessimismus“, „Begeisterung – Nationalismus und Kriegspropaganda“ und „Orientierungslosigkeit – Indifferenz und Divergenz“, legt eine Kausalität nahe, die freilich dominierend, aber sicher nicht in allen Fällen gegeben war. Außerdem stellt man fest, dass einige Beiträge einfach den Themen nicht entsprechen, unter denen sie rubriziert werden. Was ein sozialgeschichtlicher Überblick über ungarische Zensurmaßnahmen weit über das Ende des Zweiten Weltkrieges hinaus mit dem Krisenempfinden und Kriegspessimismus zu tun hat, ist genauso schwer zu erraten wie der Grund, warum die an sich nützliche, aber über weite Strecken recht allgemein angelegte Studie Stanley Corngolds zum Großen Krieg und dem modernen deutschen Gedächtnis mit der Orientierungslosigkeit verbunden wurde.

Dabei beginnt der Sammelband recht vielversprechend mit der Analyse der Korrespondenz zwischen Stefan Zweig und Romain Rolland, bewegt sich diese doch im Spannungsfeld zwischen Patriotismus und Transnationalismus, wo die Interessen des Eigenen und Fremden mal gegeneinander ausgespielt, mal im humanistischen und pazifistischen Sinne harmonisiert werden, so schwierig es auch gewesen sein mag. Diesem Rahmen und dessen Maßstäben scheinen die Beiträge allerdings im unterschiedlichen Maße zu genügen. Recht gut weiß ihm in seinem essayistischen Beitrag *Über die Angst des Vorkriegs* B. Neumann Rechnung zu tragen, Genüge tun ihm auch alle Autoren, die von profunder Kenntnis eines breiteren Materials ausgehend konkrete Fragen an dieses stellen, um zu stichhaltigen Thesen zu gelangen. Weniger gelingt es, solange man von oben herab mit groben Fragen an die Texte herantritt, um ein breites Panorama zu skizzieren, das aber einem detaillierten Blick nicht immer standhält. Solche Studien scheinen dem Gelegenheitszweck des Bandes am stärksten Tribut zu zollen, sofern sie kaum mit neuen Thesen und Kenntnissen aufwarten.

Zum erstgenannten Typus gehört B. Neumanns Studie über *Franz Kafkas nächtliches Schreiben als Manövertätigkeit*, der es ums Erfassen der dispositiven Funktion des Krieges geht. Insbesondere die Quellenarbeit Neumanns weiß zu überzeugen, werden hier doch nicht nur die bekannten (zu Sören Kierkegaard), weniger bekannten (Anton Kuh) und kaum bekannten Lektürebezüge (*Rembrandt als Erzieher* von Julius Langbehn, einem der völkischen Bestseller des späten 19. Jahrhunderts) nahegebracht. Den weiteren Schwerpunkt bildet hier die Analyse der „Manövertätigkeit“ am „Prozess“, als eines Schnittpunkts seines

persönlichen (Felice Bauer) und politischen (Krieg) Konflikts, wobei der Weltkrieg mit dem Verlobungskrieg aufeinander bezogen werden. Durchaus in Anlehnung an Neumanns frühere Arbeiten wird Kafka weniger als überzeugter Pazifist, vielmehr als in seinen Positionen schwankender, ja „verhinderter Weltkriegsteilnehmer“ (S. 107) dargestellt. Nur am Rande bemerkt: Neumanns Wille, Kafkas Werk in entsprechender Ambivalenz zu erfassen, weicht manchmal eher dem Willen nach einer starken Pointe, sprich definitiven und ausschließlichen Urteilen. So kann man nur achselzuckend zur Kenntnis nehmen, dass Kafkas neue Literatur „nur unter der dispositiven Wirkung der damaligen Weltkatastrophe entstehen“ (S. 118) konnte, ja dass die Texte wie *Der Prozess* oder *In der Strafkolonie* nicht entstanden wären, „wenn es den Dreyfus-Prozess nicht gegeben hätte“ (S. 91). Ähnlich produktiv gehen mit dem literarischen Material auch Peter Beicken und Wolfgang Wangerin um. Beicken interpretiert einzelne Phasen der Kriegsbegeisterung in Ernst Jüngers *In Stahlgewittern* auf die einzelnen Selbststilisierungsformen hin, um diese, in deutlicher Korrektur insbesondere der Arbeiten von Heimo Schwilk, durchaus pointiert als Todesengelformen im Kriegstheater zu bezeichnen. W. Wangerin, die Kriegsbilderbücher für die Jüngsten präsentierend, analysiert auf eine erhellende Art jene literarische Mobilisierung, die in den Kinderzimmern verlief.

Zu der weniger glücklichen zweiten Kategorie gehören beide Studien G. Wimmers; hier werden entweder panoramatisch einzelne Liebesformen in den Romanen Joseph Roths vorgestellt, wobei der Krieg eher am Rande der Analyse erscheint, oder Kafka, Trakl und Kraus werden als „österreichische Wahrsager des Expressionismus“ nebeneinander gestellt, um den Wandel zu analysieren, „der die Haltung zu den religiösen Mythen und den weiteren philosophischen Modellen betrifft, ohne dass dabei jedoch eine grundsätzliche Abkehr von eben diesen erfolgte“ (S. 36). Wimmer liefert hier eine zwar theologisch belehrte, doch nicht immer klar formulierte (was sind in Bezug auf religiöse Mythen weitere philosophische Modelle?) und sprachlich nachvollziehbare Studie, deren Schluss wirkt, als wäre der Rekurs zu der emotionalen Grundkonstitution der Angst vielmehr nur auf die Zugehörigkeit zum Themenblock „Angst“ zurückzuführen. Bei der Lektüre solcher Beiträge dieses qualitativ sehr unausgeglichene Sammelbands hofft man, nächstes Jahr, wenn 100 Jahre vom Kriegsende gefeiert werden, bei der zu erwartenden Bücherflut mitunter auch auf Publikationen lesen zu dürfen, deren Entstehen mehr als nur diesem Jubiläum zu verdanken ist.

Bernd Neumann / Gernot Wimmer (Eds.): *Der Erste Weltkrieg auf dem deutsch-europäischen Literaturfeld*. Wien / Köln / Weimar: Böhlau Verlag, 2017, 276 S.

Es schreibt: Ingeborg Fiala-Fürst (14. 2. 2018)

Der 1890 in Olmütz geborene Schriftsteller **Franz Spunda** wäre wahrscheinlich von der literarischen Nachwelt, der Leserschaft als auch der Germanistik gründlich vergessen worden, wenn es 1971 nicht den umfangreichen Aufsatz *Wodurch hat Franz Spunda die deutschsprachige Literatur bereichert?* gegeben hätte, den Ludvík Václavek in den *Germanistica Olomucensia* veröffentlichte (übrigens als den letzten Aufsatz, den er unter seinem eigenen Namen in der Zeit der Normalisierung veröffentlichen durfte). Auf Ludvík Václavek ist auch die derzeitige, man möchte fast sagen, „Spundasche Renaissance“ zurückzuführen, die nun eine weitere Bereicherung der Diskussion um das vielverzweigte Werk des „magischen Dichters und Griechenlandpilgers“ erfuhr.

Als bereits 11. Band der Reihe *Erträge Böhmisch-Mährischer Forschungen*, die im LIT Verlag in Verbindung mit der Sudetendeutschen Akademie der Wissenschaften und Künste in München **Herbert Zeman und Oliver Jahraus** herausgeben, erschien 2016 der Band **Franz Spunda (1890–1963)**. Er fasst die Beiträge des eintägigen Kolloquiums zu Franz Spunda zusammen, das im November 2015 in Wien abgehalten wurde, und zugleich auf die „verdienstvolle Konferenz“ anknüpft, „die die Arbeitsstelle für deutschmährische Literatur der Universität Olmütz vom 3. bis 4. Oktober 2014 ausgerichtet hatte.“ (S. 7) Die Beiträge der Olmützer Konferenz (ergänzt eben um den Nachdruck des grundlegenden Aufsatzes Ludvík Václaveks von 1971 und um eine fünfseitige Bibliographie der Sekundärliteratur, die das erwachte/erwachende Interesse an Franz Spunda überzeugend belegt) erschienen im von Lukáš Motyčka herausgegebenen Sammelband *Franz Spunda im Kontext* im Olmützer Universitätsverlag 2015, der aufgrund der ausgefallenen Richtlinien der vom Tschechischen Schulministerium verwalteten sog. ESF Projekte allerdings „nicht im Buchhandel verfügbar ist“ (S. 7). Für die Forschung ist es nicht nur kollegial, sondern auch verdienstvoll, dass das Wiener Kolloquium auf den Olmützer Sammelband direkt hinweist und es sich zu einer seiner Aufgaben gemacht hat, „dieses Buch auch in einem österreichischen akademischen Rahmen vorzustellen und seine Ergebnisse zu vermitteln“ (S. 7).

Nach den drei einführenden Beiträgen von Christoph Spunda (kurze Erinnerung eines der Söhne an seinen Vater), von der Verlegerin „einiger Werke Spundas“ (S. 22) Gabriele Quinque und von Herbert Zeman, der Spunda einführend in die geistige Nähe Goethes rückt und seinen kulturgeschichtlichen Arbeiten eine Sonderstellung außerhalb des „Hauptstroms historisch-historistischer Veröffentlichungen seit der Mitte des 19. Jahrhunderts“ (S. 14) einräumt, folgen im Hauptteil des Sammelbandes vier Studien zum Werk Franz Spundas: zwei von Christoph Fackelmann, je eine von Herbert Schrittmesser und Alexander Martin Pfleger. Die publizierten Erträge des Olmützer Kolloquiums für verbürgt haltend, auf sie häufig bezugnehmend, widmen sich die vier Beiträge jeweils bloß einem Ausschnitt aus dem Oeuvre Franz Spundas. Viele Themenbereiche bleiben im Band ausgespart, so dass tatsächlich eine Doppellektüre der beiden Spunda-Sammelbände zu empfehlen ist.

In der ersten seiner zwei Studien, *Heilige Berge im Chaos der Welt* unternimmt Christoph Fackelmann eine spannende diskursanalytische Untersuchung des Okkultistischen und Magischen im Werk des Dichters, das er als „okkultistischen Basisdiskurs“ (S. 27) und als „magische Konstante“ (S. 34) im gesamten Oeuvre Spundas ansieht, so dass ihm die – von der Forschung sonst durchgehend festgestellten unterschiedlichen – Etappen, Themen und sogar Gattungen des Spundaschen Werkes (expressionistische Lyrik und Dramatik, Programmatik, magische Phase, historische Romane, griechische Inspiration im Roman, Reisebuch und Essay, Publizistisches: Kurzerzählungen, Erinnerungsskizzen, zeitgeschichtliche Romane nach 1945) nicht als diskontinuierlich oder gar bruchhaft, etwa von der aktuellen Lesemode, einem „konjunkturgemäßen Genre“ (S. 38) oder einer Ideologie diktiert, vorkommen, sondern eben als Kontinuum.

Diese These untermauert Fackelmann noch in seinem zweiten Aufsatz *Franz Spundas Griechenlandliteratur*. Dieses transformierte Kontinuum belegt Fackelmann durch die Analyse einer Reisesequenz aus Spundas *Griechischen Reise* (den hier beschriebenen beschwerlicher Aufstieg auf den Gipfel des Parnassos rückt Fackelmann in die Tradition der christlichen Pilgerschaften und die Befolgung des „theosophischen Pfades“, S. 118) und eines seiner *Eleusinischen Sonette*, die er mit einer „stichwortartigen“ (wie er sie selbst nennt, S. 123), doch hoch plausiblen Zusammenstellung der Konstanten im Spundaschen Werk abschließt (S. 123f.)

Die Studien von Herbert Schrittmesser (*Franz Spundas „magische Romane“*) und von Alexander Martin Pflieger (*Franz Spundas Giordano-Bruno-Roman*) sind dann als Belegtexte zu Fackelmanns Thesen zu lesen, da sie sich in werkimmanenter analytischer Absicht einzelnen Romanen Spundas widmen: Schrittmesser den vier „magisch-okkulten“ aus der Frühphase (*Devachan* [1921], *Der gelbe und der weiße Papst* [1923], *Das ägyptische Totenbuch* [1926] und *Baphomet* [1928]), die er in den Kontext der „grotesk-phantastischen Literatur der Zeit um die Jahrhundertwende“ (S. 100) setzt (Meyrink, Ewers, Busson, Strobl), sie als eine – durch die Figur des Mönches Irenäus zusammengehaltene – Tetralogie liest, die von „Spundas theoretischen Gedanken zur magischen Dichtung in der Essaysammlung ‚Der magische Dichter‘“ (S. 102) begleitet werden, und deren „Grundthema [...] der Kampf zwischen Gut und Böse ist“ (S. 99).

Pflieger formuliert am Anfang seiner Studie zwei umfassendere Fragen: Die erste als ob in polemischer Absicht zu Fackelmanns These: „Kann man angesichts der motivisch dichten Verwobenheit einzelner Elemente in Spundas Büchern, sein Gesamtwerk als organisches Ganzes ansehen, oder muss man von einem Bruch zwischen seiner frühen ‚magisch-okkultistischen‘ bzw. ‚nachexpressionistischen‘ Phase und seiner späteren, an der Antike und Renaissance orientierten ‚klassischen‘ Periode sprechen?“ (S. 139), die zweite als These formuliert: „Es handelt sich um die erste größere Prosaarbeit, die Spunda nach dem Ende des ‚Dritten Reiches‘ veröffentlichte. Teilweise lässt sich der Roman auch als verschlüsselte Auseinandersetzung mit dem NS-Regime lesen, dessen Parteigänger Spunda einige Zeit gewesen war, bis er auf Distanz ging, ferner [hier wieder im Bezug auf die erste Frage] als Abrechnung mit seinen früheren esoterisch-okkultistischen Ambitionen“ (S. 140). Im Folgenden erzählt dann Pflieger aber im Wesentlichen Spundas Giordano-Bruno-Roman *Verbrannt von Gottes Feuer* von 1949 nach, ohne auf die eingangs gestellten Fragen befriedigend zu antworten. Einzig einer der abschließenden Sätze deutet auf eine Stellungnahme des Interpreten hin: „Spunda mag sich in seiner ‚magischen Phase Hoffnungen‘ auf den Gewinn jenes archimedischen Punktes gemacht haben, ‚worauf wir fußen und von wo aus die Welt bewegt werden kann‘. Später jedoch, wie ‚Verbrannt von Gottes Feuer‘ nahe legt, dürfte er sich weniger als Adept denn als rein Forschender begriffen haben“ (S. 155).

Zum wertvollen Nachschlagewerk und Studienbuch für alle, die sich mit Franz Spunda und seinem Werk noch beschäftigen wollen, macht den Sammelband die von Christoph Fackelmann zusammengestellte *Bio-bibliographische Chronik* (S. 65–97), die neben klassischen Daten und Informationen, die man von einer solchen Aufstellung erwartet (und die in ihrer Dichte sogar die Angaben in der *Literarischen Landkarte der deutschmährischen Autoren* <https://limam.upol.cz/> übersteigen), auch Abdrucke von zeitgenössischen Rezensionen, Besprechungen, Spundas eigenen Stellungnahmen zu seinen Werken beinhaltet – und (fast am Ende) einen hoch spannenden Auszug aus dem Brief Karl Gustav Bittners, der sich zu Spundas nationalsozialistischer Vergangenheit äußert.

Als Anhang (S. 159–199) figurieren sieben „publizistisch-essayistische“ (S. 158) Texte Spundas, die zwischen 1922 und 1955 in verschiedenen Zeitschriften erschienen, die heute wohl nicht so einfach zugänglich sind und – aufgeteilt in zwei Bereiche, *Autobiographisches*

und *Programmatisches* – einen angenehmen Einstieg in die Lektüre des Spundaschen Werkes darstellen.

Christoph Fackelmann / Herbert Zeman (Hg.): *Franz Spunda (1890–1963). Deutschmährischer Schriftsteller, magischer Dichter, Griechenlandpilger*. Wien: LIT Verlag, 2016, 200 S.

Es schrieb: Ladislav Futtera (28. 2. 2018)

Die Editionsreihe *Wechselwirkungen* setzt sich zum Ziel, die „Kontakte der österreichischen Literatur zu anderen (vorzugsweise europäischen) Literaturen unter komparatistischer Perspektive im weitesten Sinne“ (S. 433) aufzuzeigen. Dieser breitgefächerte komparatistische Ansatz liegt auch dem achtzehnten Band der Edition, **Von Lenau zu „Laibach“**. *Beiträge zu einer Kulturgeschichte Mitteleuropas* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016), zugrunde, der eine Sammlung von Studien des Wiener Slawistikprofessors **Stefan Simonek**, eines der Mitherausgeber der Reihe, enthält.

Die sechzehn Studien aus den Jahren 2000–2013, die von ihrem Autor für die Buchausgabe überarbeitet wurden, befassen sich mit einer breiten Themenpalette, von der Rezeption Nikolaus Lenaus in den slawischen Literaturen bis hin zur Dekonstruktion von Nationalhymnen in den Texten der umstrittenen slowenischen Band Laibach. Im Mittelpunkt des Interesses steht jedoch die literarische Moderne der Jahrhundertwende im mitteleuropäischen Kontext, d. h. mehr oder weniger innerhalb der Grenzen Österreich-Ungarns (zu überdenken wäre hier die Eignung des historisch belasteten Terminus „Mitteleuropa“ gegenüber dem Begriff „Zentraleuropa“, wie er z. B. von Moritz Csáky verwendet wird), bzw. die Vermittlung zwischen der Wiener Moderne und den slawischen Literaturen Zentraleuropas. Dieser Epoche widmen sich die ersten vier Kapitel des Bandes (*Lineare und zirkuläre Rezeptionsverläufe im Kontext der Moderne; Zwischen Galizien und Wien; Orte der Moderne und Korrespondenzen*). Es folgen drei Studien zur gegenwärtigen Reflexion des k. u. k.-Erbes sowie eine abschließende methodologische Betrachtung. In den einzelnen Studien tauchen wiederholt u. a. die Namen des ukrainischen Dichters Ivan Franko und des tschechischen Dichters Josef Svatopluk Machar auf, welche Beiträge für die von Hermann Bahr geleitete Wochenschrift *Die Zeit* verfassten. Weitere Themen sind z. B. die Kontakte des deutsch und polnisch publizierenden Schriftstellers Tadeusz Rittner zu Peter Altenberg, die Topoi des Wiener Parks und des Wiener Kaffeehauses im Werk des slowenischen Modernisten Ivan Cankar oder die Rezeption Hugo von Hofmannsthals im tschechischsprachigen Milieu.

Die oben genannte Breite des Zugangs ist auch für tschechische Leser und Leserinnen einer der wichtigsten Vorzüge des Bandes. Hier würde sich insbesondere eine Gegenüberstellung von Simoneks Beobachtungen mit den Arbeiten Lucie Merhautová (Kostrbová) anbieten. Während Merhautová in ihrer Monografie *Mezi Prahou a Vídní* [Zwischen Prag und Wien] (Praha: Academia, 2011) detailliert die Kontakte des tschechischen Dichters J. S. Machar zu Hermann Bahr und seiner Wochenschrift *Die Zeit* wie auch Machars Wiener Freundeskreis beschreibt, zu dem u. a. der Pole Zenon Przesmycki gehörte, lenkt Simonek das Augenmerk auf die Beziehungen zwischen Przesmycki und dem *Zeit*-Redakteur (S. 211–239). Insgesamt betrachtet, entsteht auf diese Weise ein plastisches Bild vom Kontaktnetz zwischen ähnlich gesinnten Schriftstellern aus verschiedenen Teilen der Monarchie.

Als Problem erweist sich jedoch mitunter die Tiefe der Untersuchungen. Simonek erlaubt sich bisweilen anhand marginaler Erwähnungen in den Quellen recht vorschnelle Urteile. Als Beispiel sei hier die Studie *Zur widersprüchlichen Rezeption Hugo von Hofmannsthals in der tschechischen Literatur um 1900* (S. 39–50) genannt: Aus der tschechischen Rezeption Hofmannsthals greift sich Simonek lediglich einige Erwähnungen bei Karel Toman, J. S. Machar und F. X. Šalda heraus. Im Falle Šaldas befasst er sich mit dem Essay *Ležela země přede mnou, vdova po duchu* [Vor mir lag das Land, die Witwe des Geistes], der letzte Text aus der Sammlung *Boje o zítřek* [Kampf um das Morgen]. Šalda beschreibt hier das Milieu eines jüdischen Landgasthofs (das gegenüber der vorhergehenden Szene mit einem slowakischen Mädchen und dem nachfolgenden Gespräch mit einem tschechischen Arbeiter negativ konnotiert ist), und zwar mit den Worten: „Aus dem ersten Stock schallt das Lachen und perlt der Gesang der jüdischen Söhne und Töchter, ein Klavier ächzt und stöhnt unter ‚Tristan und Isolde‘ oder unter den ‚Meistersingern‘. Und manchmal hört man von dort

auch Verse von Hauptmann und Hofmannsthal deklamieren.“ Simonek sieht in Šalda Essay zu Recht Berührungspunkte mit dessen Manifest der tschechischen Moderne, aus welchem Šalda Interesse an der Frauenfrage wie auch an der sozialen Frage hervorgeht. Die Erwähnung Hofmannsthals in einem negativen Kontext interpretiert er jedoch als Abgrenzung vom Ästhetizismus der Wiener Moderne (S. 47–48). Dieser Interpretation widerspricht allerdings Hofmannsthals gleichzeitige Nennung mit Hauptmann, dessen Werk – zumindest in seiner naturalistischen Phase – stark von der sozialen Frage beeinflusst war. Die Triade Wagner – Hauptmann – Hofmannsthal ist hier eine Synekdoche der deutschsprachigen Kultur. Mittels dieser (wie auch mittels der stark antisemitischen Bilder) delegitimiert Šalda das Bestreben der jungen jüdischen Generation, sich an die deutsche Kultur zu assimilieren, wobei er ihnen Epigonentum und Provinzialität vorwirft. Auf dieser Basis Schlüsse über das Verhältnis zur Wiener Moderne zu ziehen (die hier als recht homogener Komplex betrachtet wird, ohne Berücksichtigung der inneren Dynamik ihrer verschiedenen Strömungen), scheint nicht gerechtfertigt.

Eine ähnlich schwach untermauerte Interpretation findet sich auch in dem Text *Austriakische Simulakra in der tschechischen Literatur der letzten Jahrzehnte* (S. 275–293), in welchem Simonek mehrere auf Angehörige der Habsburger Dynastie bezogene Beispiele für das postmoderne Spiel mit Bedeutungen anführt. Der Versuch, ein von 1969 stammendes, als Brief an Kaiserin Sissi stilisiertes Vorwort Jan Skáčels (*Místo eseje dopis císařovně* [Statt eines Essays ein Brief an die Kaiserin]) zu einer Werkauswahl Karel Jaromír Erbena im Kontext dieses postmodernen Spiels mit der Realität zu interpretieren (S. 277), lässt nicht an einen sachlichen Irrtum glauben. Das Motto dieses Vorwortes „Wie [Erbens Gedichtband] Kytice vom ganzen Volk herzlich willkommen geheißen wurde, so ward ihm auch die seltene Ehre zuteil, in die Handbibliothek Ihrer Majestät der Kaiserin Elisabeth aufgenommen zu werden. (Zeitgenössische Rezension)“ deutet Simonek als Mystifikation. Es handelt sich jedoch um einen leicht abgewandelten Satz aus einer Erben-Biografie Václav Zelenýs, erschienen 1859 im zweiten Jahrgang des Almanachs *Máj* (Václav Zelený: *Karel Jaromír Erben*. In: Vítězslav Hálek /Hg./: *Máj. Jarní almanach na rok 1859*. Prag: Jaroslav Pospíšil, 1859, S. 102). Ähnlich irreführend sind auch die Schlussfolgerungen einer Analyse von Bemerkungen über die Habsburger in den Stücken des Theaters Jára Cimrman. Simonek interpretiert die Kritik und Lächerlichmachung bezüglich der Habsburger als Dekonstruktion des Habsburger-Mythos (S. 286–287). Die Cimrman-Texte streben nach einer Entpathetisierung des tschechischen nationalen Narrativs über die Zeit nach der Schlacht am Weißen Berg. Dieses wird jedoch nicht gänzlich negiert, im Gegenteil: Die häufige Kritik an Wien bestätigt es im Prinzip. Neben dem humorvollen Blick auf das späte 19. Jahrhundert ist diese Zeit jedoch gegenüber den darauffolgenden geschichtlichen Umschwüngen als eine Zeit der Stabilität konnotiert, was eines der wichtigsten Attribute des Habsburger-Mythos ist. Bis zum Erscheinen des letzten Cimrman-Stücks *České nebe* [Der tschechische Himmel] im Jahre 2008 war Cimrman unauflöslich mit jener Zeit verbunden, „in der Wiener Walzer getanzt wurde, in der die Menschen fliegen und telefonieren lernten und sich an den Kassen der ersten Kinematografen drängten. [...] Als sich jener Wiener Walzer im Gefechtslärm des Ersten Weltkriegs verliert, verlieren sich aus der Geschichte auch die Spuren unseres Jára Cimrman“ (Ladislav Smoljak / Zdeněk Svěrák: *Divadlo Jára Cimrmana*. Praha: Melantrich, 1988, S. 290).

Die oben erwähnte Inbezugsetzung Jára Cimrmans zum Habsburger-Mythos entspringt teilweise auch der angewandten Methodik. Simonek bekennt sich zum Konzept der Postcolonial Studies, insbesondere zu Homi K. Bhabha und Gayatri Chakravorty Spivak. Dieses Konzept, das ursprünglich auf die Situation im ehemaligen British Empire bezogen war, versuchte bereits der Sammelband *Habsburg postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis* (Innsbruck: Studien Verlag, 2003) auf die Habsburger Monarchie anzuwenden. Die Postcolonial Studies bieten ein breitgefächertes Instrumentarium zur kritischen Analyse der Situation in einem Vielvölkerstaat mit einer führenden, privilegierten Kultur, Ideologie oder Sprache und einem gewissen Homogenisierungsdruck. Wie bereits

Vlastimil Hála in einer Rezension des oben genannten Sammelbandes anmerkt, besteht die Gefahr dieses Konzepts in dem potenziellen Hyperkritizismus und der Einseitigkeit einer Interpretation, die ausschließlich auf eine Dekonstruktion des Habsburger-Mythos zielt (Vlastimil Hála: „*Postkoloniální*“ *pohled na habsburský mýtus* [Der „postkoloniale“ Blick auf den Habsburger-Mythos]. *Soudobé dějiny* 11, 2004, Nr. 1–2, 2004, S. 235–236). Jan Surman hat später anhand der Rezeption des postkolonialen Narrativs im polnischen Milieu nachgewiesen, dass ein solches Vorgehen, welches die Mythologie einer herrschenden Entität dekonstruiert, stattdessen die nationale Mythologie der nichtprivilegierten Gesellschaft stärken kann, die sich nun unter Umständen einseitig als Opfer präsentiert (Jan Surman: *Postkolonialismus*. In: Johannes Feichtinger / Heidemarie Uhl (Hg.): *Habsburg neu denken. Vielfalt und Ambivalenz in Zentraleuropa*. Böhlau: Wien / Köln / Weimar 2016, S. 181–187). Beide Klippen hat Simonek, wie die oben genannten Anmerkungen zeigen, nicht gänzlich umschiff.

Die methodologischen Ausgangspunkte werden zudem nicht konsistent angewendet. So steht z. B. die dem polnisch-deutschen Schriftsteller Tadeusz Rittner gewidmete Studie unter dem Einfluss der (recht problematischen) Theorie der Deterritorialisierung und der Kleinen Literatur von Gilles Deleuze und Félix Guattari (S. 52–53). Dem entspricht auch die abschließende methodologische Betrachtung, in der Simonek versucht, Bhabhas Konzept der Hybridität und des Dritten Raums mit dem Pluralitätskonzept Moritz Csákys, dem Pulsationsmodell der Literaturgeschichte von Peter Zajac und schließlich auch mit dem genannten Ansatz von Deleuze und Guattari in Einklang zu bringen (S. 358–359). In diesem methodologischen Synkretismus löst sich jedoch das ursprünglich inspirierende und potenziell nützliche Konzept mehr oder weniger auf.

Übersetzung: Ilka Giertz

Stefan Simonek: *Von Lenau zu „Laibach“*. *Beiträge zu einer Kulturgeschichte Mitteleuropas*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016, 434 S.

Es schreibt: Radek Malý (14. 3. 2018)

Der Name des Pragers Victor Hadwiger (1878 Prag – 1911 Berlin) kam im tschechischen Umfeld bislang vor allem in Anthologien zu deutsch schreibenden Autoren aus Böhmen vor. Eine Ausnahme stellt der Band mit dem Titel *Abraham Abt* dar, der in der Übersetzung von Vladimír Lexa und mit einem Nachwort von Ludvík Kundera bereits im Jahr 1994 erschien, für diesen Schriftsteller ein eher untypisches Buch: Es handelt sich um einen Roman, Hadwiger jedoch war zu seiner Zeit als Dichter bekannt. Ende 2016 gab der Prager Franz-Kafka-Verlag die Publikation **Victor Hadwiger: Básně / Gedichte** heraus, in der sich Hadwigers Verse der tschechischen Leserschaft zum ersten Mal komplett in Buchform präsentieren. Der Band wurde von Viera Glosíková herausgegeben, die Gedichte übersetzte Miloš Kučera. Wie haben sich die beiden, die sich für die definitive Rückkehr Hadwigers in die tschechische kulturelle Landschaft verantwortlich zeichnen, mit ihrer Aufgabe auseinander gesetzt?

Gerne würde man von einer triumphalen Rückkehr sprechen: War Victor Hadwiger seinerzeit doch eine unübersehbare Figur der deutschen Poesie, deren Zentrum – auch – in Prag war. Aber leider gilt hier, wie auch im Falle seines jüngeren Dichterkollegen Franz Janowitz, bzw. des dichtenden Anarchisten Hugo Sonnenschein, dass es innerhalb eines engen Kreises von Kennern der deutsch-tschechischen Poesie zwar sehr bekannte, gar elementare Namen sind, die darüber hinaus jedoch nicht in ein breiteres Bewusstsein vordringen konnten. Das ist schade, waren es doch gerade diese drei Dichter, jeder auf seine Weise, die den literarischen Expressionismus mitgestalteten; eine Richtung, die im tschechischen kulturellen Umfeld noch immer für leidenschaftliche Diskussionen sorgt. Es bleibt nichts anderes übrig, als die mit ihnen verbundenen, ebenso ihr künstlerisches Potenzial betonenden Legenden posthum zu verbreiten: So unternahm es erstmals systematisch der Publizist Jürgen Serke in seinem heute auch im tschechischen Kontext berühmten und Buch *Böhmische Dörfer – Wanderungen durch eine verlassene literarische Landschaft*, das auf Tschechisch im Jahr 2001 erschienen.

Als eines der ersten stellte dieses Buch der tschechischen Leserschaft die Gedichte Victor Hadwigers vor, wenn auch lediglich im Kontext eines Essays über ihn. Übersetzt wurden sie damals von Michaela Jacobsenová. Nicht in seiner Bedeutung, sondern hinsichtlich seiner thematischen Ausrichtung wird dieses Buch von der Publikation *Pražská léta německých a rakouských spisovatelů* [Die Prager Jahre deutscher und österreichischer Schriftsteller] von Pravoslav Kneidl übertroffen, weit früher noch von der einzigen Anthologie expressionistischer Poesie, zusammengestellt von Ludvík Kundera: In seiner Auswahl *Haló, je tady víchr, víchřice* [Hallo, der Sturm, der große Sturm ist da] (1969) finden wir, wie auch in der vorher genannten, einige von ihm übersetzte Hadwiger-Gedichte. Weitere Übersetzungen von Hadwiger sind in der hervorragenden Internet-Anthologie von Jan Mareš mit dem Titel *Kohoutí kříž* [S' Hohnakreiz] zu finden, die sich auf deutschsprachige Literatur aus dem Böhmerwald konzentriert – mit dem Hadwiger biographisch verbunden war.

Es ist also offensichtlich, dass der Übersetzer Miloš Kučera bei weitem nicht als einziger vor der Aufgabe stand, die Dichtung Hadwigers in tschechischer Sprache vorzustellen, wenn es auf den ersten Blick auch so scheinen mag. Am meisten überrascht bei der tschechischen Hadwiger-Rezeption die Tatsache, dass Kučera selbst dem tschechischen Leser vor einigen Jahren die Gedichte Hadwigers in eigener Übersetzung anbot, sogar in Zusammenarbeit mit derselben Herausgeberin und im selben Verlag, und zwar mit dem Band *Když se mnou nejsi ty... / Wenn du nicht bei mir bist...*, der die Lyrik deutsch schreibender Prager Dichter vorstellt. An sich wäre das für den Leser nicht weiter verwunderlich, allerdings wurden Kučeras Übersetzungen für die neue Publikation in einem Maße überarbeitet, das den gewöhnlichen Rahmen „kosmetischer Korrekturen“ eindeutig überschreitet.

Die Motivation dieser Veränderungen ist nicht ganz klar, zumal der Übersetzer seinen Stil beibehält. Sie sind eher durch Äquivalente einzelner Wörter, bzw. Halbverse motiviert. Kučeras Sprache neigt stellenweise zu mehr Genauigkeit im Ausdruck, anderswo verwischt er wiederum den Originalausdruck durch einen unangebrachten Poetismus. Im Ganzen überzeugen Kučeras Übersetzungen und können neben denen der oben genannten früheren Übersetzer stehen. Miloš Kučera beherrscht den freien wie den gebundenen Vers, wobei ihm der freie Vers merklich besser gelingt. Sein übersetzerisches Können schärfte er im Übrigen an R. M. Rilke. Jene Übersetzungen erschienen, einmal mehr in Zusammenarbeit mit Viera Glosíková, im Verlag Labyrint (*Neboť hvězd skákalo nespočet / Denn es sprangen Sterne ungezählt*, 2013).

Der Beitrag der Herausgeberin Viera Glosíková liegt nicht nur in der Auswahl eines Großteils von Hadwigers dichterischem Werk. Ebenso wie bei den anderen Buchprojekten in Zusammenarbeit mit Miloš Kučera fehlt es nicht an einem umfangreichen Vorwort, das geradezu den Charakter einer Fachstudie annimmt. Neben unerlässlichen biografischen Informationen charakterisiert die Herausgeberin treffend Hadwigers Poesie, besonders im Kontext der deutschen Literatur. Es fragt sich, inwiefern sie nicht einem gewissen Kult unterlag, der sich bereits zu Lebzeiten um Hadwiger bildete und durch das Vergessen seines Werks nach seinem Tod hervorgehoben wurde. Glosíková erzählt die Legende des Dichters – des vergessenen Vorläufers des Expressionismus – zu einem großen Teil zu Ende. Diese gründet natürlich auf der Wahrheit, antwortet jedoch nicht zufriedenstellend auf die Frage, warum denn so ein elementarer Dichter in Vergessenheit geraten ist.

Auf eine eigenständige Anmerkung zur Beziehung von Herausgeberin und Übersetzer folgen die Kommentare zu den Gedichten. Diese haben Viera Glosíková und Miloš Kučera verfasst, wobei eine Disproportion in Umfang und Charakter auffällt: Glosíková kommentiert die Verse aus der Position der Interpretin, die auf Grundlage ihrer kontextuellen Kenntnis zu einigen Gedichten Schlüssel oder Anleitung anhand von Erläuterungen z. B. einiger vergessener Realien bietet; Kučera beschränkt sich hingegen auf kurze, dichte Anmerkungen, die seinen oft sehr eigenen, aber legitimen und mehr in Richtung Abstraktion gehenden Blick auf einzelne Gedichte zeigt.

Der Franz-Kafka-Verlag hat sich zweifelsohne um ein bemerkenswertes Projekt verdient gemacht, das zum weiteren Verorten der deutsch-tschechischen literarischen Beziehungen und zur besseren Kenntnis der Prager deutschen Literatur beiträgt. Die (für einen Übersetzer nicht sehr angenehme) Wahl der zweisprachigen Gedichtausgabe ist klar gerechtfertigt, so ist es möglich, Hadwigers Werk auch im Original kennen zu lernen. Eines bleibt naiv zu wünschen: dass dieses Buch nicht nur zur Kenntnis der Gedichte Victor Hadwigers auf tschechischer Seite beiträgt, sondern auch zur Kultivierung des Vermächtnisses von dem multikulturellen Umfeld, das Prag einst war.

Übersetzung: Daniela Pusch

Victor Hadwiger: *Básně / Gedichte*. Hg. von Viera Glosíková, übersetzt von Miloš Kučera. Prag: Franz-Kafka-Verlag, 2016, 170 S.

Es schreibt: Luis Carlos Cuevas (28. 3. 2018)

Das Werk des deutschsprachigen Prager Autors **Egon Erwin Kisch** (1885–1948) hat noch nicht den ihm gebührenden Platz in der Germanistik gefunden. Ein Grund dafür könnte die öffentlich vertretene kommunistische Ideologie des sogenannten „rasenden Reporters“ sein. Sie verkomplizierte während des Kalten Krieges und auch darüber hinaus die Rezeption seiner Texte und prädisponierte den (potenziellen) Leser, Kischs literarische Reportagen als programmatisch zu etikettieren und diese so systematisch zu vernachlässigen. Da seine Texte in dieser Sicht ausschließlich zur Verbreitung einer politischen Gesinnung dienen sollten, wurden sie oft bloß gefeiert oder ignoriert, selten aber in ihren vielfältigen Dimensionen gelesen. Kischs belletristische Bestrebungen begannen jedoch nicht erst 1925 mit dem Eintritt in eine Partei, und das Politische ist keinesfalls die einzige interessante Dimension seines Werks. Genau diese Mehrdimensionalität im Werk des „rasenden Reporters“ wird vom Sammelband ***Im Einzelschicksal die Weltgeschichte: Egon Erwin Kisch und seine literarischen Reportagen***, herausgegeben von **Viera Glosíková, Sina Meißgeier** und **Ilse Nagelschmidt** (Berlin: Frank & Timme, 2016) auf eine hervorragende Weise beleuchtet. Nur einer der 18 spannenden Beiträge konzentriert sich dabei allein auf die politische Ebene von Kischs Buch *Marktplatz der Sensationen* (1942). Die restlichen aber setzen sich so intensiv mit unterschiedlichen literarischen und biographischen Aspekten des Autors auseinander, dass der Band als ein erklärendes und ideenreiches Kisch-Kaleidoskop zu loben ist.

Die gut begründeten Argumentationen sowie der im Allgemeinen lesefreundliche Stil der Verfasser eignen sich sowohl für Fachleute als auch für nicht spezialisierte Leser. Die Beiträge füllen alte Forschungslücken – wie die Frage der Übersetzbarkeit des Humors von Kisch –, und in einigen Fällen finden sich Ansätze, die bisher in Kisch-Studien kaum zur Anwendung kamen, wie etwa die Kosmopolitismus-Theorie. Damit öffnet dieser Sammelband auch neue Forschungsperspektiven.

Allerdings kommen ein paar Beiträge etwas zu abrupt zum Schluss. Dies erschwert es, manche Schlussfolgerungen, die sich aus der Analyse von einzelnen Fragmenten ergeben, als repräsentativ für das gesamte Werk des Autors zu betrachten. Dieser argumentativen „Eile“ begegnet man aber eher selten, und wenn man den Kontext der Entstehung des Buches im Auge behält, muss man den Herausgeberinnen dafür danken, talentierte Studierende früh in die literaturwissenschaftliche Arbeit integriert zu haben. Wie im Vorwort zu lesen ist, entstand der Sammelband im Rahmen eines binationalen Projektes zwischen der Karls-Universität Prag und der Universität Leipzig. Die Herausgeberinnen haben die Aufenthalte der Studierenden in beiden Städten organisiert und begleiteten die Beiträge bereits von ihrer Konzeption an. Diese interkulturelle Zusammenarbeit prägt das Ergebnis sehr positiv. Aufgrund ihrer Beherrschung des Tschechischen untermauern die Autoren ihre Thesen nicht nur mit den Arbeiten der bekanntesten Kisch-Forscher im deutschsprachigen Raum wie Marcus Patka, Dieter Schlenstedt und Karin Ceballos Betancur, sie bringen auch aktuellere tschechische Publikationen ins Spiel, die leider häufig außerhalb der Debatten der deutschsprachigen Germanistik bleiben, wie zum Beispiel die Beiträge des Prager Symposiums: *Egon Erwin Kisch známý a neznámý* (2005).

Das Buch unterteilt sich in fünf Sektionen. In der ersten finden sich die Beiträge, die sich mit der von Kisch praktizierten Gattung auseinandersetzen. Hier wird die Spezifität seiner literarischen Reportagen gründlich erklärt und die ästhetische Komposition von *Marktplatz der Sensationen* erörtert. Die zweite Sektion widmet sich den Auseinandersetzungen mit Kischs Darstellungen von Menschengruppen am Rande der österreichisch-ungarischen Gesellschaft und seiner Kritik an der Doppelmoral der höheren Schichten seiner Heimatstadt. Ebenfalls wird von Julia Heidel spannend analysiert, wie Kisch sich selbst verkleidete, um für seine bekannten abenteuerlichen Rollenreportagen vor Ort zu

recherchieren, zum Beispiel als er sich als Obdachloser in einem Asylheim in der Peripherie Prags tarnte.

Die Beiträge, die die literarische Inszenierung von biografischen Aspekten des Autors in den Mittelpunkt stellen – wie sein Verhältnis zum Judentum und die Heimatkonstruktion in seinen Texten aus dem mexikanischen Exil in den 1940er Jahren –, sind in der dritten Sektion zusammengestellt. Hier wird erörtert, wie Prag mit seinen verschiedenen Sammelpunkten von Deutschen und Tschechen zu einem wesentlichen und wiederkehrenden Thema in Kischs Werk geworden ist und wie er sich in einer zweisprachigen Stadt mit unterschiedlichen Identitäten als eine vermittelnde Instanz selbst inszenierte. In dieser Sektion zeichnet sich ein Beitrag über die Prager Kaffeehauskultur besonders aus. Sie entfaltete sich in Kischs Zeit als ein sehr beliebter Diskussionsraum für Schriftsteller. Kaffeehäuser werden um 1900 für Prager Journalisten eine Art „Nachrichtenbörse“, in deren Rahmen sie „frische“ Auskünfte für die Zeitungen ausgetauscht haben sollen. Der ausgezeichnete Text von Katrin Heilen und Charlotte Ristein beinhaltet ebenso eine Beschreibung mit Fotos der in Prag heute noch existierenden Lokale der Epoche.

Die nächste Sektion besteht ausschließlich aus einem einzigen, aber exemplarischen Beitrag. Sina Meißgeier und Karin Polcarová wenden die Kosmopolitismus-Theorie an, die bereits im Kontext anderer literaturwissenschaftlicher Studien sehr bekannt ist, aber nie so überzeugend auf Kischs Reportagen angewendet wurde. Sie plädieren zu Recht für die Anerkennung von Kisch als Kosmopolit und nicht mehr als Eurozentrist – was ihm oftmals vorgeworfen wurde –, weil seine mehrperspektivischen Inszenierungen Raum für die „anderen“ Kulturen öffnen und er sich diese sogar aneignet.

Die feine (Selbst-)Ironie – vor allem bezüglich seines journalistischen Berufes – ist einer der Hauptmerkmale in den Texten des „rasenden Reporters“. Die Beiträge der letzten Sektion sind den Funktionen der Komik in seinen literarischen Reportagen gewidmet. Hervorzuheben ist die vergleichende Studie zur Übertragung des Humors von Kisch aus dem Deutschen ins Tschechische. Lucie Seměradová nimmt die Arbeit der literarischen Übersetzerin Jarmila Haasová-Nečasová – die mit Kisch befreundet war – unter die Lupe und beschreibt, wie sie die Zwischenbemerkungen des Autors auf eine gelungene Weise ergänzen konnte, so dass der humoristische Punch der Texte nicht verloren geht.

Obwohl sich die Beiträge des Sammelbandes gelegentlich thematisch überschneiden, tauchen keine Wiederholungen auf. Die Herausgeberinnen haben einen Band veröffentlicht, der von A bis Z genossen werden kann und nicht nur als Nachschlagewerk zu verstehen ist. Sie liefern eine exzellente Gesamtschau von Kischs Werk.

Nichtdestotrotz lässt sich (auch) Kritik an dieser Publikation üben. Die Hauptlektüre der Beiträge beschränkt sich meistens auf *Marktplatz der Sensationen*. Obwohl es eines der in aller Welt bekanntesten Kisch-Bücher ist und es die wichtigsten Reflexionen über seinen lebenslangen Reporterberuf beinhaltet, sollte man dieses Buch der Gattung der Autobiografie und nicht der literarischen Reportage zurechnen – worauf schon vor längerer Zeit Karin Ceballos Betancur (*Egon Erwin Kisch in Mexiko. Die Reportage als Literaturform im Exil*, 2000) hinwies. Darüber hinaus wurde das Buch bereits im Exil publiziert. Kisch hat jedoch die Mehrheit seiner Texte verfasst, als er noch freiwillig reiste. Seinen Abenteuern auf den fünf Kontinenten widmete er hunderte – wenn nicht tausende – von Reportagen. Obwohl aber genau diese Sammelbände seinen Weltruf als literarischer Reporter begründeten, sind sie auch diejenigen, die hier unbeachtet bleiben. Das Exil und das „goldene Prag“ besitzen eine Anziehungskraft, die immer wieder die Blicke beanspruchen. Es scheint ungerecht, dass nur ein einziges von seinen mehr als dreißig Büchern, das außerdem nicht unbedingt der vom Autor meist praktizierten Gattung zugehört, als Kischs repräsentativstes Buch schlechthin ausgewählt und fast ausschließlich untersucht wird. Diese Bemerkung gilt aber nicht allein für diesen Sammelband, sondern ebenso für die meisten Kisch-Studien.

Der von Glosíková, Meißgeier und Nagelschmidt herausgegebene Sammelband ist alles in allem eine ausgezeichnete Einladung für Fachleute, Kischs Leben und Werk aus neuen Perspektiven zu recherchieren. Der nicht spezialisierte Leser wird ebenso gut „ausgerüstet“, um die belletristischen Arbeiten eines der bedeutendsten Prager Schriftsteller zu entdecken.

Viera Glosíková / Sina Meißgeier / Ilse Nagelschmidt (Hg.): *Im Einzelschicksal die Weltgeschichte: Egon Erwin Kisch und seine literarischen Reportagen*. Berlin: Frank & Timme, 2016, 184 S.

Es schreibt: Martin Hořák (11. 4. 2018)

Wer sich für den aktuellen Forschungsstand im Bereich der Rudolfinischen Kunst interessiert, hat vielleicht bemerkt, dass das Kateřina Dušková Memorial Fellowship, das vom Prager Forschungszentrum für Bildende Kunst und Kultur im Zeitalter Rudolfs II. am Institut für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik verliehen wird, 2007 an die junge deutsche Kunsthistorikerin **Evelyn Reitz** verliehen wurde – damals Doktorandin an der Freien Universität Berlin. Ihren Stipendienaufenthalt in Prag verwertete Reitz in ihren Studien über zwei wesentliche Persönlichkeiten des Prager kaiserlichen Hofes, die Maler Bartholomäus Spranger und Hans von Aachen, in denen sie nicht nur den Bereich ihres eigenen Forschungsinteresses umriss, sondern auch die Breite und Tiefe ihrer Gelehrsamkeit (vgl. *Bartholomäus Sprangers Selbstbildnis zwischen Herkunft und Fremde*, Studia Rudolphina, 2009; *Die Entwicklung Hans von Aachen zum Allegoriker*, München / Prag: Studia Rudolphina, Sonderheft, 2009). Diese bestätigte sie souverän kurz danach in ihrer Dissertation, die sie 2012 verteidigte und drei Jahre später unter dem Titel ***Discordia Concors. Kulturelle Differenzierung und ästhetische Einheitsbildung in der Prager Kunst um 1600*** veröffentlichte.

Diese umfangreiche wissenschaftliche Synthese weckt das Interesse durch eine Fülle an zitierter Literatur, inklusive einer Reihe von Titeln auf Tschechisch, durch die Anzahl verwendeter schriftlicher und ikonografischer Quellen und durch die Sicherheit, mit der sich die Autorin auf dem Feld der antiken und frühneuzeitlichen Philosophie, Literatur und kunstwissenschaftlichen Theorie bewegt. Eine besondere Aufmerksamkeit verdient das originelle und durchaus mutige Konzept dieser Arbeit, die sich um ein völlig neues Verständnis des Phänomens der Rudolfinischen Kunst bemüht.

In der Einführung zitiert Reitz einen Brief des flämischen Kupferstechers Jan Sadeler an Rudolf II., in dem der Verfasser 1580 den Kaiser um die Erteilung einer Drucklizenz bat, sich auf dessen Schutz berief und die Bereitschaft zeigte, sich mit der ganzen Familie ins Exil zu begeben, um den unerfreulichen politischen und religiösen Verhältnissen im eigenen Land zu entgehen. Die Lebenserfahrung, die hier Sadeler umriss und die mit doppeltem Verlust – der Heimat und des Glaubens – verbunden war, war typisch für das Schicksal einer Reihe niederländischer Künstler Ende des 16. Jahrhunderts. Reitz hält sie für eine Art „Topos“ der kollektiven Biografie der Künstler, die zum Kern der Rudolfinischen Kulturschicht gehörten. Im Unterschied zu den vorherigen Forschern, die sich mit dem Thema des erzwungenen Fortgangs der Künstler aus den vom bewaffneten Konflikt der niederländischen Stände mit der spanischen Macht betroffenen Gebieten befassten, versucht Reitz einen direkten, man könnte sagen strukturellen Zusammenhang zwischen den ideellen Strömungen (z. B. den Gedanken des Philosophen und Humanisten Justus Lipsius, 1547–1606), den sich aus der Exilerfahrung ergebenden Lebensstrategien und dem Charakter künstlerischen Schaffens in Prag um 1600 zu belegen.

Die bisherigen Bemühungen um eine komplexe Erfassung Rudolfinischer Kunst hält die Autorin für partiell: ob es sich um eine Auffassung handelte, welche die Annäherung an den Manierismus betont, eine, die die Rolle des kaiserlichen Mäzenatentums hervorhebt, oder um die Theorie der „Prager Schule“, deren Autor Thomas DaCosta Kaufmann, amerikanischer Kunsthistoriker und einer der führenden Experten für Rudolfinische Malerei und Grafik, sich im Rahmen dieses Genres auf die Erforschung des Gewebes literarischer Verweise und Anspielungen konzentriert; diese seien eine Art gewesen, kaiserliche Repräsentation darzustellen, seiner Meinung nach verbirgt sie sich auch hinter der scheinbaren Bizarrerie und Komik solcher Werke wie Arcimboldos „Kompositionsköpfe“ inklusive des berühmten Kryptoporträts Rudolfs II. als Vertumnus.

Als Alternative zu diesen Auffassungen legt Reitz ein Konzept vor, das auf dem Begriff der „kulturellen Differenz“ begründet ist und ihrer Meinung nach die inneren Widersprüche

bisheriger Deutungsmodelle zu überwinden ermöglicht, wie z. B. das gleichzeitige Auftreten naturalistischer und manieristischer Tendenzen in der Rudolfinischen Kunst. Mittels eines einzigen Verweises beruft sich die Autorin auf die postmoderne Kulturtheorie, entwickelt diese Linie aber nicht weiter und bemüht sich nicht um eine tiefere Einbettung ihrer Ausführungen in den gegenwärtigen theoretischen Rahmen der Geisteswissenschaften. Dabei wären die Vorzüge und Risiken der biographischen Methode, einer der Bausteine der methodologischen Konzeption des Buches, wenigstens eine kurze Analyse wert.

Den Kern der ganzen Arbeit stellen vier Kapitel dar, die die verschiedenen Äußerungen und Modi „kultureller Differenz“ im Rahmen Rudolfinischer Kunst behandeln. Das erste Kapitel beschäftigt sich damit, welche Auswirkungen die oben erwähnte Lebenssituation des erheblichen Teils niederländischer Künstler, die am Hofe Rudolfs II. wirkten, auf den Stilcharakter ihres Werks hatte. Das nächste Kapitel widmet sich der Art der Darstellung religiöser Motive im rudolfinischen Kulturkreis. Das dritte Kapitel thematisiert künstlerische Selbstreflexion in den Werken rudolfinischer Maler, Grafiker und Bildhauer und erforscht die Frage ihrer Bedingtheit durch deren niederländische Herkunft. Zum Schluss wendet Reitz ihre Aufmerksamkeit der Problematik der „emulatio“ zu, also der Art künstlerischen Schaffens, die sich von der Natur inspirieren ließ, sich jedoch nicht mit der Nachahmung („imitatio“) der Erscheinungen der Welt zufriedengab. Reitz verbindet den Aufschwung dieser künstlerischen Methode – die sich auf der Auswahl und Veredelung dargestellter Naturelemente gründet – mit der Inspiration, die Rudolfs „Kunstkammer“ den Künstlern am Prager Hof um 1600 bot.

Die offenkundige Disproportion zwischen dem Umfang von Evelyn Reitz' Arbeit und diesem knappen Beitrag erlaubt es nicht, die einzelnen Kapitel ausführlich vorzustellen. Darüber hinaus gliedern sich diese thematischen Einheiten in eine Reihe kleinerer analytischer Texte, die sich den ausgewählten Kunstwerken, ikonografischen Stoffen oder kulturhistorischen Zusammenhängen widmen, wie z. B. der Rolle der Gruppierungen ausländischer Künstler in Italien oder der Bedeutung der Kunstagenten. Diese Teilsondierungen sind unheimlich präzise bearbeitet. Wahlweise sei erwähnt, dass sich Reitz im ersten Kapitel unter anderem mit der italienischen Periode im Leben Bartholomäus Sprangers beschäftigt. Sie weist darauf hin, dass die Künstler aus Sprangers Generation im Unterschied zu ihren Vorgängern, den niederländischen Romanisten, nicht ausschließlich aus Studiengründen nach Italien wechselten, sondern auch unter dem Druck der Umstände. Das Bedürfnis, sich langfristig in der neuen Umgebung zu etablieren und sich auf dem dortigen Markt durchzusetzen, spiegelte sich in ihrer weiteren künstlerischen Entwicklung. Auch Spranger musste sich in Italien am Anfang auf die „niedrigeren“ Genres fokussieren, auf Landschaftsmalerei, Kabinettmalerei oder – wie Reitz an seinen frühen Aufträgen für die Familie Famese demonstriert – auf Grotesken und andere Nebenmotive („parergon“) im Rahmen der Wandmalerei. Sein malerischer Ausdruck entwickelte sich so weniger in die klassische Richtung, als wenn er die traditionelle Schule durchlaufen hätte, die vom Kopieren der Vorbilder aus Antike und Renaissance ausging. Im Zusammenhang mit dem Kapitel über die religiöse Thematik kann man auf die Analyse zweier Werke aus der Dreifaltigkeitskirche im schlesischen Żórawina/Rothsürben hinweisen, die wir vor Jahren in Prag in einer Ausstellung über die kulturellen Beziehungen zwischen Schlesien und den Böhmisches Ländern bewundern konnten: Sprangers Bilds *Die Taufe Christi* und die Bronzestatue *Christus an der Säule* von Adriaen de Vries (vergl. Andrzej Niedzielenko / Vít Vlnas: *Schlesien. Die Perle in der Krone Böhmens. Drei Blütezeiten der gegenseitigen Kunstbeziehungen*, Prag, 2006). Reitz zeigt an diesem Beispiel, dass die schwierige religiöse Lage am Prager Hof um 1600 zur Entstehung von konfessionell beinahe merkmallösen Werken beitrug, die sowohl in der katholischen, als auch in der protestantischen Umgebung existieren konnten und deren Religiosität eher von Psychologie und Ethos als von äußeren Attributen getragen wurde.

In ihrer Zusammenfassung kommt Reitz auf den Begriff „Discordia concors“ zurück, der als Anagramm aus Horaz' Wendung „Concordia discors“ – zwieträchige Eintracht – entstand. Durch die Betonung des Wortes „discordia“ stellt die Autorin den polyfonen und polyvalenten Charakter der Rudolfinischen Ära in den Vordergrund, der ihrer Meinung nach das eigentliche Attribut der Prager Kunst um 1600 ist. Gleichzeitig zeigt Reitz dadurch, dass sie sich zum Ziel gesetzt hat, diese Kunst so zu erfassen, dass die synthetisierenden Ausführungen der Heteronomie historischer Wirklichkeit nicht zu Lasten fallen. Die Grundthese, mit der sie aufwartet – dem inneren Zusammenhang zwischen dem Exil niederländischer Künstler und den formalen und inhaltlichen Merkmalen Rudolfinischer Kunst –, wird in Fachkreisen sicher noch Stoff zur Diskussion geben. Auch Reitz selbst gibt zu, dass das Paradigma der „kulturellen Differenz“ nicht der einzige Schlüssel zur Interpretation Rudolfinischer Kunst sein muss. Ihr Versuch um eine ganzheitliche Erfassung dieses komplexen Phänomens verdient jedoch gewiss Aufmerksamkeit und seine Impulse werden noch durch die Tatsache gesteigert, dass er die zurzeit so aktuelle Frage der Migration berührt, ohne dass die Autorin hinsichtlich der Zeit der Entstehung ihrer Arbeit einer gezwungenen Aktualisierung verdächtigt werden soll.

Übersetzung: Katka Ringesová

Evelyn Reitz: *Discordia concors: kulturelle Differenzierung und ästhetische Einheitsbildung in der Prager Kunst um 1600*. Berlin / Boston, Mass.: De Gruyter, 2015 (Ars et Scientia, Bd. 7), 644 S.

Es schreibt: Adéla Rossípalová (25. 4. 2018)

Bis zu seiner Entlassung aus der *Neuen Leipziger Zeitung* nach Hitlers Machtübernahme galt der aus Prag stammende Schriftsteller **Hans Natonek** in der Weimarer Republik als renommierter Romancier, Redakteur und Feuilletonist. Mit dem Gang als Jude ins Prager Exil verlor er dann aber nicht nur seine neu erworbene Heimat, in der er seit 1913 lebte, sondern auch seine Leser, zu denen er bis zu seinem Tod im amerikanischen Exil nie wieder den Weg gefunden hat.

Nach den in den letzten Jahren von der Publizistin Steffi Böttger herausgegebenen Artikelsammlungen (*Im Geräusch der Zeit. Gesammelte Publizistik 1914–1933* /2006/ und *Letzter Tag in Europa. Publizistik von 1933–1963* /2013/) und nach ihrer Biografie über Natonek (*Für immer fremd. Das Leben des jüdischen Schriftstellers Hans Natonek* /2013/, alle erschienen im Leipziger Lehmanns-Verlag) wurde im Jahre 2016 der Persönlichkeit Hans Natoneks eine weitere Publikation gewidmet, die im Rahmen eines internationalen studentischen Projektes zwischen der Universität Leipzig und der Karls-Universität Prag entstanden ist. Der Band wurde von seinen Herausgeberinnen Viera Glosíková (Lehrstuhlleiterin der Germanistik an der Pädagogischen Fakultät der Karls-Universität in Prag), Sina Meißgeier (freie Journalistin) und Ilse Nagelschmidt (Professorin der germanistischen Literaturwissenschaft in Leipzig) **„Ich träumte: ich saß in der Schule der Emigranten...“ *Der jüdische Schriftsteller und Journalist Hans Natonek aus Prag*** überschrieben, was jedoch irreführend wirken kann. Das im Berliner Frank & Timme-Verlag herausgegebene Buch beschäftigt sich nämlich in rund zwanzig Beiträgen neben Natoneks Lebenslauf fast ausschließlich mit einem Werk und zwar seinem autobiografischen Roman *Die Straße des Verrats* (von Wolfgang U. Schütte erst im Jahre 1982 veröffentlicht), wobei seine anderen Werke außer ein paar Feuilletons kaum beachtet werden.

Der Band ist zweckmäßig, wenn auch nicht ganz übersichtlich, in thematische Sektionen gegliedert, in denen stufenweise Natoneks Verortung in der literarischen Welt und die wichtigsten Lebensphasen (Prag als Geburtsort, Deutschland, Prag als Exilstätte, Amerika) behandelt werden. Danach werden die zentralen Themen/Motive/Konzepte/Aspekte des Romans (Fiktions- und Autorenkonzept, Autobiografie, Verrat, Schuld und Vergebung, Figurenanalyse, „Judesein“, Antisemitismus und Heimat) analysiert und mit der Wirklichkeit verglichen. Auf diese Weise versuchen die jungen Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler nicht nur die fast vergessene Persönlichkeit Hans Natoneks der breiteren Öffentlichkeit vorzustellen, sondern sie beabsichtigen auch, anhand des Romans *Die Straße des Verrats* eine eingehende Untersuchung und ein solides Porträt der Zwischenkriegsjahre zu leisten. Die Veränderung gesellschaftlicher Machtverhältnisse nach der Machtübernahme 1933 wird an der Ehe zwischen dem jüdischen Publizisten Peter Nyman, der seine Ehefrau mit einer Jüdin betrügt, und seiner deutschen, immer mehr nationalsozialistisch gesinnten Gattin Margaret aufgezeigt. Der Ehekonflikt wird treffend „als eine Mikrodarstellung des Weltgeschehens“ (S. 118) interpretiert, womit die ganze Epoche als durch Ungewissheit, Angst vor Verlust und Hass-Liebe-Beziehungen sowohl zum Land, als auch zum Gegenüber und zu sich selbst bestimmt dargestellt wird. Das Motiv der Schuld und der Opfertopos spielen in der Analyse eine gewichtige Rolle, wobei sich Peter Nyman als der Schuldige bzw. als ein Schwächling entpuppt: „Nyman wird zum Symptom seiner Zeit.“ (S. 112) Wegen seiner Unfähigkeit, sich zwischen der Jüdin Ruth und seiner Ehefrau Margaret, also zwischen dem Judentum und dem Exil einerseits und dem Deutschtum und der Familie andererseits, zu entscheiden, vermag er nämlich die ganze Situation nicht zu lösen. Gefühle des Verrats und der Ungewissheit werden dabei als epochenspezifisch interpretiert. Außerdem werden die damit thematisch verbundenen Motive der Heimat und des Heimatverlustes analysiert, die üblicherweise in keiner Publikation über einen Exilautor fehlen. Auch in diesem Band wird von daher auf den oft zitierten Essay *Wieviel Heimat braucht der Mensch?* von Jean Améry eingegangen, und es wird bestätigt, dass auch Natonek sowie seine autobiografische

Hauptfigur Peter Nyman von dem Verlust der Sicherheit/Heimat stark geprägt waren, denn, wie es im Titel eines Kapitels heißt: „Heimat ist ein Sicherheitskonstrukt“ (S. 197). Dieses Kapitel wiederholt allerdings vieles über Natoneks Leben, was bereits in den vorangehenden Kapiteln beschrieben wurde.

Ein unbestreitbarer Vorteil des Bandes ist seine Auseinandersetzung mit der Thematik der deutschböhmischen bzw. Prager deutschen Literatur, da diese an den Lehrstühlen für Germanistik in Deutschland nur am Rande unterrichtet wird. Die erschöpfende Analyse des Romans *Die Straße des Verrats* und das Aufzeigen seiner Parallelen mit Natoneks Leben garantieren ein gutes Verständnis der Epoche am Ende der Weimarer Republik und des Nationalsozialismus nach Hitlers Machtübernahme. Die im Vorwort versprochene detaillierte Charakterisierung der ganzen Zeitepoche, die auf Grund von Natoneks Schicksal und seinem Zeitroman präzise geschildert ist, kann als gelungen gelten und bildet ein Verdienst des Buches. Als Ganzes erweckt der Band jedoch gelegentlich den Eindruck, ein Lehr- bzw. Übungsbuch für Studierende zu sein, in dem sie ihre Interpretationsfähigkeiten und erzählanalytischen Kenntnisse (aus Genettes *Die Erzählung* sowie Martínez' und Scheffels *Einführung in die Erzähltheorie*) an einem spezifischen, begrenzten Gegenstand überprüfen können. Es werden literarische und soziologische Grundbegriffe erläutert (Feuilleton, Assimilation) und theoretische Einführungen zitiert (z. B. Josef Peterkas *Theorie literatury pro učitele* und Andreas Anters *Theorien der Macht. Zur Einführung*), was die Nähe des Bandes zu einem Lehrbuch für Literaturstudierende unterstützt. Der literaturwissenschaftliche Ertrag einer solchen Einzelwerkanalyse bleibt aber begrenzt.

Was die Genauigkeit der präsentierten Informationen betrifft, wird in mehreren Beiträgen ein unterschiedliches Datum von Natoneks erzwungenem Umzug nach Prag angegeben – an einigen Stellen heißt das Jahr richtig 1934, an anderen jedoch fälschlicherweise 1933 (siehe die Beiträge von Polcarová, Richter und Ohlshausen). Auch werden als die Entstehungsdaten des Romans einmal die Jahre 1933–1939 (Richter und Ohlshausen), einmal korrekt 1935–1938 (Volfová) angeführt. In den einzelnen Artikeln, größtenteils in ihren Einleitungen, werden häufig Grundinformationen über den Roman oder Autor wiederholt, was bei der Lektüre irritierend wirkt. Dies ist jedoch meist unvermeidlich, weil diese in allen Fällen zu weiteren Erläuterungen führen. Außerdem begegnet man kleineren stilistischen und grammatischen Fehlern, Ungenauigkeiten in der Zitierung (Anführungszeichen werden einmal vor, einmal nach der Interpunktion angeführt; einige in nachfolgenden Aufsätzen neu erwähnte Titel werden in der Fußnote manchmal voll zitiert, manchmal nur verkürzt; an einigen Stellen beginnen die Fußnoten mit „ebd.“ ohne Angabe des Autornamens/Titels usw.) oder fehlenden Namen (Beitrag *Hinführung*, S. 193).

Darüber hinaus sind die einzelnen Kapitel des Bandes leider nicht nummeriert und könnten auf eine sinnvollere Weise zusammengestellt werden. So könnten u. a. die Artikel von Hofmann und Heidel in einem gemeinsamen Unterkapitel behandelt werden und nicht getrennt, oder ähnlich könnten die ersten biografischen Kapitel eine abgetrennte Einheit bilden. Ein Literaturverzeichnis und kurze Biografien der einzelnen Autorinnen und Autoren am Ende des Bandes wären wünschenswert gewesen, um einen Überblick über die verwendeten Titel sowie über die Beitragenden zu erhalten. Die Zeittafel am Ende des Bandes gibt dem Leser einen guten Überblick über Hans Natoneks Leben.

Trotz mancher Mängel ist die Gesamtleistung des Bandes nicht zu vernachlässigen. Er entdeckt auf einem ansprechenden Niveau den heute erneut an Popularität gewinnenden Autor Hans Natonek mitsamt seiner publizistischen Arbeiten als einen begabten Romancier wieder und zeigt an seinem Beispiel die schwierige Situation, in der sich jüdische Autoren während des Nationalsozialismus und im Exil befanden. Die Studentinnen und Studenten

zeigen sehr gute erzähltheoretische, literaturanalytische und sprachliche Kenntnisse, was einen guten Verlauf des deutsch-tschechischen Projektes beweist.

Viera Glosíková / Sina Meißgeier / Ilse Nagelschmidt (Hrsg.): *„Ich träumte: ich saß in der Schule der Emigranten...“ Der jüdische Schriftsteller und Journalist Hans Natonek aus Prag*. Berlin: [Literaturwissenschaft, Bd. 61] Frank & Timme Verlag, 2016, 232 S.

Es schreibt: Lena Dorn (9. 5. 2018)

Die so genannte „schöne“ Literatur kann ein hässlicher Kampf sein. Und es gibt Tote. Man denke an die Worte von Eliška Krásnohorská aus den 1860er Jahren: Wichtig sei das Bekenntnis zur tschechischen Nation nicht im eigenen Herzen, sondern auch laut und öffentlich, auf dem Kampfplatz der Gedichte ... („nejen v tajnosti srdce svého, ale hlasně a veřejně, na kolbišti literatury básnické.“ *Světlozor* 20, Nr. 8, 1886, S. 285)

kk

Oder anders gesagt: Nationale Identität ist nicht einfach da, sondern sie wird in gesellschaftlichen Kämpfen hervorgebracht. Solche Kämpfe sind eingebettet in die aktuellen sozialen und politischen Themen. Das, was schließlich als Selbstverständlichkeit erscheinen soll, die „Nation“, trägt die Spuren dieser Kämpfe in sich. Und die gesellschaftlichen Auseinandersetzungen bleiben auf diese Art und Weise in den kulturellen Repräsentationen und symbolischen Praxen langfristig aufgehoben.

Marek Nekulas Analyse der nationalen Auseinandersetzung und der Ritualisierung von „Nationalbegräbnissen“ in der Arbeit ***Tod und Auferstehung einer Nation: Der Traum vom Pantheon in der tschechischen Literatur und Kultur*** (Wien: Böhlau, 2017) ist ein erhellender Blick auf das 19. Jahrhundert, das europäische Jahrhundert der Formierung von Nationen als modernen Gebilden. Nekula widmet sich Detailbeobachtungen der tschechischen Kultur, seine Deutungslinien aber sind keineswegs dem nationalen Blickwinkel verhaftet. Das Buch ist parallel in zwei Sprachen erschienen; mit umfangreichem Kontextwissen und stilistisch ideenreich erarbeitete Kathrin Janka die Übersetzung ins Deutsche.

Der Autor orientiert sich am Konzept der „dichten Beschreibung“ (S. 45, er knüpft hier an den Ethnologen Clifford Geertz an) und zeichnet Prozesse nach, durch welche die Historiografie der tschechischen Literatur ihre große Erzählung der Sprache und der Nationalliteratur erschuf. Es ist ein Narrativ von „Geburt“, „Aufblühen“, „Blütezeit“, „Verfall“ und „Erneuerung“. Die Symbolik von Tod und Auferstehung hat darin eine große Bedeutung und die Beerdigungen ermöglichen eine Konkretisierung des Narrativs, gleichsam eine Umwandlung in gemeinschaftliches Handeln und Erleben. Zehntausende Menschen kamen mitunter bei diesen Begräbnissen zusammen und die Zeitungen berichteten ausführlich darüber. Die Begräbnisrituale als „erfundene Tradition“ (nach Hobsbawm), nämlich als tschechische „Nationalbegräbnisse“ unter die Lupe zu nehmen, erweist sich deshalb als ein produktives Unterfangen, bei dem auf mehreren Ebenen interessante Verflechtungen ans Licht kommen: Es sind Rituale, durch die das Versammlungsverbot quasi legal umgangen werden kann, bei welchen man außerdem das persönliche Opfer, das für das nationale Kollektiv erbracht wurde, feiert und lobt; es sind Zusammenkünfte, durch die in konkreter Form christliche Sinnggebung in nationale transferiert sowie auch die Ewigkeit des nationalen Kollektivs beschworen werden kann (innerhalb welcher die Endlichkeit des eigenen Lebens durch die Unendlichkeit der Nation transzendiert wird) – und bei welchen überhaupt die Symbolik von „Tod“ und „Auferstehung“ durch konkrete gemeinsame Handlungen inhaltlich angefüllt wird. Die Persönlichkeiten, deren Begräbnisse wir hier nachverfolgen dürfen, sind in erster Linie Schriftsteller.

Bekanntlich machte die tschechische Nationalbewegung ihre Identifikation mit der tschechischen Sprache sehr explizit und gab der Sprache und Literatur als Abgrenzung vom dominierenden Deutschen ein besonders deutliches politisches Gewicht. Nekula setzt sich denn auch pointiert damit auseinander, wie (teilweise) deutsch schreibende oder anderweitig nicht ausreichend tschechisch-national politisch aktive Autoren aus dem Kanon der tschechischen Literatur aktiv verdrängt wurden (etwa Kapitel 1.5.). Die Verwendung der tschechischen Sprache war zentral, sie reichte jedoch nicht immer aus und funktionierte nicht als die einzige Eintrittskarte in das tschechische nationale Kollektiv. Wer nicht ausreichend Ansehen erworben hatte, bekam auch kein so genanntes „Nationalbegräbnis“,

auch wenn er zu Lebzeiten tschechische Texte veröffentlicht hatte (etwa Kapitel 5). Dass das kollektive Identitätsangebot sich zwar als allgemein und gleich geriert, dabei aber auf realen Ausschlüssen und Widersprüchen aufbaut, wird im Laufe des 19. Jahrhunderts in Europa bekanntlich auch an den antisemitischen und misogynen Tendenzen deutlich.

Ein großer Analysestrang behandelt die Repräsentation der Nation im öffentlichen Raum und die Entstehung und Bedeutung von Denkmälern und „Pantheons“, in welchen an nationale Helden erinnert wird. Es sind dies zunächst die Realisierungen in Stein und Bild, in Kapitel 8 aber auch „literarische Pantheons“ wie Biografien-Sammlungen. Diesen Vorgang kann man als Weiterführung des Nationalbegräbnisses verstehen: Es findet eine Transformation der Persönlichkeit in ein nationales Symbol statt (S. 323). Das Konzept „Pantheon“ wird zunächst in einer breiten europäischen Perspektive vorgestellt (Kapitel 2), wobei es auch um die Bewegung von universalen hin zu den nationalen Pantheons geht (darunter etwa auch die Walhalla bei Regensburg).

Kapitel 6 widmet sich schwerpunktmäßig dem Schriftstellerverein Svatobor. Der Leser bekommt hier einen Einblick in die materiellen Grundlagen und Interessen der literarischen und vorgeblich allgemein-nationalen Arbeit. – Geht es in der literarischen Kanonbildung darum, in einem sorgfältigen Auswahlprozess die qualitativ besten Werke, die geschrieben wurden, zu identifizieren? Wohl eher nicht – hier finden sich Fragen wieder, die in den letzten Jahren auch in anderen Forschungsbereichen, etwa zur „World Literature“, aufgeworfen wurden. Der Svatobor verwaltete seit seiner Gründung 1862 Spendengelder und errichtete zum einen Denkmäler und Grabmale für die „großen Männer“ der Nation, die sich um die tschechische Sprache verdient gemacht hatten, zum anderen verwaltete er verschiedene Fonds, die Preise und Reisestipendien an vielversprechende Autoren auszahlten. In Nekulas Ausführungen wird deutlich, dass die Ausschüsse des Svatobor zwar einen gesamtnationalen Anspruch formulierten, dabei aber eigene politische und ökonomische Interessen in den Vordergrund stellten und mitunter Geld an sich selbst auszahlten, also an Autoren, die im Ausschuss saßen. „So könnte man ohne Übertreibung konstatieren, dass ihre Funktion im Svatobor ihnen bei der Durchsetzung ihrer eigenen literarischen und ökonomischen Interessen diene oder dienen konnte.“ (S. 420) Der Verein funktionierte auch unter Ausschluss von Frauen. Als der Amerikanische Damenklub (Americký klub dam) 1869 eigenmächtig ein Denkmal für Božena Němcová errichtete, hatte dies zur Folge, dass die Polizei die Satzung des Klubs überprüfte; der Damenklub wurde daraufhin 1870 verboten. Frauen wurden zwar durch den Svatobor finanziell unterstützt, aber nur als die Hinterbliebenen von wichtigen Männern. Hier zeigt sich unter anderem, dass das „Opfer“ für die Nation, das zu erbringen erwartet wurde und um das es auch bei den Begräbnissen ging, geschlechtlich zugewiesen ist.

Weitere Kapitel beleuchten an umfangreichen Materialanalysen entlang die Symboliken und Namen von europäischen und tschechischen Pantheons, die Begräbnisse und die Berichterstattung darüber sowie Kanonisierungsprozesse und die Literaturgeschichtsschreibung in ihrem Verhältnis zum Nationalpantheon. Durch den europäischen Blickwinkel treten die tschechischen Spezifika heraus, darunter die Form der Biografien-Sammlungen, die Nekula in ihrer Funktion innerhalb der kollektiven Identitätsbildung untersucht. Solche Sammlungen seien in den böhmischen Ländern zunächst mehrdeutig, „sprachlich hybride“ und damit ein Stück weit deutungs offen gewesen, erst allmählich wurden sie „tschechoslawisch vereindeutigt und damit ethnonational rekonstruiert“ (S. 643).

Auf der theoretischen Ebene ist es eines von Nekulas Anliegen aufzuzeigen, dass die symbolische Praxis der Nation nicht erst in einer Spätphase der Nationwerdung Relevanz erlangt, sondern dass die Nation von Anfang an in ihrer symbolischen Praxis hervorgebracht wird. Er positioniert sich damit also im Feld der Erforschung von Begriff und Geschichte der Nation und vertritt einen Hybriditätsbegriff in Anschluss an Homi Bhabha. Das Buch hätte

insofern das Potential, in vielen Fachbereichen rezipiert zu werden; nicht nur in der Literaturgeschichte, sondern auch in der kritischen Nationalismusforschung, der Kunstgeschichte oder der historischen Anthropologie. Eine breite Rezeption ist diesem Buch zu wünschen.

Marek Nekula: *Tod und Auferstehung einer Nation: Der Traum vom Pantheon in der tschechischen Literatur und Kultur*. Wien: Böhlau, 2017, 726 S.

Marek Nekula: *Smrt a zmrtvýchvstání národa: Sen o Slavíně v české literatuře a kultuře*. Praha: Karolinum, 2017, 594 s.

Es schreibt: Konstantin Kountouroyanis (23. 5. 2018)

Auch 100 Jahre nach Bertha von Suttners Tod ist ihr Traum von einer friedvollen Menschheit nicht in Erfüllung gegangen. Diese Zukunftsvision sowie zahlreiche Vorträge und Veröffentlichungen haben Bertha von Suttner unter ihren Zeitgenossen oft den spöttischen Beinamen „rote Bertha“ oder „Gschaftlhuberin“ und den Ruf einer angeblich naiven „Friedens-Bertha“ eingebracht, wie Johann Georg Lughofer in seinem Essay über die am 9. Juni 1843 unter dem Namen Bertha Gräfin Kinsky von Wchinitz und Tettau in Prag geborene Pazifistin, Journalistin, Frauenrechtlerin und Schriftstellerin im jüngst erschienenen Sammelband ***Suttner im Kontext – Interdisziplinäre Beiträge zu Werk und Leben der Friedensnobelpreisträgerin*** schreibt (S. 1ff.).

Der Band fasst zahlreiche Vorträge zu der Autorin des berühmten Anti-Kriegs-Romans *Die Waffen nieder!* zusammen, die im Juni 2014 auf einer ihr anlässlich ihres 100. Todestages gewidmeten interdisziplinären Konferenz in Prag vorgetragen und im Sommer 2017 von Johann Georg Lughofer und Milan Tvrđík herausgegeben wurden. Auf 238 Seiten werden u. a. die Bedeutung der Friedensstifterin, die zeitgenössische Rezeption, ihre Einflüsse auf andere Autoren wie u. a. Rainer Maria Rilke und Vertreterinnen der tschechischen Frauenbewegung diskutiert. Neben Beiträgen von Viera Glosíková und Laurie R. Cohen, beleuchten auch Ulrich Tanzer und Dietmar Goltschnigg Leben und Wirken der Friedensforscherin, während Milan Tvrđík Licht in das familiäre Dunkel der Suttner bringt und anhand von Sekundärquellen, Archivalien und Matriken (Tauf-, Trauungs- und Sterbebüchern) nachweist, dass Bertha von Suttner nicht, wie häufig irrtümlich angegeben, im Palais Kinsky am Altstädter Ring geboren wurde, sondern in einem unscheinbaren Bürgerhaus in der Prager Neustadt mit der Konskriptionsnummer 697, das in der heutigen Vodičkova liegt. Der Vater war bereits vor ihrer Geburt verstorben. Sie selbst konnte keine 16 hochadeligen Vorfahren nachweisen, die nach Berthas eigener Aussage Voraussetzung für die Aufnahme in den Hochadel war (vgl. S. 136ff. und Bertha von Suttner: *Memoiren*, Stuttgart/Leipzig, 1909, S. 62).

Nachdem die heimliche Beziehung mit dem jüngsten Sohn des Freiherrn Karl von Suttner in Wien, bei dem sie als Gouvernante angestellt war, aufflog und sie das Haus verlassen musste, heiratete sie später heimlich Arthur Gundaccar von Suttner und brannte mit ihm nach Georgien durch. Alexandra Millner und Katalin Teller widmen sich in ihrem Beitrag *Auf Reisespuren in Bertha und Arthur Gundaccar von Suttners Literatur* dieser Reise (S. 45ff.). Für die Suttners waren Land und Leute fremd. Millner und Teller behandeln daher in ihrer Untersuchung insbesondere das Thema der Fremderfahrung in Bertha und Arthur von Suttners Literatur, die „bei den beiden Suttners unterschiedlich ausfällt und stellen fest, dass [...] diese Differenzen auch in den Entwürfen von Frauen- und Männerbildern vorwiegend beibehalten werden, während sich in Bezug auf die Geschlechterrollen gewisse Akzentverschiebungen feststellen lassen“ (S. 58). Bertha attestiert in ihrem Zeitungstext *Kaukasische Frauen* (in: *Deutsche Revue über das gesamte nationale Leben der Gegenwart* 10/1885, Bd. III, S. 173–179), indem sie über die Alters- und Klassenzugehörigkeit der georgischen Frauen berichtet, den georgischen Frauen eine sprichwörtliche Schönheit. In Arthurs literarischen Texten tritt dagegen die Gesamtheit seines ethnografischen Wissens zutage. Dieser Unterschied mag sich daraus erklären, so konstatieren die Autoren, dass Arthur als Mann häufig außer Haus war und mehr von dem Land sehen konnte, während es sich für eine Dame, insbesondere eine aus höheren Kreisen, nicht schickte, das Haus zu verlassen (vgl. S. 53f.).

Die Lebens- und Erfahrungswelt der Frauen des 19. Jahrhunderts war also eine grundlegend andere als die der Männer. Das trifft auch auf Vlasta Pittnerová, Jindřiška Wurmová, Pavla Moudrá und Anna Pammrová zu. Vier Frauen, die von Libuše Heczková und Olga Słowik in dem vorliegenden Band der tschechischen Friedensbewegung zugerechnet werden und

deren literarisches Schaffen sowie gesellschaftliches Engagement sie in ihrem Aufsatz ausführlich untersuchen.

Vlasta Pittnerová (1858–1926) übersetzte Suttners Roman *Die Waffen nieder!* unter dem Titel *Odzbrojte!*, der dann 1895 erschien (S. 171), während Jindřiška Wurmová (1863–1953) als die bedeutendste Persönlichkeit der tschechischen und mährischen Friedensbewegung für die beiden Autorinnen gilt (S. 172). Das Verhältnis Wurmová zu Bertha von Suttner soll nach den Forschungen der beiden Wissenschaftlerinnen recht wankelmütig gewesen sein (ebd.). Wurmová war es auch, die zusammen mit der Aktivistin und Organisatorin des bedeutendsten Brüner Frauenvereins Vesna, Eliška Machová, 1899 die Zentrale der Friedensvereinigung der Mährinnen (Ústředí mírového sdružení Moravanek) gründete (ebd.). Doch bereits nach der ersten Friedenskonferenz in Den Haag wurde die Vereinstätigkeit mangels Interesses eingestellt. Wurmová's Engagement in der Friedensbewegung blieb aber bis in die 20er Jahre weiterhin ungebrochen. Im Jahre 1912 gründete sie mit Unterstützung der Mährischen fortschrittlichen Frauenorganisation die Friedenseinheit in Mähren, die innerhalb eines Jahres 1500 weibliche Mitglieder gewann (S. 173). Doch es war auch die Zeit der politischen Umwälzungen und des aufkommenden Nationalismus. Nach dem Ersten Weltkrieg war die Situation in Prag und der neu gegründeten Tschechoslowakei wieder eine völlig andere. „Der Nationalismus der Tschechen wie der Deutschen“, schreiben Libuše Heczková und Olga Šlovik, „in der Zwischenkriegs-Tschechoslowakei verhinderte eine weitere Zusammenarbeit. Die nationalen Spannungen innerhalb der Republik, die von der Henlein-Gruppe und der deutschen Propaganda ausgenutzt wurden, riefen auch bei liberalen Pazifisten unselige Reaktionen hervor wie z. B. im Falle Romain Rollands, der die Rechte der Sudetendeutschen auf Abspaltung unterstützte“ (S. 175). Die Autorinnen kommen zu dem Schluss, dass das erneute Aufflammen des Nationalismus eine weitere Zusammenarbeit zwischen tschechischen und deutschen Pazifisten verhinderte (S. 174).

Genau wie Bertha von Suttner forderte auch die Schriftstellerin und Übersetzerin Pavla Moudrá (1861–1940) wiederholt sittliche Reformen der Menschheit und war davon überzeugt, dass diese Reformen eine evolutionäre Notwendigkeit seien (vgl. S. 176). „Gott sei Dank“, verkündete Moudrá auf der Frauentagung in Prag am 23. März 1918, „hat keine von uns auf der ganzen Welt das Maschinengewehr und mit Giftgas gefüllte Bomben erfunden, in keinem weiblichen Kopf wurde der Gedanke an Schützengräben, Stacheldraht und Flugzeuge, die von oben unschuldige Kinder ermorden und Kulturgüter vernichten, geboren“ (S. 179). Während Lughofer in seinem eingangs zitierten Essay beschreibt, wie Bertha von Suttners Friedensarbeit von ihren männlichen Zeitgenossen als angebliche Folge weiblicher Naivität disqualifiziert wurde – selbst der spätere „Friedensnobelpreisträger Carl von Ossietzky sah in Suttners ‚naiver‘ Arbeit [...] den Geburtsfehler des deutschen Pazifismus“ (S. 4), merkt Lughofer an –, sieht Pavla Moudrá den Grund für den Krieg als Institution in der Dominanz des Mannes sowie des männlichen Prinzips (S. 179).

In diesem Kontext scheint das bekannte Böll-Zitat: „Der Krieg hat mich gelehrt, wie lächerlich die Männlichkeit ist“. (Bernd Balzer /Hg./: *Heinrich Böll Werke – Interviews 1. 1961–1978*, Köln, 1978, S. 542) Moudrá's Ansicht durch den Schmerz des eigenen Erlebens zu bestätigen. So diskutiert auch Werner Wintersteiner vor dem Hintergrund der Erfahrungen zweier Weltkriege und zahlreicher Stellvertreterkriege *Bertha von Suttner und die Österreichische Friedensbewegung vor 1914 aus heutiger Sicht* (S. 17ff.). Er konstatiert, dass auch 100 Jahre nach ihrem Tod „weder die von ihr gegründete Friedensbewegung noch der sozialdemokratische Pazifismus angemessen dargestellt wurden“ (S. 18). Im Gegenteil: Wintersteiner bemängelt, dass zum 100. Todestag der Suttner zwar zahlreiche Berichte in der österreichischen Presse erschienen sind, sie aber weder das gefährliche Wechselspiel des gegenseitigen Wettrüstens noch die Determination zwischen nationalem Chauvinismus, Militarismus und den Geschlechterrollen auch nur annähernd zur Sprache bringen. „Die jungen Männer sollen zu Helden erzogen werden, den Mädchen hingegen wird die Aufgabe

zugeschrieben, diese Helden anzufeuern, zu belohnen und zu trösten. Somit tragen auch die unpolitisch gehaltenen, angeblich friedfertigen Frauen ihren Teil zur Aufrechterhaltung des Kriegssystems bei“ (S. 30), analysiert Wintersteiner scharfsinnig anhand der Erzählstruktur von Suttners Roman *Die Waffen nieder!* und merkt dazu an, dass dieses Faktum heute als ein Phänomen der „sexual division of violence“ diskutiert werde (vgl. ebd.).

Insgesamt versammelt der Band hochinteressante Beiträge, die Bertha von Suttners Leben und Werk unter zahlreichen, häufig noch nicht betrachteten Aspekten beleuchten und historische Fakten neu ordnen. Es ist ein Handbuch für Germanisten, Kultur- und Geschichtswissenschaftler sowie für Institute der Friedensforschung. Besonders interessant: Das Buch ist sowohl als Print als auch als PDF erhältlich.

Johann G. Lughofer (Hrsg.) / Milan Tvrđík (Hrsg.): *Suttner im KonText – Interdisziplinäre Beiträge zu Werk und Leben der Friedensnobelpreisträgerin*. Heidelberg: Winter Universitätsverlag, 2017, 238 S.

Es schreibt: Jan Mareš (6. 6. 2018)

Historische Synthesen sind beim lesenden Publikum besonders beliebt, gelten jedoch gleichzeitig von Autorensseite als anspruchsvollstes Genre. Deshalb verdient jede Neuerscheinung Aufmerksamkeit, besonders dann, wenn sie sich mit einem im Inneren so vielfältigen und heute bisweilen nostalgisch-populären Ganzen wie der Habsburgermonarchie beschäftigt. Das Werk mit dem ambitionierten Titel *The Habsburg Empire: A New History* (Harvard University Press, 2016) lässt sich schwerlich mit einer anderen Synthese aus der jüngsten Zeit vergleichen, ersetzt sie doch komplexe Narration nicht durch einen Überblick oder eine Aufzählung. Vielleicht ließe sie sich mit dem Buch *Česká společnost 1848–1918* [Die tschechische Gesellschaft 1848–1918] von Otto Urban in Verbindung bringen, das sich jedoch – wie aus dem Titel hervorgeht – überwiegend an den nationalen Rahmen hält. Eher noch als die extensiv angelegte und thematisch strukturierte Reihe *Die Habsburgermonarchie* ähnelt sie dem Projekt *Habsburkové* [Die Habsburger, Verlag Lidové Noviny] aus dem vergangenen Jahr. Beide setzen sich nämlich zum Ziel, die aktuellen Erkenntnisse und Forschungsergebnisse ganzheitlich vorzustellen und bei der Auslegung den nationalen Rahmen durch den Schwerpunkt auf die Gesellschaft und/oder den Staat zu überwinden. Bleibt das heimische Projekt eine kollektive Monografie, ist Judsons Buch das Ergebnis jahrelanger Anstrengungen, die etablierten Auslegungen zu revidieren.

Pieter Judson, Professor an der Europäischen Universität in Florenz, gehört unbestritten zu den bedeutendsten Erneuerern, was den Zugriff einer Geschichte Mitteleuropas angeht, und ist führend in der so genannten Schule der nationalen Indifferenz. Berühmtheit erlangte er mit Büchern wie *Wien brennt!* (1998), *Exclusive Revolutionaries* (1996) und *Guardians of Nation* (2006), in denen er sich mit der Revolution von 1848, der Geschichte des deutschen Liberalismus in Österreich(-Ungarn) und besonders mit der situativen Bedingung von nationaler Identifikation und der Produktion nationaler Konflikte als politischer Strategie beschäftigt, sowie mit zahlreichen anderen Studien zu verschiedenen Themen.

Das Buch ist konzipiert als Polemik gegen die traditionelle Schilderung Österreich-Ungarns als Staat, der scheitern musste, jenes symbolischen „Völkerkerkers“ – und somit auch gegen die Auslegung eines begrenzt nationalen Rahmens, ungeachtet dessen, ob es sich um die „Gewinner“ oder „Verlierer“ der Nachkriegsordnung handelte. In den Mittelpunkt rückt er nicht den kollektiven Akteur – das Volk –, sondern die Institution – den Staat. Die zentrale Interpretationslinie konfrontiert die Intentionen der Habsburgischen Herrscher, einen modernen Staat zu bilden, und ihre Bemühung, die Loyalität der Untertanen/Bürger zu erlangen und nachzuvollziehen, wie sie an diesem Prozess beteiligt waren. Lebhaftigkeit und Überzeugungskraft gibt dieser Interpretation Judsons ausgewogener Blick auf alle Regionen Österreich-Ungarns, der weder die ungarische Hälfte, einschließlich Dalmatiens, noch die österreichischen Regionen inklusive Galiziens und der Bukowina vernachlässigt.

Das Imperium als Identifikationsrahmen und Garant für gesellschaftliche Entwicklung vollzieht Judson in acht chronologisch angeordneten Kapiteln nach. Die ersten beiden schildern die Entstehung und Formierung des Habsburgischen Imperiums in der frühen Neuzeit und die aufklärerischen Reformen, die im Rahmen der wirtschaftlichen und kulturellen Entwicklung auf dem Land die aristokratischen Privilegien zerschlugen. Sie machten die Entstehung einer modernen Bürokratie (gegründet auf ein meritokratisches Prinzip und auch für Angehörige der Intelligenz zugänglich) und Streitkraft notwendig, worauf er jedoch – auch nicht als exemplarische „Orte der Indifferenz“ – im Folgenden nicht näher eingeht. Die mentale wie rechtliche Wandlung, die aus Untertanen Bürger machte, hing mit der Vorstellung eines universellen Rechts und der Entwicklung der Bürokratie zusammen, die die regionalen, kulturellen und religiösen Unterschiede überwinden, Loyalität gegenüber dem Staat anstelle der Dynastie schaffen und zur Grundlage für den rationalistischen Patriotismus werden sollten.

In der Bemühung um eine Erneuerung ihrer Legitimität bedienten sich die Landesparlamente einer mit dem Nationen-Begriff operierenden Rhetorik, seine Bedeutung war allerdings vielgestaltig. Judson identifiziert fünf verschiedene Arten seiner Anwendung, von der staatlichen Bürgerschaft über den elitären politischen und historischen Rahmen bis hin zur Vorstellung, ein Landesparlament vertrete auch alle Einwohner des Landes. Die Kraft des imperialen identifikatorischen Rahmens, unterstützt von der Einführung eines bürgerlichen Gesetzbuchs sowie einer Landwehr, wird belegt durch die auffällige Ähnlichkeit der Feierlichkeiten in der gesamten Monarchie nach der Niederlage Napoleons. Gleichwohl, wenn Judson behauptet, dass die Stärke des Nationalismus eher situativ gewesen sei und sich im Rahmen großer Ereignisse gezeigt habe, wie es die Volkszählungen oder die Proteste gegen Baden's Wahlreform waren, könnte dieses Argument nicht auch bei den Feierlichkeiten zur Rückkehr Kaiser Franz I. von Paris nach Wien im Jahr 1814, die zur Loyalitätsbekundung gegenüber der Habsburger Dynastie wurden, geltend gemacht werden?

Das dritte Kapitel, das die Zeit des Vormärz behandelt, halte ich für eines der interessantesten. Judson polemisiert hier gegen die ältere, aus dem Kalten Krieg stammende Historiografie, die die Wurzeln der Rückständigkeit Ostmitteleuropas in dieser Zeit sucht; er baut sein Narrativ dann ähnlich auf wie andere Kritiker der Totalitarismus-Theorie: Die Ansprüche des Staates hätten bei weitem nicht der sozialen Realität entsprochen. Dem Franz-Metternich-Absolutismus stellt er das Bild eines durch eine Dauerfinanzkrise geschwächten Rechtsstaats entgegen, der jedoch intensiv das Wirtschaftswachstum und die Verkehrsentwicklung unterstützt habe (besonders die Entstehung des Eisenbahnnetzes wird sehr interessant geschildert). Auf der anderen Seite teilt Judson eines der Attribute totalitärer Geschichtsschreibung – die Träger der Macht seien die Herrscher, ihre Charaktere prägten die Formierung des Staates und ihr Apparat wird als „Regime“ bezeichnet, dessen innere Struktur und Funktionieren erst mit dem Eintritt des Konstitutionalismus berücksichtigt wird; weder für die Angehörigen der Dynastie und den Kaiserhof noch für die Beamtenhierarchie ist in den Ausführungen Platz gewesen.

Das Erstarken der öffentlichen Sphäre kulminierte in den Revolutionsjahren 1848–1849. Judson verweist darauf, dass das revolutionäre Geschehen umrahmt wurde von Loyalitätsbekundungen gegenüber Staat und Dynastie, aber ebenso von dem Bestreben, den bürokratischen Zentralismus zu verbessern, der auch von den Bürokraten selbst kritisiert wurde. Über die Partizipation an öffentlichen Angelegenheiten wachte das Bürgertum, das sich als Hauptbenefizient der Konstitution und gleichzeitig als Hüter der öffentlichen Ordnung betrachtete. Dennoch erreichten die Wahlstatuten später nicht mehr einen solchen Grad an Inklusivität, war es doch auch ungebildeten galizischen Bauern möglich, sich an verfassungsgebenden Verhandlungen des Reichsparlaments zu beteiligen.

Gerade hier kehrt Judson zum Leitmotiv seines Buches zurück: die gegenseitige Abhängigkeit von imperialem Zentralismus und Nationalismus. In den folgenden Kapiteln widmet er sich dieser doppeldeutigen „constitutive dependency“, durch die er das herkömmliche binäre Interpretationsmodell des Übergangs von der Ethnizität zur Nationalbewegung beziehungsweise zur Nation als Ausdruck von moderner, sozial geschichteter Gesellschaft ersetzt hat. Stattdessen betrachtet er die Kultur – neben Sprache und Religiosität eines der grundlegenden Attribute der Ethnizität – als bedeutendes politisches Instrument, das es den nationalen Anführern ermöglicht habe, eine Klientel – und damit auch Legitimität – im politischen Konflikt zu erlangen. Darüber hinaus überrascht der zweite Teil des Buchs den Leser nicht mehr. Judson übersetzt das durchweg klassisch-moderne Narrativ mit allen klassischen Meilensteinen und Themen (die 1850-er Jahre als Zeit der wirtschaftlichen Blüte, die 60-er Jahre als Zeit des politischen Liberalismus, die 70-er Jahre als Zeit der Ernüchterung davon, die 80-er Jahre als Beginn des Nationalismus, Entstehung der modernen Volksparteien, Entwicklung der Städte und des kommunalen Wahlrechts, die Frauenfrage und ähnliches; eine Ausnahme stellt die Beschreibung der zivilisatorischen und kolonisatorischen Mission Österreichs auf dem Balkan dar, die in der Annexion Bosniens und der Herzegowina ihren Höhepunkt fand) bis hin zum Ersten Weltkrieg. An ihnen will er

aufzeigen, dass der Aufschwung der nationalistischen Politik sich nicht zum Nachteil des Staates, sondern dank seiner vollzog, nämlich dank seiner fiskalen Schwäche sowie der Bereitwilligkeit, nationalen Aktivisten zuzuhören, beziehungsweise sie in die politische Vertretung zu inkorporieren. Schade, dass Judson nicht von den Beispielen Gebrauch macht, die er in seinem vorigen Buch gesammelt hat und die schön die Streitigkeiten um den „nationalen Besitzstand“ an der „Sprachengrenze“ nachzeichnen.

Den Zerfall der Monarchie interpretiert er als Folge des verlorengegangenen Vertrauens in den Rechtsstaat, der Einführung einer Militärdiktatur und des andauernden materiellen Mangels; allerdings stellt er sich nicht die Frage nach den Ursachen für den schnellen Kollaps dieses von langer Hand aufgebauten Parlamentarismus und der repräsentativen Strukturen. Ebenso ist die Interpretation der Nachfolgestaaten als Erben der Struktur und der Probleme des Imperiums nicht wirklich neu. Und die Behauptung über die (zwangsmäßige) Zuschreibung der nationalen Identitäten als Werkzeuge gegen die Unterdrückung indifferenter Einzelpersonen wie Gruppen scheint mir allzu gewagt im Vergleich zur Interpretation von Chad Bryant in *Praha v černém* [Prag in Schwarz], der diesen Trend bis in die Zeit des Zweiten Weltkriegs ansiedelt.

Soll das Buch als Argument fungieren, wie er es selbst im Vorwort deklariert, so stellt es – wohl im Rahmen der allgemeinen Verständlichkeit – größtenteils keine Polemik gegen konkrete Thesen dar, sondern gegen die ganze Forschungstradition, die auf der Kategorie der Nation als grundlegendem Rahmen fußt. Das Buch kann auch gelesen werden als Nachricht über den Forschungsstand zur Habsburgermonarchie, auf der eine ganze Reihe von Arbeiten und Dissertationen der letzten Jahre basieren. In dieser Hinsicht ist Judsons Buch zweifelsohne ein Gewinn und mag heute für manchen Forscher ein nützlicher Wegweiser sein. Auf der anderen Seite kann man nicht sagen, dass es diese Rolle auch für die tschechische Historiografie erfüllen könnte – Judson zitiert weder die „Klassiker“ (Miroslav Hroch, Jiří Kořalka, Otto Urban) noch die „jungen Hoffnungsträger“ (Rudolf Kučera, Jiří Hutečka) der tschechischen Geschichtsschreibung und begrenzt sich nur auf einige Arbeiten tschechischer Historiker, die in erster Linie auf Deutsch erschienen sind. Dennoch sollten wir nicht vergessen, dass das Buch beiden Leserschaften gleichermaßen dient. Dem kommt auch der feine angelsächsische Stil entgegen, der sich nicht mit Begriffsdefinitionen aufhält und trotzdem transparent, sehr gut lesbar und spannungsreich berichtet – wenn auch das Ende der Habsburger Monarchie allen wohlbekannt ist.

Übersetzung: Daniela Pusch

Peter M. Judson: *The Habsburg Empire: A New History*. Harvard University Press, 2016, 592 S.

Es schreibt: Ingeborg Fiala-Fürst (20. 6. 2018)

Das schöne gebundene Buch, das im Residenz-Verlag bereits 2016 publiziert wurde, erfuhr inzwischen – gemessen an der Zahl der (vornehmlich in Österreich) erschienenen Rezensionen – recht großen Widerhall. Obzwar die meisten Rezensenten ihre Besprechung des biographischen Werkes **Daniela Strigls** zum Anlass nehmen, mehr über „das Objekt“ ihres biographischen Interesses zu schreiben (also über die Schriftstellerin **Marie Ebner von Eschenbach** selbst) als über die biographische Studie, widmen manche (vor allem diejenigen, die sich im germanistischen Metier bewegen und selbst mehrere Arbeiten dieser oder anderer Art verfassten, etwa Karl Wagner oder Karl Markus Gauss) sich doch auch der Charakteristik der Studie – und zwar ausschließlich lobend. Es wird von „allen britischen Tugenden dieses Genres [gesprochen] – also Recherche, Intelligenz, sparsamer Psychoanalyse und gewitzter Empathie [, mit denen D. Strigl] eine Schriftstellerin buchstäblich zu neuem Leben erweckte,“ es wird von der Verbundenheit „der Biografie mit dem dunklen Glanz des realistischen Schreibens“ gesprochen, Strigls biographischem Zugang werden „völlig neue Akzente“ zuerkannt. In immer neuen Verbindungen und Abwandlungen werden die lobenden Adjektive („ein frisches Bild der Baronin von Ebner-Eschenbach“, eine „wissenschaftliche“ [zwar, doch] „leicht“, „spannend zu lesende“, eine „exzellente“, „profunde“, „kenntnisreiche“, „sachkundige“, „bestens recherchierte“, „empfehlenswerte“ Biografie) durchkombiniert. „Die Biographie kennzeichnet ein überaus sachkundiger Umgang mit dem Material, detaillierte Werkkenntnis und eine differenzierte kritische literaturwissenschaftliche Spurensuche, die neue lohnende Horizonte auf das Leben der Dichterin eröffnet.“

Diesem vielstimmigen Lob (welcher meistens auch noch die herausgeberische Leistung Daniela Strigls mit einbezieht – gemeint ist die vierbändige Leseausgabe der Werke Marie Ebner-Eschenbachs im Schubert Taschenbuchverlag 2015 –: „den Herausgeberinnen der vierbändigen Ausgabe von Marie von Ebner-Eschenbachs Werken: Evelyne Polt-Heinzl, Daniela Strigl und Ulrike Tanzer gebührt großer Dank für die Bergung dieses kostbaren Leseschatzes samt jeweils ausgezeichnetem Vorwort“) schließe ich mich restlos an – und denke mir dabei, dass es doch aber nur eine Selbstverständlichkeit ist, dass sich die österreichische Germanistik, die Kritikerschar, die Verleger- und Leserschaft ihrer berühmtesten, ihrer Vorzeige-Autorin des 19. Jahrhunderts mit wärmster Emphase annimmt.

Doch scheinbar ist es keine solche Selbstverständlichkeit, wie Daniela Strigl im Vorwort erwähnt: „Dass Ebner-Eschenbach als Figur aber heute in irgendeiner Weise *sexy* wäre, wird kaum jemand behaupten. Man verbindet mit ihr das etwas angestaubte Bild einer Matrone und einen Tugendkatalog ganz nach dem Geschmack des 19. Jahrhunderts: Güte, Mitleid, Weisheit, Mütterlichkeit, Mitmenschlichkeit, Tierliebe, Herzenswärme.“ (S. 11) und „Ebner-Eschenbachs Image ist heute nicht nur das einer immer schon alten, sondern das einer altmodischen Frau [...], abschreckend in ihrer Biederkeit.“ (S. 12) Strigl geht im Vorwort einerseits der Frage nach, warum das so ist, und zieht die Autorin selbst zur Verantwortung: „Sie selbst war daran nicht unschuldig, sie malte in ihren letzten Jahrzehnten durchaus mit am Bild der altersweisen, gütigen, bescheidenen, über jeden moralischen Zweifel erhabenen Dichterin“ (S. 15), ein Bild also, ein Image, das – milde gesprochen – etwas unzeitgemäß wirkt. Dass an diesem Bild neben der Dichterin selbst vor allem Anton Bettelheim, der Autor der ersten Biographie Ebner Eschenbachs von 1900 mitgewirkt hat, führt die Autorin explizit auf; im umfangreichen Literaturverzeichnis sind dann weitere Mitwirkende am Mythos „des guten Menschen von Zdißlawitz“ (S. 12) zu finden (etwa Fussenegger, Klüger), dann aber auch die deutsch-überlegenen Naserümpfer ob diesem Mythos (Koopmann, Martini) als auch Promotoren einer neuen Sicht auf Ebner-Eschenbachs Werk und Wirken (etwa Polheim, Magris, Fliedl und vor allem Klostermaier, Rossbacher, Tanzer u. a. m.).

Ähnlich wohl wie die amerikanische Biographin Doris Klostermaier, die die zweite Ebner-Eschenbach-Biographie fast genau hundert Jahre nach der ersten Bettelheims (welche sie als „Hagiographie“ kritisierte) herausgab, will Daniela Strigl „die ‚andere‘ Ebner-Eschenbach entdecken“ (S. 12), nämlich die Zeitgenossin und Zeitzeugin des bewegten 19. Jahrhunderts, die sowohl damals als auch noch heute hoch zeitgemäß war und ist, „eine Zerrissene zwischen den Epochen, den politischen und den literarischen Strömungen,“ (S. 14), eine Dichterin, die „nicht nur liebevoll über Menschen in ihrer Umgebung dachte und schrieb, sondern auch mit Ironie, Witz und einiger Bosheit“ und die „Romane und Erzählungen [verfasste], die sich, gegen den ersten Anschein, bei der Lektüre als subversiv, mitunter auch explosiv erweisen.“ (S. 15)

Unangefochten von der poststrukturalistischen Skepsis gegenüber der Gattung der Biographik, die Pierre Bourdieu als „unreine Kunst zwischen Wissenschaft und Literatur“ für einen „Bastard“ erklärte, geht Daniela Strigl unerschrocken, doch zugleich umsichtig, die eigene Vorgehensweise ständig reflektierend und befragend ans Werk. Freilich gibt es in der Biographie Stellen, wo die gefährliche Grenze zwischen non-fiction / Wissenschaft und fiction / Romanbiographie hart gestreift wird, wo der Drang nach der Konstruktion einer Einheit (des Lebens und des Charakters der Dichterin) dem Gestus eines Autors bei der Konstruktion einer literarischen Figur allzu ähnlich ist, wo „reale“ Begebenheiten aus dem Leben der Autorin mithilfe von Stellen aus fiktionalen Werken interpretiert werden, wo einfach (manchmal auch mithilfe psychoanalytischen Inventars – ohne dass jedoch die Biographie zur „erzählten Krankengeschichte“ wird) fabuliert wird. Doch der „einfache“ / germanistisch unverbildete Leser schert sich wenig um diese Grenze, sondern schätzt die Lesbarkeit, die Schnurrigkeit einer Lebensgeschichte, die zugleich die Geschichte eines vergangenen Jahrhunderts ist. Manchmal, an spannenden Lebens-Stellen, tut es einem gar leid, dass die Autorin die Grenze zum Roman doch nicht dezidiert überschreitet und nicht einfach drauf los erzählt, man hätte doch so gern gewusst, ob die Ebner wirklich... und was die Betty Paoli dazu meinte..., und wie sie sich dabei fühlte... Doch vielleicht wird diese romanhaften Leerstellen einmal ein Romanautor des Ranges Peter Härtlings füllen oder aber der Leser fülle sie selbst – mit der Lektüre der Werke Ebner-Eschenbachs, auf welche die Biographie unbedingt Lust macht.

Daniela Strigl erzählt die Lebensgeschichte Ebner-Eschenbachs chronologisch nach, (ohne durch postmoderne Zeitsprünge Aufmerksamkeit etwa auf sich selbst oder den Prozess der Entstehung der Biographie zu lenken), teilt das Leben ihrer Heldin in vier große Kapitel, beginnt also mit der familien- und naturgeschützten Kindheit des „Waldfräuleins“ in Zdislawitz (1830–1848), setzt mit der „Spätgeburt“ des literarischen Auftretens der Ebner-Eschenbach fort, die (wegen wohlbekannter Familienskrupel und wegen des männlich dominierten Literaturbetriebs der damaligen Zeit) tatsächlich auch eine „Schwergelburt“ war (1848–1875), schwingt den Bogen zum „Berühmtsein“ (1875–1899) und schließt ihn im Kapitel „Altweibersommer“ (1899–1916) ab. Die ausschließliche Konzentration auf die zentrale Figur ihrer Biographie lässt allerdings die historischen Ereignisse, Begebenheiten, geistige Impulse, auf welche das Werk der Dichterin reagierte, aus welchen es reflektierend herauswuchs nicht, zur bloßen Kulisse verkümmern, sondern im Gegenteil: Ebner Eschenbach wird in ihrer symbiotischen Verbundenheit mit ihrer Zeit betrachtet, so dass (wie einer der Rezensenten schreibt) „diese Biographie zugleich auch ein Epochengemälde entstehen lässt, an dem sich das letzte Jahrhundert der Monarchie aus der Perspektive einer Adelligen mit großem sozialkritischen Bewusstsein studieren lässt“.

Ohne jetzt noch die weiteren Errungenschaften und Verdienste der Biographie aufrollen zu wollen (v. a. die Fülle des eingesehenen Archiv-Materials, das Einbeziehen bisher unbekannter Briefe, Tagebuchstellen, doch auch bisher wenig beachteter Texte Ebner-Eschenbachs, das achtunggebietende Literaturverzeichnis, den frischen, mitunter witzigen Stil usw.), halte ich abschließend fest, dass sich Daniela Strigl die vorhin postulierte Aufgabe, „die ‚andere‘ Ebner-Eschenbach zu entdecken“, als erfüllt anrechnen kann: Vor dem Leser entsteht ein ausgezeichnet lesbares, plastisches Bild einer blitzgescheiten, kritischen, ständig

zu witzigem Widerspruch aufgelegten, dann wieder kränklichen, zweifelnden und stets mit dem „Dämon der Kunst“ kämpfenden Frau vor der stürmisch bewegten Kulisse des 19. Jahrhunderts.

Daniela Strigl: *Berühmt sein ist nichts. Marie von Ebner-Eschenbach. Eine Biographie.*
Wien: Residenz Verlag, 2016, 440 S.

Es schreibt: Radka Šustrová (4. 7. 2018)

Das Gedächtnis, ein geteiltes Bild von der Vergangenheit, das unser Bewusstsein über historische Epochen und deren AkteurInnen formt, bildet für Historiker die Matrix der eigenen Interessen, aber auch etwas, womit sie sich immer aufs Neue auseinandersetzen müssen. Die Grundlage jedes Gedächtnisses bildet die Erfahrung, die jedoch in den darauf folgenden Jahren von ideologisch bedingten Interpretationen und Bedeutungen überlagert wird. In den Texten von **Wenzel Jaksch**, die unter dem Titel **Verlorene Dörfer, verlassene Menschen... Reportagen aus dem tschechischen Grenzland 1924–1928** (tsch.: *Ztracené vesnice, opuštění lidé... Reportáže z českého pohraničí 1924–1928*, Praha: Academia, 2017) erschienen sind, geht es weder um das Gedächtnis, noch werden hier umfassende Interpretationen geliefert. Die Texte halten den heutigen populären Vorstellungen von der sog. Ersten Republik, die meist mit Schlagworten wie Demokratie, Freiheit und Prosperität assoziiert wird, den Spiegel vor. Gleichzeitig zeigen die Reportagen auch ein nur wenig bekanntes Wirkungsfeld des sudetendeutschen Sozialdemokraten und späteren Vorsitzenden der Deutschen Sozialdemokratischen Arbeiterpartei in der Tschechoslowakei (DSAP) Wenzel Jaksch (1896–1966).

Im tschechischen historischen Bewusstsein wird Wenzel Jaksch am häufigsten mit den wachsenden Spannungen zwischen dem deutschen und dem tschechischen antifaschistischen Widerstand in Verbindung gebracht. Als der führende Kopf der sudetendeutschen Opposition im Exil gegen den (Exil)Staatspräsidenten Edvard Beneš kam er wohl zurecht zu diesem Ruf. Beneš' Theorie von einer rechtlichen Kontinuität, die es ihm ermöglichte, die Wiederherstellung der Tschechoslowakei in den Grenzen vor dem Münchner Abkommen anzustreben, verstand Jaksch jedoch gleichzeitig auch als eine Fortsetzung der ungeklärten innenpolitischen Konflikte in der Republik, vor allem in der Nationalitätenfrage. Jaksch führte somit einen Kampf an zwei Fronten: um ein anderes, besseres Bild der Sudetendeutschen und um die Zukunft der Deutschen in der befreiten Tschechoslowakei. Die wachsenden Animositäten gegen die deutsche Minderheit – als Folge des Separatismus der Nationalsozialisten und der darauf folgenden Besetzung Europas – gepaart mit Beneš' Widerwillen, dieser nationalen Minderheit ihr Recht auf Selbstbestimmung zu gewähren (und dadurch eine nationalitätenorientierte und nicht nur nationalistische Ausrichtung der Tschechoslowakei zu verfolgen), versetzte den sudetendeutschen Politiker in eine schwierige Lage und nahm seine politische Trennung von Beneš vorweg. Vielleicht ist Jaksch eben deswegen vor allem als Exilpolitiker bekannt, denn zu der Zeit stand er auf dem Höhepunkt seiner Karriere und war, aus dem tschechischen Blickwinkel, am umstrittensten. Kontrovers wahrgenommen wurde er jedoch schon damals auch unter den deutschen Sozialdemokraten, beispielsweise bei seinen Exilmitstreitern und „Beneš'-Verbündeten“ Josef Zinner und Johann Wolfgang Brügel.

Auch wenn im Exil, angesichts der Konflikte um die geplante Aussiedlung der Deutschen nach Kriegsende, Jakschs nationale Identität im Vordergrund stand, war sie nicht immer die einzige oder dominante. Als Journalist brachte er vor allem seine politische Identität oder genauer gesagt seine Identität als Sozialdemokrat zum Ausdruck. Deutlich spürbar ist dies in den Reportagen, die Jaksch zwischen 1924 und 1928 für das Prager Zentralorgan der DSAP, den *Sozialdemokraten*, geschrieben hat. Seine Reisen, die ihn ins Adlergebirge, in den Böhmerwald, ins nordböhmische Industriegebiet von Teplice/Teplitz, zu den Glasmachern nach Nový Bor/Haida, zu den nordböhmischen Webern oder ins Erzgebirge führten, zeugen von Jakschs politischer Überzeugung und sozialer Empathie. Seine Beschreibungen mit eindringlichen Schilderungen von Armut, Not und Elend liefern damit ein starkes Gegenbild zu der gängigen Erzählung von den „goldenen zwanziger Jahren“ der Ersten Republik. Dabei waren seine Reportagen keine oberflächliche Kritik, sondern sie offenbarten die Grenzen des wirtschaftlichen Wachstums sowie die mangelnde Wirkungskraft des Staates dort, wo staatliche Interventionen bitter notwendig gewesen wären. Dank Jakschs Unmittelbarkeit, seiner Dringlichkeit sowie seinem Gespür für Kontraste zeigen seine Texte kein gefälliges,

sondern ein sehr realistisches Bild des frühen Kapitalismus in den Böhmisches Ländern. Gravierende wirtschaftliche wie soziale Unterschiede, die Wenzel Jaksch in den bereisten Regionen mit eigenen Augen beobachten konnte, beschrieb er in der Sprache eines überzeugten Sozialdemokraten.

Thomas Oellermann, der Herausgeber des Buchs, entschied sich für eine chronologische Reihenfolge der Reportagen. Vor den Augen der Leserinnen und Leser entfalten sich so nicht nur bittere menschliche Schicksale, sondern auch die Schlüsselprobleme, mit denen die Bevölkerung der Grenzgebiete konfrontiert war. Denn es sind die ganz konkreten Geschichten, die wohl in jeder Erzählung die größte Suggestivkraft entwickeln. In Jakschs Reportagen spielen sie, schon im Hinblick auf das Genre selbst, eine tragende Rolle. Sie kommen jedoch nicht mit einer sich aufdrängenden Emotionalität daher, vielmehr bieten sie einen Einblick in den rauen Alltag und die elementaren Bedürfnisse der Bevölkerung im ländlichen Raum. Jaksch interessierte sich vor allem dafür, wie die Menschen lebten und welche Umstände sie dazu gebracht hatten, so zu leben. Dabei handelt es sich meist nicht um Situationen, die auf eine individuelle Entscheidung zurückzuführen wären, sondern die vor allem infolge der Nachkriegskrise zustande gekommen waren und denen die ProtagonistInnen in Jakschs Reportagen im täglichen Kampf ums nackte Überleben mit Vehemenz trotzten. Der Autor bezeichnet die Region dieser alltäglichen Überlebenskämpfe als „Brennpunkte des menschlichen Elends“ (S. 61), die nach dem Ersten Weltkrieg von der Wirtschaftskrise in beiden Ländern entlang der Grenze – in der Tschechoslowakei wie in Deutschland – betroffen waren.

Das sog. Sudetenland, mit dem sich Wenzel Jaksch in seinen Reportagereisen beschäftigte, hat bis heute seinen spezifischen Charakter. Und dessen war sich auch der Autor sehr wohl bewusst. Die geografischen, wirtschaftlichen, politischen, verwaltungstechnischen und nicht zuletzt nationalen Besonderheiten des Grenzlandes hatten das Ihre zur wachsenden Arbeitslosigkeit und zum immer größeren Wohnungsmangel beigetragen. Es scheint, als stünde die dortige Situation in komplettem Widerspruch zum Aufbauprogramm der neuen Republik und der damit verbundenen Betonung der sozialen Frage, wodurch der junge Staat schnell auf eine nicht militärische Industrieproduktion und den maximalen Export umgestellt werden sollte. Eben diese Leistungsparameter in Gestalt der sich erweiternden Handelsverträge, die Steigerung des Bergbaus und der Produktion sowie die Konzentration auf Umsätze und Erträge führten zu dramatisch anwachsenden sozialen und wirtschaftlichen Differenzen in der Bevölkerung. „Herodes war ein Waisenknabe gegen die kapitalistischen Machthaber, die ungezählte Proletarierkinder kaltblütig verderben lassen“ (S. 94), schrieb Jaksch trefflich über das Teplitzer Industriegebiet im Juli 1926.

Jaksch stellte sich die Frage, wer für die ganze Misere verantwortlich war, und er kennt auch die Antwort: der Staat. Die unzureichende Handlungsfähigkeit der staatlichen Strukturen, die keine arbeitsfördernde Politik in den Regionen führten, sondern die Menschen an der Armutsgrenze und mit drohender Unterernährung leben ließen, nichts gegen Korruption unternahmen und keinen angemessenen Wohnraum für Familien mit Kindern garantieren konnten, belegen laut Jaksch das Versagen des Staates. An einigen Stellen räumt er ein, dass die Existenz solcher Probleme schlicht und einfach nicht zu verstehen sei. In seinen Reportagen setzte er sich mit dem Phänomen des Sozialstaats auseinander und unterzog sein effektivstes Mittel – die gesetzliche Sozialversicherung – einer starken Kritik. In den Grenzregionen, wo sich die Menschen aus Mangel an Arbeitsplätzen und aus der schieren Not heraus für Heimarbeit entschieden hatten, fand das Gesetz zur Regelung der Kranken-, Invaliden- und Altersversicherung der Arbeitnehmer kaum Anwendung. Das Gesetz, das meist für einen der größten Erfolge der sozialistischen Parteien in der Tschechoslowakei der Zwischenkriegszeit gehalten wird, hatte seine Grenzen, die vor allem Heimarbeiter und Landarbeiter zu spüren bekamen. Die Ausbreitung der gesetzlichen Sozialversicherung war eine komplizierte Angelegenheit, besonders in Hinblick auf die Erhaltung des Gleichgewichts zwischen den Einnahmen und Ausgaben der Versicherungsanstalten, und Jaksch hätte den Versicherungsmathematikern, die das Gesetz erarbeitet hatten, wohl nur sehr schwer seine

Forderung nach noch mehr Erweiterung erklären können. Doch er wollte in seinen Texten gar keine Expertendebatte aufmachen, er stellte lediglich die Unmöglichkeit des Einzelnen fest, zu seinem Recht zu kommen und Hilfeleistung seitens des Staates zu bekommen.

Auch das Genter System der Arbeitslosenversicherung durch Gewerkschaften hatte ganz deutlich seine Grenzen. Die Langzeitarbeitslosigkeit führte zum Verlust der Mitgliedschaft in Gewerkschaften und dadurch auch zum Verlust des Anspruchs auf Unterstützung. Dieser bekannte Missstand der Arbeitslosigkeitsbekämpfung in der Zwischenkriegszeit traf in erster Linie die Bevölkerung der Grenzregionen. Jaksch beschreibt, mit welcher unglaublichen Steigerung „die Angst der Arbeiterschaft vor dem Gespenst der Erwerbslosigkeit“ (S. 139) ausgenutzt wurde, was im Grunde das Wesentliche des „Unternehmerabsolutismus“ ausmachte. Doch so sehr Jaksch auch über hauptsächlich deutschsprachige Regionen schrieb und dabei die radikale „Ausbeutung“ seitens der reichen Großindustriellen und landwirtschaftlichen Großunternehmer unterstrich, seine Kritik hat keinen verflachenden nationalistischen Charakter. In seinen Reportagen kritisierte er nicht die tschechische Regierung, die seine deutschsprachige Bevölkerung unterdrückte, sondern er richtete seine Kritik an den Staat, an sein Sozialsystem und seine innenpolitischen Strategien.

Jakschs sozialdemokratische Identität kommt in seinen Texten jedoch auch anders zur Geltung als durch die bloße Betonung sozialer Themen. Für ein sehr beunruhigendes Zeichen hielt er das mangelnde politische Bewusstsein der Grenzlandbevölkerung, das sich darin zeigte, wie wenig sie sich zu organisieren vermochte. Vor allem „[d]ie politische Interesslosigkeit unter der ‚revolutionierten‘ Jugend und unter einem großen Teil der Frauen“ (S. 145) fand er besorgniserregend. Jaksch sah den einzigen Weg, der Bevölkerung mehr Selbstbewusstsein zu verleihen, damit sie das Wort ergreifen und den ersten Schritt zur Verteidigung der eigenen Rechte und zur Verbesserung der eigenen Lage tun könnte, darin, ihr politisches Bewusstsein anzuregen und sie in die Reihen der Sozialdemokraten zu bringen. Als überzeugter Sozialdemokrat hielt Jaksch das Organisieren der Arbeiterschaft innerhalb der demokratischen Linken für den besten Weg.

Jakschs Texte bieten eine eindrucksvolle und lehrreiche Lektüre über eine Zeit, über die meist mit Nostalgie gesprochen wird. Seine Reportagen sind nicht nur der Inhalte wegen sehr lesenswert, überzeugend ist auch ihre literarische Qualität sowie die Art und Weise, wie Jaksch darin seine sozialdemokratische Gesinnung zum Ausdruck brachte. Schade nur, dass in der Edition, außer der obligatorischen editorischen Notiz und einem knappen Vorwort, eine grundlegende Studie fehlt, die Jakschs Reportagen in einen breiteren Kontext setzen würde. Doch auch so ist die Publikation eine wichtige und gelungene editorische wie übersetzerische Leistung.

Übersetzung: Martina Lisa

Wenzel Jaksch: *Ztracené vesnice, opuštění lidé... Reportáže z českého pohraničí 1924–1928* (Verlorene Dörfer, verlassene Menschen... Reportagen aus dem tschechischen Grenzland 1924–1928). Aus dem Deutschen von Zuzana Schwarzová. Praha: Academia, 2017, 286 S.

Es schreibt: Martina Niedhammer (1. 8. 2018)

Unsichtbare Loyalität? lautet der Titel eines 2016 erschienenen Sammelbandes, in dem sich tschechische Historiker, Kunst-, Theater- und Literaturwissenschaftler gemeinsam mit Kollegen aus Deutschland, Österreich und der Schweiz auf die Spur eines Analysekonzepts begeben, das in jüngerer Zeit vermehrt an Bedeutung gewann. Wie **Václav Petrbok**, einer der drei Herausgeber, in der Einleitung betont, spielt Loyalität, verstanden als horizontale oder vertikale Bindung, die sich durch ein gewisses Maß an Freiwilligkeit ebenso wie durch Wechselseitigkeit auszeichnet, jedoch bislang vor allem in der deutsch- und englischsprachigen Forschung eine Rolle. In tschechischsprachigen Publikationen taucht der Begriff hingegen nur selten auf, obwohl er, wie Petrbok zeigen kann, bereits in frühen lexikographischen Standardwerken aus den böhmischen Ländern Niederschlag fand. Wohl nicht zufällig geschah dies jedoch häufig unter anderen, sinnverwandten Bezeichnungen, so etwa bei Josef Jungmann, dessen bekanntes *Slovník česko-německý* mit dem Begriff der „věrnost“ (Treue) arbeitet – ein erster Hinweis auf mögliche Ursachen für die „Unsichtbarkeit“ des Loyalitätskonzepts im tschechischsprachigen Diskurs. Die dreißig, mehrheitlich auf Tschechisch, gelegentlich aber auch in deutscher Sprache verfassten Beiträge des vorliegenden Bandes verstehen sich daher als erster Anstoß im Sinne einer besseren Sichtbarmachung von „Loyalität“ als kulturwissenschaftliches Analyseinstrument.

Die Bandbreite, die der Loyalitätsbegriff dabei aufweist, ist groß und in jedem Falle geeignet, seine semantische Vielschichtigkeit und das damit eng verknüpfte Assoziationspotenzial offenzulegen. Vier thematisch ausgerichtete Kapitel strukturieren diese Fülle, indem sie jeweils das Verhältnis von Grenze, von Staat und Untertan, von visueller Kultur sowie von Sprache zu Loyalität in den Blick nehmen. Eine abschließende Sektion widmet sich Fragen des gruppenbezogenen respektive des individuellen Zugangs zu Loyalität. Es ist an dieser Stelle nicht möglich, alle Aufsätze, die in vielen Fällen aus der Feder einschlägiger Kenner ihres Faches stammen, gebührend zu würdigen. Daher seien stellvertretend nur wenige Beiträge genannt, die beispielhaft einen für den Band charakteristischen Umgang mit dem Loyalitätsbegriff zeigen, der gleichermaßen als methodisches Instrument wie auch als stilistisches Mittel dient.

In letzterem Falle wird Loyalität vor allem bildlich eingesetzt, um ethnische und/oder sprachliche Zugehörigkeiten zu veranschaulichen und deren Grenzen aufzuzeigen, ohne dass diese Identifikationsmuster im Hinblick auf ihr emotionales Moment, das ihnen innewohnende Ordnungspotenzial oder einen möglichen Wandel tiefer hinterfragt würden. Der Begriff der Loyalität verbleibt somit auf der Ebene eines wenig trennscharfen Etiketts. Dies ist etwa im Beitrag von Ursula Stohler der Fall, die sich mit tschechischsprachigen Übersetzungen deutschsprachiger Bestsellerliteratur aus dem letzten Drittel des 19. Jahrhunderts beschäftigt. Gerade weil populäre Unterhaltungsliteratur aus Deutschland aufgrund ihrer zumindest mittelbar sozialkritischen Tendenzen auch in den böhmischen Ländern auf Interesse stieß, war man aus nationalen Erwägungen heraus bestrebt, Hinweise auf den deutschsprachigen Ursprung dieser Werke zu tilgen. Die „marktwirtschaftliche Loyalität“ (S. 236) zum deutschen Buchmarkt wurde auf diese Weise geschickt geheim gehalten.

Konkreter wird der Rekurs auf das Konzept in Beiträgen, die sich mit materieller Kultur auseinandersetzen, da die Loyalität hier gewissermaßen „steingeworden“ ist. Dies führt der Beitrag von Zdeněk Hojda vor Augen, der sich mit deutschböhmisches und deutschmährischen Personendenkmälern im langen 19. Jahrhundert beschäftigt. Indem der Autor zwischen Monumenten mit überregionalem und lokalem Zuschnitt sowie zwischen externen und internen Adressaten unterscheidet, gelingt es ihm, das potentielle Loyalitätsspektrum der Denkmalerbauer, wie es sich auch in der Trias des Bandtitels widerspiegelt – österreichisch, deutsch und tschechisch – nachzuzeichnen. Freilich verbleibt der Beitrag an manchen Stellen im Vagen oder ist, wohl aus Platzgründen, gezwungen, auf

einschlägige Forschung zu verweisen, ohne diese näher referieren zu können. Hier hätte möglicherweise die Konzentration auf wenige ausgewählte Beispiele zu einer größeren Textdichte geführt.

Allerdings muss das Problem des beschränkten Umfangs in einem Band dieser Größenordnung notorisch sein; dies belegt exemplarisch der lesenswerte Beitrag von Kamila Mádrová zur Führung von Namen kaiserlicher Familienmitglieder auf Werbe- und Anzeigetafeln. Nicht nur kann die Autorin auf profunde Archivrecherchen im Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien verweisen, mithilfe derer sie einen bis dahin kaum beachteten Aspekt habsburgischer Loyalitätspolitik nachzeichnen kann. Es gelingt ihr darüber hinaus auch, die Beziehung zwischen Loyalitätsgeber – der Gewerbetreibende – und Loyalitätsnehmer – dem Kaiserhaus – und den daraus resultierenden wechselseitigen Nutzen – erhöhte Gewinne aufgrund kaiserlich verbrieftener Seriosität respektive eine vertiefte Verankerung des Monarchen und seiner Familie in der Bevölkerung – plastisch darzustellen. Doch ist auch hier der limitierte Seitenumfang zu bedauern: Gern hätte die Rezensentin noch mehr über die Verwendung kaiserlicher Namen als Produktbezeichnungen erfahren.

Mit den Konflikten, die aus der Präsenz mehrerer Loyalitätsnehmer herrühren, und damit auch mit dem Phänomen der Illoyalität beschäftigt sich der Beitrag von Martin Krummholz. Er befragt das künstlerische Schaffen des tschechischen Bildhauers Stanislav Sucharda (1866–1916), der unter anderem das bekannte Prager Palacký-Denkmal schuf, auf seine Anbindungen an verschiedene künstlerische Traditionen innerhalb der Prager Bildhauerszene. Die Tatsache, dass Sucharda zu seinem früheren Lehrer Josef Václav Myslbek in gestalterischer Hinsicht auf Distanz ging, wog dabei weniger schwer als seine hochambivalente Haltung gegenüber dem „tschechenfeindlichen“ Wien, in dem er gleichwohl wiederholt ausgezeichnet wurde.

Inwieweit Loyalität tatsächlich „messbar“ ist, ist Teil des spannenden Aufsatzes von Václav Smyčka, der Widmungen in wissenschaftlichen Publikationen aus den böhmischen Ländern im ausgehenden 18. und frühen 19. Jahrhundert untersucht. Mittels einer quantitativen Analyse kann er einen Form- und Funktionswandel in der seit der Frühen Neuzeit intensiv gepflegten Praxis der Dedikation feststellen, der um 1800 einsetzte und mit einer Veränderung hergebrachter Codes einherging: Die in der Widmung zum Ausdruck gebrachte Loyalität spiegelte nun weniger ein hierarchisches Gefälle zwischen Autor und Gönner wider, sondern zeugte vielmehr von einer gemeinsamen ideellen Grundlage – etwa der Liebe zum Vaterland oder zur Muttersprache. Dies ermöglichte eine emotionale Einbeziehung des Lesers und damit der interessierten Öffentlichkeit, die der frühere, rein repräsentative Dedikationsstil nicht adressiert hatte.

Dass sich das Konzept der Loyalität aufgrund seiner Mehrdeutigkeit und seiner emotionalen Dimension ganz besonders zur Analyse von Minderheiten und ihren Lebenswelten oder auch einzelner Akteure mit scheinbar widersprüchlichen sprachlichen und gesellschaftlichen Anbindungen eignet, belegen etliche Beiträge des Bandes: so etwa derjenige von Michal Frankl zum Diskurs über die vermeintlich mangelnde Loyalität der tschechischen Juden während des Ersten Weltkriegs, der Aufsatz von Marek Nekula zum Sprachgebrauch des ursprünglich deutschsprachigen Bedřich (Friedrich) Smetana (1824–1884) oder Michal Topors Studie zu Alfred Klaar (1848–1927), einem aus einer Prager jüdischen Familie stammenden, zunächst zweisprachigen Journalisten und Literaturkritiker, der sich zu einem vehementen Verfechter der deutschen Seite wandelte.

Diese Liste ließe sich ergänzen durch weitere innovative Beiträge aus dem Bereich der Literatur- und Kunstwissenschaften, wie beispielsweise Dalibor Turečeks Überblick über Loyalitätsmuster in der tschechischsprachigen Literatur des 19. Jahrhunderts oder Pavla Machalíkovás Aufsatz zu Stilrichtungen in der Malerei und den nationalen Konnotationen, mit denen sie im vormärzlichen Prag belegt wurden. Sie alle bieten neue Perspektiven auf ein reizvolles Forschungskonzept. Doch nicht allein deshalb, sondern auch wegen seiner

beeindruckenden thematischen Vielfalt sei der Band jedem Leser, der sich für die Kulturgeschichte der böhmischen Länder respektive Österreichs im 19. Jahrhundert interessiert, ans Herz gelegt.

Václav Petrbok / Taťána Petrasová / Pavla Machalíková (Hg.): *Neviditelná lojalita? Rakušané, Němci, Češi v české kultuře 19. století*. [Unsichtbare Loyalität. Österreicher, Deutsche, Tschechen in der böhmischen Kultur des 19. Jahrhunderts] Sborník příspěvků z 35. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň, 26. – 28. února 2015. Praha: Academia, 2016, 354 S.

Es schrieb: Peter Demetz (8. 8. 2018)

Der Artikel **Zum Begriff der Sudetendeutschen Literatur** entstammt der Publikation *Hluboká stopa. Nezávislá revue Skutečnost 1949–1953 (Tiefe Spur. Unabhängige Revue Skutečnost [Wirklichkeit] 1939–1953. Hg. vom Tschechoslowakischen Dokumentationszentrum, Prag 2008, vorbereitet von Vilém Prečan)*. Bei der Erläuterung des Autorenkürzels Pitt wird der Name von **Peter Demetz** in seiner tschechischen Variante, als Petr Demetz, angegeben. Laut Anmerkung auf S. 177 wurde der Artikel ursprünglich ohne Titel in *Skutečnost*, Jahrgang 2, Ausgabe 5–6 (Mai-Juni 1950) auf S. 123–124 unter der Rubrik Diskussionen und Anmerkungen abgedruckt. Im Inhaltsverzeichnis der Ausgabe wird er unter dem Titel *Nový literární monopol (Das neue literarische Monopol)* geführt.

Die *Skutečnost. Nezávislá revue* wurde von der jüngeren Generation der tschechoslowakischen Emigranten nach 1948 herausgegeben. Die Initiative hierzu entstand in Genf, wo die Revue ab März 1949 erschien, zunächst noch als *Zyklostil*. Später wechselten mehrfach Erscheinungsort und Sitz der Redaktion – kurz war es Paris, dann zeitgleich London und München, bis es 1953 zum endgültigen Wechsel nach München kommt, wo die Revue aber Ende 1953 eingestellt wird. Im tschechischen Umfeld ist diese Revue im Unterschied etwa zu *Tigris Svědectví (Zeugnis)* praktisch unbekannt, Vilém Prečan schätzt, dass „von unseren heutigen tschechischen und slowakischen Historikern und Politologen, die jünger als 80 Jahre sind, nur etwa ein halbes Dutzend die *Skutečnost* je in den Händen gehalten haben, wenn ich den Kreis der Herausgeber von *Hluboká stopa* abziehe“. Umso wichtiger ist es, an die darin veröffentlichten Artikel zu erinnern.

Über den Autor des vorliegenden Artikels Peter Demetz (*1922) schrieb Karel Schwarzenberg im Vorwort zu dessen Buch *Böhmen böhmisch zu Recht*, dass er allen drei Völkern angehöre, die gemeinsam den Charakter des geistigen Lebens der böhmischen Länder bildeten. Er wuchs in einer Familie auf, deren Linie väterlicherseits bis nach Südtirol reicht, während seine Mutter dem böhmisch-jüdischen Umfeld entstammte. Bis 1938 besuchte er das deutschsprachige Gymnasium, die Mittelschule beendete er jedoch auf einem tschechischen Gymnasium. Sein Studium der Germanistik an der Karlsuniversität 1945–1948 vollzog sich zwangsläufig in einem tschechischsprachigen Umfeld. 1949 emigrierte er nach Deutschland, von wo er 1953 in die USA übersiedelte. Hier studierte er zunächst an der Columbia- und danach an der Yale-Universität, wo er ab 1960 bis zu seiner Emeritierung 1991 ohne Unterbrechung als Professor für vergleichende deutsche Literatur tätig war. In den 1990-er Jahren lehrte er an der Ostrauer Universität, später auch an der Masaryk-Universität in Brunn.

Peter Demetz war nie ein strenger Akademiker, der sich ausschließlich auf seinen Fachbereich konzentrierte. Oder anders ausgedrückt: Er fasste seinen Fachbereich weiter, begriff ihn nicht nur als Philologie, sondern in Beziehung zu Kultur, Geschichte, Philosophie und anderen Gesellschaftswissenschaften. Ein wichtiger Bestandteil seiner Persönlichkeit war auch sein Wirken in der Öffentlichkeit (unter anderem mit Jiří Gruša, Peter Kosta, Eckhard Thiele und Hans Dieter Zimmermann als Herausgeber der 33-bändigen Ausgabe *tschechischer Literatur in deutscher Übersetzung*, der sogenannten Tschechischen Bibliothek), das mit zahlreichen prestigehaften Auszeichnungen geehrt wurde (wie dem Großen Verdienstkreuz der BRD, dem Europäischen Kulturpreis der Europäischen Kulturstiftung, der Verdienstmedaille der Tschechischen Republik). Unvergessen sind auch Demetz' eigene Übersetzungen aus der tschechischen Literatur: Er übersetzte unter anderem die Großmutter von Božena Němcová wie auch Lyrik von Halas, Seifert und vor allem Orten.

Im Laufe seines Lebens gab Peter Demetz eine Reihe Fachbücher heraus, nach seiner Emeritierung wechselte er jedoch das Genre und widmet sich nun vor allem dem Verfassen

von Essays und Erinnerungen. Dabei konzentriert er sich thematisch auf die böhmischen Länder sowie die Zeit seiner Jugend. 1996 gab er das Buch *Böhmische Sonne, mährischer Mond* heraus (tschechisch 1997 als *České slunce, moravský měsíc*), darauf folgte *Prag in Schwarz und Gold* (1998, tschechisch 2004 unter dem Titel *Praha černá a zlatá*). 2006 erschien der bereits genannte Essayband *Böhmen böhmisch* (tschechisch *Dějiny: Čechy*, 2008); das bislang letzte Buch mit tschechischer Thematik *Mein Prag: Erinnerungen 1939–1945* erschien 2007 (tschechisch 2010 unter dem Titel *Praha v ohrožení: 1939–1945*).

vm

Zum Begriff der Sudetendeutschen Literatur Petr Demetz

Das neue literarische Monopol steckt die Schriften vertriebener Deutscher, wozu man Franz Kafka und Franz Werfel, ganz zu schweigen von Rilke, zählt, in die so genannte „Sudetendeutsche“ Literatur. *Difficile est satiram non scribere*, wenn wir beobachten, dass beispielsweise der neonazistische *Europa-Kurier* einen Auszug aus Werfels *Musa Dag* abdruckt (wenn sie wüssten, dass der alte Werfel mit seiner Emigration nie einverstanden war), oder wie einige, ehemals für den Prager *Neuen Tag* schreibende Redakteure die Größe der Sudetendeutschen Literatur mit dem Namen Kafkas belegen wollen.

Es ist offensichtlich, dass der Begriff „Sudeten“ dreifache Gültigkeit besitzt: geographische, ideologische und administrativ-politische. Freilich lässt sich die eine durch die andere nicht ersetzen. Die geographische Bedeutung war bereits vor 1918 in den deutschen Lehrbüchern geläufig und meint eine Gebirgskette von der Elbe bis nach Schlesien, also keinesfalls das Erzgebirge, den Böhmerwald oder andere Regionen. Die geographische Gültigkeit ist Basis für die ideologische Bedeutung, die böhmische, mährische und schlesische Deutsche überhaupt bezeichnet, sofern die Separierung von der Tschechoslowakischen Republik ihr politisches Programm ist. Terminus a quo der ideologischen Gültigkeit sind, nach eigenem Bekenntnis der Sudetenanführer, die zwanziger Jahre, als der frühere Begriff „deutschböhmisch“ in der Terminologie der neuen Konflikte schwindet. Jüngsten Datums ist die administrativ-politische Gültigkeit; sie entstand nach dem Münchner Abkommen, als bedeutende – wenn auch nicht alle – Teile des abgekoppelten Gebiets, dessen geographische Wirbelsäule eben das Sudetengebiet war, das Verwaltungsgebiet „Gau Sudetenland“ bildeten (wenn dieser Tage der Bayerische Innenminister Weisinger erteilt, dass er den Begriff „Sudetenland“ als administrativen versteht und ihn bei Verwaltungsangelegenheiten empfiehlt, zeigt er damit nur, dass Bayern die letzte Großmacht ist, die das Münchner Abkommen noch anerkennt). Was also ist Sudetendeutsche Literatur im wissenschaftlichen Wortsinn? Reflektieren wir über die drei Bedeutungsschattierungen des Adjektivs „sudetisch“, ist es 1. das Schrifttum, das auf dem Gebiet des Sudetengebirges entstand; 2. das Schrifttum, das die sudetendeutsche Ideologie, wie sie nach 1918 entstand, ausdrückt; 3. das Schrifttum, das auf dem Gebiet des sogenannten Sudetengaus entstand oder 4. das Schrifttum von Vertriebenen, das in Deutschland nach 1945 entstand. Kafka und Werfel zählen offensichtlich nicht zu den Sudetendeutschen: Als Juden und gebürtige Prager hegten sie nicht das geringste Interesse für die sudetendeutsche Sache und waren auch nie Bürger eines der Sudetengebiete, wenn wir schon die anachronistische Terminologie des Bayerischen Innenministers bemühen wollen.

Für jemanden, der wissenschaftlich arbeitet, ist es eine gewagte Frechheit, die historische Gesamtheit deutschen Schrifttums in Böhmen und Mähren als Sudetendeutsche Literatur zu bezeichnen. Nehmen wir zum Beispiel Adalbert Stifter. Er wurde in Oberplan, etwa 300 Kilometer vom Sudetengebiet entfernt, geboren, war gläubiger Katholik und als k.k. Beamter in Wien und in Linz tätig. Falls er an der böhmischen Sache (über die er den größten Roman der deutschen Literatur geschrieben hat) interessiert war, so betrachtete er sie vom Standpunkt des katholischen Universalismus aus, der nur, ganz im Sinne des

Gründungsdokuments der Karlsuniversität „fideles incolae regni Bohemiae“, kennt. Keine Spur also von sudetendeutscher Ideologie. Mit welchem Recht also bezeichnet man Stifter als sudetendeutschen Schriftsteller?

Im Fall Kafkas und Werfels kommt noch eine pikante Nuance hinzu: Die offiziellen Kreise der Sudetendeutschen Literatur der Ersten Republik distanzieren sich deutlich von jüdischen Autoren. Die Leute um die *Sudetendeutschen Monatsblätter* und den Kraft-Verlag hielten Werfels Genossen für von der tschechischen Regierung bezahlte demokratische Kollaborateure, weil sie mit Laurin in der *Prager Presse* zusammenarbeiteten. Doch war es einfach eine großstädtische, zivilisierte, europäische Literatur im Gegensatz zur sudetendeutschen Rustikalität, zu engstirnigem Regionalismus und Chauvinismus. Ein Kenner der Umstände zur Zeit der Ersten Republik sieht genau den Unterschied zwischen Werfel und Watzlik, Kafka und Strobl, Brod und Hohlbaum. Freilich ändern sich die Zeiten, heute entdeckt die sudetendeutsche Presse, dass Werfel und Kafka Autoren von Weltrang sind und dass es der sudetendeutschen Sache dient, diese berühmten Namen im Ausland für die eigene Ziele zu annectieren. Und so beruft sich so mancher auf Kafka als sudetendeutsche Größe und denkt sich gewitzt, er könne die Reinheit seines Werkes zum Weißwaschen seiner angekratzten sudetendeutschen Firma missbrauchen.

Übersetzung: Daniela Pusch

Es schreibt: Václav Petrbok (15. 8. 2018)

Unter dem symbolischen, provokativen, auf den ersten Blick vermeintlich idyllischen Titel ***Gartenschönheit oder Die Zerstörung von Mitteleuropa: Sidonie Nádherný – Briefe an Václav Wagner (1942–1949)*** sind bis dato beinahe unbekannte Texte (Korrespondenz, Archivmaterialien) aus der späten, hochbewegten Lebensphase der berühmten Besitzerin und Verwalterin von Schloss und Gut Janowitz (im tschechischen Vrchotovy Janovice bei Benešov), einer Mäzenin und Freundin von R.M. Rilke, K. Kraus, A. Loos oder M. Švabinský, erschienen; herausgegeben wurden sie von **Friedrich Pfäfflin** und **Alena Wagnerová**. Im Vergleich mit den bereits erschienenen Editionen der Korrespondenz von Sidonie Nádherná (so die tschechische Schreibweise) mit bekannteren Adressaten, die immer wieder geistreiche Auseinandersetzungen über den Sinn der Kunst und Literatur aufweisen oder aber äußerst persönliche Bekenntnisse beinhalten, ist die vorliegende Edition vielleicht etwas weniger intellektuell geprägt, dafür aber wirkt sie nackter und authentischer. Allein der Datierung des Briefwechsels lässt sich schon viel entnehmen: Es geht um die Zeit des Zweiten Weltkriegs, als Sidonie Nádherná – nach vergeblichen Versuchen, ihren Umzug zu verhindern oder wenigstens zu verzögern (das Janowitz-Gebiet wurde dem SS-Truppenübungsplatz Böhmen zugeordnet) – doch ins nahegelegene Voračice, umziehen musste, in dem sie auch das Kriegsende erlebte. Ein nicht weniger düsteres – für die tschechische Leserschaft nicht besonders angenehmes – Kapitel ist ferner die Nachkriegszeit. Finanzielle wie private Ausweglosigkeit wurden nun von den Ereignissen im Februar 1948 potenziert. Sidonie Nádherná entschied sich endgültig die Tschechoslowakei zu verlassen. Ein Jahr nach ihrem illegalen Grenzübertritt im September 1949 starb sie in London an Lungenkrebs.

Václav Wagner, Beamter des Staatsdenkmalamtes in Prag, Kunsthistoriker und Archäologe, war der Gutsbesitzerin – durch Veranlassung von Anna Masaryková – bei den Versuchen behilflich, das Schloss vor der geplanten Beschlagnahme zu retten, diese blieben allerdings im Großen und Ganzen erfolglos. Und er tat dies mit Verweis auf den historischen und Denkmalschutzwert der Schloss- und Parkanlagen sowie mittels persönlicher Kontakte (auch Sidonie Nádherná bat – wenn auch nicht ohne Selbstüberwindung – ihre Verwandten in Deutschland, direkt bei Göring zu intervenieren). Die edierten Briefe bringen jedoch nicht nur bloße Berichte von Sidonie, sie sind vielmehr ein Zeugnis davon, wie diese zunächst „pragmatische“ Bekanntschaft mit der Zeit herzlich wurde und wie die Schreibpartner sich allmählich privat und intellektuell näherten. Bei den Besuchen auf Schloss Janowitz wurde Sidonie in die gefährlichen Unternehmungen von Wagner eingeweiht, wie etwa in die Rettung vieler Kunstgegenstände vor der Katalogisierung und darauffolgenden Requirierung. Es war bestimmt Wagners indirekter Einfluss auf Sidonie Nádherná zu verdanken, dass sie sich immer intensiver für den tschechischen Kontext interessierte und sich mit ihm teilweise auch identifizierte (wie dies etwa die Änderung des Nachnamens in Nádherná, also in die grammatisch weibliche Form des Namens im Tschechischen, bezeugt). Eine umso größere – und höchstwahrscheinlich auch eine endgültige, schicksalhafte – Desillusionierung musste sie nach Kriegsende erfahren. Bereits auf der ersten Karte vom 10. Mai berichtet sie lakonisch über die Diebstähle, die die sowjetischen Soldaten auf dem Gewissen hatten. Es folgten schier unglaubliche Berichte über die Plünderung von Schloss und Park durch Einheimische, die wohl auch durch die Frustration erklärt werden kann, welche durch die erwähnte Beschlagnahme des wunderschönen Landguts im sog. Böhmisches Sibirien für militärische Zwecke und eine später beabsichtigte Kolonisierung dieses Gebietes durch „deutschstämmige Bevölkerung“ verursacht worden war. Es kam noch das zweifelhafte Argument hinzu, welches das alte böhmische Adelsgeschlecht der Nádhernýs mit Hinweis auf die dominante Umgangssprache kurzweg als „Deutsche“ abstempelte, deren Besitz nun nach Kriegsende dem „tschechischen Volk“ gehöre. Obwohl es Sidonie trotz unermesslicher Schwierigkeiten gelang, nach Janowitz zurückzukehren (wobei wohl auch František Kovárna half, mit dem sie die Liebe zu dieser Landschaft verband), lebte sie „provisorisch“ in der Waschstube und bemühte sich trotz der fatalen finanziellen, durch die Abnahme der Ländereien vertieften

Nöte, die Rekonstruktion des Schlosses zu initiieren. Sie wurde allerdings auch mit Neid und Missgunst der Einheimischen konfrontiert, mit denen sie an die fünfzig Jahre in guten Beziehungen gelebt hatte. Die Ermittlung gegen sie wegen „aktiver Unterstützung der Okkupationsmacht“ wurde infolge einer Falschaussage eingestellt. Trotz dieser Erlebnisse entschied sich Sidonie Nádherná, die Sammlungen und das Schlossmobiliar dem Museum in Pacov (Patzau) zu widmen, damit sie für folgende Generationen erhalten blieben und nach ihrer Emigration der Konfiszierung entkämen. Der Schenkungsvertrag konnte jedoch bis heute nicht gefunden werden... Nach ihrem Tod wurde auch der Rest ihres Besitzes (v. a. Archivalien) beschlagnahmt, zur Aufnahme in den Archivfond „Velkostatek Vrchotovy Janovice“ kam es erst nach den unermüdlichen Anstrengungen der opferbereiten Arbeiter vor Ort Anfang der 1970er Jahre.

Die sorgfältig zusammengestellte Edition (nur eines: Warum wurden auf Tschechisch verfasste Passagen nicht auch im Original abgedruckt?) wurde um einen umfangreichen Anmerkungsapparat (einschließlich der Schlosspläne), ein Literaturverzeichnis (das auch die bisher erschienenen Editionen der Bibliothek Janowitz beinhaltet), einen Abbildungsteil und vor allem um zwei Studien ergänzt: Pfäfflin kontextualisiert die herausgegebenen Texte kulturhistorisch und macht auf die aktuellen Ereignisse aufmerksam, die mit der Renovierung der Janowitzer Parkanlagen und der Übertragung der exhumierten sterblichen Überreste von Sidonie Nádherná 1999 zusammenhängen. Wagnerová beschäftigt sich wiederum detailliert mit dem Leben und Werk Václav Wagners (einschließlich seiner originellen Auffassung von Denkmalschutz), der später aus politischen Gründen inhaftiert war. Auch wenn das Buch als ein freudloses und wenig angenehmes Zeugnis von der Brutalität der Zeit gelesen werden kann, in der die Rachsucht und Kleinheit des „tschechischen Menschen“ gedieh, bieten die Zeilen der vorliegenden Publikation genauso eine Aussage über ungebrochenen Willen und Opfermut angesichts der eigenen Werte und Überzeugungen, über Sympathie und Großzügigkeit den Menschen gegenüber ungeachtet deren Abstammung, Konfession oder Nationalität und nicht zuletzt über bedingungslose Liebe zur Heimat.

Übersetzung: Lukáš Motyčka

Friedrich Pfäfflin / Alena Wagnerová (Hg.): *Gartenschönheit oder Die Zerstörung von Mitteleuropa: Sidonie Nádherný – Briefe an Václav Wagner 1942–1949*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2015, 342 S.

Es schreibt: Manfred Weinberg (29. 8. 2018)

Marek Nekula formuliert im „Vorwort“ seines Buches *Franz Kafka and his Prague Contexts: Studies in Language and Literature* (Prague: Karolinum Press, 2016): „Kafka and Prague‘ is hardly an original subject“ (S. 8), nimmt allerdings für sein Buch einen „critical view“ (S. 9) der vermeintlichen Selbst-Evidenz dieses Zusammenhangs in Anspruch. Was aber hat das Buch über das gängige Stereotyp hinaus zu bieten? Die Antwort lautet: Details, eine Unmenge von Details. Nekulas Darlegungen sind von einer beeindruckenden (manchmal allerdings auch „erdrückenden“) Gründlichkeit.

Die versammelten sieben Studien sind für den Band angefertigte Übersetzungen von zuvor in Sammelbänden und Zeitschriften verstreut erschienenen Aufsätzen resp. Kapiteln aus dem auf Tschechisch wie Deutsch publizierten Buch *Jazyky Franze Kafky* (Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2003)/*Franz Kafkas Sprachen* (Tübingen: Niemeyer, 2003); in zwei Fällen handelt es sich um Bearbeitungen bereits auf Englisch publizierter Texte. Hinsichtlich seiner Lektüren beruft sich Nekula auf den „New Historicism“; die Texte Kafkas würden gelesen, „in contrast not only with each other but, in the context of contemporary discourses, with other, non-literary texts“ (S. 9).

Die Studie *Suppression and distortion: Franz Kafka from the Prague Perspective*‘ spielt im Titel auf die Kafka-Konferenz von 1963 an, weitet den Blick allerdings auf die gesamte Rezeption Kafkas in der Tschechoslowakei. Auf der Liblicer Konferenz ging es ja vor allem um die Frage einer marxistischen Lektüre Kafkas. Nekula weist Eduard Goldstücker eine strategische „transformation of the representative of the ‚Prague German-Jewish bourgeoisie‘ [...] into a son of the ‚Czech-Jewish rural proletariat‘, while the Jewish aspect was pushed into the background“ (S. 25), nach, die Kafka für Marxisten „lesbar“ machen sollte. Die Befassung mit *Czech readings of Czech texts* (S. 30ff.) Kafkas wird hier schon zur Diagnose seiner guten Tschechisch-Kenntnisse genutzt. Der benannte Detailreichtum zeigt sich, wenn ausführlich (S. 33), später sogar über mehrere Seiten (vgl. S. 98ff.) Fehler Kafkas im Tschechischen aufgelistet werden. Dies geschieht in gleicher Gründlichkeit auch, wenn Nekula sich später mit Austriazismen und süddeutschen „Färbungen“ in Kafkas Sprache befasst (vgl. S. 103ff.)

Der Aufsatz *The ‚Being‘ of Odradek: Franz Kafka in his Jewish context* nimmt seinen Anfang zwar bei der „Figur“ Odradek aus *Die Sorge des Hausvaters*, doch nutzt Nekula Pavel Trosts Interpretation, dass die Geschichte auf Kafkas Verhältnis zu seinem Vater verweise, dazu, „exceptionally [...] the biographical path“ zu folgen und zu den Ursprüngen Franz Kafkas und seiner Familie zurückzugehen, „linking their story to that of the Jew’s emergence from the ghetto and the struggle for Jewish identity“ (S. 40). Auch hier findet sich eine große Detailfreude: alte Karten von Osek, der Heimatstadt von Kafkas väterlicher Familie, werden ebenso kommentiert wie Auszüge aus dem Grundbuch. Später wendet sich Nekula Kafkas Faszination vom Jiddischen – das „aesthetically motivated“ gewesen sei und nicht durch dessen Verständnis als Sprache „of a living ethno-national community“ (S. 63) – und Hebräischen zu und nutzt dies, um einen anderen Zugang zu Kafkas *Josefine*-Text zu finden, indem er das „Pfeifen“ der Mäuse mit dem Jiddischen, Josefines „Gesang“ aber mit dem Hebräischen identifiziert.

In der Studie *Franz Kafka’s Languages* untersucht Nekula die Sprachen, „that Franz Kafka used in his everyday life and learned in school or in other contexts“ (S. 71). Behandelt werden Kafkas Kenntnisse folgender Sprachen: Latein und Griechisch, Französisch, Italienisch, Englisch und Spanisch, wiederum Hebräisch und Jiddisch, schließlich Deutsch und Tschechisch, hinsichtlich derer Nekula einen „early bilingualism“ (S. 91) Kafkas konstatiert. Bezüglich des Tschechischen wird einmal mehr festgehalten, „that Kafka was fully in control of his communication in Czech“ (S. 101). Am Ende stehen weitere Ausführungen zu Kafkas

Deutsch (S. 102ff.), das Nekula gerade nicht „as the ‚poor‘, ‚sterilized‘ ‚ghetto German‘ of Prague Jewish society isolated socially and in dialect“ (S. 71f.) sieht.

Kafka's ‚organic‘ language: Language as a weapon beginnt mit der Darstellung von Kafkas Verhältnis zum (jüdischen) „Mauscheln“ (S. 107ff.), geht von da aus aber über zu einer Diskussion der Einheit von „Volkgeist“ und „Volksprache“ (S. 109 u. ö.), wie er die *Language discourses of the nineteenth century* (S. 111ff.) bestimmte. Dabei befasst sich Nekula gründlich mit der Sprachtheorie von Moritz Lazarus und Heymann Steinthal, die eben ein „organisches Substrat“ der Sprache behaupteten. Von den vorausliegenden Reflexionen einer solchen „organischen Sprache“ wirft Nekula wiederum Seitenblicke auf literarische Texte Kafkas, in dem er im *Bericht für eine Akademie* „Herder's theory in the words of Kafka's Rotpeter“ (S. 111) findet. Im Text *Ein altes Blatter* kennt er einen „[l]anguage discourse as a discourse of conflict“ und in der Aussage, dass die Nomaden sich wie Dohlen verständigten, „an allusion to *Mauscheln*“ (S. 124).

In *Franz Kafka at school. Kafka's education in Czech Language and Literature* wird Kafkas Erlernen der tschechischen Sprache zunächst in der „Volksschule“ (S. 129ff.), dann in der „Grammar School“ (S. 138ff.) nachvollzogen, wobei sich Nekula auch den „Syllabus“ (S. 142ff.) und die verwendeten „Textbooks“ (S. 143ff.) anschaut. Sein Fazit: „So although Franz Kafka attended a German grammar school, he probably knew as much about Czech literature as the average pupil at an equivalent Czech school.“ (S. 148)

Die vorletzte Studie gilt *Kafka's Czech Readings in context*. Über die wiederholte Charakterisierung von Kafkas Kenntnissen der tschechischen Literatur und Kultur als „comprehensive“ (S. 155) hinaus wird das Tschechische als „Kafka's bridge to the Slavonic world“ (S. 156) benannt, insofern er etwa russische Autoren in tschechischen Übersetzungen gelesen habe. Schließlich wird eine „Inventur“ der von Kafka gelesenen tschechischen Texte unternommen: *Czech classical literature* (S. 166ff.), *Newspapers, Periodicals and other media* (S. 169ff.), *Anthology* (S. 171), aber auch auf einzelne Autoren eingegangen, so auf *Otokar Březina* (S. 172ff.), *Fráňa Šrámek* (S. 174f.), *Petr Bezruč* (S. 175ff.) und *The Langer brothers* (S. 177ff.). Ausführlicher befasst sich Nekula mit Kafkas Verhältnis zu den Autoren um die *Moderní revue* (S. 178ff.) und resümiert, dass trotz „certain parallels in terms of motif“ gelte: „the nature of Kafka's writing is far removed from theirs“ (S. 184). Nachdem er noch einen Blick auf „The left and Milena Jesenská“ (S. 184ff.) geworfen hat, schließt er aus seiner Darstellung von Kafkas *Proof-Reading Czech translations* (S. 191ff.), „that Kafka's knowledge of Czech literature and culture should not be underestimated“ (S. 195), was an dieser Stelle des Buches aber sicher auch keinem Leser mehr eingefallen wäre.

Die letzte Studie trägt den Titel *Divided City: Franz Kafka's Readings of Prague*. Darin weist Nekula einesteils auf Kafkas Aussage hin, dass sich sein Leben in einem kleinen Kreis in der Prager Innenstadt abgespielt habe. Andererseits zitiert er sein Statement, dass Prag nicht loslasse: „An zwei Seiten müßten wir es anzünden, am Vyšehrad und am Hradschin, dann wäre es möglich, daß wir loskommen.“ (Franz Kafka: *Briefe I*. Frankfurt a.M.: Fischer, 1999, S. 17). Beides ist oft zitiert worden, doch Nekula sieht erstmals einen Zusammenhang, indem er „Vyšehrad with the Czech/Slavonic pantheon Slavín“ auf der rechten und „Hradčany with the Emperors's Castle“ auf der linken Moldau-Seite gerade jenen „kleinen Kreis“ einschließen sieht, in dem Kafka sich gefangen sah. Die beiden verhielten sich zueinander wie Scylla und Charybdis, denen man ebenso wenig entkommen könne wie „the German-Czech battle over language with its monolingual ideology“ (S. 211). Da er zuvor auch auf den Turmbau zu Babel (im *Stadtwappen*) und den Text *Beim Bau der chinesischen Mauer* eingegangen war, kommentiert Nekula nun: „So it is that, in those of Kafka's literary texts that take up the thread of contemporary public discourse, the small circle [...] is confronted with a space and a world divided by the Great Wall of China, the Bable linguistic confusion, and the Scylla and Charybdis of Czech and German nationalism represented by (inter alia) the opposing icons of Vyšehrad and Prague Castle [...]. In doing so he realigns the axis of Czech-German polarity, generalizing it into myth and thus lending his local ‚Prague‘ stories universal validity.“

(S. 215) Das bietet tatsächlich einen anderen Zugang zu Kafkas Texten: Sie müssen nicht von Prag sprechen, um doch viel mit Prag zu tun zu haben, etwa seine spezifische, auch sprachliche Interkulturalität zu reflektieren.

Insgesamt hat man es mit einer detailreichen, gründlichen und innovativen Sammlung zu tun, die dem stereotypen Befund des engen Zusammenhangs von „Kafka und Prag“ neue Seiten abgewinnt.

Marek Nekula: *Franz Kafka and his Prague Contexts: Studies in Language and Literature*. Prague: Karolinum Press, 2016, 242 S.

Es schreibt: Václav Maidl (12. 9. 2018)

Im Jahr 2016 gab **Michal Hořejší** eine Auswahl aus **Karel Klostermanns** Erzählband *V srdci šumavských hvozdů* [*Im Herzen des Böhmerwaldes*, Grafenau, 2018] heraus, die er in Anspielung auf Klostermanns Erzählung *Schovanec* [*Der Ziehsohn*] treffend **Velebnost, melancholie, hrůza** [**Pracht, Melancholie und Schrecken**] nannte. Mit diesen Schlüsselworten umreißt Hořejší einen Eindruck von Klostermanns fiktionaler Welt, wie er der tschechischen Leserschaft seit Generationen vertraut ist. Es fragt sich jedoch, ob man aufgrund der Identifikation des Lesers mit der fiktionalen Welt aus Klostermann einen Dokumentaristen machen sollte, wie Hořejší dies in seinem Vorwort tut („Der Autor lässt mit seinen Formulierungen ähnlich wie der Erzähler mit den genannten Vorgehensweisen beim Leser den Eindruck entstehen, das vorliegende Werk sei vor allem dokumentarischen Charakters.“) Mit „den genannten Vorgehensweisen“ meint Hořejší z. B. die Verwendung von Initialen anstelle von Eigennamen oder die Verwendung unvollständiger Jahreszahlen. Dies ist allerdings weniger ein Zeichen von Faktizität, wie man sie von einem dokumentarischen Text erwarten würde. Vielmehr ist beides aus der Literatur des 19. Jahrhunderts bekannt, und zwar als Mittel der Verallgemeinerung oder bewussten Anonymisierung. Auch eine Äußerung Klostermanns über die reale Existenz der Personen, die seinen Figuren als Vorlage dienten, würde ich nicht als Argument für einen dokumentarischen Charakter der Texte auffassen, sondern eher im Kontext eines – wenn auch distanzierteren – Bekenntnisses zur künstlerischen Strömung des Realismus verstehen: „Die Personen [...] haben wirklich existiert, und was ich [...] erzähle, hat sich auch zugetragen; ich habe es nur kombiniert, geordnet und zu einem Ganzen zusammengefügt; sollte darin Realismus sein, so bin ich Realist.“

Wenn ich darüber nachdenke, warum der Herausgeber aus Klostermann einen Dokumentaristen machen möchte (er selbst äußert sich dazu nur allgemein: „Wollen wir daher – aus welchem Grund auch immer – Klostermanns Bücher als dokumentarische Texte verstehen...“, S. 12), so fallen mir zwei mögliche Gründe ein. Den ersten sehe ich in der heutigen Unschärfe des Begriffs „dokumentarisch“ und in der Entstehung neuer Genres wie der „Doku-Fiktion“ oder dem „dokumentarischen Roman“, in denen die Faktizität in den Hintergrund tritt und stattdessen Raum für eine subjektive Darstellung nicht belegter Fakten entsteht. Der zweite Grund ist eher ein „technischer“: Erklärt man Klostermann zum Dokumentaristen, so ermöglicht dies, seine Werke an den Maßstäben „real – unreal“, „glaubwürdig – unglaubwürdig“, „existent – nicht existent“, „faktisch – ausgedacht“ zu messen (wobei diese Maßstäbe meines Erachtens exakt der Bewertung des gängigen Genres der realistischen Prosa entsprechen, sofern wir Klostermanns Schaffen in diese Schublade einordnen wollen – siehe die oben zitierte Äußerung des Autors). Die angelegten Maßstäbe fungieren dann als Instrument der Textanalyse und als Hilfsmittel bei der Enthüllung etwaiger Widersprüche gegenüber der dargestellten Realität wie auch innerhalb der Texte selbst.

Gerade in der detaillierten Textanalyse sehe ich Hořejšís Stärke. So schätze ich z. B. seine Beobachtungen zu den verschiedenen Arten von Urwald, die Klostermann in seinen Texten in Bezug auf den Böhmerwald schildert (genauer gesagt: in Bezug auf Podroklání, denn, wie Hořejší richtig anmerkt, schreibt Klostermann zwar über den „Böhmerwald“, tatsächlich konzentriert er sich jedoch ausschließlich auf denjenigen Teil, den wir heute am ehesten als mittleren Böhmerwald bezeichnen würden). Ebenso schätze ich Hořejšís Verweis auf die Widersprüchlichkeit zwischen der Schilderung konkreter Orte und dem von Klostermann deklarierten Zustand des mittleren Böhmerwaldes in seiner Gesamtheit.

Hořejší versteht Klostermann zweifelsohne. Er versteht seine Einzigartigkeit bei der Darstellung des Verhältnisses von Mensch und Natur, einer Natur, die (vor allem Leser und Touristen) mit ihrer Schönheit und Wildheit bezaubern, aufgrund dieser Wildheit, der klimatischen Bedingungen und Wetterumschwünge jedoch (vor allem für Einheimische)

auch gefährlich sein kann. Diesbezüglich wie auch in Verbindung mit Klostermann als Autor des entschwindenden ursprünglichen Böhmerwaldes böte sich vielleicht ein Vergleich mit der fiktiven Böhmerwaldwelt Josef Vacháls an, der ein Bewunderer und in gewissem Sinne auch Nachfolger Klostermanns war (*Šumava umírající a romantická* [Sterbender Böhmerwald, romantischer Böhmerwald]). Dies würde eigentlich nur Hořejšís Feststellungen zu Klostermanns Changieren zwischen Romantik und Realismus bestätigen (und uns Klostermanns Verlegenheit bei seiner Selbsteinordnung in eine künstlerische Strömung verständlicher machen).

Ebenso kann man zustimmen, wenn Hořejší das Changieren des Autors zwischen dem deutschen und dem tschechischen Sprachkontext anspricht. (Dieser Aspekt von Klostermanns Persönlichkeit wurde in den 1990er Jahren insbesondere auf bayerischer Seite entdeckt und „ausgeschöpft“, und zwar vor allem dank der unermüdlichen Übersetzungstätigkeit des aus Kašperské Hory /Bergreichenstein/ stammenden Gerold Dvorak /1928–2002/. An das erwachende Interesse bezüglich dieses Autors knüpfte auch die bayerische Sektion des Vereins Karl Klostermann – Dichter des Böhmerwaldes mit ihrer Tätigkeit an.)

Hořejší hat auch recht, wenn er darauf hinweist, dass dank Klostermanns Schaffen der Böhmerwald das einzige der deutsch besiedelten Grenzgebirge war, das als ein „mit der tschechischen Welt verbundenes Gebiet“ betrachtet wurde. Klostermann macht dabei kein Hehl aus dem Deutsch der dortigen Gebirgsbewohner bzw. aus deren schwer verständlichem Dialekt. Die sprachliche Realität bleibt jedoch im Hintergrund und im Text selbst finden sich nur kleinere Bemerkungen zum Dialekt u. Ä. (so z. B. der Name der Hauptfigur, Steinzen-Agnes, in der Erzählung *Červené srdce* [Das rote Herz], wobei der Erzähler entscheidet: „Wir wollen sie nach tschechischer Art einfach Anežka nennen.“ In derselben Erzählung erklärt er den Spitznamen einer anderen Figur, „Kolomaz“ („Wagenschmiere“), damit, dass die deutschen Bergbewohner des Böhmerwaldes das Wort „Wagenschmiere“ nicht in ihrem Wortschatz hätten. Die Titelfigur der Erzählung *Poručík* [Der Lieutenant] wird als Böhmerwäldler charakterisiert, der „[b]öhmisch und italienisch radebrechte [...] allerdings mit einem schauerhaften Akzent und [...] grausam die Regeln jeglicher Grammatik [misshandelte]“ u. Ä.). Klostermann ging wohl von der – zu seinen Lebzeiten noch selbstverständlichen und offenkundigen – Annahme aus, seine tschechischen Zeitgenossen wüssten, dass hier vorwiegend deutschsprachige Bevölkerung lebte, und dass es daher nicht nötig sei, eigens auf diese Tatsache hinzuweisen. In den nachfolgenden Lesergenerationen, insbesondere nach 1945, ging das Wissen um den „deutschen“ Böhmerwald langsam verloren, umso leichter erfolgte dessen „Tschechisierung“.

Was Klostermanns Verhältnis zur Realität betrifft, verdient eine Studie Jan Lhotáks (*Tři neznámá svědectví o velikonoční katastrofě v Sušici v roce 1859* [Drei unbekanntes Zeugnisse über die Osterkatastrophe in Sušice 1859]) Erwähnung, die 2013 in einem *Sammelband* der Historischen Gesellschaft Klatovy mit Arbeiten zu Geschichte und Kunstgeschichte erschienen ist und einige von Hořejšís Schlussfolgerungen bestätigt. Lhoták vergleicht in seiner Studie die in Klostermanns Erzählung *Osudné velikonoce* [Schicksalhafte Ostern] und vor allem im Erinnerungstext *Za ranních červánků* [Im Morgenrot] enthaltenen Schilderungen vom Einsturz der Brücke in Sušice (Schüttenhofen) Ostern 1859 mit den Aufzeichnungen dreier damals schon erwachsener Augenzeugen (Klostermann selbst war seinerzeit ein elfjähriger Junge), die in den Sammlungen des Böhmerwaldmuseums Sušice und im Staatlichen Bezirksarchiv Klatovy aufbewahrt werden und bis zu Lhotáks Studie unbeachtet geblieben sind. In den Vergleich bezieht er zudem Realien des damaligen Lebens aus Amtsdokumenten und Berichten ein (die Zahl der an Typhus erkrankten Personen im Jahr 1859, den Wasserstand des Flusses zu Ostern) und gelangt auf diese Weise zu der Feststellung, dass Klostermann gehörig übertreibt: Ist bei Klostermann von einer Typhusepidemie die Rede, so belegen die Sušicer Personenstandsbücher für den Zeitraum von 1858 bis zum 30. April 1859 lediglich sieben an Typhus verstorbene Personen. Lässt Klostermann die Trümmer der eingestürzten Brücke in der vom Frühlingstauwetter

angestiegenen Otava versinken, so konstatiert ein von Lhoták entdecktes deutschsprachiges Dokument, „der Wasserstand [sei] gering“ gewesen. Lhotáks Vergleich führt uns damit letztlich zu Goethes *Dichtung und Wahrheit*: Kann ein Autor, eine emotional bewegte Person (und eine solche war Klostermann zweifelsohne, obgleich es natürlich auch andere Typen von Autoren gibt) als nüchterner Dokumentarist aufgefasst werden? – Nicht einmal in einem Genre wie den Memoiren, geschweige denn in seiner Prosa. Ich bin daher froh, dass Hořejší Klostermann am Ende seines Vorwortes auch als einen Prosaiker von Rang betrachtet, dessen Werk „im Rahmen der einheimischen Prosa des ausgehenden 19. Jahrhunderts dennoch ein einzigartiges Phänomen bleibt“ (S. 15). Auf dieser Ebene sind wir uns tatsächlich einig.

Übersetzung: Ilka Giertz

Karel Klostermann: *Velebnost, melancholie, hrůza*. Hrsg. und Vorwort: Michal Hořejší. Praha: Nakl. Nikola Klímová – Take Take Take, 2016, 144 S.

Es schrieb: Walther Victor (26. 9. 2018)

Der neunte Roman von **Ludwig Winder** (1889–1946), Redakteur der Prager deutschsprachigen Zeitung Bohemia, mit dem Titel **Der Thronfolger**, der im November 1937 erschien, wurde von der deutsch-tschechischen (staatsbildenden) Kritik einstimmig positiv aufgenommen, jedoch auch einmütig als gelungener historischer Roman, der das Leben von Franz Ferdinand von Österreich-Este schildert. Uneinig war man sich einzig darin, ob man in dem Hauptprotagonisten eine tragische Figur sehen sollte oder – im Einklang mit dem offiziellen tschechoslowakischen Narrativ – einen der Hauptvertreter des „morbiden Österreichs“, wie die Hauptfigur des Romans von Paul Leppin analysiert wurde. Aus einer ganz anderen Perspektive beschäftigte sich in der luxemburgischen deutschsprachigen sozialdemokratischen Zeitung Escher Tageblatt **Walther Victor** (1895–1971), der sich die Frage stellte, inwiefern das Werk mehr als zwanzig Jahre nach dem Attentat von Sarajevo aktuell sein könne. Der gesamte Artikel, der hier nun abgedruckt wird, oszilliert um die Frage, die sich in der Überschrift **Grund der Gründe** verbirgt, um die Frage also, „wie es zum Weltkriege und damit zu all dem Elend noch unserer heutigen Tage kam.“

In Anbetracht dessen, dass die Verbreitung von Winders Werken im Nazideutschland wegen der jüdischen Herkunft des Autors nicht in Frage kam und *Der Thronfolger* in Österreich aufgrund des Traditionsschutzgesetzes Ende 1937 verboten wurde, repräsentierte die Stimme von Walther Victor, neben den Bewohnern der Böhmisches Länder (eine tschechische Ausgabe erschien in der Übersetzung von František Šelepá in der Reihe Knihovna Lidových novin / Die Bücherei der Volkszeitung im April 1938), die zweitgrößte Gruppe unter den Leserinnen und Lesern des Romans, und zwar die deutschen Emigranten. Victor, der einer jüdischen Familie aus Posen entstammte, gehörte nicht zu den prominentesten, aber auch nicht zu den unbedeutenden Autoren. Zu diesem Zeitpunkt hatte er schon eine beachtliche politische Karriere in den Reihen der SPD zu verzeichnen, deren Mitglied er nach seiner Rückkehr aus dem Ersten Weltkrieg geworden war und für die er 1926 bis 1931 im Stadtrat von Zwickau saß.

Seine politischen Interessen waren zwangsläufig mit seinem Beruf als Journalist verknüpft, nach und nach war er für verschiedene Parteiblätter als Redakteur tätig: in Hamburg, im sächsischen Zwickau und schlussendlich in Berlin, wo er Hitlers Machtübernahme erlebte. Zwei Jahre lang verbrachte er in der Illegalität, bis er 1936 für kurze Zeit in Haft kam. Noch im selben Jahr gelang ihm die Emigration in die Schweiz. Obwohl er dort mehrere Jahre als Redakteur mit der apolitischen Zeitschrift Naturfreund zusammengearbeitet hatte (Victor war von der Welle des Nachkriegsvitalismus beeinflusst und engagierte sich in der Wandervogel- und Naturfreundebewegung), wurde er 1938, kurz nach der Veröffentlichung seiner Rezension zu Winders Buch, aufgrund seiner politischen Aktivitäten dazu gezwungen, das Land wieder zu verlassen. Die letzten Monate vor Kriegsbeginn verbrachte er in Luxemburg, wo er eben als Redakteur für das Escher Tageblatt tätig war, später ging er über Frankreich in die USA.

Doch seine größten Erfolge feierte er erst nach der Rückkehr aus der Emigration in die Sowjetische Besatzungszone 1947 (nun schon naturgemäß in den Reihen der SED). Im Rahmen des Kulturbunds zur demokratischen Erneuerung Deutschlands gehörte er zu den Initiatoren der Gründung eines Deutschen Schriftstellerverbands. Nach dessen Gründung wurde er zu seinem Vorsitzenden und engagierte sich vor allem in der literarischen Nachwuchsförderung. Neben seiner bisherigen Tätigkeiten als Publizist und Kritiker war er auch als Herausgeber tätig. Er gab Volkselesebücher heraus, meist an die Jugend gerichtet, und setzte sich für die Popularisierung klassischer literarischer Werke ein, in erster Linie natürlich jener des Marxismus-Leninismus (schon 1937 führte ihn übrigens eine Friedrich-Engels-Spurenuche nach London), erwähnenswert ist an dieser Stelle vor allem die seinerzeit sehr beliebte Reihe Ein Lesebuch für unsere Zeit. Doch

zu Ludwig Winder kehrte Victor nicht noch einmal zurück und so ist es zu einer zweiten Ausgabe von Der Thronfolger erst 1984 dank Kurt Krolop gekommen...

Ladislav Futtera

Übersetzung: Martina Lisa

Der Grund der Gründe Walther Victor

„Nicht das Gemeine stieß ihn ab, nicht vor dem Gemeinen fürchtete er sich, sondern vor der Gemeinschaft“.

Die Worte stehen in einem Buche, über dessen spätes Erscheinen man sich wundert, und das dennoch in unseren Tagen unerhört aktuell anmutet. Es ist eine Biographie jenes Mannes, dessen Ermordung am 28. Juni 1914 zum äußeren Anlaß des Weltkrieges wurde, es ist die Lebensgeschichte des Erzherzogs Franz Ferdinand von Österreich („Der Thronfolger“ von Ludwig Winder, Humanitas Verlag Zürich). Dieses Buch, geschrieben von einem Manne, der seine Kunst der Beobachtung komplizierter Charaktere, der Entschleierung psychischer Geheimnisse bereits an einer großen Anzahl anderer Werke unter Beweis gestellt hat, gibt in der Form eines fesselnden Romans die notwendige Ergänzung zu all den vielen literarischen, politischen und sozialen Untersuchungen, die sich mit dem Grund der Gründe: der Frage, wie es zum Weltkriege und damit zu all dem Elend noch unserer heutigen Tage kam, beschäftigen. Denn hier geht es nicht um weltwirtschaftliche Zusammenhänge, nicht um Theorien über den Imperialismus, hier wird nicht von der politischen Landkarte ausgegangen, sondern ins menschliche Zentrum selbst vorgestoßen, an einem einzigen Manne, seinem Leben, seinem Wesen durch eine meisterhafte Analyse seiner Natur all das abgeleitet, sichtbar gemacht, was zu der furchtbaren Weltkrise geführt hat. Dieser Mann ist gleichzeitig auch das erste weithin sichtbare Opfer: das Gesetz der Tragödie wird zu dem einer irdischen Gerechtigkeit, das Buch aber, das uns davon erzählt, zu einer geradezu erschütternden Argumentation für die Demokratie, für die Gemeinschaft der Menschen und Völker, für den Frieden. Darum ist dieses Buch, das der Verfasser bescheiden einen Roman nennt, eine eminent politische Angelegenheit, ein Lehrbuch wider jenen Geist, dem sich alles Unheil unserer Tage verdankt.

Die Geschichte fängt mit der Mutter an, einer Prinzessin Maria Annunciata von Bourbon-Sizilien, die später den Erzherzog Karl Ludwig, einen Bruder des Kaisers Franz Joseph von Österreich heiratet. Dieser Mutter gerät das erste Kind aus dieser Ehe nach: es ist eine Frau von wahrhaft mörderischem Charakter, eine Frau, deren Ideal in der Tat ihres Vaters bestand, der einmal hatte 20000 Untertanen zusammenschießen lassen, weil sie nicht so wollten wie er. Diese Frau, in der sich die Lungenschwindsucht mit hemmungslosem, ja man muß schon sagen: wahnwitzigem Ehrgeiz paart, pflanzt in ihren Erstgeborenen all diese Eigenschaften ein, die sie selbst beherrschten. Sie selbst ging unter, weil ihre Leidenschaften sie verzehrten, aber ihr Sohn setzte durch, was ihr Ziel war. „Franz Ferdinand, der ein kaum lebensfähiges Kind und bis ins reife Mannesalter ein schwindsüchtiger Todeskandidat gewesen war“, wurde „gesund und stark, breitschultrig und gewalttätig“. Wie er es ward, das erfahren wir aus einigen hundert Seiten dieses Buches. Ein Mensch bildet sich, der als Typ jener Klasse von absolutistischen Naturen gelten kann, die nichts, aber auch nichts kennen als die eigenen machtlüsternen Pläne, die eigenen Neigungen, für die der Mitmensch nur Objekt ist, die die Völker als ihr Eigentum betrachten, jedes Menschenleben außer dem eigenen für wertlos halten, die, selbst unermeßlich reich, nicht ahnen, „daß es Millionen Menschen auf der Erde gab, die mit den geringsten Abfällen seiner Tafel glücklich gewesen wären, daß es überall Verzweifelte gab, die hungerten, Unglückliche, die obdachlos unter den

Brücken der Großstadt in den unterirdischen stinkenden Kanälen schliefen“. Und der nur eins kennt: Schießen, Ausrotten, Töten.

Gibt es denn solche Menschen, denkt der schauernde Leser dieses Lebensberichtes?!? Ist es denn möglich? Wir erfahren aus dem höchst verdienstlichen Buche die grauenhafte Tatsache, daß der Mann, der durch seinen Tod den größten Weltbrand aller Zeiten entfesselte, nichts sehnlicher gewünscht hatte, als dies Ziel lebend zu erreichen. Als mit dabei zu sein, wenn das große Schlachten begann. Und daß also kein Menschenleben unwürdiger war, um dafür das Leben von Millionen aufs Spiel zu setzen. Bei seinem ersten Eintritt ins selbstständige Handeln, sagt der Thronfolger zu einem Beamten: „Wissens, ich traue keinem Menschen. Wer sich auf andere verlassen tut, ist schon verloren!“ Diese Devise der Menschenfeindschaft bewährt sich, nachdem es auch einem Erzherzog nicht erlaubt ist, mitten im Frieden auf Menschen zu schießen, zunächst an allen anderen Lebewesen. „Auf der Treibjagd tobte er seine Mordlust aus. Der Regimentskommandeur erschrak, als er den jungen Erzherzog auf der Jagd beobachtete.“ Von dieser ersten Gelegenheit an, gibt es kein Halten mehr. „Wütend nahm er an jedem Ort, sogar auf dem Schiff, sein Gewehr und zielte, wütend schoß er nach jedem Tier, das er sah.“ Überfallen von der ererbten Krankheit, wird es nur schlimmer. Da „zielte er auf dem Ruhebett (!) durch das Fenster nach einem Vogel und schloß befriedigt die Augen, wenn das getroffene Tier ins Meer stürzte“.

Wie wirkt sich so ein – kann man noch sagen: Mensch? – aus, wenn er politischen, leitenden Einfluß erhält? Die Antwort gibt sich selbst. Furchtbar! Freunde hat er nicht. („Ein guter Diener“, sagt er einmal, „ist vielleicht wertvoller als ein guter Freund.“) Schon seine militärischen Vorgesetzten sind entsetzt über den jungen Mann. Ein Wüterich, sagt die Garnison, in der er lebt. Der alte willenschwache Kaiser aber, auf den er immer stärker Einfluß zu nehmen bemüht ist, stöhnt auf unter dieser zu allem Bösen neigenden Natur. Der Krieg, der „so dringend notwendige Krach“, erscheint ihm viele Jahre vorher bereits als sein eigenstes politisches Ziel. 1909 bereits erklärt der Chef des österreichischen Generalstabes dem alten Franz Joseph: „Majestät, der Thronfolger ist wie ich von der Notwendigkeit des Krieges überzeugt!“ Und wenn diese Bestie in Menschengestalt aus dem Audienzzimmer bei seinem Onkel heraus ist, dann seufzt der Kaiser, der doch gewiß auch kein Engel war: „Was für ein Mensch, was für ein Untier, was für ein gefährlicher Narr!“ Jedem mißtrauend, jeden gegen den andern hetzend, die verschiedenen Völker Österreich-Ungarns gegeneinander ausspielend, intrigierend, wo nur immer möglich, nur das eine einzige Ziel vor Augen, dabei selbst feige, erbärmlich zitternd in der Stunde der Gefahr und auch darin ein getreues Abbild all solcher Geißeln der Menschheit, den Tod des Kaisers herbeisehnend, um dann den Tod der Millionen um so sicherer erleben zu können, so geht dieser Franz Ferdinand der Kugel entgegen, die für ihn gegossen ist.

Das Buch, in dem wir dies alles lesen, vermeidet jede Schlußfolgerung. Es schildert nur, es ist wirklich insofern ein Roman. Es will das Ende als Ausgang im Sinne der klassischen Tragödie darstellen, an deren Ende das Eingreifen einer überirdischen Schicksalsmacht den dramatischen Schlußpunkt setzt. Aber selbst hier können wir uns nicht als Zuschauer bei einer bewegten Schauspielvorstellung beiseite stellen: denn in den Schüssen von Sarajewo wird uns nur die Wahrheit offenbar, daß Gewalt immer neue Gewalt nur herausfordert, daß es kein blindwaltendes Geschick war, sondern der eigene Dämon, der Franz Ferdinand tötete. Der Mann, der die Gemeinschaft haßte, hat noch sterbend erreicht, was ihm wollüstig vorschwebte: die allgemeine Vernichtung. Aber sein Leben und sein Tod ist nur ein neuer Beweis dafür, daß der Grund der Gründe nicht nur in der Dynamik der materiellen Tatsachen liegt, sondern vor allem auch in der Natur des Menschen. Für diese Lehre muß man dem Verfasser des ebenso gründlichen wie erregenden Buches dankbar sein.

Walther Victor
Escher Tageblatt, 27. 11. 1937

Es schreibt: Markéta Balcarová (10. 10. 2018)

Der Sammelband „*Mir hat immer die menschliche Solidarität geholfen.*“ **Die jüdischen Autorinnen Anna Seghers und Lenka Reinerová** (2016, hrsg. von **Viera Glosíková, Ilse Nagelschmidt, Sina Meißgeier**) enthält insgesamt neun Beiträge aus Prag und Leipzig, die auf der Basis partnerschaftlicher Kooperation und Workshops beider Universitäten unter der Leitung von Viera Glosíková, Lehrstuhlinhaberin des Instituts für Germanistik der Pädagogischen Fakultät der Karlsuniversität, und der Professorin für Neuere und Neueste Deutsche Literatur in Leipzig, Ilse Nagelschmidt, entstanden sind. Die Beiträge handeln von den beiden Autorinnen, die sich persönlich kannten und ihre jüdischen Wurzeln, ihre kommunistische Gesinnung und ähnliche Schicksalslinien teilten (beide waren betroffen von der Ermordung ihrer Familienmitglieder sowie vom Zwangsexil in Mexiko während des Zweiten Weltkriegs).

Im Vordergrund der literarischen Analysen stehen der Roman *Transit* (1943) von Anna Seghers und die Erzählung *Die Schiffskarte* (2000 – eine erste Version erschien bereits 1962) von Lenka Reinerová, Texte, die von Exilanten handeln, die während des Zweiten Weltkriegs in Marseille auf die Ausstellung der für ihre Emigration nach Übersee nötigen Dokumente warteten. Der Sammelband enthält insgesamt neun Studien, eingeteilt in drei Sektionen mit den Titeln *Text und Kontext*, *Existenz- und Identitätsproblematik* und *Sprachreflexionen*. Die Beiträge des Sammelbandes suchen und analysieren zum einen Parallelen zwischen beiden Texten, zum anderen widmen sie sich ausgewählten Aspekten in je einem Werk. Dabei bieten die Studien zur Erzählung *Die Schiffskarte* viele neue Interpretationsansätze und decken neue literaturhistorische Fakten auf. Dagegen erscheinen die Interpretationen zu *Transit* vielerorts vereinfachend, in einigen Fällen werden bereits existierende Erkenntnisse zu einem behandelten Aspekt des Romans zusammengefasst, anderswo wiederum werden diese nicht genügend berücksichtigt. Der Leser kann leicht den Eindruck gewinnen, *Transit* gehöre zu den weniger erforschten Texten von Anna Seghers. Einige Beiträge, die sich die Analyse von Parallelen zwischen *Transit* und *Die Schiffskarte* zum Ziel setzen, verzeichnen bloß die motivisch-thematischen Gemeinsamkeiten und Unterschiede und bringen keinerlei interpretatorischen Mehrwert ein. Die Studie *Rollenspiel – die Suche nach der Identität* von Lenka Volfová vergleicht die männlichen Charaktere, Julia Behrend deckt in ihrem Artikel *Die weiblichen Figuren – eine Analyse* die Unterschiede in den Charakterzügen der Protagonistinnen auf. Die Beobachtungen zum Roman *Transit* kann man jedenfalls im gesamten Buch – sei es in den sich ausschließlich auf ihn beziehenden Studien oder im Vergleich mit der Erzählung *Die Schiffskarte* – eher als Impulse zu einem tieferen Verständnis der Texte Lenka Reinerová's begreifen, die mit denen der Anna Seghers nicht wenig gemein haben.

Zu den beachtenswerten Beiträgen gehört der Artikel von Nicolle Schiller und Franz Schollmeyer mit dem Titel *Cafés im Exil und ihre Bedeutung im Leben und Werk von Anna Seghers und Lenka Reinerová*, welcher der Sektion Text und Kontext zugeordnet ist. Die AutorInnen gelangen zu dem Schluss, dass in beiden Texten den Kaffeehäusern eine symbolische Funktion (im Sinne Pierre Norys) zukommt und sie als Allegorie der Exilantengesellschaft im Zweiten Weltkrieg fungieren. Die Kaffeehäuser sind ein charakteristisches Bindeglied der Emigranten miteinander und stehen für den aporetischen Moment zwischen Ausharren und Emigration.

Der zweiten Sektion *Existenz- und Identitätsproblematik* gehört beispielsweise die Studie *Bruchstückhafte mythische und märchenhafte Elemente in Transit von Anna Seghers und Die Schiffskarte von Lenka Reinerová* an. Karolin Bůžek zeigt darin allerdings Unzulänglichkeiten im Bereich der theoretischen Vorbereitung; das theoretische Erfassen der Mythologie ist wackelig und die Autorin stellt nicht klar, mit welchem Märchenbegriff sie in ihrer Studie arbeitet. Bei der Skizzierung der mythologischen Begriffe bei Seghers handelt es sich durchweg um die Zusammenfassung von bereits existierenden Erkenntnissen, wobei

die Verweise auf die Sekundärliteratur auch hier nicht erschöpfend, sondern eher flüchtig sind. Die Autorin lässt die biblische Ebene des Romans, die neben der griechischen Mythologie einen wichtigen Teil des mythologischen Gewebes bildet, gänzlich vermissen. Die biblischen Motive entdeckte beispielsweise bereits Hans-Albert Walter in seiner Studie *Anna Seghers' Metamorphosen. Transit – Erkundungsversuche in einem Labyrinth* aus dem Jahr 1984, auf die sich Bůžek in ihrem Artikel einige Male stützt. Die Erhebung des Hausengel-Motivs in der Erzählung *Die Schiffskarte* sowie in zwei weiteren Erzählungen Reinerová auf die Ebene komplexer mythologischer Strukturen im Roman *Transit* überzeugt nicht gerade. Auf jeden Fall aber ist der Hinweis auf den „Hausengel“, hier eindeutig das personifizierte Zeichen einer starken menschlichen Persönlichkeit, in dem Sinne wichtig, als die Erforschung der künstlerischen Sprache und Bildlichkeit bei Lenka Reinerová zu den wichtigen interpretatorischen Desideraten ihrer Texte gehören. Im Vordergrund der Analysen von Reinerová Schaffen standen bislang jedoch vor allem biografische und historische Zusammenhänge.

Die letzten beiden Beiträge des Teils *Sprachreflexionen* problematisieren die Sprache. Ondřej Veselý fasst in seinem Beitrag *Prager Deutsch und Lenka Reinerová Die Schiffskarte* Merkmale des sog. Prager Deutsch zusammen und führt von diesem Standpunkt ausgehend eine phonologische Analyse von Tonaufnahmen von Lenka Reinerová durch. Es handelt sich um die erste detailliertere sprachwissenschaftliche Beschreibung des gesprochenen Wortes der Autorin überhaupt, wodurch allein sich die Analyse sicher verdient macht. Veselý zeichnet allerdings ein allzu einseitiges und statisches Bild des Prager Deutsch, aus dem Reinerová zwangsläufig herausfällt. Am Schluss seiner Studie behauptet der Autor vorsichtig, dass Reinerová wohl mit großer Wahrscheinlichkeit in bestimmten Aspekten ein anderes Deutsch als die deutschsprachigen Prager vor hundert oder zweihundert Jahren gesprochen habe. Das ist eine ebenso wenig überzeugende Hypothese wie die berühmte gegenteilige Behauptung Klaus Wagenbachs: „Wenn man hören will, wie Kafka gesprochen hat, dann muss man nur der Reinerová zuhören, denn sie spricht ‚Prager Deutsch‘“ (zitiert nach *Närrisch an das Leben glauben. Lenka Reinerová im Gespräch mit Norbert Schreiber*, 2008, S. 34–35).

Im Beitrag *Reflexionen zur Muttersprache und Muttermotivik in Anna Seghers' Exilroman Transit* beobachtet Laura Hofmann die bipolare Strukturalisierung der Muttersprache als Sprache der Verbrecher auf der einen Seite und als Sprache der Verfolgten auf der anderen Seite. Wenn sie sich in ihrem Beitrag auch nicht mit Lenka Reinerová befasst, wäre es sicher bereichernd, die Rolle der Muttersprache in Werk und Rede auch dieser Autorin zu untersuchen – so ist zum Beispiel interessant, dass Reinerová im mexikanischen Exil mit ihrem engen Freund, dem „rasenden Reporter“ Egon Erwin Kisch tschechisch sprach, um sich die Atmosphäre des heimatischen Prags zu schaffen, wie sich die Autorin im Roman *Grenze geschlossen* (Berlin: Neues Leben, 1958, S. 282) erinnert.

Der größte Gewinn dieses studentischen Sammelbandes besteht darin, die Werke beider Autorinnen einander in Korrelation zu setzen, was bereits der Titel der Publikation ankündigt. Dass Reinerová eine Autorin nicht nur autobiografischer Artikel und Erinnerungen an die so genannte Prager Deutsche Literatur bzw. authentische Zeitzeugin des nahezu gesamten 20. Jahrhunderts ist, sondern dass ihre belletristischen Texte – konkret *Die Schiffskarte* – Texte von literarischem Wert sind, darauf machte Steffen Höhne 2003 in der Enzyklopädie *Lexikon der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur seit 1945* (Band 2, München, 2003, S. 1020 ff., hier S. 1021) aufmerksam: „... mit der [Erzählung *Die Schiffskarte*] [gelingt] eine epische Dimension schicksalhafter Verstrickungen in Marseille, die einen Vergleich mit Anna Seghers *Transit* nicht zu scheuen braucht.“ Seit der zitierten Aussage von Höhne hat sich die Fachdiskussion um Reinerová nicht nennenswert weiterbewegt und sich den literarisch-ästhetischen Qualitäten ihres Werks so gut wie nicht mehr gewidmet. Der Sammelband ist also einer der ersten Versuche, die Erzählung *Die Schiffskarte* nicht als Abbild der Lebenserfahrungen der Autorin zu interpretieren, sondern

als ästhetisches Gebilde, das berechtigterweise auf die Ebene des berühmten Romans *Transit* gehoben wird.

Übersetzung: Daniela Pusch

Viera Glosíková / Ilse Nagelschmidt / Sina Meißgeier (Hg.): *Mir hat immer die menschliche Solidarität geholfen.* Die jüdischen Autorinnen Anna Seghers und Lenka Reinerová. Berlin: Fran & Tomme, 2016, 102 S.

Es schreibt: Štěpán Zbytovský (24. 10. 2018)

An den 140. Geburtstag des Prager Prosaikers, Dichters und Kritikers Paul Adler (1878–1946) erinnern in diesem Jahr mehrere Projekte, so u. a. eine einbändige Ausgabe seiner Prosatexte, herausgegeben von Claus Zittel und Fabian Mauch, mit dem Titel *Absolute Prosa* (Düsseldorf: C. W. Leske) oder die „1. Internationale Paul-Adler-Konferenz“, die am 27.–29. September unter dem Haupttitel „Paul Adler (wieder-)entdecken – Bilanzen und Perspektiven“ in Dresden stattfand. Der Konferenztitel verweist darauf, wie schwer es noch immer ist, Adler aus dem Schema des vergessenen und wiederentdeckten Autors zu lösen – in dieser Rolle ist er quasi kanonisiert. Einer der Impulse, Adler nicht primär in den Koordinaten von Zentrum und Peripherie wahrzunehmen, könnte dabei die umfangreiche Monografie **Annette Teufels** mit dem Titel ***Der, un-verständliche‘ Prophet. Paul Adler, ein deutsch-jüdischer Dichter*** (Dresden: Thelem, 2014) sein. Der Vollständigkeit halber sei erwähnt, dass die Autorin auch Herausgeberin einer kommentierten Ausgabe von Adlers Roman *Nämlich* (Dresden: Thelem, 2017) ist.

Während Max Brod und weitere Zeitgenossen den etwas unbestimmten „prophetischen“ Inhalt von Adlers Schreiben betonten und die „teuflische“ Exzessivität seines Stils rügten (M. Brod: *Der Prager Kreis*, Suhrkamp, 1979, S. 98), der sich der Beschreibung entziehe, bemühen sich einige neuere Arbeiten, die religiös-philosophischen Intentionen von Adlers Werk (Jürgen Egyptien), dessen Platz im Kontext der sog. jüdischen Renaissance (Daniel Hoffmann), im Kontext des deutschen Expressionismus (Heidemarie Oehm) oder der modernistischen Sprachkritik (Erich Kleinschmidt) zu erhellen. Annette Teufel knüpft an diese Studien an und bemerkt treffend, dass es bislang immer um die Besprechung eines der drei großen Prosawerke Adlers (des Erzählzyklus *Elohim*, 1914, der Romane *Nämlich*, 1915, und *Die Zauberflöte*, 1916) gegangen sei, nicht jedoch um die breiteren Zusammenhänge seines Werks, welche ein neues Licht auf seine Poetik wie auch auf Teilaspekte seiner Texte werfen könnten. Dies ist nun Teufels Ziel – und oft gelingt ihr dies auch in überzeugender und fruchtbarer Weise. Sie stützt sich dabei auf eine gründliche Kenntnis der Archivmaterialien wie auch der Werke Adlers, von der neoromantischen Jugendlyrik über das Finden eines eigenen Stils in seiner Vorkriegsprosa bis hin zur vielschichtigen Komposition der drei genannten Texte und zu einigen kleineren Arbeiten, die Adlers literarischem Verstummen im Jahr 1921 vorausgingen. Gleichzeitig formuliert sie klare und anschaulich anhand von Adlers Texten entwickelte interpretatorische Thesen, die ihrer Darstellung eine Richtung geben.

Unumgänglich ist hierbei ein Vergleich mit der ersten Adler-Monografie aus der Feder des flämischen Philosophen und Publizisten Ludo Abicht *Paul Adler, ein Dichter aus Prag* (1972). Während dieser Adler vor allem als „Dichter aus Prag“ schildert und sich – in dem Bestreben, einen vergessenen Dichter aus einem verlorenen Territorium der deutschen Kultur zu entdecken – auf Biografie und Bibliografie konzentriert, geht es Teufel insbesondere um eine Interpretation des literarischen Werks, und sie betont bereits im ersten Kapitel zu Adlers lyrischen Anfängen die Distanz, in der dieser – trotz der ähnlich neoromantischen Stimmung seines Frühwerks – zum damaligen Prager Literaturbetrieb stand. Dass „die Prager Literaturgesellschaft diesen neuen ‚Romantiker‘ sicher nicht weniger freundlich empfangen hätte, als sie ehemals René Rilke empfing“ (S. 45), lässt sich jedoch angesichts von Rilkes prominenter Stellung im Milieu der „Jung-Prager“ Generation schwerlich vermuten. Ebenso fragt sich, ob Adlers Stellung als „Dichter aus Prag“ nicht nur aus unserer heutigen retrospektiven Sicht als „potentiell sichere Stelle“ (ebda.) erscheint. Gerade die „Prager“ Kontextualisierung halte ich – noch vor dem Fehlen eines Registers – für die größte Schwäche von Teufels Buch. Hier finden sich faktische Fehler, so ist z. B. mehrmals vom jüdischen Verein „Barissa“ (S. 109 u. a.; statt „Barissia“) die Rede, die renommierten unter dem Titel *Frühling* erschienenen „Flugblätter“ werden als *Moderne Flugblätter* aufgeführt (was der Untertitel der dritten Ausgabe war), und hinter dem Titel *Deutsche Flugblätter für die Künste* (einer Entstellung des Untertitels *Deutsche Blätter der*

Künste; beides S. 34) verbirgt sich die Zeitschrift *Wir*. Prag um 1900 entspricht zwar gewissermaßen dem Usus der Forschung, wird jedoch flach als „Peripherie des kulturellen Lebens“ beschrieben (S. 28). Vielleicht wäre es angebracht, auf die zahlreichen Verbindungen mit der Wiener und Berliner Szene einzugehen, angesichts derer zum Beispiel der im Text erwähnte Wechsel des Lokalkritikers Alfred Klaar zu der prominenten *Vossischen Zeitung* nach Berlin weniger überraschend schiene. Die Behauptung, antisemitische Übergriffe habe es „im ‚deutschen Prag‘“, d. h. im Umfeld der deutschsprachigen Prager, „allenfalls durch das tschechische ‚Volk‘ zu erleiden“ gegeben (S. 109), welche als Argument für die kühlere Aufnahme des politischen Zionismus bei den Prager jüdischen Intellektuellen angeführt wird, übergeht u. a. die scharfen Konflikte im Milieu deutscher Universitätsvereine oder die späteren wilden Studentenproteste gegen die Wahl des jüdischen Historikers Samuel Steinherz zum Rektor der Prager deutschen Universität. Gustav Janouch wird unhinterfragt als Vermittler von Äußerungen Kafkas dargestellt (z. B. S. 47, 471).

Teufel geht es jedoch zum Glück nicht um eine Charakterisierung von Adlers literarischem „Hauptwerk“ durch das Prager Milieu. Vielmehr zeigt sie überzeugend, dass Adler seine richtungsweisenden Inspirationsquellen außerhalb Prags fand, während seiner siebenjährigen Wanderung durch Europa (1903–1911) und danach in Berlin sowie in der Künstlerkolonie der Dresdner Vorstadt Hellerau (wo er 1911–1921 und 1923–1933 lebte). Oft korrigiert sie dabei stilisierte Bilder vom Dichterleben – so z. B. Abichts romantisierende Schilderung einer Alpenwanderung, die Adler mit seinem Freund Jakob Hegner unternahm. Während Adler heute oft im Kontext der Hellerauer Künstlerkolonie (oder sogar als einer ihrer Mitbegründer) genannt wird, zeigt Teufel, wie viel wichtiger für ihn z. B. das Vorbild Theodor Däublers war, ebenso die Beziehung zu Martin Buber und der Stadt Berlin (1911–1912), mit der ihn – typisch für die expressionistische Generation – ein ambivalentes Verhältnis (die Großstadt als Lebensraum der Avantgarde und als Quelle menschlicher Entfremdung) verband und wo er später die wichtigsten Verfechter seines Werkes, Erich Baron und Carl Einstein, kennenlernte. Offenbar war es nicht die Begeisterung für den ideellen Hintergrund der „Gartenstadt“, die Adler nach Hellerau führte, sondern ein Angebot Barons, in Dresden die Leitung der *Neuen Blätter* zu übernehmen und an Übersetzungen seines geliebten Paul Claudel zu arbeiten. Adler versprach sich davon eine Etablierung im deutschen Literaturbetrieb wie auch eigenen schriftstellerischen Erfolg. Nichts davon ging übrigens in Erfüllung – dies trieb Adler vielleicht umso mehr zu einem eigenständigen Schaffen an, das ab Ende des Jahres 1914 definitiv unabhängig von zeitgenössischen Vorbildern war.

Starken Einfluss auf Adlers literaturtheoretisches Denken hatte Einsteins Poetik der autonomen Dichtung. Dessen poetologische Reflexionen dienen auch Teufel als grundlegendes Konnektiv in einem separaten Kapitel, das anhand von Adlers Rezensionen zu Büchern Max Brods, Georg Munks, Theodor Däublers, Gerhard Hauptmanns u. a. wie auch anhand seiner Korrespondenz mit Alfred Paquet Adlers „poetologische Positionen“ rekonstruiert. Bemerkenswerterweise ergänzt Teufel diese um einen Kommentar über die poetologischen Implikationen der Erzählung *Das Einhorn*. Sie schildert Adlers Ablehnung von Mimesis und Psychologismus in der Literatur, seine Kritik an einer scheinbar authentischen Vermittlung des vom Autor Erlebten im Gedicht wie auch die Bedeutung, die er der schöpferischen Idee – einem dem Text entströmenden zentralen Logos – beimaß. Durch den Logos wird die „absolute Prosa“ zu einer tatanregenden Kraft, die bei Adler weit über revolutionäres Handeln im politischen Sinne hinausgeht. Teufel überträgt jedoch die Vorstellung einer solchen zentralen „Idee“ auf die Gesamtkonzeption von Adlers Werk, das ihrer Ansicht nach um einen einheitlichen revolutionären und messianischen Logos konzentriert ist. Die drei von ihr interpretierten Texte eröffnen dabei verschiedene Perspektiven auf eine kritische Situation wie auch die Möglichkeit einer Veränderung von Mensch und Welt: Der Roman *Nämlich* beinhaltet eine Anthropologie des modernen Menschen, in welcher die Dichotomie von Gut und Böse keine Rolle mehr spielt bzw. zu deren Überwindung aufgerufen wird. Erst dank dieser Überwindung könne der Mensch die tragische Verkettung der Ereignisse durchbrechen, welche im Roman *Die Zauberflöte* die

gesamte Menschheitsgeschichte prägt, um erneut jene mythisch-schöpferische Weltordnung zu etablieren, von der die Geschichten des Zyklus *Elohim* in mannigfachen Variationen erzählen.

So in Kürze Teufels Formulierung der poetischen Mythologie Adlers. Ihre ausführlichen Einzeltextinterpretationen gelten dabei nicht nur der motivisch-thematischen Ebene, sondern auch poetologisch relevanten Passagen sowie der Sprache der Texte (so verdeutlicht sie z. B., wie sich in Neologismen und verschobenen Wortbedeutungen das Vertrauen in die kreative, ja göttlich-schöpferische Kraft des Wortes zeigt). Aus den einzelnen biografischen und thematischen Momenten ihrer Darstellung ist die starke Beziehung des Autors und Denkers Adler zum Judentum ersichtlich, die in ihrer Widersprüchlichkeit wie auch in ihrem zeitlichen Wandel erfasst wird. So steht die erste Phase seiner Beziehung zu Martin Buber im Zeichen einer übereinstimmenden Haltung zum Mystizismus und einer Differenz in Sachen Nationalismus: Im Judentum konzentriert sich für Adler eine allgemeinmenschliche Erfahrung der Existenz in einer unerlösten Welt. Gerade als Jude möchte er sich um die Etablierung einer „Einheit“, um die Überwindung von Entfremdung bzw. jeglicher Spaltung bemühen und bleibt ein Verfechter der deutsch-jüdischen Kultursymbiose. In seinen Briefen an Buber beteuert er Anfang der dreißiger Jahre, wie sehr ihm Dialog und Polemik mit dem (jüdischen) Gott zu eigen seien, gleichzeitig bezeichnet er sich jedoch als „A-Theist“, da es die Aufgabe eines verantwortungsvollen Menschen sei, so zu handeln, als ob Gott (als Instanz, die in den Lauf der menschlichen Welt eingreift) nicht existiere. Dies schließt jedoch nicht die scheinbar entgegengesetzte Perspektive in Adlers Essay *Glauben aus unserer Zeit* (1916) und in seinen späteren Briefen an Buber aus, welchen zufolge der moderne Mensch, der Gott trotz aller Bemühungen nicht findet, handeln solle, als „als ob kein Gott [als Instanz, die über die Ordnung der Schöpfung wacht] ist“ (S. 122).

Annette Teufels Buch bietet eine eigenwillige und gut in Adlers Texten verankerte Interpretation seines Werks. Es lässt jedoch auch Raum zu weiterer Forschung: Eingehendere Betrachtung verdient z. B. Adlers Stellung im Kontext der Prager Moderne um 1900, mehr oder weniger unbearbeitet bleiben auch die Zusammenhänge seines publizistischen Schaffens in den zwanziger und dreißiger Jahren, insbesondere die zahlreichen Artikel für die *Prager Presse*, wie auch die Motive und Umstände der Herausgabe einer Adler gewidmeten Themenausgabe der *Aktion* im Juni 1916. Dies ändert allerdings nichts daran, dass jeder weitere Beitrag zur Adler-Forschung in einen zweifellos fruchtbaren Dialog mit dieser Publikation treten wird.

Übersetzung: Ilka Giertz

Annette Teufel: *Der ‚un-verständliche‘ Prophet. Paul Adler, ein deutsch-jüdischer Dichter.* Dresden: Thelem, 2014, 536 S.

Es schreibt: Lucie Merhautová (7. 11. 2018)

Maria Stona (eigentlich Maria Stonawski, verheiratete Scholz, 1859–1944) war vor allem im ausgehenden 19. und beginnenden 20. Jahrhundert eine relativ bekannte deutsch schreibende Dichterin und Schriftstellerin österreichisch Schlesiens, die in der Zwischenkriegszeit ein zahlenmäßig großes belletristisches Werk publizierte. Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde ihrer nur noch am Rande gedacht, das Schloss in Třebovice (heute ein Teil Ostravas/Ostraus), das in den 1860er Jahren ihr Vater Josef Stonawski mitsamt dem anliegenden Gutshof gekauft hatte, wurde völlig zerstört, das Familienarchiv verfiel. Erst in den vergangenen zwanzig Jahren ist ein fachliches Interesse an Maria Stona wiedererwacht. Über den Rahmen von Zeitschriftenstudien, enzyklopädischen Einträgen oder Konferenzbeiträgen hinaus war es 2014 die Universität Opava/Troppau mit der aufschlussreichen Publikation von **Martin Pelc, *Maria Stona und ihr Salon in Strzebowitz***, die das Leben der Schriftstellerin anhand vieler unbekannter Details und Zusammenhänge beleuchtete, und zwar dank sorgfältiger Archivarbeit in Opava, Ostrava, Brünn, Kopenhagen, Wien, Deutschland und in der Schweiz. Pelc gelang es, eine Vielzahl von Briefen an verschiedene Adressaten zu sammeln (wobei er darauf hinweist, dass es sich nur um einen Bruchteil handelt), die Korrespondenz stellt (neben amtlichen Dokumenten und literarischen Texten) auch die Hauptquelle seiner Interpretation dar. Am meisten überraschte dabei die Entdeckung und der Umfang der etwa 150 Briefe an den europaweit bedeutsamen dänischen Kritiker Georg Brandes, beachtenswert sind aber auch die Briefe an die Schriftstellerinnen Marie Eugenie delle Grazie, Maria Ebner von Eschenbach oder an bedeutende Autoren, Kritiker oder Redakteure (u. a. Arthur Schnitzler, Hermann Bahr, Richard Schaukal), die örtliche Elite unter den Adressaten vertritt zum Beispiel der Leiter des Troppauer Museums Edmund Wilhelm Braun. Im zweiten Teil der Publikation kann sich die Leserschaft in eine chronologisch gereichte, kommentierte Edition ausgewählter Briefe an mehr als zwanzig AdressatInnen aus der langen Zeitspanne von 1887 bis 1930 einlesen und sich vom lebendigen Stil der intelligenten, wissbegierigen, witzigen, oft vorlauten und emotionalen Schriftstellerin ansprechen lassen.

Der erste Teil des Buches ist die monografische Studie *Maria Stona und ihre Welt*, die das Leben der Schriftstellerin in verschiedenen kulturellen und literarischen Zusammenhängen ausmalt und versucht, ihre jeweiligen Freundeskreise und deren Geschichte und Überschneidungen zu rekonstruieren. Es stellt sich die Frage nach der Bedeutung der lokalen kulturellen Zentren der österreichisch-ungarischen Monarchie und ihrer Anbindung zu den größeren und großen Zentren, sei es durch Presse, persönliche Kontakte oder den Salon, den Stona auf ihrem Schloss als Treffpunkt der schlesischen, österreichischen und internationalen kulturellen Elite zu etablieren suchte. Die Schriftstellerin imitierte laut Pelc das Leben der Aristokratie, die Wintermonate verbrachte sie in Wien, den Sommer in Bädern oder auf Reisen, vor allem bewegte sie sich dank der guten Eisenbahnverbindung auf der Achse Wien – Třebovice – Berlin, beziehungsweise zwischen Třebovice, Opava/Troppau und Breslau. Ihre Gedichte, Prosatexte, Feuilletons publizierte sie in zahlreichen Periodika verschiedener Ausrichtung – vom Wiener konservativen Familienblatt *An der schönen blauen Donau* (wo zur selben Zeit u. a. auch Arthur Schnitzler debütierte), über die *Neue Freie Presse*, die *Troppauer Zeitung* bis hin zur modernistischen Zeitschrift *Die Gesellschaft*, die Ende des 19. Jahrhunderts von Ludwig Jacobowksi redigiert wurde, dem sie in enger Freundschaft verbunden war und der auch ihr Schloss immer wieder besuchte. In einem bemerkenswerten Kapitel werden Bildung und weltanschauliche Orientierung vorgestellt, die der wissenshungrigen Frau durch keinen Schulbesuch vermittelt wurde, sondern durch ihre Erzieherin Valeska Schliephacke und nach ihr geistliche Lehrer und Berater, die ihren Bekanntenkreis ebenfalls erweiterten. Zu den bedeutendsten gehörte der steirische Philosoph und liberale Abgeordnete Bartholomäus von Carneri, der bereits genannte Brandes oder auch Rudolf Steiner. Als Mutter erzog sie ihre Tochter Helena, die Bildhauerin wurde, relativ emanzipiert – deren Persönlichkeit wurde für den Autor zur Entdeckung, und er weist berechtigt darauf hin, dass sie eine eigene Monografie verdient hätte. Einstweilen hat er ihr

zumindest eine Studie gewidmet, die ihre Begegnungen mit dem Präsidenten T. G. Masaryk in den Jahren 1932–1934 beschreibt (*Tomáš Garrigue Masaryk a Helena Železná-Scholzová*. In: *Český časopis historický* 114, 2016, Nr. 1, S. 116–145), ebenfalls für eine Zeitschrift gab er ihre Korrespondenz mit Rudolf Jeremias Kreutz heraus und kommentierte sie (*Helena Železná-Scholzová – znovuzrozená. Poválečná léta sochařky v dopisech příteli /1946–1949/* [Helena Železná-Scholzová – neu geboren. Die Nachkriegsjahre der Bildhauerin in den Briefen an ihren Freund /1946–1949/]. In: *Časopis Slezského zemského muzea*: Serie B, Jg. 63, 2014, Nr. 2, S. 155–186).

Vom Standpunkt weiblicher Emanzipation und weiblichen Schaffens betrachtet ist es bemerkenswert, dass wir Stona als Korrespondentin und Autorin in wachsendem Umfang erst nach der Trennung von ihrem Mann Albert Scholz (1850–1905, Sohn eines Hüttenbesitzers und Eigentümer einer Zuckerfabrik in Chropyně/Chropin, der beinahe auch den Třebovicer Besitz verprasste) begegnen. Kindheit, Heranwachsen und Ehe behandelt Pelc deshalb auf der Grundlage von retrospektiven Bemerkungen und literarischen Werken – vor allem im Roman *Der Rabenschrei* (1907), der autobiographische Züge aufweist. Das literarische Werk kann im Detail sicher plastisch psychologische Momente sowie die Atmosphäre hervorheben, die wir aus Archivunterlagen nicht herauslesen können, doch gleichzeitig verweist Pelc auf die starken selbststilisierenden Elemente in ihren literarischen Werken, der Korrespondenz und im Übrigen auch in ihrem Leben. Es wäre sicher lohnenswert, sich mehr mit der Frage zu befassen, was Kunst und literarisches Schaffen in unterschiedlichen Zeitabschnitten für Stona bedeuteten. Aus Sicht der Rezeption wird besonders die recht positive Reaktion auf die zweite Textsammlung der Autorin *Lieder einer jungen Frau* (1899) hervorgehoben. Gerade die Rezeption kann uns aufzeigen, in welchem Rahmen ihr Werk gelesen wurde. Dabei sollte man ästhetische und literaturgeschichtliche Fragen nicht mit der Begründung beiseite schieben, dass die Kulturgeschichte Gegenstand des Interesses sei, und sich mit einem Überblick über die Werke begnügen. Der Autor verfährt dann unklar mit den Begriffen von literarischem Kanon und Tradition sowie mit seiner Vorstellung von Zentrum und Rand und marginalisiert Stonas Werk vielleicht unnötig. Während ein Kanon institutionell gebildet wird, lebt und erneuert sich die Tradition durch Interpretation. Und eine gewisse Lektüre hätte die Monografie über die Schriftstellerin anbieten und somit die Leserschaft lenken sollen, die nicht weiß, wohin Stona einzuordnen ist – etwa in welchem Bezug ihr Schrifttum zu den österreichischen Autorinnen und Autoren steht, mit denen sie korrespondierte. Es steht natürlich nicht in der Macht eines einzigen Forschers und einer einzigen Publikation, ein so breites und gleichzeitig zum Großteil in der damaligen Presse zersplittertes Werk zu bewerten, die Arbeit von Martin Pelc liefert dennoch in jedem Fall das zuverlässige und farbenfrohe Lebensprofil einer Frau, die unter gegebenen historischen Umständen ein gewisses kulturelles Zentrum bilden, den Familienbesitz halten und sich gleichzeitig der gesellschaftlichen, intellektuellen, literarischen und familiären Sphäre widmen konnte. Wohl weil das Buch in Tschechien auf Deutsch erschien und nur wenig vertrieben wurde, ist es unberechtigtweise etwas untergegangen. Die einführende Studie hätte auch eine Übersetzung ins Tschechische verdient, und weiteres Interesse an der Autorin könnte eine Neuauflage ihrer literarischen Arbeiten hervorrufen – ihr letzter Erzählband erschien 1962 unter dem Titel *Dorfgestalten aus dem Vorfeld von Groß-Ostrau* und war auf Tschechisch in Form einer modernen Übersetzung noch nicht zu entdecken...

Übersetzung: Daniela Pusch

Martin Pelc: *Maria Stona und ihr Salon in Strzebowitz. Kultur am Rande der Monarchie, der Republik und des Kanons*. Opava: Schlesische Universität in Opava, 2014, 295 S.

Es schrieben: Ferdinand Deml und Julius Mader

(21. 11. 2018)

*Die Wahrnehmung der deutschgeschriebenen Literatur in den Böhmisches Ländern als ein Phänomen, das aus einer humanistisch gesinnten, größtenteils jüdischen Prager deutschen Literatur einerseits und der sudetendeutschen, latent oder unverblümt provinziellen und nationalistischen Literatur andererseits bestehe, wurde zwar beträchtlich durch die sog. Liblice Konferenz von 1965 zementiert, sie ist allerdings das Resultat einer lang andauernden Diskussion über die Stellung Prags als Zentrum bzw. Nicht-Zentrum deutscher Kultur in Böhmen. Diese Diskussion lässt sich weit über das Jahr 1918 hinaus zurückverfolgen; im politischen und kulturellen Kontext der Tschechoslowakei und im Zusammenhang mit der Auswirkung der Situation im Deutschen Reich auf die tschechoslowakische Kulturszene der 1930er Jahre erhielt sie jedoch eine neue Bedeutung. Da auch zu dieser Zeit die Rede von einer Spannung zwischen Prag und der Provinz keine Erfindung allein der marxistischen Autoren war, kann keine einheitliche Linie ausgemacht werden, die bis zu dem in Liblice dominierenden Bild führen würde. Genauso zahlreich sind Belege der Überwindung und der Anfechtung einer solchen Spannung – wie bereits konzeptionell derart unterschiedlichen Anthologien wie etwa Wein (hg. von Jos. Oppelt's Neffen, 1933) und dem Hausbuch sudetendeutschen Humors (hg. von Paul Hußarek, 1933) zu entnehmen ist. Ein Gespräch über die Beziehungen zwischen dem deutschen Prag und der „Provinz“ wurde ebenso in der pazifistischen und dem tschechoslowakischen Staat wohlgesinnten Zeitschrift **Die Wahrheit** geführt, die 1921 von Wilhelm Barta gegründet und bis September 1938 von Adalbert Réve herausgegeben wurde. Zu den Teilnehmern dieser Diskussion gehörte etwa der zeitweilige Beiträger **Ferdinand Deml** sowie der regelmäßig in diesem Periodikum publizierende **Julius Mader**. Neben der Zeitschrift *Die Wahrheit* verbindet beide Erwähnten ferner, dass ihr Wirken trotz ihrer Bedeutung für den literarischen und medialen Betrieb der Zwischenkriegszeit bis dato nicht genauer erschlossen wurde.*

*Ferdinand Deml (1902–1974), ein gebürtiger Prager, betätigte sich im Laufe seines Germanistikstudiums in der Führung der Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag, wo er sich u. a. gegen die nationalistischen und antisemitischen Ausschreitungen der Jahre 1922–23 aussprach, und leitete die Zeitschrift *Die Deutsche Hochschulwarte*. Nach dem Absolutorium trat er in die Redaktion der Deutschen Zeitung *Bohemia* ein, 1931–38 leitete er die Tageszeitung als verantwortlicher Redakteur. Kurz nach deren Einstellung emigrierte er, nach einem kurzen Engagement in der tschechoslowakischen Exil-Armee verbrachte er die Kriegszeit in England. Nach deren Ende wirkte er im Informationsministerium in Prag, das ihn nach Ostberlin entsandte. 1950 emigrierte er nach Frankfurt am Main und übersiedelte später nach Bonn, wo er für die deutsche Nachrichtenagentur arbeitete. In seinem Beitrag *Gibt es eine Sudetendeutsche Literatur?* – in mehreren Nummern der *Wahrheit* im Mai 1928 abgedruckt – reagiert er auf die kurz zuvor erschienenen literarhistorischen Bücher von Josef Nadler und Rudolf Wolkan und setzt sich zum Ziel, „interessante[...] Zusammenhänge und Wendungen in der Entwicklung“ (Nr. 9, S. 7) aufzuzeigen, die beide Autoren außer Acht ließen. Für unsere Zwecke ist hier Demls allgemeine Beschreibung des Wesens der sudetendeutschen Literatur in allen „historischen“ Ländern der Tschechoslowakei von Bedeutung. Es ist kein Zufall, dass Nadlers Begrifflichkeit seiner Argumentation zugrunde liegt (vielmehr als Wolkans Rhetorik der nationalen Konfrontation), Deml entkräftet allerdings die Komponente der ethnisch gegebenen Kulturcharakterologie und betont das Moment der Mischung.*

*Das Leben von Julius Mader (1899–?) ist größtenteils nicht erschlossen; sein Wirken nach dem Zweiten Weltkrieg konnte bisher nur anhand einer persönlich gefärbten Stellungnahme Paul Eisners verfolgt werden (Pan Mader. In: *Kulturní politika*, 18. 1. 1946, S. 3). Zur Zeit der Ersten Republik gehörte er zu den bedeutenden Journalisten und*

Kulturvermittlern; er verfasste Beiträge zur Literatur und zum Kulturleben der jungen Generation, übersetzte mehrere Bücher Karel Čapeks (Das Jahr des Gärtners; Der Krieg mit den Molchen u. a.), Vladislav Vančuras (Der Bäcker Johann Marhoul; Das Ende der alten Zeiten), Jaroslav Žáks (Der Klassenkampf), Peter Jilemnickýs (Brachland) oder Milo Urbans (Die lebende Peitsche). In Die Wahrheit publizierte er auch nach 1933 reichlich und im Einklang mit deren anti-nationalsozialistischer Linie. Seine Übersetzungen von Čapeks Beiträgen konnten in österreichischen Zeitschriften noch Anfang März 1938 erscheinen (die folgenden Nummern feierten bereits den Anschluss). Eine abrupte Wandlung erfuhr offenbar auch Mader selbst. Zeugnis hiervon gibt Paul Eisner neben den überprüften Fakten: Im September 1939 immatrikulierte Mader sich an der deutschen Universität in Prag und verfasste unter der Leitung Erich Trunz', des verdienten Mitglieds der NSDAP und eines bedeutenden Akteurs des offiziellen akademischen Betriebs im Dritten Reich, verfasste seine Dissertation Untersuchungen über das Tragische im besonderen bei Hans Grimm und verteidigte sie im Dezember 1941. Im Januar 1935 schrieb Mader über Prag und die sudetendeutsche Provinz in Reaktion auf den Diskussionsabend der Prager Urania vom 9. 12. 1934, an dem der Troppauer Dichter und Prosaist Emil Hadina, der Dichter und Musikkritiker des Prager Tagblatts Walter Seidl und der Reichenberger Publizist Frank Matzke teilnahmen. Die Diskutierenden wurden sich darüber einig, dass Prag zwar ein natürliches Zentrum der sudetendeutschen Kultur sei, dass es aber diese Rolle nicht erfülle und die „Provinzgebiete“ sich auf diese Weise nicht zu Prag in Bezug träten. Sie empfahlen daher, den Bedürfnissen der Regionen eine größere Aufmerksamkeit zu schenken, ohne alles Abweichende kurzweg als „Hakenkreuzertum“ abzutun, sowie den Sudetendeutschen Kulturrat als eine Plattform für Dialog zu gründen. Mader teilte die Hoffnungen einer solchen kulturpolitischen Konstruktion offenbar nicht, im Gegenteil hält er sie gerade für eine der Ursachen der damaligen Krise – neben der Unfähigkeit der Akteure, die eigene ideologische Brille und somit die „abgenutzten“ Begriffe abzulegen, zu denen wohl auch der Gegensatz zwischen Kosmopolitismus und der Verankerung im Volk zu zählen wäre.

Keiner der zitierten Beiträge postuliert eine unproblematische Einheit der deutschsprachigen Literatur in der Tschechoslowakei, sie propagieren allerdings auch keineswegs eine grundlegende Trennung zwischen der Metropole und den Regionen. Sie lassen sich so gesehen als Anregungen zu einer differenzierten Auseinandersetzung mit den damaligen Reflexionen über die Literatur (in beiden Fällen zusammenfassend als „sudetendeutsch“ bezeichnet) betrachten, die sich der exklusiven Alternative „Einheit“ vs. „Vielfalt“/„Dualität“ widersetzen.

Štěpán Zbytovský

Übersetzung: Lukáš Motyčka

Ferdinand **Deml**: Gibt es eine Sudetendeutsche Literatur? In: Die Wahrheit, Jg. 7 (1928), č. 9, s. 7n.; č. 10, s. 6.

Das Sudetendeutschtum, aufgefaßt als Gesamtheit aller innerhalb der sogenannten historischen Länder der Tschechoslowakei wohnhaften oder aus diesem Gebiet stammenden Deutschen bildet weder völkisch, noch auch siedlungs- und sprachgeschichtlich eine Einheit. Es gleicht den Domen und Palästen seines geistigen Mittelpunkts Prag, an denen Baumeister verschiedener Zeiten und Länder mit verschiedenem Stilempfinden gearbeitet haben. Je weiter man bei der Wiederentdeckung der einstigen Stadt in die Vergangenheit dringt, desto mehr entweicht die Mannigfaltigkeit ihrer Bauart. So ergeht es auch dem Forscher, der sich in das Schrifttum der sudetendeutschen Vergangenheit versenkt. Und doch haben die wechselnden Strömungen, von Westen und Osten, von Süden und Norden, das ganze Gebiet rhythmisch wie nach einem Gesetz überflutet; hat der alte Heimatboden seine eigenartige Urkraft und Sonderstellung zwischen Oesterreich, Bayern, der fränkischen Pfalz, Thüringen

und Sachsen, Schlesien und dem schwäbischen Siebenbürgen mit der vorgelagerten Zips bewahrt; freilich ohne daß einer der drei ihn bewohnenden Rivalen, der Deutscharier, der Jude, der Tscheche, ihn geistig hätte unterjochen und dann seine latente Kraft zur letzten autochthonen Entfaltung bringen können. Im Wechselspiel dieser drei Kulturfaktoren, deren jeder ebenso heiß nach Assimilierung mit den übrigen strebt, wie er sich in Reinlichkeitstrotz von ihnen absondert, wurde auch das geboren, was im weitesten, durchaus unpolitischem Sinne sudetendeutsche Literatur heißen mag: ein Schrifttum [sic!], das oft nur eine lose Mischung verschiedenartiger Elemente, manchmal eine nicht mehr in den Elementen unterscheidbare Emulsion, aber nie eine innere Synthese von allem Gegebenen ist.
[...]

Die Prager sind die Intellektuellen; sie haben nicht ein Gesicht wie die Böhmerwälder oder Egerländer, sie haben außer ihren leiblichen noch geistige Ahnen, und diese prägen ihnen Züge ein, die ihnen die Natur nicht gegeben hat. In Prag wird die Blutmischung der drei Rivalen zur mystischen Quelle neuer Artgestaltung. Landschaftliches und Angestammtes wird umgeschmolzen in dem gärenden und kreißenden Völkergewirr. „Was in Prag geschah, war die alte Romantik, Deutschgefühl von Slawen-Enkeln und Juden.“ [Deml zitiert aus Nadlers *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*, Bd. 4, S. 895 – Anm. Š.Z.] Aus dem geheimnisvollen Prag steigen die weithin strahlenden Genien empor, die deutscharisches, jüdisches und tschechisches Element in ungleichen Emulsionen vereinigen: Rainer Maria Rilke, Franz Kafka und Franz Werfel, die Spitzentypen des Prager Sudetendeutschtums. In der Verschiedenheit von Kolbenheyer und Werfel aber offenbart sich der trutzige Gegensatz zwischen erdnahem und kosmopolitischem Sudetendeutschtum, zwischen Scholle und Stadt, zwischen Reinlichkeitstrotz und Assimilierungswillen. Dieser Zwiespalt verneint die Frage nach einer einheitlichen sudetendeutschen Literatur.

Julius Mader: *Prag und die sudetendeutsche Provinz.* In: *Die Wahrheit* 14 (1935), č. 3, s. 9n.

[...] Zu dieser privaten Auseinandersetzung der drei sudetendeutschen Schriftsteller, von denen zwei der jüngeren, einer der älteren Generation angehört, wäre vor allem zu sagen, daß sie weitaus charakteristischer dadurch ist, was sie verschweigt, als was sie sagt. Das Bild, das da in klugen Worten, bald in blühenden Phrasen von der Zerrüttung des sudetendeutschen Kulturlebens entworfen wurde, war zwar nur halb, aber diese Hälfte richtig. Die Gründe dieser Zerrüttung aber, ach, welch ein Winden und Drehen um das Wesentliche! Einer der Sprecher der jüngeren Generation geißelte scharf die politischen Scharfmacher, die „unverschämt in der Ebene des Geistes“ aufträten. Sie machten jeden Künstler zum Sprachrohr politischer Meinungen. „Diese Spannung ist untragbar, denn der Geist habe überzeitliche und überräumliche Werte zu schaffen. Darüber hinaus sollen die geistigen Menschen nur Realpolitiker sein, daß sie ihre Stimme nur gegen Ungerechtigkeit, Hunger und Demütigung erheben.“ Wie müßtet ihr schreien, „Meister der Kultur“, wie müßtet ihr eure Stimme gegen Ungerechtigkeit, Hunger und Demütigung zum Sturmruf erheben, wenn diese Worte mehr sein sollen als Phrase! So aber langte es gerade noch zur Entschließung über die Schaffung eines Sudetendeutschen Kulturrates.

Kein Wort darüber, daß die Zerklüftung der Sudetendeutschen vor allem in weltanschaulichen und sozialen Gegensätzen liegt, die weder durch Druck auf Prag und die Provinz, noch durch organisierten Austausch geistiger Werte je behoben werden kann. Die Krise der sudetendeutschen Kultur? Das innere Unvermögen so vieler Kulturträger, die Wirklichkeit nicht durch inzwischen inhaltlich entwertete Begriffe zu vernebeln, *in* der Zeit und *im* Raum der leiblichen und geistigen menschlichen Not zu werken und zu schaffen, ist, auf das sudetendeutsche Beispiel übertragen, mit eine der großen Ursachen dieser Krise.

Es schreibt: Agnes Kim (5. 12. 2018)

Deutschlernen „von unten“ – der Titel der kollektiven Monographie von **Bettina Morcinek, Veronika Opletalová, Helmut Glück und Karsten Rinas** (Wiesbaden: Harrassowitz, 2016) verweist auf ein zentrales Forschungsdesiderat der aktuellen historischen Soziolinguistik: das Schreiben einer alternativen Sprachgeschichte, einer „Sprachgeschichte von unten“ (vgl. etwa die gleichnamige Monographie von Stephan Elspaß: Berlin / New York: De Gruyter, 2005), die Genres und Produzentinnen bzw. Produzenten entsprechender Texte berücksichtigt, die bisher nicht im Zentrum der dominanten Sprachgeschichtsschreibung standen. Letztere wird selbst Gegenstand der Forschung und auf ihre Rolle in der Konstruktion und Vermittlung sprachlicher Ideologien und Stereotype abgeklopft. Der Untertitel des hier rezensierten Buches konkretisiert seinen Untersuchungsgegenstand: **Böhmakeln und Kuchldeutsch** werden als „verklungene“ (S. 163), „aus der alltäglichen Kommunikation zwischen tschechischen Muttersprachlern (aus den unteren Sozialschichten) und (meist höhergestellten) Deutschen“ (S. 82) entstehende Mischvarietäten rekonstruiert und dargestellt, um einen alternativen Blick auf historische Spracherwerbs- und damit auch Sprachkontaktprozesse zu ermöglichen. Im Fokus steht dabei nicht der gesteuerte, an gezielten Unterricht geknüpfte (Standard-)Spracherwerb, sondern der ungesteuerte, aus der alltäglichen Notwendigkeit zur Kommunikation mit anderssprachigen Personen resultierende Erwerb nicht-standardsprachlicher Register.

In Ermangelung authentischer Quellen sichtet das Buch v. a. literarische Zeugnisse für „Böhmakeln“ und „Kuchldeutsch“, verortet sie historisch und im weiteren Sinne auch literaturgeschichtlich. Daran schließt eine beispielreiche Aufzählung sprachlicher Phänomene an, die als für die Bezugsregister typisch erachtet werden. An die rund 150-seitige, in sechs Teilkapitel gegliederte fachliche Abhandlung schließt ein Abdruck ausgewählter Quellen selben Umfangs an. Die dem Buch beiliegende CD (24 Ton- und Musikbeispiele) soll einen Eindruck vom Klang der untersuchten, primär historisch gesprochenen Register vermitteln.

Diese Vermittlerrolle ist dem Buch inhärent: historische sprachliche Register medial in die Gegenwart, historisch-soziolinguistische Forschung an linguistische Laien (vgl. S. 126). Für die wissenschaftliche Öffentlichkeit möchte das Werk, wie mehrfach betont, „nur erste Ansätze“ für eine auf ihm aufbauende, systematische Analyse (vgl. z. B. S. 79) bieten. Seinen Vermittlungsansprüchen wird das Buch nur teilweise gerecht: Für ein nicht-linguistisches Fachpublikum verständliche Sprache wird zwar in den speziell linguistischen Kapiteln, z. B. bei der Beschreibung der Ausgangssprachen Tschechisch und Slowakisch (Kapitel 1) angestrebt, allerdings nicht konsequent verwirklicht. Durch das gesamte Buch ziehen sich außerdem Inkongruenzen und Redundanzen, die sich z. B. oberflächlich in den angewandten Zitierrichtlinien äußern, aber auch strukturell besonders das den Quellen gewidmete Kapitel 5 prägen, das sich streckenweise wie ein Projektbericht für den internen Gebrauch liest.

Der Quellensammlung gelingt es, schwer zugängliche Texte und Tonaufnahmen zusammenzustellen, doch wird aus linguistischer Sicht nicht ausreichend auf die Ausgewogenheit des Korpus geachtet. Aus literaturwissenschaftlicher Sicht ist hingegen besonders augenfällig, dass das Buch keine adäquaten theoretischen oder zumindest terminologischen Mittel findet, um der literarischen Vermittlung der untersuchten Register gerecht zu werden. Zwar wird erarbeitet, dass es sich beim „Böhmakeln“, wie es in Textgestalt überliefert ist, um ein Bühnenregister handelt, woraufhin auch seine literarischen Funktionen angesprochen werden (vgl. S. 49ff. für das Wiener Volksstück sowie S. 115ff. für die tschechische Literatur), eine konsequente Unterscheidung zwischen „literarischem“ und „realem Böhmakeln“, wie sie dabei kurz anklingt, wird jedoch nicht getroffen. Auch wird die immer wieder aufgeworfene Frage nach dem „realen“ Kern der literarischen Repräsentation nicht im Detail adressiert. Wie als Rechtfertigung dessen wirkt die der eher

literaturhistorisch ausgerichteten Beschreibung verschiedener Quellentypen vorangestellte Bemerkung, die Studie sei sprach- und kulturhistorischen, nicht aber literaturwissenschaftlichen Charakters.

Trotz der Intention, Forschungsdesiderata für tiefergehende Analysen zu eröffnen, formuliert das Buch eventuelle anschließende Forschungsfragen nicht explizit. Diese werden durch Leerstellen und eben Inkongruenzen offenbar. Es bleibt unklar, inwieweit die Zusammenstellung der für das „Böhmakeln“ charakteristischen sprachlichen Phänomene (Kapitel 6) korpusbasiert erfolgte. In den Kommentaren zu Einzelphänomenen wird immer wieder auf ältere Beschreibungen rekurriert, teilweise auch in solchen Fällen, in denen sich die Phänomene nicht in den Textquellen belegen lassen. Unter diesen Referenzwerken befinden sich auch solche nicht-wissenschaftlichen Charakters von zeitgenössischen Prager Journalisten wie etwa Heinrich Teweles (1856–1927) oder Egon Erwin Kisch (1885–1948). Gerade letzterem kommt wiederholt autoritative Funktion zu, beispielsweise in der Beurteilung der „Richtigkeit“ literarischer Repräsentation(en) des „Böhmakelns“ (vgl. S. 88).

Die Verfasserinnen und Verfasser sind sich bewusst, dass das Schreiben einer „Grammatik dieser Mischsprache“ in Anbetracht der Quellenlage und der primär literarischen Zugänglichkeit „vermessen“ wäre (vgl. S. 13). Gleichzeitig zeigt diese Formulierung jedoch, dass sie es prinzipiell für methodisch zulässig erachten, für Lerner Sprachen (Mischvarietäten mit geringem Festigungsgrad) eine homogene Grammatik erarbeiten zu können. Als für das „Böhmakeln“ charakteristisch werden sprachliche Phänomene primär über ihre Abweichungen von einer Zielsprachlichen Norm definiert. Das rezensierte Buch analysiert literarische Imitationen von „Böhmakeln“ und „Kuchldeutsch“ mit klassischen Methoden der kontrastiven Linguistik strukturvergleichend anhand dreier, als homogen und distinkt angenommener Vergleichsvarianten des „normgerechten, ‚guten‘ Deutsch“, des „österreichischen Deutsch“ und des „Wienerischen“ (S. 123). Standardsprachliches Tschechisch bildet die Ausgangssprache bzw. Erstsprache der Lernenden, um Interferenzen zu identifizieren. Primär sucht das angewandte kontrastiv-linguistische Verfahren in der Quellensammlung nach Abweichungen vom aktuellen bundesdeutschen Standard, um sekundär zu überprüfen, ob ein Phänomen im Standard oder gesprochenen und dialektalen Registern des Deutschen in Österreich bzw. Wien akzeptabel ist. Letztere werden dabei auf Grund des angenommenen Erwerbskontexts des Deutschen durch die tschechischsprachigen Lernerinnen und Lerner besonders berücksichtigt. Die diachrone Dimension wird hingegen völlig außer Acht gelassen, historische Imitationen eines zeitgenössischen Lernerregisters somit paradoxerweise mit rezenten Varietäten kontrastiert.

Durch die gesamte Monographie zieht sich eine relativ starre Konstruktion von (National-)Sprachen und ihren Varietäten als distinkte, eindeutig abgrenzbare und benennbare Entitäten, exemplarisch verdeutlicht an der Aussage, dass schwer zu bestimmen sei, „seit wann [...] das Slowakische als eigenständige, identifizierbare westslavische Sprache gebraucht wurde“ (S. 19). Die Umkehrung dieser Vorannahme prägt auch die Definition des Untersuchungsgegenstandes: Existieren im (semi-)wissenschaftlichen Diskurs zwei Bezeichnungen, nämlich „Böhmakeln“ und „Kuchldeutsch“ für tschechisch-deutsche Lernervarietäten, müssen diese entsprechend unterschiedliche Entitäten bezeichnen. Daher bemühen sich die Autorinnen und Autoren auf Grundlage kanonischer linguistischer Beschreibungen der sprachlichen Vielfalt des historischen Prag und Wien in Kombination mit Wörterbuchdefinitionen eine Differenzierung herauszuarbeiten und verorten basierend darauf das „Böhmakeln“ letztlich in Wien, das „Kuchldeutsch“ hingegen in Prag. In der Rezeption der zahlreichen Quellen wird jedoch übersehen, dass schon der Begründer der Kreolistik, Hugo Schuchardt, in seiner auch für das rezensierte Buch maßgeblichen Studie *Slawo-Deutsches und Slawo-Italienisches* aus dem Jahr 1884 zumindest den Begriff „Kuchldeutsch“ als „bottom-up“, also vom allgemeinen Sprachgebrauch geprägte Bezeichnung von tschechisch-deutschen Mischvarietäten entlarvt, wenn er angibt, der tschechisch-deutsch Jargon pflege entsprechend genannt zu werden (vgl. Schuchardt, S. 18).

Das rezensierte Buch zeichnet sich primär durch die breite ihm zugrundeliegende Literaturrecherche aus, die an manchen Stellen jedoch Tiefe und kritische Distanz Autoritäten gegenüber vermissen lässt. Dies gilt insbesondere auch für die theoretische und methodische Einbettung, weshalb es die implizit durch den Titel geweckte Erwartung einer alternativen Spracherwerbsgeschichtsschreibung nicht erfüllen kann. Das Ziel, das sich die Monographie selbst explizit setzt und das darin besteht, einen Einstieg in die Thematik zu gewährleisten und Quellen zu erschließen, erreicht es hingegen.

Bettina Morcinek / Veronika Opletalová / Helmut Glück / Karsten Rinas: *Deutschlernen „von unten“: Böhmakeln und Kuchldeutsch*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2016 (Fremdsprachen in Geschichte und Gegenwart 16), 392 S.

Es schreibt: Jozo Džambo (19. 12. 2018)

Nicht wenige Bilder, Symbole oder Metaphern, die einst Bestandteil der kulturellen und gesellschaftlichen Kommunikation waren, sind im Laufe der Zeit als „anachronistisch“ verdrängt oder in Vergessenheit geraten, wobei sie in ihrer Aussage zeitlos sind und gehaltvoller nicht sein könnten. Ein solches Bild stellen „Bienen“ dar, die als nützliche und selbstlose Insekten im alltäglichen Sprachgebrauch, in Literatur und Emblemik allgegenwärtig waren, um dann dem Fabrikrauch, den Maschinen, dem Asphalt, dem Lärm und nicht zuletzt auch neuen Symbolen zu weichen. Die Aufklärer des 19. Jahrhunderts bei den slawischen Völkern fanden kein geeigneteres Wort und Zeichen, um ihr Anliegen – den „Nektar“ der Kultur zu sammeln und weiterzugeben – bildhaft auszudrücken, als „matica“ (Bienenmutter, Bienenkönigin); gerade so nannten sie die kulturellen Einrichtungen, die sich von den wissenschaftlichen Akademien unterschieden und das Wissen in einer möglichst populären Weise vermitteln wollten. So gründeten ihre „matice“ die Serben (1826), die Tschechen (1831), die Kroaten (1839), die Sorben (1847), die Ukrainer (1848), die Mährer (1849), die Slowaken (1863), die Slowenen (1864) und die Polen (1882).

Breit war das Programm der „matice“; es erschöpfte sich nicht nur in einer vielfältigen Publikationstätigkeit, sondern beinhaltete auch Vorträge aus allen Wissensbereichen und glich in dieser Hinsicht am meisten der Volksbildungseinrichtung Urania; „matice“ sorgten für Volksbüchereien, für die Unterstützung von Schülern und Lehrlingen, für die Aufklärung der breiten Volksschichten usw. Jedoch blieb die Belletristik immer ihr wichtigstes Tätigkeitsfeld; die Literatur des eigenen Volkes wie auch jene anderer Völker, die in Übersetzungen dargeboten wurde, berechtigt auch hier – mit gebührender Einschränkung – das Goethe'sche Wort von „Weltliteratur“ zu gebrauchen. Dass für die Slawen der deutschsprachige Raum von besonderer Bedeutung war, lässt sich sowohl geographisch wie auch politisch und allgemein kulturell leicht belegen. Dass auch auf deutscher Seite der slawische Raum keine „tabula rasa“ war, ist nicht minder leicht nachzuweisen. Der Spruch *Slavica non leguntur* (Slawisches liest man nicht) gilt für die Zeit, die der hier zu besprechende Band behandelt (1770–1850), auf jeden Fall nicht. Die Namen Goethe und Herder stehen hier nur als herausragende Beispiele für eine Vielzahl von weniger bekannten Enthusiasten, die für slawisches Schrifttum und überhaupt für die Kultur der slawischen Völker großes Interesse zeigten.

Mehrere Beiträge in dem Sammelband **„Neue Bienen fremder Literaturen“** demonstrieren an konkreten Namen, neben zwei übergreifenden Beiträgen (Michael Rössner und Moritz Csáky), wie die Vermittlung der Literatur zwischen verschiedenen Sprachen vorstättenging. Peter Drews widmet sich Josef Wenzig als Vermittler tschechischer Literatur im deutschen Sprachraum. Wenzig war derjenige, der deutlich formuliert hat, was auch andere „vermittelnde“ Zeitgenossen in ihrem Bestreben bewegt hat, nämlich, dass die Kenntnis der Literatur eines Volkes „ein unentbehrliches Mittel [ist], dasselbe in seinen Ideen, in seinem tiefsten innersten Leben begreifen zu lernen (S. 92)“. Wenzig war Übersetzer, d. h. Vermittler der Literatur aus Überzeugung, und bestrebt, „den deutschen Lesern nach und nach in aufeinander folgenden Bändchen das Interessanteste aus der gesamten poetischen Literatur der Böhmen vorzuführen“ (S. 93). Mit den „Bändchen“ war eine literarische Form gemeint, die als „Blumenlese“ bzw. „Sammlung von Blüten“ (lat. florilegium) bekannt war und uns heute in dem Begriff Anthologie (griechisch anthologia) begegnet. Somit sind wir wieder beim Motiv der Bienen, die die „Süße“ der Blüten sammeln und daraus, was schon Vergil beeindruckte, selbstlos Honig herstellen. Ebenso ist es mit der Literatur, die man uneigennützig weiter gibt.

Aber die Literatur hatte im Untersuchungszeitraum auch vielfach die Aufgabe, mehr oder weniger deutlich die Selbstidentifikation gegenüber anderen Nationen zu stärken oder diese spielerisch und als geschickten Kunstgriff zur Schau zu stellen. Am slowakischen Beispiel zeigt Peter Deutschmann, wie Biene und Bienenzucht beinahe zu Nationalsymbolen wurden.

Er weist nicht nur auf zahlreiche bienenkundliche Schriften des 18. Jahrhunderts hin, sondern sieht eine metaphorische Kontinuität bis in unsere Zeit und nennt in diesem Zusammenhang Peter Jaroš' 1983 verfilmten Roman *Tisícročna včela* (Tausendjährige Biene, 1979). Schon im Altertum wurde die Biene als soziales Insekt wahrgenommen, die Analogie zwischen der Organisation der Bienengemeinschaft mit jener der Menschen drängte sich auf; die Parallelisierung von Biene und Mensch ließ sich leicht auf das politische Feld übertragen, und so wurde der Umgang mit Bienen auch als Kulturarbeit für das eigene (slowakische) Volk aufgefasst. Die Biene wurde demnach nicht nur zur Metapher oder zum Symbol, sondern auch zum Modell des patriotischen Handelns, das besonders auf dem Gebiet der Volksbildung sichtbar war.

Róbert Kiss Szemán zeigt an zahlreichen Beispielen, welche Blüten der „nationale Emblematismus“ (S. 195) in Ján Kollárs *Slávy dcera* [Tochter der Sláva, 1824] treibt. In der Ausgabe dieses Werks von 1832 findet man als Erweiterung zwei Gesänge über den slawischen Himmel und die Hölle, darin eine Auflistung der (slawischen) „nationalen Sünden“ (z. B. Entnationalisierung) sowie „Sünden von nicht-slawischen Tätern gegen die slawische Nation“ (S. 198) (z. B. Verachtung, Germanisierung, Magyarisierung u. a.).

Um Selbstidentifikation handelt es sich auch in anderen Literaturgattungen und Werken. So fand Václav Hanka Gefallen an der südslawischen Heldenepik, in der Historie und Mythos vermischt existieren, und es verwundert nicht, dass ausgerechnet er einer der eifrigsten Protagonisten der Theorie von der Echtheit der Königinhofer und Grünberger Handschriften war. Über die Übereinstimmungen und Unterschiede in der tschechisch- und deutschsprachigen Rezeption dieser Handschriften berichtet Dalibor Dobiáš, woraus deutlich wird, dass diese Epik, ob authentisch oder nachgedichtet, ihre „Stoßkraft“ bis zum Revolutionsjahr 1848 hatte, aber im öffentlichen Diskurs auch danach keineswegs verstummt war.

Mit Hankas Übersetzungen und Anpassungen dieser Epik befasst sich Dalibor Tureček, während Renate Hansen-Kokorus die Leistung einer Übersetzerin, nämlich Therese Albertine Luise von Jakob (Pseudonym Talvj) würdigt. Talvj, die aus romantischer Begeisterung für die Exotik der Südslawen bei diesen „die Urlaute einer tiefen, ursprünglichen Poesie“ (S. 127) entdeckte, vermochte mit ihren Übersetzungen auch Goethe „von der Anmut und“ (S. 127) dieser Poesie zu überzeugen.

Der vorliegende Band ist das Ergebnis einer im November 2014 in Wien abgehaltenen Tagung und setzt als Idee eine Tagung aus dem Jahr 2011 fort, die den verwandten Titel *Die Bienen fremder Literaturen. Der literarische Transfer zwischen Großbritannien, Frankreich und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770-1850) trug*.

Im Vorwort zu dem Tagungsband „*Neue Bienen fremder Literaturen*“ nennt der Buchforscher Murray G. Hall „eine interessante Aufgabe für die Zukunft, die Rolle der außereuropäischen Länder (Lateinamerika, Indien, Japan, China) beim literarischen Transfer mit dem deutschsprachigen Raum einmal unter die Lupe zu nehmen“ (S. VII). Somit würde man den engen (!) europäischen Raum verlassen und Goethes Wort „Weltliteratur“ eine überzeugende Bestätigung geben.

Die Vorstellung einer Publikation wie dieser, in der zwanzig Autorinnen und Autoren zu Wort kommen und höchst Interessantes und Informatives anbieten, kann nur unbefriedigend ausfallen, denn sie muss sich auf nur wenige Hinweise beschränken. Dem wissenschaftlichen „florilegium“ wird diese unvermeidliche Selektion gewiss Unrecht tun,

aber auch das wenige Erwähnte soll auf diese hervorragende, gut durchdachte und mustergültig redigierte Publikation neugierig machen.

Gertraud Marinelli-König / Philipp Hofeneder (Hrsg.): „*Neue Bienen fremder Literaturen*“. *Der literarische Transfer zwischen den slawischen Kulturen und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1850)*. (= Buchforschung, Beiträge zum Buchwesen in Österreich, 8), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2016, 299 S.

Es schrieb: Vojtěch Jirát (31. 12. 2018)

Im Vergleich zu den bekannten Studien von Arnošt Kraus und Paul Eisner über „die deutsche Literatur auf dem Gebiet der ČSR bis 1848“ bzw. „die deutsche Literatur auf dem Gebiet der ČSR seit 1848“, die im siebten Teil von Československá vlastivěda von 1933 abgedruckt wurden, ist der vorliegende, ein Jahr später erschienene Text von Vojtěch Jirát – programmatisch auf die deutschsprachige Literatur in der Tschechoslowakei im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts ausgerichtet – heute beinahe unbekannt. Dieser Übersichtssessay, publiziert im Handbuch Dvacáté století. Co dalo lidstvu. Výsledky práce lidstva XX. věku [Das 20. Jahrhundert. Was es der Menschheit brachte. Ergebnisse menschlicher Arbeit im XX. Jahrhundert], das u. a. die Abhandlung Základy německé literatury od přelomu století [Grundlagen der deutschen Literatur seit der Jahrhundertwende] von Willy Haas ebenso wie den bekannteren Beitrag Česká literatura XX. století [Tschechische Literatur im XX. Jahrhundert] von Bedřich Václavěk beinhaltet, lässt sich wohl kaum als Meisterleistung von Jirát bezeichnen, dessen germanobohemistisches Interesse sich – mit unterschiedlicher Intensität – über mehr als die Hälfte seines kurzen (1902–1945), jedoch auch enorm intensiven, pädagogisch und wissenschaftlich fruchtbaren Lebens erstreckte. Trotzdem gehört der vorliegende Text zu den weiteren unübersehbaren Leistungen der tschechischen Germanistik der Zwischenkriegszeit, die es sich – mit unterschiedlicher Motivation (primär war diese allerdings „aktivistisch“, d. h. auf die Vermittlung zwischen der deutschen und tschechischen Kultur als kulturpolitische Aufgabe ausgerichtet) – zum Ziel setzte, der breiteren tschechischen (sowie slowakischen) Öffentlichkeit die literarischen und kulturellen Aktivitäten der deutschsprachigen MitbürgerInnen näherzubringen. Neben der Kulturpublizistik, der Übersetzungsproduktion, der Tätigkeit an allen drei tschechischen Universitäten des neuen Staates dienten auch staatlich subventionierte oder öffentlich propagierte Enzyklopädien, Konversationslexika (zu der Zeit waren wenigstens drei am Erscheinen), Lehr- und Lesebücher, Anthologien sowie Adressbücher oder diverse „Bücher der Repräsentanten aller Gebiete des öffentlichen Lebens in der Tschechoslowakei“ der Werbung für die erwünschte Sicht auf die kulturelle Zusammenarbeit. Solche Publikationen schufen einen gewissen Wertekanon der Persönlichkeiten, deren Werk Aufmerksamkeit verdient habe, und prägten erheblich die öffentliche Einstellung zum Schrifttum der national „minoritären“ Nachbargesellschaft.

Es wird wohl nicht überraschen, dass Jirát traditionell die deutschgeschriebene Literatur in die Prager Literatur und diejenige aus der „böhmischen und mährischen Provinz“ gliedert, auch wenn er fließende Übergänge einräumt und nicht alle „Provinzliteratur“ kurzerhand mit Nationalismus und Chauvinismus in Zusammenhang bringt. Das Interesse an Sauers bzw. Naders Literaturauffassung als einer Leistung, die in einem bestimmten geographischen Raum artikuliert und die auch von ethnischen Gegebenheiten sowie historischen Traditionen mitbestimmt wird, lässt sich in den Passagen zu Rilkes Werk verfolgen, obwohl hier Jirát als aufrichtiger Interpret gesteht, dass dieser Interpretationsschlüssel nicht der einzige ist und sein kann (vgl. etwa den Passus über Spunda oder andere Textstellen, die sich den zwar in Böhmen oder Mähren gebürtigen, jedoch andernorts wirkenden Autoren widmen).

Eines wird allerdings ganz deutlich: Jirát war (zweifelloso aufrichtig) von der Auffassung der Hauptaufgabe eines Dichters und Übersetzers als Vermittler „ausschließlich positiver“ Werte „an die anderen“ zutiefst überzeugt und widmete den Vermittlern unter den Literaten einen beträchtlichen Teil seines Essays (insbesondere den Übersetzern, mit der ehrenvollen Erwähnung einer Frau, A. Auředníčková, unter ihnen); er behauptet von ihnen etwas apodiktisch, dass es sich „hierbei um eine Einzigartigkeit deutschböhmischer bzw.-

mährischer Dichter“ handle, notabene der „meist aus Prag gebürtigen Autoren“. Auf der tschechischen Seite ließe sich Jiráť selbst als ein solcher Vermittler begreifen.

Václav Petrbok

Vojtěch Jiráť: Das Schrifttum tschechoslowakischer Deutscher

Die deutsche Literatur in Böhmen und Mähren erlebte ihre große Zeit um 1400, als hier das bedeutendste Werk der deutschen Frührenaissance, *Der Ackermann aus Böhmen*, entstand, ein gewaltiges Prosagedicht, das angesichts seiner historischen Bedeutung sowie seines poetischen Wertes lange keinen gleichrangigen Nachfolger fand; die Reformationszeit konnte nur durch Quantität, nicht durch Qualität konkurrieren (abgesehen von den Predigten des Joachimsthaler Lutherschülers *Mathesius*, der der deutschböhmischen Literatur eigentlich nicht zuzuordnen ist), in den folgenden Jahrhunderten folgte ein Niedergang, von dem weder das Verweilen führender deutscher Romantiker in unseren Ländern noch die Neigung zur Stammeseigenart die deutsche Literatur in Böhmen und Mähren zu retten vermochte. Der von Goethe freundlich lobend erwähnte *Ebert* gab nur einen leidlichen Durchschnitt ab, der Rest lag darunter, die hervorragende Persönlichkeit *Stifters* gehört viel eher dem österreichischen Schrifttum als dem deutschböhmischen im engeren Sinne. Meissner und Hartmann verdankten ihre Popularität, die allerdings bei den Tschechen größer war als bei den Deutschen, ihren Stoffen und dem jungtschechischen Elan, weniger ihrer Kunst. Erst gegen Ende des Jahrhunderts ist eine Wendung zu verzeichnen. Bis dahin besaß das deutsche Schrifttum in den Ländern der Böhmisches Krone manchen Zug provinzieller Rückständigkeit, nun wandten sich die jungen Dichter den in den Zentren Berlin und Wien vorherrschenden Richtungen und Moden zu. In diese Metropolen siedelten sie auch oft um. Deshalb durchläuft diese Literatur in den letzten 50 Jahren dieselbe Entwicklungsstadien wie die Literatur anderer deutschen Stämme: den Naturalismus, die Dekadenz und Neuromantik, in den 1920er Jahren dann den Expressionismus und unlängst sodann die Rückkehr zur Wirklichkeit, bekannt als „Neue Sachlichkeit“. Hand in Hand mit dieser kulturellen Assimilation geht jedoch eine gegensätzliche Strömung: Junge Dichter nach 1890 suchen Kontakte mit der tschechischen Moderne, die Zeitschrift *Moderní revue* bringt ihre poetischen sowie kritischen Beiträge heraus, man beginnt den Kulturaustausch bewusst zu pflegen, vor allem auf dem Wege der Übersetzung. *Friedrich Adler*, der treu ergebene Übersetzer von Jaroslav Vrchlický, hatte hier eine Vorreiterrolle inne. In ihrem eigenen Werk kommt es bei diesen Dichtern zur Erweiterung um tschechische Motive und Stoffe, die ohne nationale Inanspruchnahme, jedoch im Wissen um die eigene Andersartigkeit behandelt werden. Der junge *R. M. Rilke*, Sohn einer Beamtenfamilie in Prag und Nachkömmling eines alten Bauerngeschlechts aus der Aussiger Gegend, bearbeitet Prager und tschechische Motive in seinem Erstlingswerk *Larenopfer* (1896), der tschechischen Gegenwart wendet er sich auch in seiner Frühprosa (*Zwei Prager Geschichten* 1899) zu. Die Prager deutsche Literatur um 1900 und in späteren Jahren unterscheidet sich von dem gegenwärtigen deutschen Schrifttum nicht nur, was den Stoff anbelangt; in einer neuen Umgebung vermögen auch die assimilierten Dichter nicht (umso weniger die in Prag ansässigen Dichter) ihre Abstammung zu verleugnen. Drei Momente bilden die abweichende Dichterphysiognomie der Prager deutschen Literatur: Die tschechische Umgebung führt ihnen Probleme vor, die in einer solchen Intensität anderen Autoren unbekannt sind, und greift häufig auch in ihr intimes Leben ein (den Einfluss der steinernen Vergangenheit sowie der volkstümlichen Prager Gegenwart und die Vorliebe für tschechische Musik mit eingeschlossen), mit der österreichischen Gesellschaft und Kultur hängen ferner ihre melancholische Raffinesse und die elegante Genusssucht überalter Zeitalter zusammen, sie lassen somit die tiefsten Geheimnisse des deutschen Wortes sowie der dichterischen Gestalt zutage treten; die jüdische Rasse, der die meisten dieser Dichter angehören, bestimmt ihre Lebenseinstellung, die sich durch einen scharfen, analytisch geschulten Intellekt sowie durch eine heftige Reaktivität auf äußere Impulse kennzeichnet. Auf diese Einflüsse ist nicht nur der „Prager

Expressionismus“ Werfels, Brods, Picks, Fuchs‘ zurückzuführen, der anfangs – eine Reaktion auf das der Sinnlichkeit abgeneigte Ghetto – das Recht auf Naturhaftigkeit und moderne Zivilisation betonte, später die Vormacht des Geistes über animalische Triebe, den Hass auf Krieg und das Mitleid mit den Leidenden verkündete und somit durch eine Abschweifung wieder zum Judentum, jedoch auch zum melancholisch ungeheuerlichen Prag in den Romanen von *P. Leppin* und zur Dämonie eines *V. Hadwigers*, eines Vorgängers der expressionistischen Strömung, zurückfand; es entstanden nicht nur die kristallklare und kühle Prosa von F. Kafka, die auf eine übermenschliche und überlebensgroße Vollkommenheit hinarbeitet, sondern auch das Phänomen des rasenden Reporters von *E. E. Kisch*, der alle Erscheinungen der Gegenwart begierig aufnimmt und darstellt. Diese Bedingungen wirken auf das Schrifttum der auf dem Land lebenden Deutschen jedoch nicht ein, daher unterscheidet sich die Prager deutsche Literatur in manchem von der Literatur der böhmischen und mährischen Provinz, die – dem Bauerntum und ländlichen Motiven getreu – eine Parallele zur reichsdeutschen Heimatkunst bildet. Diese Literatur thematisiert gerne nationale Reibereien in gemischten Gebieten, meistens ist sie jedoch voreingenommen, so dass die Schilderung der anderen Seite der Realität nicht gerecht wird. Durch einen solchen aggressiven Nationalismus zeichnen sich etwa Texte von *H. Watzlik* aus, eines Autors wertvoller Erzählungen über das Leben der Gebirgler des Böhmerwäld. Nur der tief sinnige, mit dem Isergebirge verbundene Autor *G. Leutelt* bleibt solchen Tendenzen fern.

Die Übergänge zwischen den beiden oben genannten Gruppen sind jedoch fließend. Die Deutschen vom Lande kommen nach Prag zur Universität, nehmen an dem lebhaften Studentenleben sowie an den nationalen Reibereien teil und halten ihre Erlebnisse in ihren Romanen fest; *K. H. Strobl* und *R. Hohlbaum* thematisieren das Liebesverhältnis zwischen einem deutschen Studenten und einem tschechischen Mädchen, das allerdings durch ein tschechenfeindliches Prisma gesehen wird. Genauso bildet Rilke einen Übergang: die träumerische Melancholie seiner ersten Gedichtsammlung und seiner ersten Prosatexte erwächst dem bürgerlichen Milieu Prags; die stille Frömmigkeit seines „Stunden-Buches“ und die Todesliebhaberei in der letzten Sammlung „Duineser Elegien“ bringen jedoch eine Stimme desselben Landes, das vor einem halben Jahrtausend den Ackermann aus Böhmen, das Gespräch eines leidtragenden Menschen mit dem Tod, hervorgebracht hat. (Die genealogisch bestätigte Verbindung zum nordböhmischen Adel ist in Rilkes Werk viel deutlicher als die Beziehungen zum Kärntner Adel, von dem die Familie ihre Abstammung hat ableiten wollen.) Etwas später erscheint ein anderer Dichter mit religiös-mystischer Neigung in Nordböhmen, *E. Gv. Kolbenheyer*, dessen Texte Mystiker und Wahrheitssucher wie etwa Bruno, Paracelsus, J. Böhme und Spinoza zu Hauptfiguren haben.

Auch die mährischen Dichter weisen einige Alleinstellungsmerkmale auf. Sie neigten von jeher eher in Richtung Wien, viel weniger in Richtung Prag; die beiden größten Dichter der älteren Generation, *Fr. v. Saar* und *J. J. David*, lebten in Wien, dort fasste ebenso Rilkes Zeitgenosse, *R. v. Schaukal*, Fuß, einer der bedeutendsten deutschen Neuromantiker. Ein Zeitgenosse zu sein, kann hier jedoch auch einen völligen Gegensatz bedeuten: Während der Prager Rilke, von Deutschen immer mehr als undeutsch, slawisch betrachtet, sein ganzes Leben lang zwischen dem Westen und Osten schwankte, zwischen der russischen leidenden Frömmigkeit und der französischen Liebe zur plastischen Form, sich allerdings vielmehr dem Osten zuwandte, kennt der aus Brünn gebürtige Schaukal diese Alternativen nicht. Ein Zögling romanischer Kulturen und ein Verehrer aristokratischer Konventionen bis zur letzten Äußerlichkeit und Zufälligkeit, ließ er sich seine Abstammung vom deutsch-slawischen Grenzgebiet niemals anmerken und naturalisierte sich restlos in Wien. Deutlich unterscheidet sich der mährische Expressionismus vom Prager Expressionismus, so hören wir zwar aus dem Werk *L. Winders* die Musik „der jüdischen Orgel“, die den Prager Autoren nicht unbekannt sein mag, und die Romane von *E. Weiss* und *H. Ungar* ähneln stilistisch und motivisch den Texten der Prager Zeitgenossen. Ihr Blickfeld ist jedoch deutlich getrübt, ihre Analysen zeigen den Einfluss der psychologischen Kunst Dostojewskis, ihre Kunst strahlt, trotz aller Verzweiflung, mehr Energie aus. Auch die nachexpressionistische

Generation in Mähren fand einen herausragenden und originellen Vertreter, nämlich *B. Brehm*, Autor von Romanen über den österreichisch-serbischen, zum Ersten Weltkrieg führenden Konflikt.

Wir finden auch einige Persönlichkeiten, die sich bestimmten Strömungen nicht zuordnen lassen, manche von ihnen werden zu Unrecht unter der deutschböhmischen Literatur subsumiert. Zu den ersteren gehört der Wiener Kritiker und Journalist *Karl Kraus*, ein unbarmherziger Feind der politischen Floskel und der unaufrichtigen Kunst, ein Dichter der Apokalypse, der den Ersten Weltkrieg in Form eines gewaltigen Theaterstückes darstellte, ein Freund und späterer Feind Werfels, ein Freund und Förderer von des begabten, aus Podiebrad stammenden Lyrikers *F. Janowitz*, dessen Entwicklung sein Tod im Krieg unmöglich machte.

Ebenso schwer lässt sich auch der Lyriker und Dramatiker *Leo Greiner* einer bestimmten Strömung zuordnen; zwar ein Neuromantiker, tragen seine Bühnenstücke viele neuklassische Merkmale. Ferner ist der aus Olmütz gebürtige *F. Spunda* zu nennen, Autor mystischer und magischer Romanen, Verehrer des nichtklassischen Griechenlands. In der Tat zählen Phantastik und wunderliche Groteske zu den bedeutendsten Erscheinungen der deutschböhmischen bzw. -mährischen Literatur: Neben dem nur teilweise phantastischen Leppin seien *Leo Perutz*, der Graphiker *A. Kubin* und der zeitweilige Prager *G. Meyrink* erwähnt, der in seinem „Golem“ und der „Walpurgisnacht“ zwei Meisterwerke des phantastischen Romans geschaffen hat.

Zu Unrecht werden der deutschböhmischen bzw. -mährischen Literatur auch einige Dichter zugeordnet, deren Werk keine speziellen „tschechisch-deutschen“ Merkmale aufweist: wie etwa das Werk der naturalisierten Wiener *E. Hadina* und *F. K. Ginzkey*. Dahingegen müssen in der vorliegenden Darstellung einige Übersetzer erwähnt werden. Zwischen der deutschen und der tschechischen Kultur zu vermitteln, bot sich den meist aus Prag gebürtigen Autoren von selbst an, das Interesse und persönliche Kontakte taten das Restliche, und so erscheinen bereits vor dem Krieg und in seinem Verlauf Übersetzungen, Studien und Adaptionen tschechischer Werke: Bis heute handelt es sich hierbei um eine Einzigartigkeit deutschböhmischer bzw. -mährischer Dichter. Werfel verhalf durch seine Popularität Otokar Březina zu Anerkennung, auch *O. Pick* und *E. Saudek* übersetzen Březina, *R. Fuchs* wagt es, während des Krieges deutsche Übersetzungen von Bezruč herauszugeben, nach dem Krieg gibt Fuchs eine Anthologie der tschechischen Literatur heraus. Dasselbe tat der vielseitige Vermittler slawischer Werke und Übersetzer deutscher Lyrik ins Tschechische *P. Eisner*. Eine Anthologie tschechischer Prosa gab *Anna Auředníčková* heraus. M. Brod verhalf durch seine Studien und Übersetzungen den Opern L. Janáčeks zu Weltruhm und rettete durch Umarbeitung auch Weinbergers sowie Křičkas Opern vor dem Vergessen. Allmählich erscheinen auch selbständige Übersetzungen älterer tschechischer Lyrik, *E. Neumann* übersetzt „Písň otroka“ [„Lieder eines Sklaven“] von S. Čech; nach Adlers Übersetzungen wird Vrchlický neu übersetzt u.v.m. Auf diesem Gebiet zeigt sich die Zusammengehörigkeit unserer Deutschen mit dem tschechischen Land besonders deutlich und sympathisch.

(*Dvacáté století. Co dalo lidstvu. Výsledky práce lidstva XX. věku*. Díl VII. Z duševní dílny lidstva. Praha: V. Orel, nakladatelství a knihkupectví společnost s r. o. [1934], S. 123–126.)

Es schrieb: Richard Messer (bonus)

Den Lesern werden im Folgenden vier Texte vorgelegt, die Richard Messer (1881 Pancsova – 1962 Prag) 1923 und 1924 in zwei Prager Periodika (Prager Presse und Die Wahrheit), später 1931 und 1934 nochmal in der Prager Presse sowie in der Pressburger Revui Forum auf deutsch publizierte. Es handelt sich hierbei lediglich um einen winzigen Ausschnitt aus seinem fachphilologischen, vor allem jedoch publizistisch akzentuierten Werk, das 1923 – also in der Zeitspanne von seinem Universitätsstudium in Budapest, den Aufenthalten in Grenoble, Heidelberg, Bern, Genf (hier hatte er die Stelle eines Privatdozenten inne) bis zu seiner Niederlassung in Poszony/Pressburg – mit den Variationen des Namens Meszleny, dann schon mit seinem Geburtsnachnamen Messer und den davon abgeleiteten Chiffren signiert wurde.

Mit dem ersten, hier publizierten Text, der Besprechung einer Neuerscheinung von R. M. Rilke, nämlich der Sonette an Orpheus (Prager Presse 3, 1923, Nr. 282, 14. 10., Dichtung und Welt, Nr. 40, S. II–III), führte Messer seine frühere Versuche um Bestimmung des Profils von Rilke aus den früheren Jahren weiter – bereits 1919 druckte er in der Münchner Allgemeinen Zeitung seinen Beitrag Der Rahmen und die Novelle, im Berliner Das literarische Echo seinen Aufsatz Rainer Maria Rilkes Tropik und in der Jenaer Revue Die Tat den Text Über die Mystik Rainer Maria Rilkes; in der Auflage von Bedřich Kočí in Prag erschien 1923 Messers Monographie Moderní pražský mystik Rainer Maria Rilke [Der moderne Mystiker aus Prag Rainer Maria Rilke], die ursprünglich als Habilitationsschrift gedacht wurde (auch wenn der Versuch, sich zu habilitieren, misslang, siedelte Messer bald darauf definitiv nach Prag um und wirkte – bis zur zweiten Hälfte der 1950er Jahre – an der hiesigen tschechischen philosophischen Fakultät als deutscher Sprachlektor). Dem Rilke-Text schließen wir eine Betrachtung an, die die Redaktion der Zeitschrift Die Wahrheit als die beste Antwort auf die Frage „Welche Mittel sind geeignet, das friedliche Zusammenleben der Nationalitäten in der tschechoslowakischen Republik zu fördern?“ (Wege zur Einheit. In: Die Wahrheit 3, 1924, Nr. 7, 1. 4., S. [1]–5) auswählte; dieser Text wurde ebenso – mit dem Hinweis darauf, dass es sich um eine beachtenswerte Äußerung eines Pressburger Gebildeten handle – im Tagblatt Pressburger Zeitung (161, 1924, Nr. 92, 2. 4., S. 1–2) nachgedruckt (über die Würdigung des Beitrags berichtete das gleiche Tagblatt bereits am 19. 3., S. 4).

Damit unsere Zusammenstellung die Mehrschichtigkeit von Messers Interessen wenigstens teilweise widerspiegelt, nämlich das Hin und Zurück zwischen der Philologie einerseits (Messers Interesse an den Aspekten und der Verwandlung großer epischer Formen, von Goethe und Schiller bis zu Carl Spitteler) und der Malereikritik andererseits, ergänzen wir sie mit zwei Texten, die den zweitgenannten Bereich repräsentieren: Es handelt sich hierbei um den Text zum 60. Lebensjubiläum von Adolf Loos (Prager Presse 11, 1931, Nr. 80, 21. 3., S. 8) und um den Nachruf auf den Maler Alfred Justitz (Alfred Justitz zum Gedächtnis. In: Forum 4, 1934, Nr. [4], S. 126–127). Als Rikárd Meszlény arbeitete Messer spätestens im Jahre 1905 mit der Redaktion der Budapester Revue Művészet (Kunst) zusammen, vor dem Krieg publizierte er in diversen Zeitschriften Kurzdarstellungen bildender Künstler (Ferdinand Hodler, Albert Giacometti; mit dem letztgenannten stand er nachweislich im Kontakt); selbstständig erschien 1914 der Band Genfer Maler (Otto Vautier, Emile Bressler, Maurici Barraud und Gustav François gewidmet); 1919 war er Sekretär des Pressburger Kunstvereins. Für die Prager Presse referierte er seit Herbst 1921 über die Erscheinungen auf der slowakischen bildkünstlerischen Szene und das Tagblatt, in dessen kunstkritischer Rubrik in den folgenden Jahren Jaromír Pečírka hervorstach, wurde nach und nach zu Messers Publikationsplattform (er kommentierte hier vor allem aktuelle kunsthistorische und bildkünstlerische Produktion). Diese Zusammenarbeit – was die Texte über die bildende Kunst anbelangt – wurde später um Beiträge für die Zeitschriften Kunst für Alle, Forum, Dílo oder Akord ergänzt, einen Teil seiner kunsthistorischen Betrachtungen ließ er dann – in den 1930er Jahren und später – auch in der Filozofická revue drucken.

In diesem Zusammenhang ist auch sein Diptychon Jak se dívat na obrazy [Wie man Bilder betrachtet] und Jak se dívat na sochy [Wie man Statuen betrachtet] (1938, erneut 1946) zu verstehen.

mt

Sonette an Orpheus von Rainer Maria Rilke

Das verlässlichste Kennzeichen zur Scheidung der durchschnittlich Tüchtigen von den berufen Großen ist die unbeugsame Schicksalhaftigkeit ihrer Entwicklung. Sie stehen immer vor Gott und können nie anders, am allerwenigsten in ihrer Kunst. Da vor allem stehen sie unter ihrem Gesetz. Je weiter Rainer Maria Rilke auf seiner streng vorgezeichneten Bahn fortschreitet, desto klarer erscheint auch er als eine Verkörperung sprachlicher Entwicklungsnotwendigkeiten. Die nunmal beschrittene Bahn scheint er zu Ende gehen zu müssen und sei es zur eigenen Qual und sei es zur Unfruchtbarkeit. Gleichviel! Was ficht uns ein Irrziel an, ist nur der Weg dahin schwellender Beeren voll! In seinem *Stundebuch* rief die Not unserer trostlos entgotteten Zeit zum Himmel hinauf. In ungeduldiger Suche irrte seine Stimme auf allen Pfaden einher, die zur Göttlichen zu führen vermochten, oder zu führen versprochen. Ein neuer Glaube an eine neue Emanation brauste gewaltig herauf aus den Psalmen seiner *Horen*, neue und doch uralt, gleichsam wie ein neues Lied aus den Pfeifen einer uralten Orgel. Die Melodie setzte von Anbeginn mit so vollen Registern ein, daß eine Steigerung in derselben Richtung nicht möglich und auch nicht denkbar war. So mußte denn ein Neues kommen; von der ichlichen Erregung des Gottsuchers sprang er schon im *Buch der Bilder* über auf das Ding, von der Emanation auf den Gegenstand, darin diese sich verding. Das war die Notwendigkeit, die ihn zwang, nach dem höchsterregten, ichdurchglühten Gottesruf des Stundenbuches im *Buch der Bilder*, im *Marienleben*, in den *Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge* kühl zu werden, das Ding zu fassen, Stück für Stück jeden Gegenstand des Weltalls durchzuprobieren und den Grad zu ermessen, in dem es sich emanationsfähig, gottträchtig erweist, jedes Stück: die Stadt, den Baum, den Blinden, den Tiger, den Wein, die Blume, das Kind, das Mädchen, die Frau und den Berg, alles und jedes der Reihe nach. Es zeigen sich gewaltige unerwartete und nur dem Dichter verständliche Gradunterschiede und es zeigte sich, daß man auf dem Wege des Einzelnen wohl nie zu Ende käme. Die Erfahrung des *Buches der Bilder* drängt den Dichter weg vom wahllosen Durchprobieren aller Dinge. Malte Laurids Brigge ist die Verkörperung des Ekelfalles vor diesem hoffnungslosen Beginnen. Wie vieles erwies sich so verzweifelt arm an Gotthaltigkeit! So trat Auswahl ein und sie wurde von Schritt zu Schritt strenger. Immer größere Dingmassen werden ausgeschieden, weil sie sich so gottleer oder doch so gottarm erweisen, daß sich das Vergeistigungsverfahren für sie zu teuer stellt. Nur die Kostbarkeiten machen den Dichter noch lüstern, nur Dinge, die überquellen vor Gottesfülle. Damit war der verderbliche Weg zur esoterischen Welt beschritten. Er muß weiter gegangen werden, hin und auf in schwindelnde Höhen, umweht von allzu dünner, nicht mehr atembare Luft.

„Singe die Gärten, mein Herz, die du nicht kennst. Wie in Glas eingegossene Gärten, klar unerreichbar. Wasser und Rosen von Ispahan oder Schiras, singe sie selig, preise sie, keinem vergleichbar.“

Lange ist schon die fruchtbare Erde unter den Füßen des Höhenwanderers geschwunden, weit ist die zahlreiche, auch die auserwählte Gemeinde der Lauschenden zurückgeblieben –, er muß weiter und kann nicht innehalten. Noch locken seltenere Kostbarkeiten. Doch bald wird im starren Zwang der Schritt über den höchsten Gipfel hinaus getan sein, dann folgt der unvermeidliche, grausige Sturz. Wer kann sagen, wie und wo der Fallende unten angelangt? Zerschmettert auf steinigem Boden, der Töne auf ewig beraubt? Oder fängt Mutter Erde den Verstiegten auf und bettet ihn weich auf blumiger Wiese, ihn zärtlich beschützend vor jeglichem Schaden? Wer vermags zu sagen?

Noch rennt der Sänger der *Sonette an Orpheus* gipfelan. Der Boden ringsum ist felsig. Ganz selten leuchtet eine Blüte von gläserner Kostbarkeit erfroren in der Starre dünnschichtiger Höhenluft. Nichts vermag ihm Einhalt zu gebieten. Es kann ihm noch eine und die andere Seltenheit zuteil werden, ein noch reinerer Klang auf lichtgeflochtenen Saiten gelingen, ein noch zarterer Duft berauchen, der Unvollkommenheit jeder Wirklichkeit noch ferner entrückt –, dann aber kommt der Sturz, grausig unvermeidlich, das Scheitern an menschenferner, gefühlsentkleideter Geheimkunst, an Esoterik. Und dennoch soll dem Sänger keiner wehren, selbst wenn er es könnte, nicht. Er steht unter dem Gesetz, das göttlich ist und göttlich bleibt, auch wenn es ihn vernichtet. Uns erscheint das Göttliche nimmermehr in einer greifbareren Gestalt als in der Vollendung solcher Schicksale. Oder will einer etwas bürgerlich-sparsam den Dornbusch retten, der aufflammt, weil Jehova in ihn hineingefahren? Die Esoterik Rilkes, die steigende Entfremdung vom gefühlsmäßig Zugänglichen hat in diesen Sonetten begonnen. Noch sind Früchte da, die wohl aus kalter Felsenmasse schwer herausgebrochen werden müssen, doch sie lohnen der Mühe, sie schmecken voller wundersam fremder, unbegreiflicher Süße. Etwa ein schwaches Dutzend von 53 Gedichten. An seltenen, tiefstillen Tagen werden wir sie hervorheben können, glücklich und beseligt an solchem Besitz. V, VII, XIII, XIV, XIX, XX aus dem ersten Teil, III, VI, XVIII aus dem zweiten Teil. Das sind die feierlich steifen röm. Ziffern, die über den einzelnen Gedichten stehen und die in so unerhört entfernte Töne dennoch alle Wirklichkeit tiefster menschlicher Erregung höher mithinaufgenommen haben, als dies je vor ihm geschah oder nur denkbar erschien.

Wege zur Einheit

Die Fragenstellung enthält bereits die Erkenntnis, daß mit diesem Problem der Lebensnerv der Tschechoslowakischen Republik berührt wird. Begabte Lenker unseres Staatenschicksals können – und will's Gott – werden unsere Republik vor Erschütterungen, die von außen kommen könnten, eine Reihe, eine möglichst lange Reihe von Jahren bewahren; es ist aber gar nicht denkbar, daß wir im Laufe der Geschichte von Anfeindungen mehr oder weniger tätiger Art überhaupt verschont blieben. Ob es uns in der uns vergönnten Zwischenzeit gelingt, den überwiegenden Großteil unserer Gesamtbevölkerung zu einer gefühlsbestimmten Bejahung einer tatsächlich tschechoslowakischen Republik zu bekehren oder nicht? – das ist unsere Frage auf Tod und Leben. Vorsicht zwingt zum Pessimismus: ich schätze, daß heute mindestens ein Drittel unserer Bevölkerung, sei es auch aus den verschiedensten Gründen, letzten Endes dennoch nicht geschlossen und entschlossen für unseren heutigen Staat einzustehen bereit ist. (Deutsche, Magyaren, die slowakischen Ludaci, Kommunisten.) In dieser Verfassung sind wir Stürmen nicht gewachsen. Wir *müssen* diese Lage der Dinge ändern, wollen wir nicht in unendlichem Jammer samt und sonders untergehen. Der einzige Weg, dies zu verhüten, ist die Sicherung und Rettung der tschechoslowakischen Republik *aus ihrem innersten Wesen heraus*. Diese müssen wir allen Ernstes wollen. Aber die Sache, nicht den Schein!

*

Gleich nach dem Umsturz wurde das Schlagwort einer „östlichen Schweiz“ laut. Als man aber an die Verwirklichung unserer einzelnen Staatseinrichtungen schritt, wurde es klar, daß die Voraussetzung zu diesem Ideal: eine Reihe von historisch gewordenen, organisch entwickelten Kleinstaaten (Kantone) und Städtestaaten, die alle eine vollendete und lange Schulung auf dem Gebiete der politischen Selbstverwaltung hinter sich hatten, daß diese unumgängliche Voraussetzung unserer Lage vollständig abging. Da wurde nun das Schlagwort der „östlichen Schweiz“ als unanwendbares Ideal beiseite geworfen. Irrtümlich! Denn das Ideal war kein falsches, nur konnte es aus dem Wunschbereich nicht ohne weiteres in unsere Wirklichkeit übernommen werden. Es hätte unseren besonderen Lebensbedingungen erst angepaßt werden müssen. Wir können unmöglich ohne weiteres einen Bundesstaat bilden, aber eine politisch zentrale Republik mit stark entfaltetem

wirtschaftlichem, kulturellem und eventuell auch nationalem *Regionalismus* liegt in der Linie unserer zukünftigen Möglichkeiten. Das Gleichgewicht der zentripetalen und zentrifugalen Kräfte ist die organische, logische, ästhetische und historisch gegebene Form unserer Republik. Diesem Ideal können wir nachstreben. Und wir sind ihm seit fünf Jahren – unbewußt in unserem dunklen Drange – ein gut Stück Wegs nähergekommen. Wie weiter? Als Antwort ergeben sich zwei weitere Fragen.

*

I. *Auf welche neue grundsätzliche Grundlage ist unsere öffentliche Mentalität umzustellen, damit überhaupt erst eine Atmosphäre entsteht, die dem Ausbau einer politisch einheitlichen, nach außen hin fest zusammengefügt, nach innen regional differenzierten tschechoslowakischen Republik günstig wäre?*

II. *Mit welchen Mitteln ist diese Mentalität hervorzubringen oder doch deren Entwicklung zu fördern?*

Das bloße Vorhandensein der Minderheiten wird heute durchwegs als staatliches und nationales Unglück empfunden, daß man eben Schicksals mäßig hinzunehmen hat, weil man sich anders nicht helfen kann. Im Innersten wünscht es wohl die tschechoslowakische Mehrheit, daß die Minoritäten nicht vorhanden wären und man es statt dessen mit einer national einheitlichen, rein tschechoslowakischen Bevölkerung zu tun hätte. Dieser Wunsch ist ebenso unfruchtbar und gegenstandslos, wie unheilsschwanger, denn ganz abgesehen davon, daß seine Erfüllung außerhalb der Möglichkeiten liegt, würde sie auch nur dazu beitragen, die internationale Bedeutung, das europäische Gewicht unseres Staates herabzumindern. Selbst wenn man die Einheitlichkeit der tschechoslowakischen Nation heute schon als Tatsache und nicht als Zukunftsideal hinnimmt, selbst wenn man dem Vordringen der tschechoslowakischen Sprache die größten Erfolge prophezeit, so wird man stets dennoch annehmen müssen, daß ein wesentlicher Bestandteil der Bevölkerung unseres Staates andersnational, deutsch oder magyarisch, bleiben wird. Es ist also die nationale Differenzierung, das heißt eine zwiefache Schichtung unseres Aufbaues, nach der horizontal-sozialen Richtung und nach der vertikal-nationalen, *der innerste Wesenszug unserer staatlichen Beschaffenheit*. Wenn daher die tschechoslowakische Mehrheit selber eine unabänderliche Eigenheit, eine innerste Wesenhaftigkeit unserer Republik, die eben erwähnte nationale Differenziertheit, als Last, als Unglück empfindet, so hat sie diese unsere Republik, so wie sie eben tatsächlich beschaffen ist, verneint und nur ein in der Wirklichkeit nicht vorhandenes Wunschbild derselben bejaht.

Wir müssen den Staat aus seiner tatsächlichen, und nicht aus einer imaginär-wunschgemäßen Wesenheit errichten. Das tschechoslowakische Volk, als das staatsbildende, muß die wirkliche Beschaffenheit unserer Republik, die eben eine horizontale und eine vertikale Gliederung hat, erst lieben lernen. Es muß begreifen lernen, daß diese zwiefach gerichtete Gliederung das eigenste *Glück* unseres Staates ist, daß das Vorhandensein der Minoritäten, allerdings staatsbejahender Minoritäten, von uns allen als ein solches empfunden werden muß! Und das tschechoslowakische Volk hat die schwere Aufgabe, diese Wandlung im eigenen Innern *zu allererst* zu verwirklichen. Auch ist es das sicherste, einträglichste und beste Geschäft, den Gegner von gestern sich zum Freunde von heute zu machen. Siehe Bismarck und Österreich, siehe England und die Buren! Die Erkenntnis muß sich durchsetzen, daß nicht die Vernichtung, im Gegenteil, die Erhaltung der Minoritäten als solcher im innersten und eigensten Lebensinteresse unseres Staates liegt. Ebenso scharf und klar muß dagegen die Richtigkeit und die Wirksamkeit des Grundsatzes betont werden, daß eine Verschiebung der gegenwärtigen Kräfteverhältnisse zu Ungunsten des staatsgründenden Volkes keineswegs erfolgen dürfte.

Greifen wir nur zurück auf das schweizerische Vorbild! Nach der glorreichen Diplomatie Wettsteins im westphälischen Frieden bot die Schweiz das Bild eines einheitlichen

Bundesstaates; einzelne sonderbündlerische Bestrebungen blieben seither unbedeutende Episoden, versagten immer und wirkten nur zum Schaden des Staates und des Volkes. Nichtsdestoweniger leben die einzelnen Kantone auch heute noch ein Staatsleben von hoher Selbständigkeit, ja Souveränität. Seit der „Helvetischen Republik“ Napoleons, namentlich aber seit dem Wiener Kongreß erhielt eine zentralistische Entwicklungsrichtung die Oberhand, zugunsten des Bundes, zu Ungunsten der Kantonsouveränität. Wie dem auch sei: bleibend ist die Einheit nach außen, die Mannigfaltigkeit nach innen! Das ist das Prinzip, das wir zu verwirklichen und anzustreben haben. Die Schweiz ist ferner ihrem Namen (Urkanton Schwyz), ihrer Majorität und ihrem Charakter nach, sofern sie überhaupt national bestimmbar ist, ein deutscher, genauer ein alemannischer Staat, gleichviel ob ein Alemanne, oder ein Welscher derzeitiger Bundespräsident wäre. Kanton Bern ist tatsächlich und psychologisch ein „Vorort“, das heißt, der Führerstaat, der dem nach außen sichtbaren Charakter des Ganzen seinen Geist aufprägt. Und in dieser Vorherrschaft sehen die anderen Kantone, sehen die Welschen nicht im Mindesten eine Art von Zurücksetzung oder Kränkung oder auch Gefährdung. Im Gegenteil, freiwillig und freudig anerkennen sie damit lediglich auf utilitaristischer Grundlage die historisch, psychologisch, statistisch und logisch gegebene Wirklichkeit. Diese besteht darin, daß alemannische Alpenstämme seinerzeit den Staat begründet, ihn erfochten, zum Siege geführt und ihm für immer ihren Charakter aufgeprägt haben. Sie vollziehen diese Einfügung und Einordnung ohne Groll und Vorbehalt, obschon die Welschen – zum Beispiel Genf zur Zeit des Anschlusses eine unvergleichlich höhere Kulturstufe darstellten, als die alemannischen Hirtenvölker der Urkantone oder des zweiten Bundes. Ja, die burgundische, welsche Ritterschaft hatte sogar am Siege der Alemannen in Morgarten, Sempach und Murten einen Löwenanteil. Es war eben damals die krankhafte Überspannung des nationalen, richtiger lokal-stammesmäßigen Prinzips nicht in dem Maße vorhanden wie heute. Zürich und Basel waren und sind Bern wirtschaftlich überlegen. Auch dies hinderte sie nicht daran, Bern als Führerstaat in politischem Sinne anzuerkennen. Unsere Republik, soll ihr Sinn, Lebensberechtigung und europäische Sendung innewohnen, muß ihren tschechoslowakischen Grundcharakter genau so wahren, wie sie ihre mehrfache nationale Gliederung wahren muß. Unsere Minoritäten haben ebenso wenig Grund, die politische Repräsentierung des Staates nach außen dem tschechoslowakischen Volke streitig zu machen, wie die schweizerischen Kantone Bern gegenüber. Eine Führung bedeutet aber natürlich keine politische Ausschaltung der Minderheiten. Das tschechoslowakische Volk hat diesen Staat gegründet und damit, eine eigene, seit 600 Jahren gehegte Idee zum Siege geführt, seit Jahrhunderten dieser Idee Helden und Märtyrer gestellt. Der Lauf der Weltgeschichte hat dieser Idee Recht gegeben, hat diese Sehnsucht erfüllt und dem neuen Staate deutsche, magyarische und karpathorussische Minderheiten zugesellt. Es ist weder eine Schande, noch ein Unglück für sie, aus dieser politischen Tatsache die Konsequenzen zu ziehen. Das bedeutet keineswegs politische Resignation und keineswegs eine Gefahr für die kulturelle und ethische Beschaffenheit der Minoritäten.

Vom bloß administrativen Zentralismus der Gegenwart, der im Wollen und im Glauben der Gesamtbevölkerung nicht verankert ist, hat uns nun aber die tschechoslowakische Führung durch die Zwischenstufen eines vorerst ausgebildeten Regionalismus, später zu einem organisch sich entwickelnden Autonomismus zu führen, der seinerseits wieder nur einen Übergang bilden kann zum fernen Ideal eines nach außen einig und festgefügt Bundesstaates und eines nach innen sich souverän aufbauenden Staatenbundes. Regionalismus bedeutet zunächst die bewußte Pflege und Entwicklung lokalbedingter Kräfte. Der Regionalismus würde zunächst als gesellschaftliche Entwicklungsrichtung in Erscheinung zu treten haben. Er bezweckt die Erzeugung solcher in sich autonom entwickelter Volksteile, die sich ihrer freien und eigenwilligen Einfügung in das Staatsganze der tschechoslowakischen Republik freudig bewußt werden.

Uns allen tut die Errichtung eines vollkommen neuen und vollkommen unseren Verhältnissen entsprossenen *Bildungsideals* not. Was Bildung heißt, muß in unserem Lande eine ganz andere Bedeutung und einen ganz anderen Sinn bekommen, als überall anderswo. Unter Bildung, dies Wort im Goetheschen Sinne angewendet, können wir doch nur die

Ausrüstung und die Fähigkeit verstehen, die uns umgebenden Teile und Erscheinungen in ein Ganzes zusammenzudenken oder zusammenzufühlen. Wie könnte denn ein Bürger unseres Staates als gebildet gelten, wenn ihm sprachliche, erzieherische und seelische Hindernisse auch nur das alleräußerlichste Verständnis für erhebliche Bevölkerungsteile des Landes unmöglich machen? Wer sich von der seelischen und physischen Beschaffenheit der Gesamtbevölkerung unseres Landes keine eigene, auf persönlicher Erfahrung beruhende Kenntnis erwerben konnte oder erwerben wollte, kann im Sinne unserer tschechoslowakischen Republik unmöglich als Gebildeter gelten, denn ihn umgibt das geistige Gefängnis seiner primären Nationalität. Die gleichen Symptome wiederholen sich aber tausendfach in der Wirtschaft, in der Politik, in der Wissenschaft und auf allen Lebensgebieten. Welche Anschauung kann denn ein Tschechoslowake vom Deutschtum oder vom kulturellen Filiationsverhältnis seines Volkes zum Deutschtum haben, dem zum Beispiel Herder ein Buch mit sieben Siegeln bleibt? Welche Anschauung könnte unser Mitbürger deutscher Zunge von der Selbständigkeit und Eigenartigkeit tschechoslowakischer Kultur besitzen, dem die Lyrik Březinas ebenso unzugänglich bliche, wie die Musik Smetanas oder die Skulptur von Jan Štursa? – was alles nur als beliebiges Beispiel herausgegriffen wurde. Welche Vorstellung kann ein Mitbürger von magyarischer Sprache und Erziehung über die seit Jahrhunderten gehegten tschechoslowakischen Staatsideale und Bestrebungen hegen, über das Verhältnis des tatsächlich Verwirklichten zu diesen Idealen, der, eingemauert in das Geistesgefängnis des Bismarck-Andrassyschen Dualismus, von der Linie, die von Hus ausgehend über Palacký, Rieger und Havlíček zu Masaryk führt, keine Ahnung hat? Die geistige und gefühlsmäßige Gemeinschaft, die wir miteinander eingehen wollen und müssen, bedingt es, daß die chinesischen Mauern der sprachlichen und sachlichen Unkenntnis gegenseitig, soweit irgend möglich, niedergelegt werden. Auf dem so ausgeglichenen und aufgepflügten Boden erst kann die Erkenntnis sprießen, daß wir innerhalb dieser historisch und schicksalsmäßig gegebenen Grenzen Leid und Freud miteinander teilen müssen. Das ist die *Wirklichkeit*, die tägliche, schwere heilige, fruchtbare Völkerehe.

*

Mit welchen Mitteln ist diese Mentalität hervorzubringen oder doch deren Entwicklung zu fördern?

Eine ganz kleine Anzahl von Leuten, die der Sache im obausgeführten *unionistischen* Sinne von ganzer Seele zugetan wären, sollte gesucht und zu einer *Sektion* vereinigt werden, deren natürliche administrative Stellung zwischen dem Unifikationsministerium und dem für Unterricht und Volksaufklärung gegeben erscheint. Ich denke an einen Vorstand mit fünf Referenten. Zwei für die tschechoslowakische Mehrheit – denen vor allem das Gebiet der tschechischen und slowakischen Beziehungen obläge und drei für die Minoritäten. Es wäre wohl am wünschenswertesten und einzig Erfolg versprechend, wenn die betreffenden Leute ihre ganze Person und ihre ganze ungeteilte Arbeitskraft der vielfältigen, heiklen, anspruchsvollen und schicksalsschweren Aufgabe der inneren, seelischen, nicht bloß administrativen und kodifikativen *Unifikation* widmen könnten; beides, Person und Arbeitskraft, könnten bestenfalls eben noch ausreichen. Die richtige Auswahl der in Frage kommenden ist zugleich die Schicksalsfrage der ganzen Sache.

Welche Eigenschaften qualifizieren zu solcher Arbeit? Es müssen vor allem Persönlichkeiten sein mit Initiative, Bildung, Welt- und Menschenkenntnis, Phantasie, Fähigkeit der Einfühlung in das Seelenleben bestimmter Bevölkerungsteile unseres Landes, Redner, Schriftsteller, gesellschaftsfähige Männer von Takt und geborenem Gefühl für die Proportionen des Lebens, Beurteilungsgabe dafür, was, wo und wann etwas möglich sei; interessante Leute, die für sich und die Sache, die sie vertreten, Herzen zu gewinnen vermögen, einzeln und in Menge, – alle diese Eigenschaften in höchstem Maße genügen gerade zur Not. Hauptsache aber bleibt Verständnis und vollständige Hingabe an das unionistische Ziel. Jede Fachbildung, welcher Art sie auch sei, ist für den Zweck verwendbar,

vorausgesetzt, daß sie tief genug in den Boden hinein und hoch genug in die Lüfte hinaufgreift, um aus dem Fachlichen ins Allgemein-Gültige hineinzuwachsen.

Das Arbeitsprogramm läßt sich nur in seinen ersten Anfängen andeuten. Jeder tatsächlich getane Schritt würde dann je nach der ausführlichsten Wirkung und der eventuellen Reaktion tausend weitere organisch und selbstverständlich ergeben.

Die Sektion hat mit der gesamten Breite des gesellschaftlichen Lebens Fühlung zu nehmen. Sie muß die gesamte Tages- und Zeitschriftenpresse des Landes von ihrem Gesichtspunkt aus verarbeiten, mit allen kulturellen (Schulen, Museen usw.) und wirtschaftlichen Einrichtungen, Vereinen, Organen, Organisationen (Logen usw.), mit allen politischen Parteien und Interessenvertretungen, mit der ganzen Presse in der Hauptstadt und auf dem Lande in dauerndem Kontakt stehen, überall mit allen denkbaren Mitteln der persönlichen und offiziellen, der mittelbaren und unmittelbaren Einwirkung im unionistischen Sinne wirken, überall dekomponierenden Tendenzen bekämpfen, sie mindestens zu mildern oder ihre Wirksamkeit zu paralisieren versuchen und synthetische fördern. Der Vorstand der Sektion muß mit allen Regierungsstellen in unmittelbarer Berührung stehen und stets dafür eintreten und eintreten können, daß der Unifikationsgesichtspunkt gefördert, berücksichtigt, niemals geschädigt werde. Schon aus diesem Grunde käme als solcher nur ein Mann von ganz allgemein anerkanntem politischem, nationalem, moralischem und kulturellem Ansehen in Betracht.

In Prag selbst sollte unverzüglich und mit den möglichst ausgiebigsten Mitteln ein *unionistischer geselliger Klub* gebildet werden, der die Aufgabe hätte, alle unionistisch gesinnten Bürger der Republik ohne Unterschied der Partei, der Nationalität oder der Konfession auf gesellschaftlichem Boden zu vereinigen oder doch einander näherzubringen. Dieser Unionistenklub müßte im ganzen Lande Ortsklubs errichten, um eine gesellschaftliche Plattform zu schaffen, auf der Tschechen und Deutsche, Magyaren und Slowaken Zusammenarbeiten könnten. Seiner Beschaffenheit nach müßte dieser Klub von seinen Mitgliedern nicht nur nicht fordern, daß sie anderen Parteien oder Vereinigungen *nicht* angehören sollten; *im Gegenteil*; es wäre sogar erwünscht, eine große Anzahl von solchen Mitgliedern zu haben, die den im Klub aufgenommenen unionistischen Geist in ihre eigenen, sonstigen Organisationen hineintrügen.

Auf diesem Wege, und nur auf diesem, könnten wir eines Tages aus einem bloßen Staat zu einem *Volke* werden. Genau wie in der Schweiz könnte auch bei uns mit der Zeit das primäre Gefühl der Zugehörigkeit zu einer Nationalität zurücktreten vor dem differenzierteren sekundären Gefühl der Zugehörigkeit zu einer höheren Gemeinschaft. Dann wären wir erst im Volksstaat. Dann wäre jeder Bürger der Bruder des anderen, ohne Unterschied der Nationalität; während der außerhalb der Grenze lebende Volksgenosse eben nur der liebe Nachbar und Freund bliebe. Das eigene Fleisch und Blut steht uns indes näher wie jede Nachbarschaft. Dieser Grundsatz hat sich bei aller etwaiger Verschiedenheit der Meinungen bei Kriegsausbruch 1914 in der Schweiz herrlich leuchtend bewährt. Sowohl die Welschen wie die Alemannen blieben ihren französischen, beziehungsweise deutschen Volksgenossen gegenüber jenseits der Grenzen *vor allem Schweizer!* Siehe Ferdinand Hodler, Carl Spitteler auf der deutschen, Felix Bovet auf der französischen Seite. Dies ist der einzige Weg, der zum Heile führt. Er war gangbar für die Schweiz, er bleibt es auch für uns.

Adolf Loos

Den sechzigsten Geburtstag Adolf Loos' hat die gesamte Kulturwelt mitgefeiert und das mit gutem Recht. Die moderne Architektur hat in den letzten dreißig Jahren einen Kampf geliefert, einen Sieg errungen, dessen Bedeutung weit über die Grenzen des Fachgebietes hinausgreift und in das Allgemeinmenschliche hineingewachsen ist. In diesem Kampf – um die heute noch immer leider so beliebte und leider auch so geläufige militärische

Terminologie zu gebrauchen – war Loos, wenn nie Generalissimus, so doch sicherlich sehr erfolgreicher Armeekommandant. Es gehörte auch ganz bestimmt zum obersten Generalstab, seine Stimme wurde dort beachtet. Und wie eine moderne Kriegführung, wie der Erfolg eines heutigen Großbetriebes, eines modernen Staates niemals das Werk eines noch so begabten Einzelnen sein kann, so ist das Gesamtwerk Adolf Loos' nicht ein bloß Persönliches, sondern mehr, auch ein Überindividuelles. Es wäre auch gar nicht möglich, das Persönliche herauszuschälen und etwas vom Epochalen zu sondern. Darin liegt eben die Bedeutsamkeit seiner Leistung, daß sie weit entfernt von allem Zufälligen, Modemäßigen, Launenhaften aus der innersten Beschaffenheit der Zeit heraus so werden, so erstehen mußte. Loos ist ein repräsentativer Architekt unseres Zeitalters. Weil seine Baukunst aus den tiefsten Bedürfnissen, aus der reinsten Überzeugung sowohl der Person, wie der europäischen Kulturgemeinschaft erwachsen ist, deshalb ist er ein großer Künstler, einer der größten, die wir haben. Kulkas Buch: *Adolf Loos. Das Werk des Architekten*, bietet eine schöne und reichhaltige Sammlung von Looschen Bauten, Inneinrichtungen und Plänen mit sorgfältig und rein berichtend gehaltenen Legenden. Zu dem biographischen und zum grundsätzlichen Teil seines Textes kann man nur bemerken, daß er hinter der Tragweite der Tatsachen zurückbleibt. Das von Loos architektonisch Geschaffene ist unendlich bedeutsamer, als die Fassungskraft manifestierender Programmsätze. Dieses Stadium liegt eigentlich 25 Jahre hinter uns. Indessen entscheidend bleibt für den hohen Wert der Veröffentlichung Kulkas, daß derjenige, der keine Möglichkeit hat, die Bauten des Meisters in Wien, Paris, Prag, Brünn, Pilsen und anderwärts aufzusuchen, auf Grund dieses Buches eine sehr klare Vorstellung von seinem Schaffen gewinnen kann.

Das Buch *Trotzdem* von Loos selber kann nur aus seiner Entstehungsgeschichte richtig beurteilt werden. Es sind gesammelte Zeitungsaufsätze, deren Tenor selbstredend leicht verstaubt. Es sind Kampfsartikel, aus der Hitze des Tageskampfes heraus geschrieben und Fanfaren aus der Vergangenheit klingen immer etwas nach de la Mancha. So vieles ist ja aus alledem bereits zur Selbstverständlichkeit geworden. Viel wichtiger, ja vom menschheitlichen Standpunkt allein wichtig ist das, daß der Baumeister Loos als siegreicher Vorkämpfer einer neuen, einer besseren Menschlichkeit vor uns steht, der damit anfang, unsere Raumvorstellung, unsere Lebensumgebung zu adeln und damit endet, uns selber, die Humanität in uns, höher zu türmen. Er ist ein Maurer, der an der Kathedrale Gottes gebaut hat, einer, von dem Rilke sagt:

„Werkleute sind wir: Knappen, Jünger, Meister,
und bauen dich, du hohes Mittelschiff.
Und manchmal kommt ein ernster Hergereister,
geht wie ein Glanz durch unsre hundert Geister
und zeigt uns zitternd einen neuen Griff.“

Das angespannt lauschende, fest und ruhig blickende Antlitz von Adolf Loos stellt uns den „ernsten Hergereisten“ sichtbar in die Wirklichkeit. Nicht weil Adolf Loos einige für die Menschlichkeit des Menschen entscheidende Grundsätze mitverkündigt, wie andere dies auch tun, sondern weil er sie so oft er konnte verwirklicht hat, auch im Kampfe gegen die ganze Welt, deshalb ehren wie in ihm im Generalstab der Humanität einen erfolgreichen Armeekommandanten.

Alfred Justitz zum Gedächtnis

Zu früh ging Alfred Justitz dahin, weil sichere und greifbare Ergebnisse bezeugen, daß er sich auf einem fruchtbaren Wege befand, zu früh, weil noch viele Ziele in der Ferne winkten, schon in sichtbarer Gestaltung, schon in leuchtender Farbigkeit. Wie oft mochten Mitstrebende und Weggenossen, die kühner bergauf strebten, seinen leise ansteigenden Schritt für immer den Niederungen verhaftet meinen. Den Meisten ist bald der Atem ausgegangen, ihr Tempo ist bald verebbt. Und als Justitz sie dann einholte, ging er mit

ruhigstem Atemzug und wieder mit vorsichtig anwachsender Schnelligkeit an ihnen vorüber. Still, vorsichtig und leise, bedächtig und gediegen – das sind die Worte, die sich als kennzeichnend aufdrängen und die um ihn einen Luftkreis von achtungsgebietender Altmeisterlichkeit verbreiten. Kein Wunder, daß er die alten, fast symbolischen Stufen des Werdeganges, die das Handwerk mit den Vorstellungen: Lehrling, Geselle und Meister bezeichnet, nicht nur inhaltvoller, wirklicher und strenger verkörperte, sondern daß er diese Stufen auch als dauernde Werte festhielt. Er hörte als Geselle nicht auf, Lehrling zu bleiben und war als Meister stets die Verwirklichung der Dreieinheit der ganzen Stufenfolge. Sichtbar wird dies in der besonderen Beziehung seiner zeichnerischen Gestaltung zu der malerischen. Gewiß, auch bei ihm, wie bei so vielen anderen ausgesprochenen Koloristen, ist die Zeichnung kein Selbstzweck, sondern eine Vorstufe und Vorbereitung zum Bilde, sozusagen die wissenschaftliche Forschungsarbeit. Diesem gewohnten Rezept nach müßte der normale Gestaltungsverlauf des Gemäldes etwa über eine erste Bleistiftskizze mit bereits mehr oder weniger ausgereifter Bildidee zu den verschiedenen Studienblättern mehr oder weniger fertiger Farbabtönung führen. Durchblättern wir jedoch die Justitz'schen Zeichnungen, so müssen wir zur Erkenntnis gelangen, daß die Urformen der gemalten Bilder nirgends auffindbar sind und die vielen Zeichnungen, was Thema, Disposition und Vortragsstil anbelangt, vollständig eigene Wege gehen. Die gemalten Bilder sind gezeichnet nicht vorhanden und gerade alles Gezeichnete erscheint nirgends gemalt. Ja, bei innigerer Betrachtung wächst die Entfernung beider Gebiete voneinander immer mehr. Und nur ein langer, bedächtiger Weg führt die scheinbar endgültig getrennten Flußgebiete in eine einheitliche Strömung zusammen. Die Zeichnungen Justitz' sind ebenso überraschend unoriginell für den ersten Blick, wie seine Malerei eigenartig ist, sie sind überwiegend figural, ja szenisch erzählend gegenüber der reinen Zuständlichkeit seines ausschließlich stimmungshaften Bildes. Seine Blätter haben einen großen Gesamtwert, sie sollten eigentlich im Ganzen oder doch in großen Serien erworben werden, denn sie bedeuten künstlerisch in ihrem Zusammenhang unendlich viel mehr als einzeln. Die Zeichnung war für Justitz das Gebiet, auf dem er absichtlich und wohlüberlegt Zeit seines Lebens wenn nicht Lehrling, so doch Geselle blieb. Geselle, weil er, im Vollbesitz der handwerklichen Geläufigkeit, sich dennoch einem höheren, einem gewaltigeren Formwillen gläubig unterordnet. Und dieses Verhalten kommt bei ihm bis zu seinem Ende immer wieder vor. Seine Zeichnungen durchzublätern, heißt, die gesamte Galerie moderner Kunst, selbstredend vor allem in Frankreich, durchwandern. Mit einigen hundert Zeichnungen Justitz's hat man mindestens das Formenwörterbuch der glorreichsten Namen heutiger Kunstgestaltung beisammen: Picasso, Derain, Matisse, Dufy, Segonzac, Vlaminck, Pascin, Utrillo, Cézanne, George Groß und noch viele andere, immer in Justitz'scher Interpretation. Allerdings kommt an, den Grad der Abhängigkeit und der abgestuften Selbständigkeit festzulegen, der Justitz'schen Zeichnung und der Stilart des freigewählten Vorbildes besteht. Denn selbstredend hat Justitz nie nach einer bestimmten Picasso'schen oder sonstigen Vorlage gearbeitet, sondern er hat die Picasso'sche oder andere Gestaltungsart ergründet und sozusagen in dieser erlernten Fremdsprache ein oder mehrere Gedichte geschrieben. Diesen mühsamen und erstaunlich gründlichen Weg ist Justitz gegangen, um sich zunächst den inneren Reichtum, den wirklichen Gehalt der zeitgenössischen Kunstgestaltung wirklich gestaltend anzueignen. Er war – dies bekundet seine Arbeitsweise – frei von der verderblichsten Krankheit, von dem Grundübel heutigen Künstlertums: von der Originalitätssucht. Er wußte, daß es keine gewollte Originalität gibt und geben kann, und er hatte die geistige Unabhängigkeit, dieser Erkenntnis auch nachzuleben, aus dieser strengen Wahrheit die Konsequenz für Tun und Lassen abzuleiten. Darin ließ er sich bei aller scheinbaren leisen und stillen Konzilianz von nichts und von niemanden beirren. Hat von diesen Zeichnungen kein Weg über thematische und stilistische Übereinstimmungen zu Justitz'schen Gemälden geführt, so überquert dennoch eine hochschwebende Brücke die tiefe Kluft. Das ganze zeichnerische Oeuvre stellt eine Vorstufe des Malerischen dar. Das einzelne Bild ist immer al prima in Farbe auf der Leinwand entstanden, aber den Maler selber hat der Zeichner vorgeschult und vorgebildet. Und auch hier besteht kein Riß, sondern es waltet sanfter Übergang. Die Zeichnung – nur als allgemeine Formel gedacht – war fast

ganz Picasso oder ein, anderer und leise, zarte Untertöne erinnern nur an den Ausführenden, der sich so entschieden wie denkbar unterordnet, im Hintergrund halt. Es kehrt sich nun das Verhältnis um. Seine Malerei ist eingeschlossen in den Harmonien einer scheinbar ganz einmaligen, persönlichen, mit nichts anderem verwandten Weltbefriedung. Diese Stilleben mit blaugrauem Hintergrund, sanft leuchtender Keramik und Äpfeln, ein liegender Frauenakt von bräunlich-goldener Strahlung des Fleisches, ein Wald in bestaubtem Graugrün der Olive, Blumen, mit rauchig verschwindender Formzerfaserung, unendlich zart in die vertikal geteilte Räumlichkeit des dunkelgrünen und tiefblauen Hintergrundes hineingebettet, sind still und leise in der Stimmung und von eigentümlicher Gefährlichkeit. Gerade weil sie von allem Plötzlichen, Lauten, Greifbaren frei sind, versenken sie sich unbemerkt in die Tiefe unseres Inneren. Nach Jahren erleben, wir erst ihre gefährliche Nachhaltigkeit und suchen lange, um erstaunt dieses oder jenes Bild Justitz's als Quelle unseres veränderten Bezugssinnes für Traum und Wirklichkeit zu erkennen. Die Wirklichkeit, die Justitz sucht und erstrebt, die er so leidenschaftlich von ihren störenden Zufälligkeiten zu befreien sucht, verliert ihre sonst so klaren Grenzen gegen das Nachbarreich der Vision hin. Letzten Endes scheint es, als bestünde seine gestaltende Tätigkeit nur in einem: die Dinge in diesem Zusammenhang vom Fluch des Lärms und des Geräusches zu befreien. Und alle Worte werden hier widersinnig, denn je tiefer diese Stille wird, je reiner Schweigen alle Farbigkeit zusammenstimmt, desto heller steigt wieder Melodie aus den versöhnten Gegensätzen auf.

So unzweideutig die Schulzusammenhänge sich in den Zeichnungen aussprachen, so fernher andeutend, so atmosphärisch unterbewußt und nur weitläufig verwandt sind sie im Gemälde. Auch da kommt aber erst nach ganz vertrautem Umgang mit Justitz'schen Bildern die Vorstellung irgend einer Erinnerung in Betracht. Wie in einem Stilleben mit fremdartigen Orchideen auf rotbrauner Standfläche, hellbraune Zigarren neben bläulichen Wasserflaschen in so sehr verschieden abgestufter Farbrauhigkeit mit dem Hintergrund verbunden sind, wie das eine Ding hochrund körperlich und das andere daneben nur in flachstier Kontur gespenstisch erscheint, das Ganze doch eine warm bewegte Tatsächlichkeit ergibt, das kann wohl zuweilen an den Reiz schönster Derains und phantastischer Dufys erinnern. Aber schon im Gefühl dieses Erinnerns schwingt das Gefühl grundsätzlicher Andersgeartetheit mit. Justitz ist eben bei aller persönlichen Eigenart doch ein Zeit- und Gesinnungsgenosse jener Künstler.

So waren die Ziele und Wege beschaffen, so das Tempo und der Rhythmus seines Vorwärts- und Aufwärtsstrebens. Was wir nach solchen gesicherten und bereits geborgenen Ergebnissen erwarten konnten, waren nicht unbestimmte Hoffnungen: es waren klar erkennbare, durch die Vergangenheit der Fraglichkeit bereits entrückte Schlußfolgerungen. Sie lagen alle im Handbereich des Greifbaren. Nur seine entsagungsvolle Beharrlichkeit, seine gläubige Ehrerbietung vor dem langsamen Reifen der Frucht, hinderte ihn, vorwegnehmend die goldenen Äpfel vom Baume zu reißen.

Recenzované knihy / Rezensierte Bücher

Bohuslav Balbín: *Rozmanitosti z historie Království českého*. Přel. Jiří A. Čepelák, komentáři opatřili Stanislav Komárek, Václav Cílek a Jiří A. Čepelák. Praha: Nakladatelství Academia, 2017, 614 s. ([E*forum^{cz} 17. 10. 2018](#))

Marie Bláhová / Martin Nodl / Zuzana Lukšová (edd.): *Karel IV. v soudobých kronikách*. Praha: Argo, 2016, 272 s. ([E*forum^{cz} 7. 3. 2018](#))

Dmytro Čyževskij: *K Labyrintu světa*. K vydání připravila a úvodní studii napsala Jana Stejskalová. Praha: Filosofia, 2017, 143 s. ([E*forum^{cz} 30. 5. 2018](#))

Jakub Češka: *Hrabal – autor v množném čísle*. Brno: Host, 2018, 290 s. ([E*forum^{cz} 16. 5. 2018](#))

Dopisy dvou milenců. Milostná korespondence 12. století. Překlad, úvodní studie a komentáře Jana Daňhelová. Praha: Argo, 2017, 166 s. ([E*forum^{cz} 28. 11. 2018](#))

Christoph Fackelmann / Herbert Zeman (Hg.): *Franz Spunda (1890–1963). Deutschmährischer Schriftsteller, magischer Dichter, Griechenlandpilger*. Wien: LIT Verlag, 2016, 200 s. ([E*forum^{cz} / E*forum^{de} 14. 2. 2018](#))

Viera Glosíková / Sina Meißgeier / Ilse Nagelschmidt (Hg.): *„Ich träumte: ich saß in der Schule der Emigranten...“ Der jüdische Schriftsteller und Journalist Hans Natonek aus Prag*. Berlin: [Literaturwissenschaft, sv. 61] Frank & Timme Verlag, 2016, 232 s. ([E*forum^{cz} / E*forum^{de} 25. 4. 2018](#))

Viera Glosíková / Sina Meißgeier / Ilse Nagelschmidt (Hg.): *Im Einzelschicksal die Weltgeschichte: Egon Erwin Kisch und seine literarischen Reportagen*. Berlin: Frank & Timme, 2016, 184 s. ([E*forum^{cz} / E*forum^{de} 28. 3. 2018](#))

Viera Glosíková / Ilse Nagelschmidt / Sina Meißgeier (Eds.): *„Mir hat immer die menschliche Solidarität geholfen.“ Die jüdischen Autorinnen Anna Seghers und Lenka Reinerová*. Berlin: Frank & Timme, 2016, 102 s. ([E*forum^{cz} / E*forum^{de} 10. 10. 2018](#))

Victor Hadwiger: *Básně / Gedichte*. Ed. Viera Glosíková. Přeložil Miloš Kučera. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2016, 170 s. ([E*forum^{cz} / E*forum^{de} 14. 3. 2018](#))

Eva Hahnová: *Češi o Čechách. Dnešní spory o dějiny*. Praha: Academia, 2018, 268 s. ([E*forum^{cz} 3. 10. 2018](#))

Wenzel Jaksch: *Ztracené vesnice, opuštění lidé... Reportáže z českého pohraničí 1924-1928*. Překlad Zuzana Schwarzová. Praha: Academia, 2017, 286 s. ([E*forum^{cz} / E*forum^{de} 4. 7. 2018](#))

Peter M. Judson: *The Habsburg Empire: A New History*. Harvard University Press, 2016, 592 s. ([E*forum^{cz} / E*forum^{de} 6. 6. 2018](#))

Katja Karnjak (Hg.): *„Milá Pampeliško“ – „Lieber Hugo“*. Die Korrespondenz zwischen Hugo (sowie Bibi) Haas und Friedrich Torberg. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Olomouc, 2014, 348 s. ([E*forum^{cz} / E*forum^{de} 3. 1. 2018](#))

Karel Klostermann: *Velebnost, melancholie, hrůza*. Editor a předmluva Michal Hořejší. Praha: Nakl. Nikola Klímová – Take Take Take, 2016, 144 s. ([E*forumcz](#) / [E*forumde](#) 12. 9. 2018)

Michaela Košťálová: *Karel Čapek v slzách a věčnosti*. Praha: Petrklíč, 2017, 173 s. ([E*forumcz](#) 18. 4. 2018)

Jan Kouba: *Slovník staročeských hymnografů (13. – 18. století)*. Praha: Etnologický ústav AV ČR – Kabinet hudební historie, 2017, 522 s. ([E*forumcz](#) 2. 5. 2018)

Johann G. Lughofer (Ed.) / Milan Tvrđík (Ed.): *Suttner im KonText – Interdisziplinäre Beiträge zu Werk und Leben der Friedensnobelpreisträgerin*. Heidelberg: Winter Universitätsverlag, 2017, 238 s. ([E*forumcz](#) / [E*forumde](#) 23. 5. 2018)

Pavla Machalíková / Petr Tomášek: *Josef Führich (1800–1876): z Chrastavy do Vídně – Joseph Führich (1800–1876): von Kratzau nach Wien*. Praha: Národní galerie, ve spolupráci s Oblastní galerií Liberec, 2014, 366 s. ([E*forumcz](#) / [E*forumde](#) 17. 1. 2018)

Gertraud Marinelli-König / Philipp Hofender (Ed.): „*Neue Bienen fremder Literaturen*“. *Der literarische Transfer zwischen den slawischen Kulturen und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1850)* [„Nové včely cizích literatur“. Literární transfer mezi slovanskými kulturami a německy mluvícími oblastmi v období světové literatury (1770–1850)]. (= Buchforschung, Beiträge zum Buchwesen in Österreich, 8), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2016, 299 s. ([E*forumcz](#) / [E*forumde](#) 19. 12. 2018)

T. G. Masaryk: *Národ a dějiny jako sociologický problém. (Výbor textů)*. Praha: Karolinum, 2018, 344 s. ([E*forumcz](#) 12. 12. 2018)

Bettina Morcinek / Veronika Opletalová / Helmut Glück / Karsten Rinas: *Deutschlernen „von unten“: Böhmakehn und Kuchldeutsch*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2016 (Fremdsprachen in Geschichte und Gegenwart 16), 392 s. ([E*forumcz](#) / [E*forumde](#) 5. 12. 2018)

Marek Nekula: *Franz Kafka and his Prague Contexts: Studies in Language and Literature*. Prague: Karolinum Press, 2016, 242 s. ([E*forumcz](#) / [E*forumde](#) 29. 8. 2018)

Marek Nekula: *Tod und Auferstehung einer Nation: Der Traum vom Pantheon in der tschechischen Literatur und Kultur*. Wien: Böhlau, 2017, 726 s. ([E*forumcz](#) / [E*forumde](#) 9. 5. 2018)

Marek Nekula: *Smrt a zmrtvýchvstání národa: Sen o Slavíně v české literatuře a kultuře*. Praha: Karolinum, 2017, 594 s. ([E*forumcz](#) / [E*forumde](#) 9. 5. 2018)

Bernd Neumann / Gernot Wimmer (Eds.): *Der Erste Weltkrieg auf dem deutsch-europäischen Literaturfeld*. Wien / Köln / Weimar: Böhlau Verlag, 2017, 276 s. ([E*forumcz](#) / [E*forumde](#) 31. 1. 2018)

Martin Pelc: *Maria Stona und ihr Salon in Strzebowitz. Kultur am Rande der Monarchie, der Republik und des Kanons*. Opava: Schlesische Universität in Opava, 2014, 295 s. ([E*forumcz](#) / [E*forumde](#) 7. 11. 2018)

Václav Petrbock / Taťána Petrasová / Pavla Machalíková (Eds.): *Neviditelná loajalita? Rakušané, Němci, Češi v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 35. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň, 26. – 28. února 2015. Praha: Academia, 2016, 354 s. ([E*forumcz](#) / [E*forumde](#) 1. 8. 2018)

Friedrich Pfäfflin / Alena Wagnerová (Eds.): *Gartenschönheit oder Die Zerstörung von Mitteleuropa: Sidonie Nádherny – Briefe an Václav Wagner 1942-1949*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2015, 342 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 15. 8. 2018)

Evelyn Reitz: *Discordia concors: kulturelle Differenzerfahrung und ästhetische Einheitsbildung in der Prager Kunst um 1600* [Discordia concors: Zkušenost kulturní rozdílnosti a vytváření estetické jednoty v umění Prahy kolem roku 1600]. Berlin / Boston, Mass.: De Gruyter, 2015 (Ars et Scientia, sv. 7), 644 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 11. 4. 2018)

Marie Ryantová: *Konvertita a exulant Jiří Holík. Příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze v raném novověku. / Der Konvertit und Exulant Georg Holik. Ein Beitrag zur Geschichte des Exils und zur Konversionsproblematik in der Frühen Neuzeit*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 2016. 668 s. (E*forum^{cz} 24. 1. 2018)

Stefan Simonek: *Von Lenau zu „Laibach“*. Beiträge zu einer Kulturgeschichte Mitteleuropas. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016, 434 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 28. 2. 2018)

Kai Sina / Carlos Spöerhase (Eds.): *Nachlassbewusstsein. Literatur, Archiv, Philologie 1750–2000*. Göttingen: Wallstein Verlag (Marbacher Schriften, Neue Folge, sv. 13), 2017, 434 s. (E*forum^{cz} 14. 11. 2018)

Miloš Sládek: *Slovo ze srdce jejich aneb Nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém*. Praha: Památník národního písemnictví, 2017, 707 s. (E*forum^{cz} 22. 8. 2018)

Andrej Stankovič: *Knihy básní 1, 2*. Praha: Triáda, 2017, 878 s. (E*forum^{cz} 11. 7. 2018)

Daniela Strigl: *Berühmt sein ist nichts. Marie von Ebner-Eschenbach. Eine Biographie*. [Popularita neznamená nic. Marie von Ebner-Eschenbachová. Biografie.] Wien: Residenz Verlag, 2016, 440 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 20. 6. 2018)

Vladimír Svatoň: *Na cestě evropským literárním polem. Studie z komparatistiky*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2017, 216 s. (E*forum^{cz} 21. 3. 2018)

Marek Švehla: *Magor a jeho doba*. Praha: Torst, 2017, 574 s. (E*forum^{cz} 10. 1. 2018)

Annette Teufel: *Der ‚un-verständliche‘ Prophet. Paul Adler, ein deutsch-jüdischer Dichter*. Dresden: Thelem, 2014, 536 s. (E*forum^{cz} / E*forum^{de} 24. 10. 2018)

Jana Vrajová: *Umíněnkyně dobra Sofie Podlipská. Kapitola z dějin literárního midcultu 19. století*. Praha: Akropolis, 2017, 232 s. (E*forum^{cz} 19. 9. 2018)

Redakce, autoři a překladatelé / Redaktion, AutorInnen und ÜbersetzerInnen

Redakce / Redaktion

Václav Maidl, Lucie Merhautová, Václav Petrbock, Michal Topor, Manfred Weinberg, Štěpán Zbytovský

Autoři rubriky Píší

Markéta Balcarová, germanistka. Vystudovala magisterské a doktorské studium na katedře germánských studií Filozofické fakulty Karlovy univerzity v oboru německá literatura. V dizertaci zkoumala problematiku umělecké existence v zásadních textech německého romantismu. K dalším tématům jejího bádání patří například tvorba Lenky Reinerové a pražská německá literatura. Pracovala jako soudní překladatelka a tlumočnice a v současné době je odbornou asistentkou na katedře germanistiky a slavistiky Filozofické fakulty Západočeské univerzity.

E*forum 10. 10. 2018

Vojtěch Bažant, vystudoval historii na FF UK, kde dokončuje dizertační práci. Zároveň pracuje v Centru mediévistických studií při FLÚ AV ČR. Zabývá se literárními aspekty středověkých textů, především cestopisů a historiografie, a problematikou čtení a společenského využívání těchto děl.

E*forum 7. 3. 2018

Jiří Brabec, literární historik, kritik, lexikograf, editor a vysokoškolský pedagog. Působil na FF UK, od roku 2010 je členem správní rady IPSL. Signatář Charty 77. Knižně vydal: *Antonín Sova* (spolu s J. Zikou), *Poezie na předělu doby* (1964), *Šaldova vůle k integraci* (2009), výbor ze studií, kritik a portrétů z let 1991-2008 *Panství ideologie a moc literatury* (2009). Je spoluautorem řady publikací, např. *Dějiny české literatury 3 a 4* (1961, 1995), *Slovník českých spisovatelů* (1978), *Dějiny nové moderny* (2010). K vydání připravil díla řady autorů, mj. L. Fikara, F. Halase, Z. Havlíčka, F. Hrubína, A. Sovy, K. Teiga, stojí v čele rozsáhlých edičních projektů, jakými jsou *Spisy T. G. Masaryka*, *Dílo J. Seiferta* či *Dílo K. Šiktance*.

E*forum 3. 10. 2018

Luis Carlos Cuevas, překladatel z němčiny do španělštiny. V roce 2012 dokončil bakalářské studium hispanistiky na mexické univerzitě v Guadalajaře a poté absolvoval magisterské studium němčiny v binacionálním programu univerzit v Guadalajara a v Lipsku. Od roku 2015 je doktorandem na hamburské univerzitě v rámci Pracoviště literárních a mediálních studií, kde se zaměřuje na německojazyčnou exilovou literaturu v Mexiku se speciálním zaměřením na pražského novináře a spisovatele Egona Erwina Kische.

E*forum 28. 3. 2018

Lena Dorn, slavistka, historička a překladatelka, spolupracuje s oddělením Česko-německých studií při Bohemicu v Řezně. Na Humboldtově univerzitě v Berlíně píše svoji doktorskou práci o literárních překladech v 19. století. Překládala eseje (např. Karla Pioreckého), poezii (např. Olgu Stehlíkovou) a prózu (např. Vratislava Maňáka). V roce 2015 se účastnila projektu *život / umění: Tschechische Avantgarde und Kritische Theorie*. 2017 byla moderátorkou pořadu *Seltsame Freunde. Tage der tschechischen Poesie* v berlínském literárním domě Haus für Poesie. Těžištěm jejího vědeckého zájmu jsou teorie překladu a dějiny národních identit v Evropě. Publikuje nepravidelně v kulturních periodících a angažuje se na displej.eu a czechlit.cz.

E*forum 9. 5. 2018

Martina Dragonová, literární historička. V současnosti pracuje jako kurátorka literárních fondů v opavském Památníku Petra Bezruče. Odborně se zaměřuje především na starší českou literaturu a regionální literaturu. Publikuje články o emblematické v barokním kazatelství a také (spolu s Monikou Szturcovou) o kramářských tiscích. V r. 2017 organizovala dvoudenní literárněvědnou konferenci *Petr Bezruč – bard prvý, co promluvil* (21. a 22. 9). Edičně připravila knihu Drahomíry Vlašínové *Ludmila Hořká. Hořký život – hořké jméno. Portrét spisovatelky Ludmily Hořké* (2017). Je autorkou výstavy kramářských tisků v Památníku Petra Bezruče (*Raděj se duše a buď veselá*, 10. 5. – 5. 8. 2018). Spolupracuje při přípravě výstav Slezského zemského muzea (např. výstava *Petr Bezruč – bard prvý co promluvil* či *Petr Bezruč v hudbě a umění* (2017)).

E*forum 22. 8. 2018

Jozo Džambo, historik, esejista a překladatel. Pracoval v Bavorském národním muzeu v Mnichově, podílel se na výzkumném projektu Institutu pro německý a srovnávací národopis na Ludwig-Maximilians-Universität, od r. 1992 je spolupracovníkem mnichovského Spolku Adalberta Stiftera, také jako redaktor jeho ročenek (*Adalbert Stifter Jahrbuch*) a dalších publikací. Zabývá se dějinami kultury a literatury, zejména písemnictvím střední a jihovýchodní Evropy a jejich vztahy. Z jeho bohaté publikační činnosti je třeba upozornit na katalog výstav *Stejně obrazy, stejná slova. Němci, Rakušané a Češi v karikatuře* (1848–1948) (1997, německy a česky) a *Praha – Prag 1900–1945. Město literatury dvou jazyků a mnoha prostředníků* (německy 2010, česky 2012).

E*forum 19. 12. 2018

Ingeborg Fialová-Fürstová, literární historička a vysokoškolská učitelka. V letech 1987–1992 byla odbornou asistentkou na Univerzitě v Saarbrückenu (Arbeitsstelle für Robert-Musil-Forschung). Po návratu do Olomouce se habilitovala prací o německém expresionismu, v roce 2003 byla jmenována profesorkou pro dějiny německé literatury. Byla dlouholetou vedoucí Katedry germanistiky FF UP v Olomouci, spolu s kolegy z katedry založila v roce 1997 Centrum pro výzkum německé moravské literatury, je spoluvydavatelkou edičních řad *Beiträge zur deutschmährischen Literatur* a *Poetica moraviae* ve vydavatelství Univerzity Palackého. V roce 2004 spoluzaložila Centrum judaistických studií Kurta a Ursuly Schubertových. Bádá a publikuje k expresionismu, pražské německé literatuře, německé židovské literatuře, literatuře z moravského regionu a problematice regionálního výzkumu.

E*forum 14. 2. 2018, E*forum 20. 6. 2018

Ladislav Futtera, středoškolský pedagog, absolvent magisterského studia bohemistiky a historie na FF UK, tamtéž dokončuje studium germanistiky.

E*forum 28. 2. 2018

Libuše Heczková, literární historička, editorka a překladatelka. Od roku 1998 působí v Ústavu české literatury a komparatistiky FF UK, je redaktorkou časopisu *Slovo a smysl*. Napsala monografii *Píšíci Minervy. Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky* (2009), podílela se jako spoluautorka na knihách *Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1905–1923* (2009), *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století* (2010), *Heslář české avantgardy* (2011), *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století* (2012),

Dějiny nové moderny 2. Lomy vertikál. Česká literatura v letech 1924–1934 (2014) ad. Je spolueditorkou publikace *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity* (2006) a dále textů Al. Dratvové, J. Karáska ze Lvovic, B. Vikové-Kunětické aj. Pro IPSL připravila *Čtení o Elišce Krásnohorské* (2015).

E*forum 21. 3. 2018

Martin Hořák, vystudoval historii a dějiny umění na FF UK v Praze. Pracoval jako překladatel a redaktor odborné historické literatury. V současné době již řadu let působí v sekretariátu Česko-německého fondu budoucnosti, kde se věnuje kulturním projektům. Odborně se specializuje na barokní mecenát ve vztahu k českému vrcholně a pozdně baroknímu sochařství a připravuje dizertační práci na toto téma.

E*forum 11. 4. 2018

Jiří Hubáček, bohemista. Od r. 2018 student doktorského programu Historie české literatury a teorie literatury na FF UK. Zabývá se především českou literaturou 19. století. Edičně připravil a komentoval paměti Bedřicha Frída (*Vedle sebe šli jsme dálnou poutí...*, Praha, 2016).

E*forum 19. 9. 2018

Jakub Ivánek, bohemista. Vystudoval bohemistku a historii na Filozofické fakultě Ostravské univerzity, postgraduální studium v oboru Teorie a dějiny české literatury tamtéž. Nyní působí jako vědecký pracovník Centra regionálních studií Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Odborný zájem směřuje k barokní hymnografii, především oblasti kramářských písní. Věnoval se také reprezentaci lázní v textech raného novověku a 19. století. Mimo obor bohemistiky se zabývá dokumentací uměleckých děl pro architekturu 2. poloviny 20. století.

E*forum 27. 6. 2018

Milan Jankovič, bohemista se zaměřením na poetiku prózy. Vyprávění dobrého vojáka Švejka věnoval studii *Hra s vyprávěním* (in: *Struktura a smysl literárního díla*, ČS, 1966), poetikou Bohumila Hrabala se zabýval v knize *Kapitoly z poetiky Bohumila Hrabala* (Torst, 1996). Dění smyslu jako teoretický problém jej zaujalo v knihách *Cesty za smyslem literárního díla 1, 2* (Karolinum, 2005, Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2015).

E*forum 16. 5. 2018

Agnes Kim, vystudovala slavistiku (bohemistiku) a germanistiku s jazykovědným zaměřením na Vídeňské univerzitě. Od roku 2016 na též univerzitě působí v projektu speciálního výzkumného oboru (Spezialforschungsbereich, SFB) „Němčina v Rakousku: Variace – kontakt – percepce“ (FWF 60-G23) a zabývá se lingvistickými vlivy (historického) kontaktu němčiny se slovanskými jazyky (a zejména s češtinou) v Rakousku. Ve své disertační práci zkoumá (re-)prezentaci přejatých slovanských slov i slovanských jazyků a jejich mluvčích v slovnících vídeňské mluvy.

E*forum 5. 12. 2018

Konstantin Kountouroyanis, studoval germanistiku a politickou vědu na univerzitě v Hannoveru. V letech 2001–2002 byl odborným asistentem na jihokorejské Univerzitě Hannam University v Tedžonu a lektorem němčiny na Foreign Language Daejeon High School. Poté působil 2002–2005 jako vysokoškolský učitel na Institutu pro jazyk a komunikaci v Hannoveru. Od roku 2005 dlouhodobě spolupracuje s Goethe-Institutem v Göttingenu, kde pravidelně vede letní kurzy a od roku 2014 se zabývá na Goethe-Institutu v Mnichově Blended-Learning System Moodle. V letech 2012–2013 působil jako lektor v Goethe-Institutu v Praze, kde si pobyt o rok prodloužil kvůli svému vědeckému výzkumu. Od roku 2014 je doktorandem pražské Univerzity Karlovy. Od roku 2001 je členem Sdružení lektorů Jižní Koreje, v časopise lektorů publikoval řadu literárních a publicistických textů. Podílel se na publikaci: *Suttner im KonText – Interdisziplinäre Beiträge zu Werk und Leben*

der Friedensnobelpreisträgerin, 2017 (česky zhruba: *Suttnerová v KonTextu – interdisciplinární příspěvky k životu a dílu nositelky Nobelovy ceny*).

E*forum 23. 5. 2018

Miriam Löwensteinová, koreanistka, zabývá se korejskou kulturou v širokém slova smyslu. Její zájem se soustřeďuje zejména na literaturu, již věnovala mnohé studie, monografie, ale také ji intenzivně překládá. K dnešnímu dni její bibliografie čítá přes dvacet knižních titulů. V posledních letech se soustřeďuje na široké spektrum středověké historické prózy, mj. na otázky vztahu historie a fikce v prostředí literátské elity království Korjō a Čosōn, cestopisné deníky a také svět románu a jeho stereotypy.

E*forum 18. 7. 2018

Jitka Ludvová, muzikoložka. Pracuje od roku 2000 v Kabinetu pro studium českého divadla v Institutu umění – Divadelním ústavu v Praze. Dlouhodobě se věnuje dějinám německého divadla a hudebního života v českých zemích. Jako editorka a spoluautorka vydala encyklopedii *Hudební divadlo v českých zemích – Osobnosti 19. století* (Praha, 2006), napsala monografii *Až k hořkému konci – Pražské německé divadlo 1845–1945* (Praha, Academia / Divadelní ústav, 2012) a jako redaktorka a spoluautorka pracovala na tematických monografiích *Pražský divadelní almanach – 230 let Stavovského divadla* (Praha, 2013) a *Fidlovačka aneb Cokoli chcete* (Praha, 2014).

E*forum 3. 1. 2018

Václav Maidl, germanista a bohemista. Pracoval v Rakouském kulturním fóru v Praze jako knihovník a koordinátor projektů. Pracoval jako středoškolský i vysokoškolský učitel (FF UK, FSV UK), nakladatelský redaktor a překladatel. Publikoval řadu statí k německy psané literatuře, zvláště ze Šumavy – z ní sestavil a úvodní studií opatřil antologii próz *Aus dem Böhmerwald. Deutschsprachige Erzähler* (Passau, 1999). V redakci současného E*fora působí od počátku jeho vydávání.

E*forum 12. 9. 2018

Jan Malura, literární historik, editor, lexikograf a vysokoškolský pedagog. Působí na katedře české literatury a literární vědy Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Zabývá se hymnografií a náboženskou literaturou raného novověku, reprezentací prostoru ve starší literatuře a ediční činností. Spolu s Pavlem Koskem připravil k vydání tři edice z barokní literatury: výbor písní pobělohorských exulantů ze Slezska *Čistý plamen lásky* (2004), kancionál *Slaviček rájský J. J. Božana* (1999) a poutní knihu *Hora Olivetská* Matěje Tannera (2001). Podílel se na *Lexikonu české literatury*, knižně vydal monografie *Písně pobělohorských exulantů* (2010) a *Meditace a modlitba v literatuře raného novověku* (2015).

E*forum 24. 1. 2018

Radek Malý, absolvoval Filozofickou fakultu Univerzity Palackého v Olomouci a doktorské studium tamtéž. Habilitoval se v oboru teorie literatury. Působí jako docent na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy a na Filozofické fakultě Univerzity Palackého. Zabývá se českoněmeckými literárními vztahy, translatoologií (zejména umělecký překlad poezie), literárním expresionismem a literaturou pro děti a mládež. Je editorem a překladatelem výborů z poezie moderních německých a rakouských básníků (např. Stefan George, Georg Trakl, Paul Celan, R. M. Rilke a další). Kromě odborných studií publikoval knihy o Georgu Traklovi (*Spásná trhlina*, 2006), Paulu Celanovi (*Domovem v jazyce*, 2012) a soubor studií *Příběhy básní a jejich překladů* (2014).

E*forum 14. 3. 2018

Jan Mareš, básník a překladatel z němčiny (i nářeční) a polštiny, bývalý redaktor nakladatelství Růže, jako knihovník působí v regionálním oddělení Jihočeské vědecké knihovny v Českých Budějovicích, dříve jako jeho vedoucí. Je autorem internetové čítanky šumavské německé literatury *Kohoutí kříž* (<https://www.khoutikriz.org/>).

E*forum 6. 6. 2018

Luboš Merhaut, literární historik a editor, spolupracovník IPSL, stálý autor a redaktor *E*fora*. Působí v Ústavu české literatury a komparatistiky FF UK, je členem redakce časopisu *Slovo a smysl*. V Ústavu pro českou literaturu AV ČR se autorsky a redakčně podílel na *Lexikonu české literatury*. Knižně vydal monografii *Cesty stylizace* (1994) a studii *Knihy Josefa Čapka o umění* (2013), je spoluautorem publikace *V barvách chorobných. Idea dekadence a umění v českých zemích 1880–1914* (2006) ad. Je spolupořadatelem souborů *Moderní revue 1894–1925* (1995), „Na téma umění a život“. *F. X. Šalda 1867–1937–2007* (2007) aj. Edičně se mj. podílel na *Spisech Josefa Čapka a Arthura Breiského*, v IPSL spolupracuje na přípravě chybějících svazků *Souboru díla F. X. Šaldy* a připravil zde antologii *Čtení o Jaroslavu Haškovi* (2014).

E*forum 12. 12. 2018

Lucie Merhautová, literární historička a editorka. Zaměřuje se na českou moderní literaturu a způsoby jejího prostředkování do německojazyčných prostředí a na téma T. G. Masaryk a literatura. Od roku 2006 působí v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR. Je autorkou monografie *Mezi Prahou a Vídní. Česká a vídeňská moderna na konci 19. století* (2011). Spolupodílela se na vzniku publikací o vídeňském týdeníku *Die Zeit* v kontextu vídeňské, české a středoevropské moderny *Die Wiener Wochenschrift Die Zeit (1894–1904) als Mittler zwischen der Tschechischen und Wiener Moderne* (2011) a *Die Wiener Wochenschrift Die Zeit (1894–1904) und die zentraleuropäische Moderne* (2013). V roce 2016 vydala práci *Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny (1880–1910)*.

E*forum 7. 11. 2018

Martina Niedhammerová, od roku 2011 je vědeckou spolupracovnicí Collegia Carolina, Výzkumného ústavu pro dějiny Česka a Slovenska v Mnichově. Její dizertace *„Nur eine Geld-Emancipation“? Loyalitäten des Prager jüdischen Großbürgertums 1800–1867*, která vyšla 2013 knižně, byla mj. oceněna Cenou Maxe Webera Bavorské akademie věd a 2017 byla publikována v Česku. Je docentkou na mnichovské univerzitě Ludwig-Maximilians-Universität pro oblast židovských dějin a dějin náboženství a nacionalismu východní Evropa se zaměřením na 19. století.

E*forum 1. 8. 2018

Jiří Opelík, literární historik, kritik a editor. V letech 1954–1961 působil jako pedagog na FF UP v Olomouci, 1961–1998 jako vědecký pracovník v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, koncepčně, autorsky a redakčně se podílel na *Lexikonu české literatury* (4 díly v 7 svazcích 1985–2008; vedoucí redaktor 3. dílu, 2000). V letech 2010–2012 byl členem správní rady IPSL. Knižně publikoval výbor z kritik *Nenáviděné řemeslo* (1969) a výbor studií *Milované řemeslo* (2000), dále je autorem monografií *Josef Čapek* (1980 a 1996, s J. Slavíkem) a *Holanovské nápovědy* (2004) a souboru *Čtrnáctero prací o Karlu Čapkovi a ještě jedna o Josefu Čapkovi jako přivažek* (2008). Edičně připravil a komentoval vydání děl J. Čapka, K. Čapka, J. Skácela, O. Mikuláška, O. Králíka a mnoha dalších.

E*forum 18. 4. 2018, E*forum 25. 7. 2018

Václav Petrbock, literární historik a lexikograf. Od roku 1997 pracuje v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, od 2005 rovněž externě vyučuje na FF UK. 2010–2011 byl stipendistou Nadace Alexandera von Humboldta v Tübingenu, od 2015 působí rovněž jako vědecký pracovník pražského Centra Kurta Krolopa pro německou literaturu v Čechách. Je autorem monografie *Stýkání nebo potýkání? Několik kapitol k dějinám česko-německo-rakouských literárních vztahů v českých zemích mezi Bílou horou a napoleonskými válkami* (2012).

Zabývá se dějinami české a německojazyčné literatury 18. a 19. století, literární vícejazyčností a literární historiografií. Edičně připravil např. díla J. W. Goetha (v českém překladu), A. V. Krause, J. Mühlbergera (v českém překladu), A. Sticha. Od 2015 je členem redakce „Echos“ IPSL.

E*forum 17. 1. 2018, E*forum 15. 8. 2018

Adéla Rossípalová, anglistka a germanistka, od roku 2015 lektorka v Centru jazykového vzdělávání (dřívější Katedra aplikované lingvistiky) na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Od roku 2012 v doktorském studiu na Katedře germanistiky Univerzity Palackého (plánované ukončení v únoru 2019, doktorská práce *Neusachliche Verhaltenslehren der Kälte in drei Romanen der Prager deutschen Literatur: Otto Roelids Malenski auf der Tour, Hans Natoneks Kinder einer Stadt und Paul Kornfelds Blanche oder Das Atelier im Garten.*). Zaměřuje se na literaturu a antropologii nové věčnosti a na výuku cizích jazyků.

E*forum 25. 4. 2018

Kateřina Smyčková, studentka doktorského studia na Ústavu české literatury a komparatistiky FF UK. Zabývá se starší českou hymnografií.

E*forum 2. 5. 2018

Marie Škarpová, je literární historička a editorka. V letech 2006–2010 pracovala v oddělení literární historie Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v současné době učí starší českou literaturu na Ústavu české literatury a komparatistiky FF UK. Je autorkou monografie *„Mezi Čechy, k pobožnému zpívání náchylnými.“ Šteyerův Kancionál český, kanonizace hymnografické paměti a utváření katolické identity v 17. století* (2015), s P. Koskem a T. Slavickým připravila kritickou edici kancionálu F. Bridela *Jesličky* (2012).

E*forum 30. 5. 2018, E*forum 17. 10. 2018, E*forum 28. 11. 2018

Tereza Šnellerová, studentka doktorského programu dějiny české literatury a teorie literatury. Tématem její disertační práce je *Jazyk oficiální literární kritiky v totalitní společnosti 1969–1989.*

E*forum 10. 1. 2018, E*forum 11. 7. 2018

Radka Šustrová, historička, působí v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i. Odborně se věnuje dějinám sociálního státu, dějinám nacionalismu a identit ve střední Evropě a německé menšině v Československu. Je autorkou knihy *Pod ochranou protektorátu: Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennost a paměť, 1940–1945* (2012), spoluautorkou knihy *Rodina v zájmu státu: Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989* (2016) a editorkou knihy *Demokracie a socialismus. Dva programové dokumenty demokratické levice z první poloviny 20. století* (2018).

E*forum 4. 7. 2018

Michal Topor, literární historik a editor. Od roku 2010 je spolupracovníkem a od roku 2017 ředitelem IPSL, stálým přispěvatelem bohemistických *Ech* a germanobohemistických *Echos*, resp. *E*fora*. V letech 2004–2010 působil v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, od roku 2010 je výkonným redaktorem časopisu *Slovo a smysl* (vydáváným na FF UK). Je autorem monografie *Berlínské epizody. Příspěvek k dějinám filologie v Čechách a na Moravě 1878–1914* (2015), edičně připravil 13. a (společně s Jiřím Brabcem) 14. svazek *Díla Jaroslava Seiferta (Publicistika. 1933–1938, 2011; Publicistika. 1939–1986, 2014)*, dále svazek *Spisů T. G. Masaryka (Z bojů o náboženství. Texty z let 1904–1906, 2014)*. Pro IPSL uspořádal antologii *Čtení o Jaroslavu Vrchlickém* (2013).

E*forum 21. 2. 2018, E*forum 14. 11. 2018

Aleš Urválek, germanista. Od roku 2003 působí na Ústavu germanistiky, nordistiky a nederlandistiky FFMU Brno, kde předtím studoval němčinu a filozofii. Vydal knihu *Dějiny německého a rakouského konzervativního myšlení* (2009). Společně se Z. Adamovou přeložil

Lexikon teorie literatury a kultury (2008). Věnuje se německojazyčné literatuře 20. století a průnikům mezi literární vědou, historiografií a filozofií. K tomu publikoval česky knihu *Vyměřování Německa. Promluvy o podstatě německví* (2015), německy vyšlo v rozšířené podobě jako *Das deutsche Problem in der nachkriegsdeutschen Literatur und der Geschichtswissenschaft* (2018).

E*forum 31. 1. 2018

Manfred Weinberg, germanista a literární teoretik, vysokoškolský pedagog. Působil na univerzitě v Kostnici, od roku 2010 je profesorem německé literatury na Karlově univerzitě v Praze, v současné době zástupcem vedoucí Ústavu germánských studií Filozofické fakulty UK. Vede Centrum Kurta Krolpa pro německou literaturu v Čechách a spolu s Irinou Wutsdorffovou a Štěpánem Zbytovským mezinárodní výzkumnou asociací Prag als Knotenpunkt der europäischen Moderne(n). Bádá mj. o pražské německé literatuře a německy psané literatuře z Čech, interkulturalitě a transkulturalitě a paměti a připomínání. Je autorem a redaktorem germanobohemistického E*fora.

E*forum 29. 8. 2018

Štěpán Zbytovský, germanista, vysokoškolský pedagog a překladatel. Od roku 2009 působí na Ústavu germánských studií FF UK, ve výuce a publikacích se zaměřuje na německou moderní literaturu (expresionismus, poválečná literatura SRN, německy psaná literatura v Čechách, česká recepcce německé literatury, mýtus a moderní literatura). Přeložil několik titulů pro nakladatelství Vyšehrad, naposledy *Úvod do judaistiky* (2010). Jakožto člen evropského projektu TransStar Europa je mj. spoluvydavatelem svazku *Übersetzungslandschaften. Themen und Akteure der Literaturübersetzung in Ost- und Mitteleuropa* [Übersetzungslandschaften. Témata a aktéři literárního překladu ve východní a střední Evropě] (2016). Je stálým příspěvatelem a redaktorem E*fora.

E*forum 24. 10. 2018

AutorInnen der Es schreiben-Rubrik

Markéta Balcarová, Germanistin. Sie studierte deutsche Literatur an der Karls-Universität Prag, wo sie auch promoviert wurde. In ihrer Doktorarbeit beschäftigte sie sich mit dem Thema der Künstlerexistenz in den wichtigsten Werken der deutschen Romantik. Als Wissenschaftlerin befasst sie sich zudem mit dem Werk Lenka Reinerovás und mit der Prager deutschen Literatur im Allgemeinen. Sie arbeitete als Gerichtsdolmetscherin und Übersetzerin und ist derzeit als wissenschaftliche Mitarbeiterin am Institut für Germanistik und Slawistik der Westböhmischen Universität Pilsen tätig.

E*forum 10. 10. 2018

Vojtěch Bažant, studierte Geschichte an der Karls-Universität Prag, wo er derzeit an seiner Doktorarbeit schreibt. Zudem ist er am Zentrum für Mediävistik am Philosophischen Institut der Tschechischen Akademie der Wissenschaften beschäftigt. Er erforscht literarische Aspekte mittelalterlicher Texte, vor allem Reiseberichte und historiographische Texte, sowie deren Rezeption und gesellschaftliche Rolle.

E*forum 7. 3. 2018

Jiří Brabec, Literaturhistoriker, Literaturkritiker, Lexikograf, Herausgeber und Hochschullehrer. Er war an der Philosophischen Fakultät der Karls-Universität in Prag tätig und ist seit 2010 Mitglied des Verwaltungsrats des IPŠL. Er veröffentlichte u. a.: *Antonín Sova* (zsm. mit J. Zika), *Poezie na předělu doby* (1964, dt. etwa: *Poesie in Zeiten der Zäsur*), *Šaldova vůle k integraci* (2009, dt. etwa: *Šaldas Integrationswille*), eine Auswahl an Essays, Kritiken und Autorenporträts aus den Jahren 1991–2008 *Panství ideologie a moc literatury* (2009, dt. etwa: *Herrschaft der Ideologie und Macht der Literatur*). Außerdem ist er Co-Autor etlicher Publikationen, z. B.: *Dějiny české literatury 3 a 4* (1961, 1995, *Geschichte der tschechischen Literatur, Bd. 3 und 4*), *Slovník českých spisovatelů* (1978, *Lexikon der tschechischen Autoren*), *Dějiny nové moderny* (2010, *Geschichte der neuen Moderne*). Als Herausgeber veröffentlichte er eine Reihe von Werken tschechischer Autoren, u. a.: Ladislav Fikar, František Halas, Zbyněk Havlíček, František Hrubín, Antonín Sova, Karel Teige. Als Herausgeber leitete er etliche größere Publikationsprojekte wie beispielsweise die Ausgabe der Werke von Tomáš Garrigue Masaryk, Jaroslav Seifert oder Karel Šiktanc.

E*forum 3. 10. 2018

Luis Carlos Cuevas Dávalos, Fachübersetzer Deutsch-Spanisch. 2012 hat er sein Bachelorstudium in Hispanistik an der Universität Guadalajara, Mexiko, abgeschlossen und ist ebenfalls Absolvent des binationalen Masterstudiengangs Deutsch als Fremdsprache der Universität Guadalajara und der Universität Leipzig. Seit 2015 promoviert er an der Arbeitsstelle Interkulturelle Literatur- und Medienwissenschaft der Universität Hamburg und spezialisiert sich auf die deutschsprachige Exilliteratur in Mexiko, mit Fokus auf das Werk des Prager Journalisten und Schriftstellers Egon Erwin Kisch.

E*forum 28. 3. 2018

Lena Dorn, Slawistin, Historikerin und Übersetzerin, Mitarbeiterin am Bohemicum (Zentrum für tschechische Studien). Schreibt an der Humboldt-Universität zu Berlin eine Doktorarbeit über das literarische Übersetzen im 19. Jahrhundert. Sie übersetzte Essays (z. B. Karel Piorecký), Poesie (z. B. Olga Stehlíková) und Prosa (z. B. Vratislav Maňák). 2015 war sie im Leitungsteam des Projektes *život / umění: Tschechische Avantgarde und Kritische Theorie*. 2017 war sie eine der Moderatorinnen der Veranstaltungsreihe *Seltsame Freunde. Tage der tschechischen Poesie* im Haus für Poesie, Berlin. Ihre Forschungsschwerpunkte sind Übersetzungstheorie und Kulturgeschichte der Nationwerdung in Europa. Sie veröffentlicht unregelmäßig Texte in Kulturzeitschriften und engagiert sich auf displej.eu und czechlit.cz.

E*forum 9. 5. 2018

Martina Dragonová, Literaturhistorikerin. Sie arbeitet als Kuratorin der literarischen Bestände in der Petr Bezruč Gedenkstätte in Opava und beschäftigt sich vor allem mit älterer tschechischer sowie regionaler Literatur. Außerdem schreibt sie wissenschaftliche Artikel zu Emblematis in Predigten der Barockzeit und zu Jahrmarkts- und Krämerdrucken (zsm. mit Monika Szturcová). 2017 organisierte sie die zweitägige literaturwissenschaftliche Tagung *Petr Bezruč – bard prvý, co promluvil* (dt. etwa: *Petr Bezruč – erster Barde, der sprach*). Als Herausgeberin veröffentlichte sie *Ludmila Hořká. Hořký život – hořké jméno. Portrét spisovatelky Ludmily Hořké* (2017, dt. etwa: *Ludmila Hořká. Bitteres Leben – bitterer Name. Ein Porträt der Autorin Ludmila Hořká*). Sie kuratierte eine Ausstellung der Jahrmarkts- und Krämerdrucke aus den Beständen der Petr Bezruč Gedenkstätte (*Raděj se duše a buď veselá*, dt. etwa: *Fröhlich und heiter sei die Seele*, 10. 5. – 5. 8. 2018). Zudem wirkt sie mit bei Ausstellungskonzeptionen am Schlesischen Landesmuseum in Opava (zuletzt z. B.: *Petr Bezruč – bard prvý, co promluvil* sowie *Petr Bezruč v hudbě a umění/Petr Bezruč in Musik und Kunst*, 2017).

E*forum 22. 8. 2018

Jozo Džambo, Historiker, Essayist und Übersetzer. War am Bayerischen Nationalmuseum München tätig und beteiligte sich an einem Forschungsprojekt des Instituts für deutsche und vergleichende Volkskunde an der Ludwig-Maximilians-Universität München. Seit 1992 ist er Mitarbeiter des Münchner Adalbert Stifter Vereins, u. a. als Redakteur des *Adalbert Stifter Jahrbuchs* und weiterer Publikationen. Er beschäftigt sich mit Kultur- und Literaturgeschichte, insbesondere mit den Literaturen Mittel- und Südosteuropas und deren gegenseitigen Beziehungen. Aus seiner rechhaltigen Publikationstätigkeit sind z. B. der Ausstellungskatalog *Gleiche Bilder, gleiche Worte. Deutsche, Österreicher und Tschechen in der Karikatur (1848–1948)* (1997, deutsch und tschechisch) sowie der Sammelband *Praha – Prag 1900–1945. Literaturstadt zweier Sprachen, vieler Mittler* (deutsch 2010, tschechisch 2012) zu nennen.

E*forum 19. 12. 2018

Ingeborg Fiala-Fürst, Literaturhistorikerin und Hochschuldozentin. Von 1987–1992 wissenschaftliche Assistentin an der Universität Saarbrücken (Arbeitsstelle für Robert-Musil-Forschung). Nach ihrer Rückkehr nach Olomouc habilitierte sie mit einer Arbeit zum deutschen Expressionismus, im Jahr 2003 wurde sie zur Professorin für deutsche Literaturgeschichte ernannt. Sie war langjährige Leiterin des Lehrstuhls für Germanistik an der Palacký-Universität Olomouc, gemeinsam mit Lehrstuhlkollegen gründete sie 1997 die Arbeitsstelle für deutschmährische Literatur. Sie ist Mitherausgeberin der Reihen *Beiträge zur deutschmährischen Literatur* und *Poetica moraviae* im Verlag der Palacký-Universität. Jahr 2004 war sie Mitbegründerin des Kurt-und-Ursula-Schubert-Zentrums für jüdische Studien. Sie forscht und publiziert zum Expressionismus, zur Prager deutschen Literatur, zur deutschmährischen und deutschjüdischen Literatur und zur Problematik der Regionalforschung.

E*forum 14. 2. 2018, E*forum 20. 6. 2018

Ladislav Futtera, Lehrer. Er absolvierte das Magisterstudium in Bohemistik und Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität, wo er demnächst sein Germanistikstudium beenden wird.

E*forum 28. 2. 2018

Libuše Heczková, Literaturhistorikerin, Herausgeberin und Übersetzerin. Seit 1998 ist sie am Institut für tschechische Literatur und Komparatistik der Philosophischen Fakultät UK tätig; Redakteurin der Zeitschrift *Slovo a smysl* (Wort und Sinn). Sie publizierte die Monografie *Píšící Minervy. Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky* (2009), beteiligte sich als Mitautorin an den Titeln *Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1905–1923* (2009), *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století* (2010), *Heslář české avantgardy* (2011), *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století* (2012), *Dějiny nové moderny 2. Lomy vertikál. Česká literatura v letech 1924–1934* (2014) usw. Sie ist

Mitherausgeberin der Publikation *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity* (2006) wie auch der Schriften von Al. Dratvová, J. Karásek ze Lvovic, B. Viková-Kunětická usw. Für das Institut für Literaturforschung bereitete sie den Band *Čtení o Elišce Krásnohorské* (2015) vor.

E*forum 21. 3. 2018

Martin Hořák, studierte Geschichte und Kunstgeschichte an der Karlsuniversität in Prag und arbeitete anschließend als Übersetzer und Verlagsredakteur im Bereich historische Fachliteratur. Seit vielen Jahren ist er als Referent im Sekretariat des Deutsch-Tschechischen Zukunftsfonds tätig, wo er für Kulturprojekte zuständig ist. Fachlich spezialisiert er sich auf das barocke Mäzenatentum im Bereich der hoch- und spätbarocken Bildhauerei in Böhmen. Er arbeitet an einer Dissertation zu diesem Thema.

E*forum 11. 4. 2018

Jiří Hubáček, Bohemist. Seit 2008 Doktorand im Graduiertenprogramm „Geschichte der tschechischen Literatur und Literaturtheorie“ der Karls-Universität Prag. Er beschäftigt sich vor allem mit tschechischer Literatur des 19. Jahrhunderts. Als Herausgeber publizierte er 2016 eine kommentierte Edition der Memoiren von Bedřich Frída (*Vedle sebe šli jsme dálnou poutí ...*, dt. etwa: *Nebeneinander beschritten wir den langen Weg ...*).

E*forum 19. 9. 2018

Jakub Ivánek, Bohemist. Er studierte Bohemistik und Geschichte sowie Literaturtheorie und tschechische Literaturgeschichte an der Universität Ostrava. Er ist als wissenschaftlicher Mitarbeiter am Zentrum der Arealstudien der Philosophischen Fakultät der Universität Ostrava tätig. Sein fachliches Interesse gilt der Hymnographie in der Barockzeit, vor allem im Bereich der Krämerlieder, aber auch der Selbstdarstellung der Kurorte in der Frühen Neuzeit und im 19. Jahrhundert. Außerdem beschäftigt er sich mit der Dokumentation von Kunstwerken in der Architektur der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts.

E*forum 27. 6. 2018

Milan Jankovič, Bohemist mit Forschungsschwerpunkt Poetik der Prosa. In seinen Studien beschäftigte er sich mit der Narration des braven Soldaten Švejk – *Hra s vyprávěním* (dt. etwa: *Das Erzählspiel*), in: *Struktura a smysl literárního díla*, 1966 (dt. etwa: *Sinn und Struktur des literarischen Werkes*) – oder mit der Poetik bei Bohumil Hrabal – *Kapitoly z poetiky Bohumila Hrabala*, (dt. etwa: *Kapitel aus der Poetik Bohumil Hrabals*). In dem zweibändigen *Cesty za smyslem literárního díla 1, 2.* (dt. etwa: *Die Suche nach dem Sinn literarischer Werke*) erforschte er die Entfaltung von Sinn als theoretisches Problem.

E*forum 16. 5. 2018

Agnes Kim, hat Slawistik (Tschechisch) und Germanistik mit sprachwissenschaftlichem Schwerpunkt an der Universität Wien studiert, wo sie seit 2016 in einem Teilprojekt des Spezialforschungsbereichs (SFB) „Deutsch in Österreich: Variation – Kontakt – Perzeption“ (FWF 60-G23) tätig ist und sich mit den linguistischen Auswirkungen des (historischen) Sprachkontakts des Deutschen mit slawischen Sprachen – und unter ihnen v. a. dem Tschechischen – in Österreich beschäftigt. Ihre Dissertation befasst sich mit der (Re-)Präsentation des „Slawischen“, also slawischer Lehnwörter, aber auch slawischer Sprachen und deren Sprecher, in Wörterbüchern des Wienerischen.

E*forum 5. 12. 2018

Konstantin Kountouroyanis, studierte Germanistik, Geschichte und Politikwissenschaft an der Universität Hannover. 2001–2002 arbeitete er als Assistant Professor an der Hannam University in Daejeon/Süd-Korea und war Dozent für DaF an der Foreign Language Daejeon High School. 2002–2005 dozierte er in Hannover am Institut für Sprache und Kommunikation. Seit 2005 ist er langjähriger, freier Mitarbeiter am Goethe-Institut Göttingen in den Sommerkursen und setzt sich seit 2014 für das Goethe-Institut München

mit dem Blended-Learning System Moodle auseinander. 2012–2013 arbeitete er als Dozent für DaF am Goethe-Institut Prag und blieb auch noch im Folgejahr 2013/14 zwecks eines selbstfinanzierten Forschungsaufenthaltes und Themensuche für ein angestrebtes Dissertationsprojekt in Prag. Seit 2014 ist er Doktorand an der Karls-Universität Prag. Seit 2001 ist er Mitglied der Lektorenvereinigung Süd-Korea und publizierte im Lektorenmagazin auch literarische und feuilletonistische Themen. Er beteiligte sich an folgenden Publikationen: *Suttner im KonText – Interdisziplinäre Beiträge zu Werk und Leben der Friedensnobelpreisträgerin* (2017).

E*forum 23. 5. 2018

Miriam Löwensteinová, Koreanistin und Übersetzerin. Sie studierte Koreanistik und Russistik an der Karls-Universität Prag und beschäftigt sich mit Übersetzungen und Interpretationen koreanischer Literatur. Außerdem unterrichtet sie koreanische Literatur und Geschichte am Institut für Fernoststudien der Karls-Universität.

E*forum 18. 7. 2018

Jitka Ludvová, Musikwissenschaftlerin. Seit 2000 arbeitet sie im Kabinett für tschechische Theaterwissenschaft am Institut umění – Divadelní ústav [Kunst- und Theaterinstitut] in Prag. Langfristig widmet sie sich der Geschichte des deutschen Theaterwesens und Musiklebens in den böhmischen Ländern. Als Editorin und Mitautorin beteiligte sie sich an der Herausgabe der Enzyklopädie *Hudební divadlo v českých zemích – Osobnosti 19. století* [Musiktheater in den böhmischen Ländern – Persönlichkeiten des 19. Jahrhunderts] (Praha, 2006), gab die Monographie *Až k hořkému konci – Pražské německé divadlo 1845–1945* [Bis zum bitteren Ende – Prager deutsches Theater 1845–1945] (Praha: Academia / Divadelní ústav, 2012) heraus und als Redakteurin arbeitete sie an den thematischen Monographien *Pražský divadelní almanach – 230 let Stavovského divadla* [Der Prager Theateralmanach – 230 Jahre des Ständetheaters] (Praha, 2013) a *Fidlovačka aneb Cokoli chcete* [Die Fidlowačka oder Was ihr wollt] (Praha, 2014).

E*forum 3. 1. 2018

Václav Maidl, Germanist und Bohemist. Arbeitete als Bibliothekar und Projektkoordinator am Österreichischen Kulturforum Prag. Arbeitete als Gymnasial- und Hochschullehrer (u. a. an der Philosophischen Fakultät und der Fakultät für Sozialwissenschaften der Karlsuniversität Prag) sowie als Verlagslektor und Übersetzer. Publiizierte zahlreiche Artikel zur deutschsprachigen Literatur, insbesondere zur Literatur aus dem Böhmerwald. Zu Letzterer stellte er die Anthologie *Aus dem Böhmerwald. Deutschsprachige Erzähler* (Passau, 1999) zusammen, zu der er auch eine einleitende Studie verfasste. Seit Herausgabebeginn wirkt er an der Redaktion des germanobohemistischen E*forum mit.

E*forum 12. 9. 2018

Jan Malura, Literaturhistoriker, Herausgeber, Lexikograf und Hochschullehrer. Er ist am Institut für tschechische Literatur und Literaturwissenschaft in Ostrava tätig. Zu seinen Forschungsschwerpunkten gehören Hymnographie und religiöse Literatur der Frühen Neuzeit sowie Repräsentationen des Raums in älterer tschechischer Literatur. Zusammen mit Pavel Kosek gab er drei Editionen mit Barockliteratur heraus: die Liederanthologie schlesischer Exulanten aus dem 17. Jahrhundert *Čistý plamen lásky*, 2004 (dt. etwa: *Die reine Flamme der Liebe*), den Kantionalsatz *Slaviček rájský* (dt. etwa: *Paradies-Nachtigall*) von Jan Josef Božan (1999) sowie das Wallfahrtsbuch *Hora Olivetská* (etwa: *Der Ölberg*) von Matěj Tanner (2001). Er arbeitete am *Lexikon české literatury* (dt.: *Lexikon der tschechischen Literatur*) mit und veröffentlichte zwei Monografien: *Písňe pobělohorských exulantů* (2010, *Lieder der böhmischen Exulanten*) und *Meditace a modlitba v literatuře raného novověku* (2015, *Mediation und Gebet in der Literatur der Frühen Neuzeit*).

E*forum 24. 1. 2018

Radek Malý, Übersetzer, Dichter und Kinderbuchautor. Er studierte an der Palacký-Universität in Olomouc Germanistik und Bohemistik, wo er auch promoviert wurde. Er habilitierte im Fach Literaturtheorie und lehrt an den Universitäten Prag und Olomouc. Als Wissenschaftler beschäftigt er sich mit deutsch-tschechischen Literaturbeziehungen, mit Translatologie (vor allem mit Lyrikübersetzungen), mit dem literarischen Expressionismus sowie mit Kinder- und Jugendliteratur. Als Übersetzer und Herausgeber veröffentlichte er etliche Anthologien moderner deutscher und österreichischer Poesie (Stefan George, Georg Trakl, Paul Celan, R. M. Rilke u. a.). Neben literaturwissenschaftlichen Studien publizierte er auch Monografien über Georg Trakl *Spásná trhlina* (2006, dt. etwa: *Der erlösende Riss*), über Paul Celan *Domovem v jazycy* (2012, etwa: *Zuhause in der Sprache*) und die Essaysammlung *Příběhy básní a jejich překladů* (2014, etwa: *Geschichten von Gedichten und ihren Übersetzungen*).

E*forum 14. 3. 2018

Jan Mareš, Dichter und Übersetzer aus dem Deutschen und Polnischen. Er war als Redakteur im Verlag Růže tätig und arbeitet nun als Bibliothekar in der wissenschaftlichen Bibliothek in Budweis. Er ist Autor der digitalen Version des Lesebuchs über deutschsprachige Literatur aus dem Böhmerwald – *Kohoutí kříž / 's Hohnakreiz* (<https://www.kohoutikriz.org/>).

E*forum 6. 6. 2018

Luboš Merhaut, Literaturhistoriker und Herausgeber, Mitarbeiter des Instituts für Literaturforschung, ein konstanter Autor und Redakteur dem *E*forum*. Er arbeitet am Institut für tschechische Literatur und Komparatistik der Philosophischen Fakultät UK und ist Redaktionsmitglied der Zeitschrift *Slovo a smysl* (Wort und Sinn). Am Institut für tschechische Literatur der Akademie der Wissenschaften ČR beteiligte er sich als Autor und Redakteur an dem *Lexikon české literatury*. Er gab die Monografie *Cesty stylizace* (1994) und die Studie *Knihy Josefa Čapka o umění* (2013) heraus; er ist u. a. Mitautor von *V barvách chorobných. Idea dekadence a umění v českých zemích 1880–1914* (2006). Er beteiligte sich an der Herausgabe von *Moderní revue 1894–1925* (1995), „*Na téma umění a život*“. *F. X. Šalda 1867–1937–2007* (2007), *Spisy Josefa Čapka* und *Arthur Breisky*. Im Institut für Literaturforschung arbeitet er an den fehlenden Bänden von *Soubor díla F. X. Šaldy* und richtete die Publikation *Čtení o Jaroslavu Haškovi* (2014) ein.

E*forum 12. 12. 2018

Lucie Merhautová, Literaturhistorikerin und Editorin. Ihre Forschungsschwerpunkte sind die Vermittlungsprozesse der tschechischen modernen Literatur in das deutsche Sprachgebiet wie auch das Thema T. G. Masaryk und die Literatur. Arbeitet seit 2006 am Masaryk-Institut und am Archiv der Akademie der Wissenschaften der ČR; Autorin einer Monografie über die tschechische und die Wiener Moderne am Ende des 19. Jahrhunderts (*Mezi Prahou a Vídní. Česká a vídeňská moderna na konci 19. století* 2011) und Mitherausgeberin der Publikationen *Die Wiener Wochenschrift Die Zeit (1894–1904) als Mittler zwischen der Tschechischen und Wiener Moderne* (2011) sowie *Die Wiener Wochenschrift Die Zeit (1894–1904) und die zentraleuropäische Moderne* (2013). Unlängst erschien ihre Arbeit *Paralely a průniky. Česká literatura v časopisech německé moderny (1880–1910)* (2016).

E*forum 7. 11. 2018

Martina Niedhammerová, seit 2011 wissenschaftliche Mitarbeiterin am Collegium Carolinum, Forschungsinstitut für die Geschichte Tschechiens und der Slowakei in München. Ihre 2013 veröffentlichte Dissertation *‘Nur eine Geld-Emancipation’? Loyalitäten des Prager jüdischen Großbürgertums 1800–1867* wurde unter anderem mit dem Max Weber-Preis der Bayerischen Akademie der Wissenschaften ausgezeichnet und 2017 auf Tschechisch publiziert. Sie forscht und lehrt als Dozentin an der Ludwig-Maximilians-Universität

München im Bereich der jüdischen Geschichte sowie der Religions- und Nationalismusgeschichte Ostmitteleuropas mit einem Schwerpunkt auf dem 19. Jahrhundert.
E*forum 1. 8. 2018

Jiří Opelík, Literaturhistoriker, Literaturkritiker und Herausgeber. Zwischen 1954–1961 war er als Hochschullehrer in Olomouc tätig, 1961–1998 als wissenschaftlicher Mitarbeiter am Institut für tschechische Literatur an der Tschechischen Akademie der Wissenschaften. Er beteiligte sich sowohl konzeptionell, inhaltlich als auch redaktionell am *Lexikon české literatury* (vier Teile in sieben Bänden, 1985–2008; als Hauptredakteur von Band 3, 2000). 2010–2012 war er Mitglied des Verwaltungsrats des IPSL. Erschienen sind u. a. eine Anthologie seiner Literaturkritiken *Nenáviděné řemeslo* (dt. etwa: *Verhasstes Handwerk*, 1969) sowie als Anthologie seiner Essays *Milované řemeslo* (dt. etwa: *Geliebtes Gewerk*, 2000). Außerdem ist er Autor einiger Monographien: *Josef Čapek* (1980 und 1996, zsm. mit Jaroslav Slavík), *Holanovské nápovědy* (2004, dt. etwa: *Anleitungen zu Holan*) über den Dichter Vladimír Holan und der Anthologie *Čtrnáctero prací o Karlu Čapkovi a ještě jedna o Josefu Čapkovi jako přívazek* (2008, dt. etwa: *Vierzehn Studien über Karel Čapek und noch eine über Josef Čapek als Zugabe*). Als Herausgeber publizierte er kommentierte Werkausgaben u. a. von Josef Čapek, Karel Čapek, Jan Skácel, Oldřich Mikulášek, Oldřich Králík.

E*forum 18. 4. 2018, E*forum 25. 7. 2018

Václav Petrboř, Literaturhistoriker und Lexikograf. Seit 1997 arbeitet er am Institut für Tschechische Literatur AV ČR, seit 2005 lehrt er gleichfalls an der FF UK, 2010–2011 war er Humboldt-Stipendiat in Tübingen, seit 2015 ist er auch als wissenschaftlicher Mitarbeiter der Prager Kurt Krolop Forschungsstelle für deutsch-böhmische Literatur tätig. Er ist Autor der Monographie *Stýkáni nebo potýkáni? Několik kapitol k dějinám česko-německo-rakouských literárních vztahů v českých zemích mezi Bílou horou a napoleonskými válkami* [Begegnung oder Ringen? Einige Kapitel zur Geschichte der tschechisch-deutsch-österreichischen Literaturbeziehungen in den böhmischen Ländern zwischen der Schlacht am Weißen Berg und den Napoleonischen Kriegen] (2012). Er beschäftigt sich mit der Geschichte der tschechischen und deutschsprachigen Literatur des 18. und 19. Jahrhunderts, literarischer Mehrsprachigkeit und literarischer Historiographie. Er ist Herausgeber der Werke J. W. Goethes (in tschechischer Übersetzung), A. V. Kraus', J. Mühlbergers (in tschechischer Übersetzung), A. Stichs. Seit 2015 Mitglied der Echos-Redaktion.

E*forum 17. 1. 2018, E*forum 15. 8. 2018

Adéla Rossípalová, Anglistin und Germanistin, seit 2015 Lektorin am Institut für Fremdsprachen (früher Lehrstuhl für Angewandte Sprachwissenschaft) der Philosophischen Fakultät der Palacký-Universität in Olmütz. Seit 2012 im Promotionsstudium am Lehrstuhl für Germanistik der Palacký-Universität (geplanter Promotionsabschluss im Februar 2019, Doktorarbeit *Neusachliche Verhaltenslehren der Kälte in drei Romanen der Prager deutschen Literatur: Otto Roelds Malenski auf der Tour, Hans Natoneks Kinder einer Stadt und Paul Kornfelds Blanche oder Das Atelier im Garten*). Sie konzentriert sich auf die Literatur und Anthropologie der Neuen Sachlichkeit. Unterrichtet Englisch und Deutsch.

E*forum 25. 4. 2018

Kateřina Smyčková, Doktorandin am Institut für tschechische Literatur und Komparatistik der Karls-Universität. Sie beschäftigt sich mit älterer tschechischer Hymnographie.

E*forum 2. 5. 2018

Marie Škarpová, Literaturhistorikerin und Herausgeberin. In den Jahren 2006–2010 arbeitete sie in der Abteilung für Literaturgeschichte des Instituts für tschechische Literatur der Akademie der Wissenschaften ČR; zurzeit lehrt sie ältere tschechische Literatur am Institut für tschechische Literatur und Komparatistik der Philosophischen Fakultät UK. Sie publizierte die Monografie „*Mezi Čechy, k pobožnému zpívání náchylnými.*“ Šteyerův

Kancionál český, kanonizace hymnografické paměti a utváření katolické identity v 17. století (2015); mit P. Kosek und T. Slavický bereitete sie die kritische Ausgabe von F. Bridels Gesangbuch *Jesličky* (2012) vor.

E*forum 30. 5. 2018, E*forum 17. 10. 2018, E*forum 28. 11. 2018

Tereza Šnellerová, Doktorandin im Graduiertenprogramm Geschichte der tschechischen Literatur und Literaturtheorie. In ihrer Doktorarbeit beschäftigt sie sich mit der *Sprache der offiziellen Literaturkritik in der totalitären Gesellschaft 1969–1989*.

E*forum 10. 1. 2018, E*forum 11. 7. 2018

Radka Šustrová, Historikerin. Sie ist am Masaryk-Institut und im Archiv der Tschechischen Akademie der Wissenschaften tätig. Als Wissenschaftlerin beschäftigt sie sich mit der Sozialgeschichte des Staates, der Geschichte des Nationalismus und der Identitäten in Mitteleuropa. Sie ist Autorin von *Pod ochranou protektorátu: Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennost a paměť, 1940–1945* (2012, dt.: *Unter dem Schutz des Protektorats: Kinderlandverschickung in Böhmen und Mähren: Politik, Alltag und Gedächtnis, 1940–1945*), Co-Autorin von *Rodina v zájmu státu: Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989* (2016, dt. etwa: *Familie im Dienst des Staates: Populationswachstum und die Institution der Ehe in den Böhmisches Ländern 1918–1989*) und Herausgeberin von *Demokracie a socialismus. Dva programové dokumenty demokratické levice z první poloviny 20. století*, 2018 (etwa: *Demokratie und Sozialismus. Zwei Programmdokumente der demokratischen Linken aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*).

E*forum 4. 7. 2018

Michal Topor, Literaturhistoriker und Herausgeber. Seit 2010 Mitarbeiter und seit 2017 Direktor des IPSL, regelmäßiger Verfasser von Beiträgen wie auch Redakteur der bohemistischen *Echa* und der germanobohemistischen *Echos*, bzw. *E*forum*. War von 2004 bis 2010 am Institut für tschechische Literatur der Akademie der Wissenschaften der ČR tätig, seit 2010 ist er ausführender Redakteur der (von der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität herausgegebenen) Zeitschrift *Slovo a smysl*. Er ist Autor der Monographie *Berlínské epizody. Příspěvek k dějinám filologie v Čechách a na Moravě 1878–1914* [Berliner Episoden. Beitrag zur Philologiegeschichte in Böhmen und Mähren in den Jahren 1878–1914] (2015), die sich mit Berlin-Aufenthalten böhmischer und mährischer Intellektueller befasst; als Herausgeber bereitete er den 13. Band der Werke Jaroslav Seiferts (*Dílo Jaroslava Seiferta, Publicistika II. 1933–1938*, 2011) sowie einen 2014 erschienenen Band der Schriften T. G. Masaryks (*Spisy T. G. Masaryka. Z bojů o náboženství. Texty z let 1904–1906*) zur Publikation vor. Für das IPSL erstellte er eine Anthologie mit Aufsätzen über Jaroslav Vrchlický (*Čtení o Jaroslavu Vrchlickém*, 2013).

E*forum 21. 2. 2018, E*forum 14. 11. 2018

Aleš Urválek, Germanist. Seit 2003 am Institut für Germanistik, Nordisitik und Nederlandistik FF MU Brno tätig, wo er vorher Germanistik und Philosophie studiert hat. Herausgeber des Buches *Dějiny německého a rakouského konzervativního myšlení* (2009). Gemeinsam mit Z. Adamová hat er *Lexikon teorie literatury a kultury* (2008) übersetzt. Er widmet sich der deutschsprachigen Literatur des 20. Jahrhunderts sowie Berührungspunkten zwischen der Literaturwissenschaft, Geschichtswissenschaft und Philosophie. Zu diesem Thema publizierte er in tschechischer Fassung *Vyměřování Německa. Promluvy o podstatě německví* (2015), übersetzt und überarbeitet erschien es als *Das deutsche Problem in der nachkriegsdeutschen Literatur und der Geschichtswissenschaft* (2018).

E*forum 31. 1. 2018

Manfred Weinberg, Germanist und allgemeiner Literaturwissenschaftler, Hochschulpädagoge. War an der Universität Konstanz tätig, seit 2010 ist er Professor für Neuere deutsche Literaturwissenschaft an der Karlsuniversität Prag und derzeit

stellvertretender Leiter des Instituts für germanische Studien an der dortigen Philosophischen Fakultät. Er leitet die Prager Kurt Krolop Forschungsstelle für deutsch-böhmische Literatur sowie gemeinsam mit Irina Wutsdorff und Štěpán Zbytovský den internationalen und interdisziplinären Forschungsverband Prag als Knotenpunkt der europäischen Moderne(n). Er forscht u. a. zur Prager deutschen und deutschböhmischen Literatur, zu Inter-/Transkulturalität sowie zu Gedächtnis und Erinnerung. Er ist Verfasser von Beiträgen sowie Redaktionsmitglied des germanobohemistischen E*forum.

E*forum 29. 8. 2018

Štěpán Zbytovský, Germanist, Hochschulpädagoge und Übersetzer. Arbeitet seit 2009 am Institut für germanische Studien der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität Prag. Im Rahmen seiner Lehrtätigkeit wie auch in seinen Publikationen befasst er sich mit moderner deutschsprachiger Literatur (so z. B. mit dem Expressionismus, der Literatur der BRD nach 1945, mit deutschböhmischer Literatur sowie mit der tschechischen Rezeption deutschsprachiger Literatur und dem Thema Mythos und moderne Literatur). Als Übersetzer ist er für den Verlag Vyšehrad tätig (z. B. *Úvod do judaistiky* [Einleitung in Judaistik], 2010). Als Mitglied des europäischen Projekts TransStar Europa ist er u. a. Mitherausgeber des Bandes *Übersetzungslandschaften. Themen und Akteure der Literaturübersetzung in Ost- und Mitteleuropa* (2016). Er ist regelmäßiger Verfasser von Beiträgen wie auch Redakteur für das germanobohemistische E*forum.

E*forum 24. 10. 2018

Autoři rubriky Napsali / Autoren der Sparte Es schrieben

Václav Černý

E*forum^{cz} 13. 6. 2018

Peter Demetz

E*forum^{cz} / E*forum^{de} 8. 8. 2018

Ferdinand Deml

E*forum^{cz} / E*forum^{de} 21. 11. 2018

Vojtěch Jirát

E*forum^{cz} / E*forum^{de} 31. 12. 2018

Robert Konečný

E*forum^{cz} 13. 6. 2018

Julius Mader

E*forum^{cz} / E*forum^{de} 21. 11. 2018

Tomáš Garrigue Masaryk

E*forum^{cz} 31. 10. 2018

Richard Messer

E*forum^{cz} / E*forum^{de} (bonus)

Jiří Opelík

E*forum^{cz} 5. 9. 2018

Emil Saudek

E*forum^{cz} 4. 4. 2018

F. X. Šalda

E*forum^{cz} 7. 2. 2018

Walther Victor

E*forum^{cz} / E*forum^{de} 26. 9. 2018

Překlady do češtiny / Übersetzungen ins Tschechische

Petra Grycová, Miloslav Man, Lukáš Motyčka

Překlady do němčiny / Übersetzungen ins Deutsche

Ilka Giertz, Martina Lisa, Lukáš Motyčka, Daniela Pusch, Kateřina Ringesová

Jmenný heslář / Namensverzeichnis

Aachen, Hans von

Abélard, Pierre

Abicht, Ludo

Adam, Marek

Adler, Friedrich

Adler, Paul

Altenberg, Peter

Améry, Jean

Anderková, Františka

Andrae, Johann Valentin

Anglický, Bartoloměj

Anter, Andreas

Arcimboldo, Giuseppe

Auředníčková, Anna

Axlar, Pavel Josef

Axmann, David

Babel, Isaak Emmanuelovič

Badeni, Kasimir Felix

Bahr, Hermann

Balbín, Bohuslav

Barner, Jan

Baron, Erich

Barraud, Maurice

Barta, Wilhelm

Bartoš, Josef

Bauer, Felice

Běhalová, Štěpánka

Beicken, Peter

Bělohradský, Václav

Beneš, Edvard

Beneš Krabice z Veitmile

Benjamin, Walter

Benz, Stefan

Bergler, Josef

Bergson, Henri

Betancurová, Karin Ceballos

Bettelheim, Anton

Bezruč, Petr

Bhabha, Homi K.

Bibikoff, Marie

Bilovský, Bohumír Hynek Josef

Bittner, Karl Gustav

Blei, Franz

Böhme, Jakob

Böll, Heinrich

Böttcher, Philipp

Böttgerová, Steffi

Bondy, Egon

Borchadt, Rudolf

Bourdieu, Pierre

Bovet, Felix

Brabec, Jiří

Brandes, Georg

Braun, Edmund Wilhelm

Braun, Johann Georg Franz

Brehm, Bruno

Bressler, Emile

Březina, Otokar

Bridelius, Fridrich

Brod, Max

Brügel, Johann Wolfgang

Bruno, Giordano

Bryant, Chad

Březina, Otokar

Buber, Martin

Budín, Stanislav

Bunin, Ivan Alexejevič

Buriánek, František

Busson, Paul

Calderón de la Barca, Pedro

Cankar, Ivan

Carneri, Bartholomäus von

Cézanne, Paul

Chelčický, Petr

Chesterton, Gilbert Keith

Chocholoušek, Prokop

Christelius, Bartoloměj

Cílek, Václav

Clark, Christopher

Claudé, Paul

Corneille, Pierre

Corngold, Stanley

Criegern, Hermann Ferdinand von

Crinitus, David

Csáky, Moritz

Cvetajevová, Marina

Cysarz, Herbert

Čapek, Josef

Čapek, Karel

Čapková, Helena

Čech, Svatopluk

Čechov, A. P.

Čepelák, Jiří A.

Černý, Václav

Červenka, Jakub

Čyževskij, Dmytro

Däubler, Theodor

Dahl, Johann Christian

David, Jakob Julius

Deleuze, Gilles

Demetz, Peter
Deml, Ferdinand
Derain, André
Dilthey, Wilhelm
Dobrovský, Josef
Doležel, Lubomír
Domaslav
Dostal, Karel
Dostojevskij, Fjodor Michajlovič
Dreyfus, Alfred
Dürer, Albrecht
Dufy, Raoul
Dušková, Kateřina
Dvorak, Gerold

Ebert, Friedrich Adolf
Eco, Umberto
Egyptien, Jürgen
Einstein, Carl
Eisner, Pavel
Elisabeth von Österreich-Ungarn
Elsaß, Stephan
Engels, Friedrich
Erben, Karel Jaromír
Eschenbach, Marie Ebner von
d'Este, František Ferdinand
Ewers, Hanns Heinz

Fabritius, Leopold
Fajt, Jiří
Fechtnerová, Anna
Fischer, Fritz
Fischer, Josef Ludvík
Fischer, Otokar
Fliedl, Konstanze
François, Gustave
Frank, Ivan
František I.
František Josef I.
Friedrich, Caspar David
Fryčaj, Tomáš
Fuchs, Rudolf
Führich, Josef
Führich, Wenzel Ambros
Fussenegger, Gertrud

Gamma, Gustav
Gauss, Karl Markus
Geertz, Clifford
Genette, Gérard
George, Stefan
Giacometti, Alberto
Ginzkey, Franz Karl
Göring, Hermann
Goethe, Johann Wolfgang
Goldstücker, Eduard

Grazie, Marie Eugenie delle
Greene, Graham
Greiner, Leo
Grimm, Hans
Grosman, Ladislav
Grosz, George
Gruntorád, Jiří
Gruša, Jiří
Guattari, Félix

Haas, Hugo
Haas, Willy
Haasová-Nečasová, Jarmila
Hadina, Emil
Hadwiger, Victor
Härtling, Peter
Hajdinová, Eva
Hájek z Libočan, Václav
Hála, Vlastimil
Halas, František
Hálek, Vítězslav
Halík, Miroslav
Halík, Tomáš
Hanka, Václav
Hanuška, Petr
Hartmann, Moritz
Hašek, Jaroslav
Hauptmann, Gerhard
Havelka, Miloš
Hecyrus, Christoph
Hegner, Jakob
Heidegger, Martin
Heidelová, Julia
Heilenová, Katrin
Heller, Joseph
Hendrich, Josef
Herben, Jan
Herder, Johann Gottfried
Herlossohn, Karl
Hilar, Karel Hugo
Hitler, Adolf
Hlohovský, Jiřík
Hobsbawm, Eric
Hodler, Ferdinand
Hodrová, Daniela
Höhne, Steffen
Hoffmann, Daniel
Hofmannsthal, Hugo von
Hohlbaum, Robert
Holík, Jiří
Holubová, Markéta
Hoppe, Vladimír
Horatius
Hrabal, Bohumil
Hrdinová, Miroslava
Hroch, Miroslav

Hus, Jan
Husák, Gustav
Husserl, Edmund
Hutečka, Jiří

Jacobowski, Ludwig
Jacobsenová, Michaela
Jakob, Therese Albertine Luise von
(pseudonym Talvj)
Jakobson, Roman
Jaksch, Wenzel
Janáček, Leoš
Janowitz, Franz
Jaroš, Peter
Jan Nepomucký, sv.
Janek, Josef
Janouch, Gustav
Jaspers, Karl
Jesenská, Milena
Jilemnický, Peter
Jirát, Vojtěch
Jirous, Ivan Martin
Jünger, Ernst
Jungmann, Josef
Justitz, Alfred

Kadár, Ján
Kafka, Franz
Kalista, Zdeněk
Kant, Immanuel
Karel IV.
Karel Ludvík Rakousko-Uherský
Karlík, Viktor
Kaufmann, Thomas DaCosta
Keller, Gottfried
Kelský, Antonín Jan
Kerekes, Gábor
Kierkegaard, Sören
Kisch, Egon Erwin
Kiska, Andrej
Klaar, Alfred
Kleinschmidt, Erich
Kleklar, Jan
Klíma, Ladislav
Klos, Elmar
Klostermaierová, Doris
Klostermann, Karel
Klüger, Ruth
Kneidl, Pravoslav
Knittl, Caspar
Knížák, Milan
Kočí, Bedřich
Kolár, Jaroslav
Kolář, Jiří
Kolbenheyer, Erwin Guido
Kollár, Ján

Komárek, Miroslav
Komárek, Stanislav
Komenský, Jan Amos
Konečný, Robert
Koniáš, Antonín
Koopmann, Helmut
Kořalka, Jiří
Kosatík, Pavel
Kosta, Peter
Kotzebue, August Friedrich von
Kovárna, František
Král, Oldřich
Králík, Oldřich
Králová, Milena
Krásnohorská, Eliška
Kraus, Johann
Kraus, Arnošt
Kraus, Karl
Krčmář, Jan
Kreutz, Rudolf Jeremias
Krofta, Kamil
Krolop, Kurt
Kříčka, Jaroslav
Kubin, Alfred
Kučera, Rudolf
Kuh, Anton
Kulka, Heinrich/Henry
Kundera, Ludvík
Kuthan, Jiří

Lämmert, Eberhard
Laichter, Jan
Langbehn, Julius
Langer, František
Lazarus, Moritz
Lederer, Edvard
Lenau, Nikolaus
Leppin, Paul
Lessing, Gotthold Ephraim
Leutelt, Gustav
Lexa, Vladimír
Lipsius, Justus
Lodge, David
Loos, Adolf
Ludvík VII.
Luther, Martin

MacDonald, Dwight
Machar, Josef Svatopluk
Machová, Eliška
Mader, Julius
Magris, Claudio
Mahlingová, Lubina
Mann, Thomas
Marek, Tomáš Miloslav
Mareš, Jan

Marie Annunciata Bourbonsko-Sicilská
Marignola, Jan
Mark, Damascen
Martínez, Matías
Martini, Fritz
Marx, Karl
Masaryk, Jan
Masaryk, Tomáš Garrigue
Masaryková, Anna
Matisse, Henri
Matzke, Frank
Mayröckerová, Friederike
Meißner, Rudolf
Merhautová, Lucie
Messer (Meszleny), Richard
Metternich, Klemens Wenzel von
Meyrink, Gustav
Michna z Otradovic, Adam
Mikoláš, Jaroslav Ludvík
Mitis, Tomáš
Motyčka, Lukáš
Moudrá, Pavla
Müller, Anton
Müller-Seidel, Walter
Mukařovský, Jan
Munk, Georg (Paula Buber)
Myslbek, Josef Václav

Náchodský, Štěpán František
Nadal, Hieronymus
Nádherny, Sidonie
Nadler, Josef
Nadorp, Franz
Napoleon I. Bonaparte
Natonek, Hans
Němcová, Božena
Němcová, Dana
Neplach
Neruda, Jan
Neumann, Stanislav Kostka
Nietzsche, Friedrich
Nitsch, Daniel
Nobel, Alfred
Nora, Pierre
Nováková, Teréza
Novalis
Nyman, Peter

Oehm, Heidemarie
Opelík, Jiří
Opitz, Martin
Ossietzky, Carl von
Orten, Jiří
Ostrčil, Otakar
Otáhal (Podiven), Milan

Pammrová, Anna
Paoli, Betty
Paquet, Alfred
Paracelsus
Pascin, Jules
Pasternak, Boris Leonidovič
Patka, Marcus
Patočka, Jan
Paul, Jean
Pavličková, Radmila Prchal
Pečírka, Jaromír
Pehe, Jiří
Pekař, Josef
Pellischoti, Michael
Perutz, Leo
Pešina z Čechorodu, Tomáš
Peterka, Josef
Picasso, Pablo
Pick, Otto
Pithart, Petr
Pittnerová, Vlasta
Placák, Petr
Platón
Podlipská, Sofie
Polcarová, Karin
Polheim, Karl
Prahl, Roman
Prasek, Vincenc
Pražák, Albert
Pražský, František
Prečan, Vilém
Preissová, Gabriela
Příbík Pulkava z Radenína
Přidal, Antonín
Příhoda, Petr
Przesmycki, Zenon
Putna, Martin C.

Quinque, Gabriele

Račín, Karel
Rádl, Emanuel
Radok, Alfréd
Rauwolf, Josef
Reinerová, Lenka
Rembrandt
Réve, Adalbert
Rieger, František Ladislav
Rilke, Rainer Maria
Risteinová, Charlotte
Rittner, Tadeusz
Rolland, Romain
Rossbacher, Karlheinz
Rosten, Leo
Roth, Joseph
Roth, Susanne

Royt, Jan
Rudolf II.
Rühmkorf, Peter
Ryba, Bohumil

Saar, Ferdinand von
Sadeler, Jan
Sandová, George
Sarkander, Jan
Saudek, Emil
Sauer, August
Sawilla, Jan Marco
Schauer, Hubert Gordon
Schaukal, Richard
Scheffel, Michael
Scheinpflugová, Olga
Scherer, Georg
Schiller, Friedrich
Schlegel, August Wilhelm
Schlegel, Friedrich
Schlenstedt, Dieter
Schnitzler, Arthur
Scholz, Albert
Schreiber, Norbert
Schuchardt, Hugo
Schütte, Wolfgang U.
Schwarzenberg, Karel
Schwilk, Heimo
Scipion, Vojtěch Šebestián
Seghers, Anna
Segonzac (Dunoyer de Segonzac), André
Seidl, Walter
Seifert, Jaroslav
Seneca
Signa, Boncompagno da
Skácel, Jan
Slavík, Jan
Smetana, Bedřich
Smoljak, Ladislav
Sonnenschein, Hugo
Spina, Franz
Spinoza, Baruch de
Spitteler, Carl
Spivak, Gayatri Chakravorty
Spunda, Christoph
Spunda, Franz
Spranger, Bartholomeus
Stachel, Paul
Stankovič, Andrej
Stárek, František Čuñas
Steiner, Rudolf
Steinherz, Samuel
Steinthal, Heymann
Stifter, Adalbert
Stoilov, Viktor
Stona, Maria

Stonawski, Josef
Strich, Fritz
Strobl, Karl Hans
Sucharda, Stanislav
Suttner, Arthur Gundaccar von
Suttner, Bertha von
Svatoš, Martin
Svěrák, Zdeněk
Světla, Karolína
Svoboda, Václav Alois
Svošovský, Jan

Šalda, František Xaver
Škarka, Antonín
Šmahel, František
Špirit, Michael
Šrámek, Fráňa
Štajer, Matěj Václav
Šulc, Jan
Švabinský, Max
Švehla, Antonín

Táborský, Chrysostom Xaver Ignác
Tanner, Matěj
Tanzer, Ulrike
Tejček, Martin
Teweles, Heinrich
Thiele, Eckhard
Tieck, Ludwig
Tigríd, Pavel
Tille, Václav
Tkadlík, František
Tolstoj, Lev Nikolajevič
Toman, Karel
Topor, Michal
Torberg, Friedrich
Trakl, Georg
Třeštíek, Dušan
Trost, Pavel
Trunz, Erich
Tyl, Josef Kajetán

Ungar, Hermann
Urban, Milo
Urban, Otto
Utrillo, Maurice

Váchal, Josef
Václavek, Bedřich
Václavek, Ludvík
Vajtauer, Emanuel
Vančura, Vladislav
Vašíček, Zdeněk
Vautier, Otto
Veselý, Fabián
Victor, Walther

Viktorin, Jan
Vilém z Rožmberka
Vlaminck, Maurice de
Vlašín, Štěpán
Vocel, Jan
Vochala, Joža
Vodák, Jindřich
Vodička, Felix
Volkelt, Johannes
Voříšek, Rudolf
Vorovka, Karel
Vrchlický, Jaroslav
Vries, Adriaen de

Wackenroder, Wilhelm Heinrich
Wagner, Karl
Wagner, Richard
Wagner, Václav
Walter, Hans-Albert
Wangerin, Wolfgang
Watzlík, Hans
Weiss, Ernst
Wenzig, Josef
Werfel, Franz
Werstadt, Jaroslav
White, Patrick
Wieland, Christoph Martin
Winder, Ludwig
Woëvre, Jan de
Wolfe, Alan
Wolkan, Rudolf
Woolfolk, Alan
Woolfová, Virginia
Wurmová, Jindřiška

Zábrana, Jan
Zábranová, Marie
Zajac, Peter
Zelený Václav
Zeman, Miloš
Zimmermann, Hans Dieter
Zinner, Josef
Zweig, Stefan

Žák, Jaroslav
Železná-Scholzová, Helena